

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

René Grousset

ÇİN TARİHİ

Çeviren: İlhan Aslan

Yayın No: 241
Araştırma-İnceleme: 116

Çin Tarihi
René Grousset

Çeviren
İlhan Aslan

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 46893

Genel Yayın Yönetmeni
Hayri Atas

Editör
Dr. Fuat Hacısalıhoğlu

Kapak Tasarım
Yunus Karaaslan

Sayfa Tasarım
alemdar@postkitap.com

1. Baskı: İstanbul - Ocak 2023

ISBN
978-625-8143-23-2

Baskı - Cilt
Hünkar Org. Eğitim Yayıncılık Bilişim ve Turizm San. Dış Tic. Ltd. Şti.
Balabanağa Mah. Büyükreşitpaşa Cad. No. 6 Büro. 2 Fatih - İstanbul

© 2023, René Grousset
© 2023, İlhan Aslan

POST YAYINEVİ

•

Post Yayın Dağıtım
Alemdar Mah. Ticarethane Sok. Tevfik Kuşoğlu İş Hanı No: 11/310
Sultanahmet - Fatih / İSTANBUL
Tel. (0212) 512 70 20
www.postkitap.com
e-posta: info@postkitap.com

ÇİN TARİHİ

RENÉ GROUSSET

Çeviren: İlhan Aslan

POST

İSTANBUL 2023

İMPARATOR CH'İEN-LUNG-Tİ

Tahta çıkmasından kısa süre önce

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇEYE ÇEVİRENİN ÖN SÖZÜ / 7

BÖLÜM I

ÇİN DÜNYASI / 11

BÖLÜM II

ÖNCÜLER İRKİNİN YAYILMASI / 21

BÖLÜM III

FEODALİZM VE ŞÖVALYELİK / 24

BÖLÜM IV

ESKİ ÇAĞLARIN BİLGELERİ / 27

BÖLÜM V

ATEŞ VE KILIÇ İLE / 35

BÖLÜM VI

ÇİNLİ KAYZER / 38

BÖLÜM VII

GEÇİŞ DÖNEMİ / 42

BÖLÜM VIII

PAX SINICA / 47

BÖLÜM IX

AYDINLARIN YENGİSİ / 54

BÖLÜM X

İPEK YOLU / 58

BÖLÜM XI

BUDDHACILIK VAHYİ / 67

BÖLÜM XII

HANIN GÖRKEMİ VE GERİLEMESİ / 73

BÖLÜM XIII

ÜÇ DEVLET / 79

BÖLÜM XIV

BÜYÜK İSTİLALAR / 86

BÖLÜM XV	
WEİ HANEDANI SANATI / 92	
BÖLÜM XVI	
YANG-Tİ, GÖK'ÜN OĞLU / 97	
BÖLÜM XVII	
BÜYÜK T'AI TSUNG / 100	
BÖLÜM XVIII	
T'ANG SARAYINDAKİ ENTRİKALAR / 118	
BÖLÜM XIX	
GÖRKEMLİ BİR DÖNEM / 124	
BÖLÜM XX	
TOPLUMSAL BUNALIM / 157	
BÖLÜM XXI	
SUNG HANEDANI VEYENİDEN YAPILANMA SORUNU / 162	
BÖLÜM XXII	
TAHTTA BİR DÜŞSEVER – İMPARATOR HUI-TSUNG / 172	
BÖLÜM XXIII	
YAŞAMIN İNCELİKLERİ / 176	
BÖLÜM XXIV	
ÇİN DÜŞÜNCESİNİN BİLLURLAŞMASI / 187	
BÖLÜM XXV	
DÜNYA FATİHİ / 197	
BÖLÜM XXVI	
KUBİLAY HAN / 204	
BÖLÜM XXVII	
MARCO POLO / 217	
BÖLÜM XXVIII	
ULUS'UN YENİDEN YAPILANMASI: MİNG HANEDANI / 224	
BÖLÜM XXIX	
1644 ENTRİKASI / 235	
BÖLÜM XXX	
YÜCE MANÇU İMPARATORLARI / 240	
DİZİN / 259	

TÜRKÇEYE ÇEVİRENİN ÖN SÖZÜ

Fransız Türkolog René Grousset, bilim dünyasının çok yakından tanıdığı bir isimdir. Özellikle *L'empire des Steppes* adlı yapıtıyla bir döneme damgasını vurmuştur. István Vásáry'nin belirttiği gibi bu yapıt bozkır dünyası üzerine yazılmış en iyi özet niteliği taşıyan çalışmalar arasındadır. Yaşamına çok sayıda yapıt sığdıran Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem* adlı üç ciltlik yapıtıyla da adından çokça söz ettirmiştir. İlgi alanı daha çok Asya tarihini içermektedir. Bunun için Asya'nın çeşitli ülkelerine yolculuk yapmış ve araştırma sahası olarak seçtiği ülkeleri yakından tanıma fırsatı yakalamıştır.

Kendine has bir tarihçilik anlayışı olan Grousset'nin yorum kabiliyeti ve sezgileri çok güçlüdür. Kendi alanına ilişkin bu yorumlarından bazıları aradan geçen onca zamana karşın hâlâ güncelliğini korumaktadır. Yazar 1942'de yayımlanan *Histoire de la Chine* başlıklı bu yapıtıyla bir Türkolog olarak Çin'in kadim zamanlarından Mançu hanedanı dönemine kadar olan tarihini edebiyat, felsefe, arkeoloji, teoloji, antropoloji, coğrafya ve ekonomi bakımından ele almıştır. Bu nedenle yapıt, sentez bir çalışma mahiyeti taşımaktadır.

Çin'in tarihi Türk tarihi açısından önem taşımaktadır. Tarihte bozkır uygarlığının bir parçası olan Türkler, yerleşik yaşam süren Çinlilerle daima yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu nedenle Çin yıllıkları Türk tarihi araştırmaları açısından birincil bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Büyük Atatürk, Türkiye'de Sinolojinin bir bilim dalı haline gelmesine vesile olmuştur. Bu çalışmalar ülkemizde hâlâ devam etmektedir. İşte bu nedenden ötürü Grousset'nin bu yapıtını Türkçeye çevirmeyi uygun gördük. Yapıtı çevirirken 1952'de Antonhy Watson-Gandy ile Terence Gordon tarafından *The Rise and Splendour of the Chinese Empire* adıyla İngilizceye tercüme edilmiş nüshayı Fransızca özgün metinle karşılaştırdık. Fransızca özgün metinde olmayıp yapıtı İngilizceye çevirenlerin açıklamalarını Türkçe metinde *Çevirmenin notu* şeklinde muhafaza ettik. Tarafımızdan koyulan açıklamaları ise gerek metin içinde gerek dipnotlarda Ç.N. biçiminde gösterdik. Çince

ÇİN TARİHİ

literatürde geçen yer ve kişi adlarının aktarılmasında herhangi bir müdahalede bulunmayıp metne sadık kaldık. Çünkü Türkiye’de yayımlanan çalışmalarda da hemen hemen aynı sistem kullanılmaktadır.

Bu yapıtı Türkçeye çevirmem konusunda beni yüreklendiren ve değerli görüşlerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu Bey’e teşekkürlerimi sunarım. Sorularımı her zaman olduğu gibi içten bir samimiyetle cevaplandıran ve metni okuyarak fikirlerini benimle paylaşan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Gürhan Kirilen hocama teşekkür ederim. Ayrıca Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Prof. Dr. Bekir Koç, Dr. Fuat Hacısalihoglu, Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu, Doç. Dr. Erdal Çoban ve Dr. Cağfer Güler hocalarıma yakın ilgi ve sınırsız destekleri için müteşekkirim.

İlhan Aslan
10 Ocak 2023
Sıhhiye /Ankara

*Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle
Büyük Atatürk'e ve Türk Ulusunun Çağdaş Uygarlık Düzeyine Ulaşması
Yolunda Katkı Sağlayan Bilim İnsanlarına...*

BÖLÜM I

ÇİN DÜNYASI

Asyaya uygarlığı, toprağın doğal verimliliğinin insanı tarımla uğraşmaya ittiği alüvyonlu büyük ovaların yani “Mezopotamyalar”ın ürünüdür. Batı Asya’da Babil örneği böyledi; Doğu Asya’da Çin’in “Merkezî Düzlüğü”nün örneği de böyledir.

Kuzeyde Pekin’den güneyde Huai Irmağına, batıda Loyang yakınlarından doğuda Shantung dağ sırtına yayılan bu büyük ova, İngiltere ve İrlanda’dan daha geniş bir alan olan yüz yirmi beş bin mil kareden daha geniş bir alan kaplar. Herodotos’a göre tıpkı Mısır’ın “Nil’in bir armağanı” olması gibi, Merkezî Düzlük de Sarı Irmak ile kollarının bir armağanıdır. “Görece yakın bir – jeologların verdiği anlamda kullanırsak – dönemde, bu ova denizin koluydu, Shansi kayalıklarına dalgaları vuruyordu ve günümüzdeki Shantung yarımadası da bir adaydı.” Bilinmeyen çağlardan beri Sarı Irmak uzak batıdaki sarı topraklı yayladan yoğun çamur yığınları taşıyıp bu alana yığarak, böylece inanılmaz derecede verimli, alüvyonlu bir toprak oluşturdu. Bu çamurlu tortunun toplanmasının bir sonucu olarak, deniz denetim altına alındı ve kıyı çizgisi daha da doğuya çekildi; bu süreç günümüzde de sürmektedir. Böylece çamur, Sarı Irmağın yatağını her yıl daha da yükseltir oldu ve ırmak kıyısında yaşayanların, yerleşimlerini buna orantılı inşa etmek zorunda kalmaları sonucunda ırmak, ova seviyesinin üstündeki bir oluktan akmaya başladı; bu, tuhaf ve aşırı tehlike yüklü bir durumdur.

Batıya doğru ve Merkezî Düzlüğü’nün ötesinde, bu besleyici akıntının indiği iki yüz altmış bin kilometre kareden daha büyük alan kaplayan sarı toprak taraçaları uzanır. Tüm bu tepelik ülke aslında, geçen bin yıllarda esintilerin biriktirdiği ince bir kil, kum ve kireçtaşı tozundan oluşmuş, büyük bir kitleye dönüşmüş ve aşınmayla taraçalara bölünmüş Alsas balçığına benzer yoğun bir sarı toprak örtüsüyle kaplıdır. (Yağmur eksik olmadığında) bütün olarak Merkezî Düzlük kadar verimli ve tarım için eşit

biçimde elverişli bir ülkedir. Burası darı ve buğday hükümdarlığıdır.¹ Son olarak, Pekin'den Kaifeng'e ve Kaifeng'den Nanking'e değin, kuzebatıdaki taraçalı sarı toprak ile Merkezî Düzlüğün alüvyonlu çamurunun ayrılmaz biçimde karıştığı ve bütünün en verimli kesimini oluşturduğu alanlar vardır. Bu bölgede lös taraçalarına uygun darı ekimi, Huai Irmağı ve Uzun Irmağı² daha uygun olan pirinç ekimiyle³ birleştirilmiştir.

Çin uygarlığı bu alanda tarımın gelişimiyle el ele, daha açık söylersek darı ve daha sonra da pirinç yetiştiriciliyle birlikte ortaya çıktı. Tarihten önceki bilinmeyen yüzyıllar, kuzeybatıdaki lös platosunu kapsayan çalıllıkların yakılıp temizlenmesi ve kuzeydoğudaki Merkezî Düzlüğün geniş kesimini kapsamış olması gereken bataklıkların kurutulmasıyla geçmişti. *Shih-Ching*'deki eski şarkılar bu işlemi yüceltir: "Ey! Yeri temizliyorlar! Sabanları toprağı açıyor. Binlerce çift, kimi alçak yerlerde, kimi yükseklerde, kökleri söküyor." Ve yine: "Dikenli çalıları neden parçaladılar? Darımızı ekebilelim diye." Bu ortak iş açısından övülen kutsal kahramanlar arasında insanlara çalıllığı yakıp çapa kullanmayı öğreten Shen Nung ile "Darı Prensi" Huo Chi vardı. Yine en azından aynı düzeyde önemli olan bir iş de efsanevî Hsia hanedanının kurucusu olan Büyük Yü'ye atfedilmiştir. O, kurutma ve kanal açma işi sırasında sulak alanlardan toprak kazanmış, "ırmakları yeniden denize yönlendirmiş" ve oluk ve kanalların sayısını artırmıştı.

Lös alanlarındaki ve Merkezî Düzlükteki Çinlileri, Shensi ya da Kuzey Shansi bozkırlarında ya da Huai Irmağı ve Uzun Irmak vadilerinin bataklıklı ormanlarında göçebe avcı yaşamı sürdüren – muhtemelen aynı soy kökeninden gelen – kabilelerden ayıran şey, tarım ile atalarının sürdürdüğü bu yerleşik yaşamdı. Orta Asya'dan geldiği söylenen bir Ön-Çin ırkının göçünü hayal etmek şöyle dursun, bir ırk farklılığını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Dahası, ilkel Çin'in dar alanını kuşatan bu "barbar" kabileler, zamanla Çin yaşam tarzını ve düşüncesini benimsemeye mahkûm edildiler. Arkaik dönemin sonundan başlayarak, bunlar aşamalı bir biçimde (aşağı Uzun Irmak kabileleri örneğinde eş zamanlı olarak) göçebe yaşamlarını bırakıp tarıma geçti. Benzer biçimde, Tonking'de, Annamlılar kendi kabile-
daşları Muonglardan farklıysa, bunun nedeni onlar pirinç havuzlarındaki

- 1 Bugünlerde hemen tüm Kuzey Çin, darı ya da buğday yetiştirir. Shansi yaklaşık %43 darı, yüzde 16 kaolyan ve yüzde 14 buğday; Honan, Shensi ve Kansu ise yüzde 45 ile 60 arası buğdaydır.
- 2 Yabancılar yaygın olarak Yangtze diye bilir; oysa Çinliler ancak Chin-kiang'a yakın kesimlerine Yang-tzu-chiang derken, *Ch'ang-chiang* (Uzun Irmak) ise ırmağın toplam akıntısının yaygın adıdır.
- 3 Pirinç Kuzey Çin'e yabancıdır, ama güneyde daha erken bir dönemde yetiştirilmiş olmalı; M.Ö. sekizinci yüzyılda Beş Tahıl'dan biri olarak sıralanmıştır.

ve kıyılardaki düzlük alanlarda tarıma geçerken, orman içlerinde Muong-ların tarım hakkında hiçbir şey öğrenmeye girişmemeleridir.

Erken Çin'deki köylü toplumun yaşamı, aynı bölgelerde bugün olduğundan büyük ölçüde farklı olamaz. Büyük Ova'da, yaygın olarak muson yağmurlarına ve kemirgenlerin zararlarına karşı direnemeyen çamur (tuğla sonradan kullanıldı) kulübelerde yaşıyorlarken, lös platosu ise kayalıkların yanlarında damlarında tarlaların bulunduğu ve havalandırma deliklerinin kimi zaman ilginç biçimde ekili alanların ortasına açıldığı biçimde oyulmuş mağaralarda oturuyorlardı. İpek böceği yetiştiriciliğinin de çok erken bir kökeni olduğu görülür. *Yü Haracı*'nın sunduğu (M.Ö. yedinci yüzyıl dolay) ekonomi çizelgesine inanabilirsek, Shantung ve komşu semtler "dut ülkesi" olmuş olabilir. Bundan ayrı olarak gelenekte, efsanedeki "üç hükümdar"-dan ikincisi olan Huang-ti'nin kendisinin Çinlilere ipek böceği yetiştirmeyi ve saman ile yaban hayvanlarının postlarından yapılan "barbar" giyimlerini tekstille değiştirmeyi öğrettiği kabul edilir. Son olarak, görünüşe göre çok eski zamanlardan beri Çin köylüsü, fundalık ve bataklıktan bir kez toprak edindikten sonra, fethini güvenceye almak amacıyla günümüzdeki soyları arasında da geçerli olan bir yoğun ekim sistemi benimsemiştir. "Çin tarımının aslında büyük ölçekte bir bahçecilikten başka bir şey olmadığı" yazılmıştır. İster lös platosunda ister Merkezî Düzlükteki alüvyonlu toprakta olsun, beşiğinde gerçek ormanlık bulamayınca, sonuç olarak Çinlinin nerede karşılaşırsa karşılaşsın ormana karşı bir soğukluk hissedeceği de eklenebilir. Süreç içinde Çinlinin kolonileştireceği Orta ve Güney Çin, başlangıçta ormanlı bir bölgeydi. Ülkenin efendisi olduktan sonra, Çinliler sistematik olarak ağaçları kestiler ve böylece çıplak bıraktıkları tepeleri daha fazla kullanma zahmetine girmeden acil yakıt ihtiyaçlarının üstesinden geldiler. Çünkü, kuzeybatıdaki taraçalar ya da kuzeydoğudaki alçak geniş alanlardan beslendikleri için, yükseklerle yerleşme konusunda isteksizdiler. Dolayısıyla ovaların sarı toprağı, Çinlileri sürekli olarak biçimlendirmede belirleyici olmuştur.

Çin köylüsününkinden daha yorucu bir yaşam biçimi yoktur. Bu inatçı ve yorulmaz sabıra karşın ve lös platosu ile Merkezî Düzlüğün doğal verimliliğinden bağlantısız olarak, Çinli sürekli tabiat güçlerinin insafına kalmıştır. Lös toprakları, kuraklık döneminde korkunç kıtlıkların tehdidi altındayken, Merkezî Düzlükte ise, muson yağmurlarından ötürü kuraklık tehlikesi daha az olmakla birlikte Sarı Irmağın sel ve yatağından sapması tehlikeleri vardır. Çinlilerin kendi adlandırmalarıyla "İrmakların Efendisi"

diye andıkları sular tanrısına karşı taşıdıkları batıl ürkü, ilkel çağların ırmak kıyısı sakinlerinin bu ıslah olmaz komşuya karşı duydukları korkuya tanıklık eder. Onu yatıştırmak için dönem dönem genç erkekleri ve kızları kurban ederlerdi. Irmak yokluğundan dolayı sel ya da kuraklığa karşı korumasız olan bu alçak alanlarda, köylü, toprağa dünyanın diğer herhangi bir yerindekinden daha katı biçimde bağımlıydı. Günlük yaşamının düzenini, mevsimlerin ritmi belirliyordu.

Kırsal yaşam diğer herhangi bir tarım ülkesinden daha fazla, açıkça bölünmüş iki ayrı aşamaya ayrılmıştı; bahardan güze değin tarlalarda çalışmanın peşinden kapalı alandaki kış dönemi geliyordu. Bahar gündönümünde, kış aylarında tarlaların üzerine serilen “yasaklama” kaldırılıp, toprak, hükümdarın kendisinin mütevacıllıkla yürüttüğü birincil önemdeki bir törenle kutsal tarlanın ilk kez sürümüyle “arındırılıyor”du. Bahar gündönümü yalnızca tarlanın değil, aynı zamanda ırkın verimliliğini de müjdeliyordu. “Kırlangıçların dönüş günü”yle birlikte kışın yasak olan evlilikleri kutlamaya başlıyorlardı. Ülkede “ilk gök gürültüsünde” genç köylüler ile köylü kızlar sevgi şarkıları söyleyip tarlalar arasında birleşmek üzere bir araya gelirdi:

Chen ve Wei
Kıyılarından taştilar
Gençler ve bakireler
Yemişliklere geldi.
Kızlar onları çağırır...
Gittiğimizi düşünelim mi?
Wei'yi aşarsak,
Güzel bir çayır uzanır,
Sonra oğlanlar ile kızlar
Birlikte oyunlar oynar,
Ve kızlar alır
Bir çiçeğin çelengini.

Güz gündönümünde hasat bayramları kutlandıktan sonra, köylüler için, kadınların günlerini dokuma işine adadığı kapalı kış dönemi başlar.

Köylü yaşam dizgesinin mevsimler döngüsünü yakından izlediği görülebilir. Çin'in ilk evren algıları ve özellikle de yakın çağa değin istisnasız tüm Çin felsefe sistemlerinde baskın olan nesnelerin iki ana bölükteki ilk “sınıflandırması” bu anlayıştan pekâlâ türetilir. İlk zamanlarda köylü

yaşamı, kadın emeğinin öne çıktığı (dokumacıların mevsimiydi) kapalı kış mevsimi ve esasen erkekler tarafından yürütülen tarımsal emek dönemi olarak kesin bir şekilde bölünmüştü. Benzer bir dağılıma uyularak, her şey iki ilkeye ya da örneklemeye bölünmüştü: gölge, soğuk, daralma, nem ve kadın cinsine karşılık gelen *yin* ile ısı, genişleme ve erkek cinsine karşılık gelen *yang*. Üzerine örneklediği anlaşılan mevsim aşamaları gibi bu iki ilke, birbirinin tersidir ve aynı zamanda birbirinin içinde yapılır, beklenir ve dönüşür. Karşılıklı bağımlılıklarını, ya da dönüşümlerini ve değişimlerini yönlendiren düzen, evrenin ve toplumun düzenidir, ya da Çinlilerin dediği üzere, sonraki tüm felsefe öğretilerinin kilit taşı konumuna geçip merkez özelliği olan *tao*'dur.⁴

İlkel Çin dininin birincil amacı, mevsim döngülerinin tarımsal yaşam döngüsüyle, ya da sonraları söyleneceği üzere Gök ile İnsanlık arasındaki karşılıklı uyumunu sağlamaktı. Göksel düzen Büyük Ayı'da yaşayan, Yüksekteki Hükümdar (*Shang-ti*) olarak da bilinen Gök Efendisi (*Huang-t'ien*) tarafından düzenleniyordu.⁵ Benzer biçimde, insan düzenini de, bu amaçla kendisini "Gök'ün Oğlu" (*T'ien-tzu*) yapan "Gök'ün Buyruğu" (*T'ien-ming*) ile donatılmış bir hükümdar sağlıyordu. Takvimi tarım işinin düzenine göre ayarlamak ve mevsimleri Yüksekteki Hükümdar ile uyum içinde gerekli kurbanlar ve törenlerle başlatmak hükümdarın görevidir. Onun yüksek din adamı konumundaki ilk görevi, kızıl bir boğayı kurban edip yakarak Yüksekteki Hükümdar'a sunmak yordamıyla yeni yılı başlatıp baharı çağtırmaktı. Bunun peşinden, tarım işinin başlaması için bir im olan kutsal yerin sürülmesi geliyordu. Yazın ikinci ayında, yağmur duaları eşliğinde bir başka kurban sunup, sonuç alınmadığı durumda efsunlarının bir işe yaramadığı görüldüğü için tüm sihirbaz ve cadılar infaz ediliyordu. Son olarak, kış yaklaşırken tarlalardaki bolluğu ve kışa dönülmesini, kurbanın kara bir boğa olduğu (Roma'daki *suovetaurilia* gibi) bir sunuyla kutluyordu. "Güneş tanrısı"na sunulan bu boğanın peşinden, Atalara sunulan başka bir kurban geliyordu. Bu döngü, yemek ve eğlence de tüm halkın bir araya geldiği hepsinden önemli olan bir hasat festivaliyle kapanıyordu. Her mevsimde hükümdar, mevsimin "yönelim"ine uygun giyinip kuşanırdı; kışın kara, baharda yeşil, yazın kızıl ve güzün ak: bunlar din adamlığı görevini yerine getirdiği ruhban urbarıydı. Çeşitli görevlerinde ona – erken Çin felsefesinin

4 *Tao*, anlamı değişik felsefe okullarında büyük ölçekte değişkenlik gösteren bir terimdir. Başlangıçta "yol" ya da "çıgır" anlamına geliyordu. *Yin-yang* tartışmasında ise ya *yin* ve *yang* değişimini denetleyen düzen, ya da bütünleşimleridir.

5 *Shang-ti* aynı zamanda Tanrı için Protestanların kullandığı sözdür.

geliştirilmesindeki rolü daha sonra incelenecek olan – falcı ve sihirbazlardan oluşan bütün bir “ruhban sınıfı” yardım ederdi.

Bu “mevsim döngüsü” dışında, bugünlerde tüm Çin toplumunda ortak olmasına karşın, erken çağlarda soylu sınıfıyla sınırlanmış olan “atalar döngüsü” de vardı. Gerçekte, ancak soylu sınıfı varlığını sürdürebilen ruh taşıdığı için, atalarıyla ilgilenip uğraşma gereksesi olan bir tek onlar vardı. Üstüne, biri cesedin çevresinde süzülerek bir tür hayalete dönüşecek olan basit bir hayvan soluğu; diğeri ise ölümden sonra bir cin biçiminde göğe yükselen ama varlığı ancak soyundan gelenlerin cenaze sunaklarıyla beslenerek orada varlığını sürdürebilen ruh canı olmak üzere iki canları vardı. Bu “ata kültü” özünde, cenaze “tableti” ile temsil edilen cesedin aile yaşamına katılmasını sağlayan günlük ve mevsimlik sunaklarla ilgileniyordu. Başlangıcında, ilkel çağlarda bir ağaç ya da kaba taşla temsil edilen “Yer Tanrısı” kültü de benzer biçimde bu kıdemlilik diniyle bağlantılıydı. En erken mıtıkta öbeklenmelerinin efendisi olan bu tanrı, sert ve zalimdi: “Kan severdi” der Henri Maspero, “ve ona sunulan kurbanlar, taş tablete kurbanın kanının sürülmesiyle başlardı. Bu kurban yaygın olarak bir boğaydı, ama insan kurbanlar onu rahatsız etmiyordu.”

En erken çağlarda, Merkezî Düzlük ile sarı toprak birikintilerinin keşşiminde yaşayan ve bu ilkel Çin ülkesinde çalıları temizlemekle uğraşan bir köylü toplumu, bir soylular sınıfı ve bir monarşiden oluşan bir toplum buluyoruz. Bu savaş önderlerinin varlığı, Çinli çiftçinin kendisini çevreleyen yarı göçebe avcı kabilelere karşı sürekli tetikte yaşamak zorunda olduğunu kanıtlar.

Bu köylü toplum tuvalinin bir araya getirdiği zenginlikler, sosyal ölçeğin doruğunda bir lüks durumu yarattı. İlk hükümdarlık hanedanı olan Hsia’nın politik tarihi hakkında gerçekte hiçbir şey bilmememize karşın, arkeoloji yakınarda bize onların bu uzak dönemde kullandıkları araç gereçlerle ilgili kesin göstergeler vermişken, son yedi yıl boyunca ikinci hanedan olan Shang (M.Ö. 1558-1050?) ile ilgili beklenmedik keşifler deposunun kapısını açtı.

Hsia dönemine tarihli en erken keşifler, “tarak” diye adlandırılan dizgeyle süslenmiş, kabaca işlenmiş toprak bir kabı gün ışığına çıkardı. Bu M.Ö. 2000 ile 1500 yılları arasında Avrupa Rusyası’nda yaygın kullanımda olan ve Sibirya’da iyi bilinen bir biçimdi ve bunun keşfi iki kıta arasında

daha o dönemde kimi ilişkiler olduğunu gösterebilir.⁶ Bunun peşinden geçen yıllarda Honan vilayetindeki Yang-shao ve Ch'in-wang-chai köylerinde keşfedilen boyalı vazoların, beklenmeyen şerit, üçgen, nokta, kesişen çizgi ve bağlarla birleştirilmiş göz gruplarının canlı ve duyarlı süslemesiyle boyanmış tuğla kırmızısı renkte toprak vazolar geldi. Bu Yang-shao toprak kapları, Hsia hanedanının ikinci aşamasına karşılık gelen bir tarih olarak, M.Ö. 1700 dolayında ortaya çıkmıştır.

Adını 1921'den beri kazıldığı Kansu vilayetindeki yerinden ötürü alan Pan-shan kabı, M.Ö. 1500 ile 1400'e, ya da bir görüşe göre 1400 ile 1300 arasına tarihlidir ve dolayısıyla Shang hanedanının ilk dönemiyle çağdaştır. Bu kaplar, Ege süsleme niteliği değerinde olup kusursuz kırmızı ve kara süsleme spiralleri olan gerçek sanat yapıtlarıdır. Dahası, tarih öncesi Ukrayna ve Romanyası'nın boyalı seramiklerinde benzer temalar görüldüğü için bu benzerliğin yalnızca biçim düzeyinde olmaması, bunların Ege Denizi'nden Kuzeybatı Çin'e Rus bozkırları üzerinden aktarıldığını düşünmeye yol açıyor. Ama kuşkusuz bu dışarıdan alınan süsleme, Çin toprağına kalıcı bir kök salamamıştır. Pan-shan'da "Ege" spirallerine ek olarak, sepet örgüsünden açıkça taklit edilen dama tahtası gibi çok daha basit bir süslemenin kanıtını buluruz. Kansu'daki Ma-ch'ang yıkıntıları arasında, bir sonraki (yaklaşık M.Ö. on dördüncü yüzyıl) dönemden – yerli olan – (spiralleri geride bırakan) bu süsleme biçimi bulunacaktır.⁷ Orada çeşitli geçişken sepet işlemesi dizgelerinin renkli seramiklere aktarılmasını görürken, sonraki dönemde bunların ilk tunç süslemelerine geçişini göreceğiz.

Çin'de tunç görünümünün gizemine burada değiniyoruz. Arkeolog Menghin'e göre tunç Sibiry'a yaklaşık M.Ö. 1500'de girmişti. Bununla birlikte, Çin'de, özellikle de An-yang'da keşfedilen çok erken dönemden birkaç tunç temren, Sibiry kökenli olduğunun kanıtını gösteriyor. Dahası, Shang dönemine ait birkaç tunç vazo, tunç işçisinin modelinin, çentik ve bıçak izlerini bile taklit edecek düzeyde ahşap işçiliğinin naif bir taklidi olduğunu ele verir. Bir anda Sibiry metal işçiliği tekniğiyle karşılaşan Çinli,

6 Özellikle Hou-kang'da, Honan'ın en kuzeyindeki An-yang civarında yakınlarda keşfedilen, koşut çizgili ve basit dama işlemeli, oymalı ve boyalı seramikleri anmak gerekir. Yine, Hou-chia-chuang yakınlarındaki, ipler ve sepet işlemesi izlenimiyle süslenmiş seramikler. Bu iki grup Hsia hanedanının başlangıcına tarihlili olabilir. (G. D. Wu, *Prehistoric Pottery in China*, 1938).

7 Dahası, bazı Ma-ch'ang vazolarında bulunan Pan-shan süslemesi kalıntısı çembersi dalgalar, bu örnekte ancak belirleyici dama işlemesi süsleme çemberlerini çevreleme işi gördükleri için pek de kendi başlarına kullanılmamıştır. (Bkz., G. D. Wu, *Prehistoric Pottery in China*, 1938'deki levhalar.)

eski toprak kaplarını ve ağaçtan ritüel vazolarını alıp sanki bir gece tunca döndürmüş gibidir.

Günümüzde Honan'ın en kuzey ucunda konuşlu An-yang'da 1934 ve 1935'te yapılan keşiflerde çeşitli sorunlarla karşılaşırız. M.Ö. on ikinci yüzyılda gelişen Shang hanedanının bu kadim başkentinde, kendimizi beklenmedik biçimde, başlangıcına ışık tutacak hiçbir şey bulunmamış olsa da, çoktan doruğuna ulaşmış bir maddi uygarlığın karşısında buluruz. Yaklaşık altı hektar büyüklüğündeki kazı alanlarından biri, tamamen hükümdarlık sarayı olduğu düşünülen oldukça büyük bir yapının temelleri tarafından kaplanmıştır. Mezarlar, insan ve hayvan kurbanları ile cenaze kurbanlarının izlerini gösterir. Aslında insan kurban etmenin uzun süre dinsel törenlerde önemli bir yer tutmayı sürdürdüğünü biliyoruz; örneğin, yeni yıl şehrin dört ana kapısında kurbanların parçalanmasıyla divanda başlardı. Kehanet için kullanılan ve An-yang'daki mezarlarda bulunan kemik ve kaplumbağa kabukları, bize ulaşan ilk Çince yazı imlerini taşır. Bunlar resimsiden pek de uzaklaşmamış bir yazı gösterirler. Mısır hiyeroglifleri, Babil çivi yazısı ve Çin imleri, tümü nesnelerin benzer çizimlerinden evrilmiştir. Yine de, An-yang'da keşfedilen yazı imleri, orijinaleri şimdiye dek gün yüzüne çıkmamış olup gerçekten "ilkel" çizimlerden bu yana uzun bir ön hazırlık dönemi olduğunu kabul etmemize yetecek kadar üslûplaşmıştır.

An-yang kazılarındaki en karakteristik keşifler, 1934-1935'ten beri önemli sayıda bulunan harika tunç vazolardır. Bu çok uzak dönemde, çeşitli tunç türlerinin ritüel biçimlerinin ve süslemelerinin zaten iyice yerleşmiş olduğunu kabul etmek zorunda kaldıklarında, arkeologların şaşkınlığı büyüktü.⁸ Çin geleneğine göre, An-yang'ın zaten Shang hanedanının son başkentlerinden biri olduğunu bilmeseydik, bu durum gerçekten de neredeyse Athena'nın tam zırhlı olarak Zeus'un beyninden çıkıp gelmesi gibi bir mucize olacaktı. Kuşkusuz Çin tunç işçiliğinin ilk kaba çabalarıyla çağdaş olan daha eski başkentler hiçbir zaman kazılmadı. Tunç işleme işinin Çin'e M.Ö. on beşinci yüzyıl sırasında ya da sonunda Sibiry'a'dan getirildiğini kabul edecek olursak, geriye Çin tuncunun başlangıcına ulaşabilmemiz için keşfedilmeyi bekleyen üç yüzyıl gibi bir dönem kalır.

Bu nedenle, geçen yıllarda An-yang'da keşfedilen Shang tunçları bize, o kaçınılmaz beceriksiz başlangıcı olmayan bir sanatın doruğunu gösterir. Sonraki dönemlerde, Çin tunç işçileri ritüel vazolarında ya da benzer kütle

8 Çeşitli tunç kapların biçiminin, en erken çağlardan beri değişmemiş olması, anlaşılan kurban amaçlı ayinsel önemlerinden kaynaklanıyordu.

dengesi içinde asla aynı mimarî inşa gücünü elde edememiştir. En göze çarpan örnekler büyük kapaklı (*yü* ya da *lei* diye bilinen) pişirme kaplarıdır, (sırasıyla *li* ya da *ting* ve *chüeh* diye bilinen) tencere üçayakları ve kadeh üçayakları gibi daha mütevazı kimi biçimlerde de benzer bir etki sergilenmiştir. Doğrusu, şaşkınlık verici vazolar (*ku*), büyük çan biçimli kadehlerde görülebildiği üzere, bu mütevazılık biçimin seçkinliğine hiçbir biçimde zarar vermez. Ritüel tunçlarının çoğunu süsleyen geometrik ve mitoloji desenleri de buna karşılık gelen bir süsleme görkemi taşır. Bu canavar maskelerinin, hepsinin üstünde boğa, koç, kaplan ya da ayıların gerçekçi başları olarak başlayıp aşamayla korku görüntülerine dönüşen *t'ao-t'ieh*'in canlılığı herkesi çarpar. Shang tunçlarında (ayrıca yeşim taşlarında) bulunan mitten diğer bir biçim, "gök gürültüsü çıkaran bir öküz-ejder olan" *k'uei* ejderidir. Çin'in efsanevî kahramanları bu canavarın derisinden "gök gürültüsü çarpmasıyla buyruklar veren" davullar yapmıştır. Georges Salle "Kozmos gücünün simgeleri" der, "inanılmaz hayvanlar süsledikleri nesneyi gizli ve dayanılmaz bir güçle donatıyordu."

An-yang yıkıntıları arasında tekil, daha doğrusu çentilmiş mermer kütleler üzerinde, mitolojiden canavarları temsil eden güçlü mermer heykeller bulunmuştur. (Bu "tekil heykele giden eğilim" in Shang hanedanından sonra durduğu görülüyor ve çok daha sonraları, Savaşan Devletler dönemine değin bir daha görünmüyorlar.)

Nihayet, tunca ek olarak An-yang uygarlığı, yine ritüel önemi taşıyan kimi çarpıcı yeşim taşları da üretti. Saflığın simgesi olan yeşim taşı, kadim Çin inançlarına göre içten gelen bir "erdem" taşıyordu. Çin klasiklerinden hükümdarlık başlıklarının yeşim taşıyla süslenmesine izin verilirken, hükümdarlık gücünün öne çıkan simgesinin, hükümdarlık bel bağına tutturulan yeşim taşından yapılmış geniş bir tableten yani *kuei*'den oluştuğunu öğreniyoruz. Shang dönemi kazıları (kimileri sanki tunç rengine benzerliğinden dolayı seçilmiş kahve ya da kara tonda) yeşim taşından büyük bıçaklar, baltalar ve kamaları (*ke*); ayrıca iki çok karakteristik yeşim ritüel nesnesi türü yani gökyüzünü temsil eden merkezi delikli bir disk olan *pi* ve dünyayı temsil eden bir küpün içine yerleştirilmiş bir silindir olan *tsung*'u gün yüzüne çıkarmıştır. Hükümdarın toprağın verimliliğini sağlamak amacıyla göğşe sunduğu mevsimlik kurbanlarda, tunç gibi bu iki yeşim taşı yapısı da yer almış olabilir.

Bu somut uygarlığın zenginliği, erken dönem Çin yıllıklarının Shang hanedanı hükümdarları için söylediklerine tanıklık eder. Bu hükümdarlardan

ÇİN TARİHİ

sonuncusu yani Chou Hsin geriye Çinli bir Nero ününü, ince işlenmiş, deb-debeli ve bozuk bir divan ile çoktan çökmekte olan bir uygarlık örneği bıraktı. “Bilgisi düzeltmeye karşı çıkmasına yardımcı oluyor, güzel konuşması yanlış işlerini gizlemesini sağlıyordu. Sayıları gittikçe artan atlar, köpekler ve az bulunur nesneler topladı, başkentinin yeşil alanlarını ve taraçalarını sınırsızca genişletiyordu. Büyük eğlenceler tertip edip gece boyu süren âlemler düzenliyordu.” Bununla birlikte, bu Babil cephesinin ardında Çin ırkının yayılması sürdü.

BÖLÜM II

ÖNCÜLER İRKİNİN YAYILMASI

Çelişkili görünse de, Çin tarihini diğer herhangi bir büyük insan topluluğunun tarihiyle karşılaştırmak gerektiğinde, bakılması gereken yer Kanada ya da Birleşik Devletler'dir. Hem Çin'de hem de Amerika'da temeldeki ve kaçınılmaz kaygı, politika değişikliklerinin çok ötesinde, yollarında ancak yarı göçebe kitlelerle karşılaşan çalışkan bir halkın inanılmaz genişlikteki el değmemiş bir mıntıkeyi fethiydi. Bu mücadelenin en zor kısmı, toprağı temizleyerek, ilkel ormanları keserek, nehirleri ehlileştirerek ve her yerde ekilebilir alanlar yaratarak Doğa'nın kendisine karşı yöneltilmesiydi. Fransız-Kanadalılar ile Anglo Saksonların Kuzey Amerika kıtasına pullukla girmesi için ancak üç yüzyıl gerekmişken, Çin'in tarımsal fethi yaklaşık dört bin yıl sürdü. Lös alanı ile Merkezî Düzlüğün sınırları içinde M.Ö. ikinci binyılda başlayan bu süreç, bugün tamamen bitmedi, çünkü güneybatıdaki dağlarda Lolo ve Miao-tzu "yerlileri", Çinli çiftçinin tecavüzlerine direnmeye devam ediyor.

Çinli kolonicilerin boyunduruk altına aldıkları, kendilerine benzettikleri ya da üstün geldikleri "barbar" halklar arasında temizlenmiş yeni alanlar oluşturmak üzere Merkezî Düzlüğün sınırlarının ötesinde sıkı gruplar halinde toplanmaya başlamaları, kuşkusuz Shang hanedanının ortalarına (M.Ö. on dördüncü yüzyıl) denk düşer. Bu süreç, ondokuzuncu yüzyılda Çin'in ekili arazilerinin Moğolistan otlaklarına tecavüz etmesinden veya yirminci yüzyılda Mançurya ormanlarına girmesinden çok farklı olamaz. Bu ilk Çin yayılması, güneyde o çağlarda neredeyse tümüyle ormanla kaplı Uzun Irmak havzasına, kuzeyde Shansi'nin sarı topraklı taraçalarına ve kuzeybatıda ise benzer biçimde sarı topraktan kazanmış bir ülke olan Shensi'deki kapalı Wei vadisine doğru yönelmişti. Uzun Irmağın yakınlarında, Çinli çiftçiler avcılık ve balıkçılıkla geçinen ve Çin örneğiyle aşamalı olarak tarımcı bir yaşam benimsemeye yönlendirilen, (kuşkusuz kendileriyle aynı ırktan olmalarına karşın) hâlâ yarı vahşi olan kabilelerle iletişime geçtiler.

Aynı şey kuzeybatıda da görüldü. Bu bölgede, kendilerini simgesel açıdan tarımcı bir yarı tanrı olan “Darı Prens”in koruması altına koyan Chou adlı bir sıkı koloniciler klanı yerleşip, zengin alüvyonlu düzlüğü temizleyerek ekmeye girişti. Burası daha sonraları Shensi’nin başkenti Sian ya da Ch’ang-an’ın inşa edileceği, lösten kesilmiş ve ince sarımsı verimli boz balçıkla kaplı bir ülke; mısır ve darı açısından Kanada ile karşılaştırılacak düzeyde zengin bir ülkediydi. Eski yıllıklar ölçülü bir heyecan içinde oraya yerleşip herkesten önce “saban sürüp ekmeye girişen” Chou ailesinin ilk baronlarından söz eder. Bu baronlar, aralarına yerleştikleri barbar kabilelere karşı ebedi bir çekişmeyi sürdürebilecek bir asker-çiftçi kuşağı üreteceklerdi. Bu Çin Vahşi Batısı’nın yerleşimcileri, benzer bir durumla karşılaşan tüm kolonicilerin zorlu yaşamlarına öncülük ettiler. Komşu taraça alanlarında kol gezen yarı göçebe avcı klanların verdiği zarara karşı inatla ekilir alan oluşturma kararlılığı onlara pahalıya patladı. Eski yıllıklar, onların bir süre vahşilerin saldırısından önce geri çekilmek zorunda kaldıklarını ve ardından bir kez daha lös platolarından Wei Vadisi’ne doğru inerek “yaşlılara yardım eden ve zayıfları destekleyen savaşçılar” olduğunu gösteriyor.

Bataklıkların koruyucuları ve dağlık bölgelerin öncüleri olarak zorlu görevlerinde, Chou baronları savaş güçlüklerine alıştılar. M.Ö. on birinci yüzyıl ortasında bunlardan tarihte hükümdar Wu (“güçlü”) olarak bilinen biri, son Shang hükümdarı, acımasızlık ve uçarılığından dolayı nefret edilen Chou Hsin’in sevilmeyen biri olmasından yararlandı. Wu bir ayaklanma yöneterek hükümdarlık ordusunu kırıp geçirdi. Sarayına geri kaçan Chou Hsin, kendini dramatik biçimde öldürdü: “Geyik Taraçasına tırmandı. İncilerini ve yeşim taşını dizini kendine ateşlere savurdu.” Wu yengiyi başkente girdi. “Büyük ak sancağı eline aldı. Soylular ona bağlılık bildirmeye geldi. Chou Hsin’in bedeninin yattığı yere gelip arabasından indi; cesede hançeriyle vurup, ardından büyük sarı baltasıyla başını vurdu; sonra bu başı büyük ak sancağına astı.”

Bu, bataklık adamlarının yani batının yüksek vadilerinin zorlu öncülerinin, Merkezî Düzlüğün lüks sarayı ve zengin tarımcıları üzerindeki zafiydi. Böylece tahta çıkan Chou, güçlerini borçlu oldukları ve Merkezî Düzlüğe hükmedebilecekleri Wei yüksek vadisinde konutlarını koruma bilgeliğine sahipti. Bu dönemin (M.Ö. on birinci ve onuncu yüzyıl) İsveçli arkeolog Karlgren tarafından kuşkuya yer bırakmayacak şekilde tanımlanan sanatı, sert ve kiminde de oldukça ağır geometri dizgelerinin ölçülü çizimleri (ya da “ejder” desenleri) olarak bir önceki döneme göre daha kaba bir

üslûpla kendini gösteriyordu.⁹ Bu göstergelere güvenebilirsek, ilk Chou hükümdarlarının maddi uygarlığı, pekâlâ bekleneceği üzere, Shang hanedanının lüks ve göz kamaştırıcı sanatsal üretimlerinden belirli bir gerilemeye işaret ediyor gibi görünüyor.

Bir felaket Chou gücüne son noktayı koydu. 771’de Batılı Barbarlar başkentlerini beklenmedik bir baskınla talan ettiler. Hanedan bataklıklardaki konutunu bırakarak, Merkezî Düzlüğün eşiğine ve o çağlarda Çin’in merkezinde olan Loyang bölgesine çekildi. Burayı çok daha fazla güvenli buldu, ama savaşçı kimliğini çabucak yitirdi; prensleri hükümdarlığın kuklalarına indirgenirken, gerçek güç feodal soyluluların eline geçti.

⁹ Bu dönemde *chung* ya da Çin çanı ve bir tür “sos kabı” olan *yi* gibi pek çok biçimde tunç ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM III

FEODALİZM VE ŞÖVALYELİK

M.Ö. sekizinci ile üçüncü yüzyıllar arası eski Çin, batılı Orta Çağ araştırmacılarına karşılaştırmalı feodal sistemleri çalışması için malzeme sağlayabilir. O çağın Çin toplumunda, hükümdarlık gücünün çözülmesi, onuncu yüzyıl Fransa'ninkine bir ölçüde benzer kurumları kapsar. Derebeyliklerin bölünmesi de benzer uzunluklara erişmişti; sonra, Fransa'da olduğu gibi, belirli sayıda baronluk yeni bir bölge öbeklenmesini gündeme getirdi.

Tüm feodal Çin devletlerini sıralamaya yeltenmeyeceğiz, ancak çoğu durumda oluşumlarının coğrafi faktörlerin sonucu olduğuna dikkat edilmelidir. Tıpkı birkaç Avrupa devleti genişliğindeki günümüz Çin vilayetleri, yine o devletler gibi, tarihin yinelenmesi içinde sürekli yeniden ortaya çıkan kalıcı birimlere karşılık gelirler. Bu büyük bölge birimleri daha eski Çin prensliklerinde zaten görünüyordu. Kuzeybatıda, örneğin günümüz Shensi vilayetinde – lösten boşalmış ve Honan ovasına baskın bir vadi olan – Wei vadisinin yeri, tarihsel döneminin başından beri belirlenmiştir. Chou prenslerinin tahtı ele geçirmek üzere batı bataklıklarından ayrılışlarını görmüştük. Bu uç prenslerinin sonradan bıraktıkları rolü, Shensi'de muhteşem bir kariyere sahip olacak bir baronluk kuran vassalları Ch'in Kontları üstlenmiştir. Shansi'nin sarı toprak taraçalarında, Büyük Ova'nın yukarısındaki avantajlı coğrafi konumu sayesinde bir egemenlik kurmayı ve onu hatırı sayılır bir süre boyunca elinde tutmayı başaran başka bir prenslik daha kurulmuştu. Doğuda, kutsal T'ai-shan kitlesinden Çin'in "Bretonyası" kayalık Shantung Yarımadası'na uzanan özgün özellikte bir vilayet olan Shantung'da üçüncü bir baskın prenslik oluşmuştu. Hupei'deki (göllerle kesişen ve o çağda ormanla kaplı sığ bir havza olan) Uzun Irmak ortasında, Çin uygarlığının çekimine kapılan barbar kabileleri bir anda Çin yaşam ve düşünce biçimini benimseyip dördüncü bir büyük prenslik kurdular. Şimdilik ancak en güçlü baronlukları andık. Daha mütevazı bölgesel alt bölümlerin feodal parsellemesinde tesadüfen doğan diğerlerini sayacak olsaydık, altmış kadar tımarımız olurdu.

Benzer biçimde çeşitli prenslikler arasındaki çekişmelerin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Bunlar on birinci yüzyıl Fransası'ndaki feodal çekişmeler gibi sıkıcıydı ancak tarihsel coğrafya açısından ilgi çekiciydi. Buradaki önemli husus, toplumsal yapının kendisi ve o dönemin feodal toplum eşdeğeri olan toplumsal yaşamıdır.

Bu Çin şövalyelik dönemi idi. O zamanlarda savaş, son derece asil silah olan savaş arabasıyla yürütülen, şövalyece bir savaştı. Bu savaş arabalarını biz yalnızca eski yıllıklardan değil, aynı zamanda Han döneminin yarım kabartmalarından da tanırız. Savaş arabası, ikisi şaftta ve diğer ikisi onu "kanatlardan" deri kayışlarla çeken dört ata bağlanıyordu. Bunlar iyi beslenmiş ve ateşle dolu, kısa, kalın yapılı ve kaslı bineklerdi. Gemleri küçük çanlarla süslenmişti. Araba ardı açık ve iki teker üzerine bindirilmiş kısa bir çerçeveden oluşuyordu. Çin savaş arabası, Asur'daki gibi üç er taşıyordu; ortada sürücü, sağda mızrakçı ve solda okçu vardı. Üçü de verniklenmiş öküz gönünden göğüs koruyucusu, kolçak ve dizlik kuşanıyordu. Mızrak düşmanı zıpkınlamak üzere küçük bir çengelle donanmış ve ok uçlarına da fildişi eklenmişti. Üç yoldaşın parlak renkte boyanmış kalkanları vardı; zırhlarının verniği gün ışığında parıldıyorken; önde, geride ve yanlarda ise dört ana yönün simge hayvanını betimleyen sancaklar uçuşuyordu – güneyin Kızıl Kuşu, kuzeyin Kara Kaplumbağası, batının Ak Kaplanı ve doğunun Yeşil Ejderi.

Bir derebeyliğin ordusu komşu bir prensliği işgal ettiğinde, işgal edilenin derebeyi, meydan okuma ve kabadayılıktan dolayı işgal eden orduya karşı bir erzak katarı gönderecekti. Kiminde bu meydan okuma daha kanlı bir olaya dönüşürdü; baronlar düşmanlarına, önlerinde boğazlarını kesecek yürekliliğe sahip ulaklar gönderirdi. Bazen bir savaş arabası aşağılama sözleri haykırarak son hızla karşı şehrin kapısı önüne gelirdi. Ardından Asur usûlü bir savaş arabaları çarpışması başlardı. "Sancağa karşı sancak, kınvanca karşı kıvanç, bin savaş arabasıyla saldırır." Homeros çağında olduğu gibi, iki ordunun savaşçıları rakiplerini tanıdığında, arabaları üzerinden birbirlerine "kendini beğenmiş övgüler" gönderirdi. Bazen savaştan önce birlikte içip silahlarını bile değişirlerdi. Bu tür düşmanlar arasındaki savaşın kibarlık kurallarına sıkı bir uygunluk içinde yürütülmesi gerekiyordu. Yürekliliklerinin kanıtını gösterir ya da yenene gerçek şövalye gibi seslenmeyi bilirlerse, yenilenlerin canı bağışlanırdı. Sonradan Japon samurayları arasında olduğu üzere, "ün, eli açıklık tavırlarıyla elde ediliyordu." Yaylarını çekmeden önce kendilerini düşmanın oklarına edilgen biçimde

ÇİN TARİHİ

sergileyen kurumalarının ve efendilerinin armasına onur kazandırmak amacıyla ölümle özgürce oynaşan yaverleriyle Japonlardaki *Buşido* dengi şövalye saygınlığı öğretisi vardı. Erken dönem kroniği *Tso-chuan*, birçok pasajında bu tür kahramanlık erdemlerini betimler. Çin prensinin baş arabacısı, oklarla delinmiş olmasına karşın, “göğüs koruyucusu kuşanmış olanın ölünceye değin geri adım atmaması gerektiği için” ara vermeden davul çalmayı sürdürdü; “arabamın sol tekeri kanımdan mora döndü. Beyim, canımın acıdığını söyleyebildim mi?”

Barış döneminde saygın beylere de bu aynı ülkü aşılanırdı. Onlar kuşağı “uyumlu bir çingirtı sesi çıkaran” yeşim taşından incik boncukla süslenmiş, uzun ve kısa havaların eşlik ettiği ve toplamda bir bale gibi düzenlenmiş seçkin selamlamalarla doldurulan soylu okçuluk turnuvalarına katılmak üzere derebeyinin sarayına gelecektir.

Kişinin derebeyine karşı sadakat ve düşmanına adil davranma konusundaki bu şövalye ideali, askerî bütünlüğe yönelik bu saygı, barış zamanında “görgü dini”nde ifade edilen bu asil nezaket kuralları, Çin ruhu üzerinde derin bir iz(lenim)ler bırakacaktı. Konfüçyüs’ün öğretilerinin kimisi bunlardan gelmiştir.

BÖLÜM IV

ESKİ ÇAĞLARIN BİLGELERİ

Çin felsefesi de, tıpkı Yunan ve Hint felsefesi gibi insan düşünce tarihinde özgün bir yönü temsil eder.

Çin'deki felsefe kuramı, mevsimlerin birbirini izleyen çok eski natüralist kavramlarından doğmuş olabilir. Bu mevsim döngüsünün gözlemlenmesi, erken çağlarda, Çin düşüncesinin nesnelerini, karanlık ve ışık, nem ve ısı ve benzetme yoluyla yer ve gök, daralma ve genleşme, dişi ve erili temsil eden *yin* ve *yang* olarak iki yaygın tasnife ayırarak şekillendirmiş olmalıdır. Bu iki ilkenin karşıtlığı ve münavebeliğiyle yine karşılıklı bağımlılıkları ya da daha doğrusu değişimleri, nesnelerin akışını ve tüm evren yaşamını açıklıyordu. Ardından bu iki karşılıklı ilkeye bir üçüncüsü olarak bunların ayrılmazlığı, karşılıklı bağımlılığı ve sonsuz sürekliliğinin ilkesi olarak betimlenebilecek *tao* eklendi.

İlkel anlayışın en erken sınıflandırmalarında görülen bu doğacı algıların peşinden, falcı okullardan edinilen daha karmaşık kavramlar geldi.¹⁰ Çin toplumunda önemli bir rol oynayan falcılar, kendi eylemlerinin güvenilirliği için (Platon'un İdealar kuramına benzer) algılanabilir dünyanın üzerinde ve onu yöneten soyut bir dünya düşlediler. Bununla birlikte Çin falcı geometrik soyutlamalarla, "üçlü" ve "altılı" biçimde düzenlenen ve çeşitli *yin* ve *yang* bileşimlerini, diğer deyişle evrenin çeşitli görünümelerini ve geleceğin çeşitli olasılıklarını simgeleyen kesik ve sürekli çizgilerin tüm düzeneğini oluşturan farklı bileşimlerin bilgisiyle ilgileniyordu. Buna sayıların nitelik değeriyle ilgili saf Çin görüşlerini de eklersek,¹¹ Uzak Doğu

10 Eski Çin iki tür fal biliyordu: kaplumbağa kabuğu ile (ateşe değdiğinde kabuğun üzerinde oluşan çatlakların yorumlanması) ve civanperçemi saplarının karıştırılmasıyla. Bu civanperçemi saplarının çeşitli olası düzenlemeleri, sonradan ele alacağımız altılılar kuramını türetecektir.

11 Sayı 1 = su = kuzey = kara.
2 = ateş = güney = kırmızı.
3 = ağaç = doğu = yeşil.
4 = metal = batı = ak.
5 = toprak = orta = sarı.

Kuzeyin simgel hayvanı kara kaplumbağa, güneyin kırmızı kuş, doğunun yeşil ejder ve batının ak kaplandır.

felsefesinin sonraki gelişimi için bir hareket noktası işlevi gören özel kavramların keyfini sürebiliriz.

Konfüçyüs – Çince K’ung Fu-tzu, “Usta K’ung” – işte bu bilgi düzeni içine doğdu (geleneksel tarih M.Ö. 551). Lu prensliğinde (günümüz Shantung vilayetinde) soylu ama yoksullaşmış bir ailenin oğluyken, komşu sarayları ziyaret etmek üzere bir süreliğine evinden ayrılp, sonra bir bilgi okulu kurmak için döndü. Öğretisinin ahlaki özelliği nedeniyle Sokrates’le karşılaştırılmıştır. Bir diğer ortak noktaları da, ikisinin de geriye yazılı hiçbir yapıt bırakmamış olmasıdır. Sokrates’in neye benzediğini Platon ile Ksenophon’un bize bıraktığı – kiminde de değişken – portreler üzerinden yeniden yapılandırmak durumundayız. Konfüçyüs örneğinde ise, bu iş muhtemelen daha da inceliklidir. Onun aforizmaları ile elimizdeki söyleşileri bize ancak, ölümünden yaklaşık beş yüz yıl sonra değiştirilmiş bir düzenleme yoluyla ulaşmıştır. Yine de bu metinden, gelenekçi övgü yazarlarının asla uyduramayacağı, keyifli duyarlılık esinlemeleri ve hazır cevaplılığıyla duyarlı bir kişiliğin dış hatları ortaya çıkıyor.

Onun düşüncesinin yolculuğunu izleyebildiğimiz kadarıyla, Konfüçyüs’ün kesinlikle yenilik aramadığı görülür. Bağlantılı olduğu eski yazıcılar okulunun geleneği uyarınca, onun öğretileri karşımıza eskilerin geleneği üzerine bir yorumlama olarak çıkar. Onda yine Gökyüzüne, yani evren düzenine, klasik *yin* ve *yang* görüşlerine ve Taocu rakiplerinin yapıtlarında başka bir anlamda kullanılmış olmasına karşın, genellikle doğru (yani, eski) hükümet yolu anlamına gelen yüce *tao* kavramına karşı tam bir saygı görürüz.

Okulunun tüm bilgeleri gibi, Konfüçyüs çocuk bağlılığı ile *ruhlar* yani atalar kültüne bağlılığı vaaz eder. Bu gelenekçiliğe karşın, belirli anekdotlar onun kendisini bu ritüel formülüne bağlı görmediğini gösterir; anlaşılan o niyetin saflığına ve yüreğin içtenliğine her şeyin üstünde değer veriyormuş.¹² Kurallarının eylem üzerinde ve öğretisinin etkin ahlak üzerinde olduğu görülür. “Anlaşılan o, saygınlığını bilincin yönlendiricisi olarak kazanmıştır.”

Konfüçyüsçülük, aynı zamanda başkalarına karşı bir insanlık duygusu ve kendi içinde insan saygınlığı duygusunu ima eden bir anlayış olan *jen* anlayışı içinde toparlanabilir; özetle, kendine ve başkalarına saygı duyarken bu ülkünün içerdiği tüm alt erdemleri taşımak: yüce gönüllülük, iyi inanç ve hayırseverlik. Dışarıyla ilişkilerde *jen* sürekli bir öz denetim, ayine saygı

12 Ama Konfüçyüs, ahlak erdeminin dışa vurumu ve tetiklenmesi için vazgeçilmez gördüğü ayine bağlılığıyla ünlüydü.

ve daha önce de söylendiği üzere ancak yüreğin bir dış nezaketi olan biçimsel kibarlıkla dışa vurulur. Kişi burada, Avrupa’da soylu sınıflar içinde, şövalyelik ülküsü egemenliği altında feodal çağların görgü kurallarına temel olmuş incelik türünü bulur.

Sokrates öğretisi gibi, Konfüçyüsçülük herşeyden önce kişiye öz-kusursuzluğu yerleştirmek üzere kendini bilmeyi öğretir. Tıpkı Sokrates’in İonyalı filozofların evrenin kökeni araştırmalarını reddetmesi gibi, Konfüçyüs de – herhangi bir biçimde agnostik olmadan – yazgının gizemine bakmayı, ruhlar ya da “konuşan dahiler” üzerine tartışmayı reddetmiştir. “Bildığınızı bilmeyi” dedi, “ve bilmediğinizde bilgisiz olduğunuzu bilin.” Yine, “Yaşayanları bilmiyorsanız, ölüleri nasıl bilebilirsiniz?” Onun öğretisi bireyin ahlakı ile yerleşik toplum ahlakı arasında bir ayrım tanımaz. Amacı, tüm Çin felsefe sisteminde prensin erdemi ve Gök düzeninin uyumu olarak sağlanan halkın iyi yönetimidir. “Hükümdarın ahlakî gücü, halkının iyi ya da kötü davranışlarını belirleyen Gökten aldığı doğaüstü etkidir.” Bu özlü sözlerle yüklenen vurgudan dolayı, Konfüçyüs sonradan aydınlar okulunda ilk örnek bilgeye ve öne çıkan yetki niteliğine ulaşacaktır.

Konfüçyüsçülüğün özünü bir tek formüle yoğunlaştıracak olursak, onun toplulukta bir sivil düzen, ya da daha doğrusu evren düzeniyle işbirliği içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Konfüçyüs’ün en büyük özgünlük gösterecek olan ardılı (M.Ö. geç beşinci yüzyıl ve dördüncü yüzyılın ilk yıllarında yaşayan) Mo Tzu idi. Gözüpek bir kaçışla bu öne çıkan düşünür, tek başına teizm’e yaklaştı. Öncelilerinin kişisel olmayan Göğü yerine, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve kökenden ahlaklı özel bir tanrı olan Yüksekteki Hükümdar’a yakardı: “İyi tavrın ana nedeni, ormanlarda, vadilerde ve hiçbir insan gözünün sızamayacağı gizli yalnızlık alanlarında tüm olanları gören O’nun yani Yüksekteki Hükümdar’ın korkusu olmalıdır. Kişi onu mutlu etmeye çabalamalıdır. O iyiyi sevip kötünden tiksindir, hak eşitliğini sever ve haksızlıktan tiksindir. Yeryüzündeki tüm güç ona bağlıdır ve bu güç O’nun görüşlerine göre kullanılmalıdır. Prens’in halkına iyi olmasını ve herkesin birbirini sevmesini ister, çünkü O, Yüksekteki Hükümdar tüm insanları sever.”

Bu teizmden Mo Tzu çok üst düzey bir ahlak çıkardı. Onunla birlikte Konfüçyüs’ün özgeciliği kendini feda etmeye varan evrensel sevgiye dönüştü: “Dünyayı kurtarmak için birini öldürmek, dünyanın iyiliği için bir eylem değildir. Kendini insanlığın iyiliği için feda etmek, işte bu doğru tavidir!” Benzer biçimde Mo Tzu feodal savaşları güçlü biçimde kınadı. Şu

özlü söz onun düşüncesini özetler: “Bilgi, Göğe tapınmak ve insanoğlunu sevmekten oluşur.”

Taocu okul çok başka bir doğadaydı. Kökenleri tarih öncesi falcıların daha önce değindiğimiz *yin*, *yang* ve *tao* görüşleri hakkındaki söylencelelerine değin gider. Bunlar aynı zamanda, çılgın dansları tanrıların dikkatini çekebilen ve tanrıların mevcudiyetini koruyabilen trans halleriyle sonuçlanan eski büyücüler ve cadıların kendi kendine telkin uygulamalarıyla da bağlantılıdır. Bununla birlikte, hâlâ ilkel sihirle dolu olan bu vahşi uygulamalarla, “Taoculuğun babaları”nın yüce düşüncesi ve belirsiz geçmişini göz ardı etmeyi yeğleyen ortodoks bir gelenek arasında çok uzun bir yol vardır. Geleneğe göre, felsefî Taoculuğu, hakkında somut hiçbir şey bilmediğimiz, ama geleneğe göre M.Ö. beşinci yüzyıl sonuna doğru yaşamış olması gereken Lao Tzu adında bir bilge kurmuştur. Taocu ikinci bilge Lieh Tzu ile ilgili de daha çok şey bilmiyoruz. Tersine üçüncü bilge Chuang Tzu’nun dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı gösterilmiştir; M.Ö. 320 yılı dolayında ölmüş olsa gerektir.

Taoculuk kendinden geçme ve yükselme durumuna taşınmak üzere tasarlanmış, ilginç bir soluma denetimi, daha doğrusu gerçek bir “soluma jimnastiği” sistemi alıştırmalarını doğuran kadim sihir uygulamalarından korunmuştur. Bu yordamlar Hint yogileri arasında da görülebildiğine göre, eski Çin’e özgü değildir. Bu öz telkin yordamları, Hint yogasında da olduğu gibi, amacı “canı saf özünden başka her şeyden arınmış saymak” olan gizemcilik uygulamasıyla soylulaştırılıyordu. Böylece Taocu aziz, kalıcı bir kendinden geçmişlik koşuluna, “aynı zamanda gerçekten doğal durum olan sihirli bir zerafet durumuna” erişiyordu.

Taocu metinler bize bu gizemli yolun çeşitli aşamalarını açık eder. *Chuang Tzu* kitabında bilgenin öğrencilerinden biri “Sizin talimatlarınızı dinledikten sonra,” der, “ilk olarak kendimi dıştan bir nesne olarak görmeyi öğrendim, böylece artık diri ya da ölü olup olmadığımı bilmiyordum.” Benzer biçimde yine başka bir pasajda: “Bir’i (*tao*) gördükten sonra, o (öğrenci) geçmiş ya da şimdinin ve ardından da kendisinin ölü ya da diri olmadığı bir duruma erişebilir.” *Lieh Tzu* kitabı onunla birlikte oldukları için eylemlerin burkacının ortasında bile sürdürülebilene bu derin düşünceye dalma durumlarını büyük bir incelikte çözümler: “Yüreğim odaklanmıştı, bedenim dağınık. Tüm duygularım benzerdi. Artık bedenimin yaslandığı ya da ayaklarımın üzerinde durduğu şeyleri hiç duymuyordum. Sonunda

beni kaldıranın yel mi yoksa yeli taşıyanın kendim mi olduğunu bilemeden bir ağacın yaprağı ya da çürümüş bir dal gibi yelin isteğiyle doğudan batıya kaydım.”

Bu aydın çileciliği Taocuyu sıra dışı güçlerle donatıyordu. Granet “artık ancak ölçülemez, yenilemez ve tümüyle özerk bir güç durumuna eriştikten sonra, aziz nesnelerden tam bir özgürlükle geçiyordu,” diye yazar.

Chuang Tzu, bu aşkınlık içinde, bilgenin dünyalık tüm ihtimallerin üzerinde olduğunu öğretir: “Gök gürültüsü dağları alaşağı etse ya da kasırga okyanusu kaplasa umurunda olmazdı. Havadan ve bulutlardan sıkılıyor, güneşe ve aya biniyor ve boşluğun sınırlarının ötesinde eğleniyor!” Onun için tüm maddeler gözenekli olduğunda, saf bir ruh gibi tüm maddelerden geçer. *Chuang Tzu* kitabı, Platon mitindeki *tao* arayışıyla havalanan ulu gök kuşunun havalanmasıyla başlar. “Ulu kuş yel üstünde bin mil yüksekliğine ulaşır. Orada mavi yükseklikten ne görür? Koşturan kalabalık yaban atlarını mı? Zerrenin tozu içinde yuvarlanan ilk madde mi? Her şeyi doğuran solumaları mı? Göğün kendi mavisini mi, yoksa sonsuz uzaklığın rengi mi?” Ulu mit kuşunun kanatları üstünde bu gezegenler arası uçuşta, bir atılımla dünyayı kımıldatan adsız güce ulaşmak için bu çılgın istek içinde, Chuang Tzu kendini evrenin efendisiymiş gibi sanır.

Böylece kendini doğayla birleştirmek ve evren güçleriyle yoldaş olmak için, Taocu önce mantıklı düşüncesini bastırıp “bilgisini kusmalıdır.” Chuang Tzu “Gözlerin artık hiçbir şey görmesin” diye öğretir, “kulakların hiçbir şey duymasın ve yüreğin hiçbir şey hissetmesin.” Toplum ve uygarlık ancak toplumun ortak düşünceleridir. Jean-Jacques Rousseau’nun bir öğrencisi gibi, doğa durumunu dönüp yaban ve özgür hayvanlarla bir tür yakınlık içinde yaşamalıdır. Kendi içinde doğal adamı keşfetmek için, ancak uygarlık yengecini dökmesi gerekir.¹³ Orada içinde tüm okulların aradığı uzun yaşamın gizini bulacaktır. Yaşamlarımızı sınırsız uzatmak üzere,

13 Oscar Wilde *The Speaker*’da bu Çinli bilge ve gizemciyle ilgili bir kitap üzerine keyifli bir yazısında şöyle demiştir: “Adı dikkatle yazıldığı gibi söylenmemesi gereken Chuang-Tzu çok tehlikeli bir yazardır ve ölümünden iki bin yıl sonra kitabının İngilizce yayını açıkçası olgunlaşmamıştır ve titiz biçimde saygın ve üretici pekçok kişiye bir sürü acıya yol açabilir. Onun yaşam çizelgesinin amacı ve felsefe çizelgesinin temeli olan öz kültür ve öz gelişim ülküsünün, çoğu kişilerin gerçekte kendilerini eğitmeye zamanları kalmamışken, komşularını eğitmeye aşırı hevesli oldukları bizimki gibi bir çağda bir anlamda gerekli bir ülkü olduğu doğru olabilir. Ama bunu söylemek bilgece olacak mı? Bana Chung-Tzu’nun yıkıcı eleştirilerinin herhangi birinin gücünü kabul edecek olursak, ulusumuzun öz övünme alışkanlığı üzerine denetim koymamız gerekirmiş gibi geliyor; yine kişiyi yaptığı aptalca işler için avutan tek şey, bunları yaptığı için kendine verdiği övgüdür.” (Oscar Wilde, yazar Hesketh Pearson, yayınlayan Methuen & Co, Ltd.).

yaşam güçlerimizi yapay katışım olmadan, huzur içinde saklamamız gerekir. Günlük uygulaması içinde, Taocu bilgelik başlıca tüm gereksiz çalkantılardan kaçınmaktan oluşur. Lao Tzu¹⁴ şöyle demiştir:

*Eşiğine geçmeden
Tüm dünyayı biliyor;
Penceresinden bakmadan
Göğün yollarını (tao) algılıyor.*

Kadim *tao* kavramını derinleştirerek, Taoculuk herhangi bir ince betimleme girişiminden kaçınır olmasına karşın, Çin düşüncesine önemli güçte bir metafizik vermiştir. *Tao* tüm belirlemelerden önceki evren varlığıdır.

“Zamandan önce ve her zamanda” dedi Lao Tzu, “kendinden var olan, ebedî, sınırsız, tam ve her yerde olan bir varlık vardı. İnsan dili algıların nesneleriyle sınırlı olduğu ve bu ilk varlık özünde algılanmaz olduğu için onu adlandırmak olanaksızdır. Başlangıçtan önce, bu varlıktan başka hiçbir şey yoktu. Biz ona Yapısız, Gizem ya da *Tao* deriz.”

“O her şeye siner” diye doğrular Chuang Tzu; “bu karıncadadır; daha aşağıda döşeme taşında; daha da aşağıda bu gübrede.” *Yin* ve *yang* onun kipleri olan özgün bir madde, ebedî çevrilirliklerini sağlayan evren içi sürekliliği olarak tümüyle bilinmez ve dışa vurulmaz olarak kalır. “Adlandırılabilen *tao*, gerçek *tao* değildir.”¹⁵ Kişi onu ancak olumsuz betimleyebilir. Bunu Lao Tzu’nun sık alıntılanan dizeleri dile getirmiştir:

*En büyük karenin köşeleri yoktur,
En büyük tencere en yavaş yapılandır;
En büyük beste en küçük sesi çıkarır,
En büyük imgenin biçimi yoktur.*

Yine de, bu birciliği durağan bir bircilik olarak görmek yanlış olacaktır. O özgün bir dinamizmdir. Maspero ve Granet’nin gözlemlediği üzere, *tao* bir güçten daha az bir varlık olarak anlaşılır. O tümüyle bir yükseliş ve yaşam dürtüsüdür. “Dünyaları kımıldatan doğuştan gelme güç,” daha doğrusu “evrensel doğuştan gelen güçlerin kalıcı ilkesi”, yaşam gücüyle özdeş evren gücüdür.

14 Yani, “Lao Tzu’nun öğretisi olduğu öne sürülen *Tao-te-ching* kitabı.

15 Dolayısıyla bu konularda mantıklı düşünce işe yaramaz; “*tao*’yu çalışmakla elde edecek olanlar,” der Chuang Tzu, “çalışmanın veremeyeceğini ararlar. Onu mantıkla elde edecek olanlar, mantığın veremeyeceğini ararlar.”

İlginç bir ters çevirmeyle, bu mutlak teklik kökten bir göreceliğe dönüşerek biter. “On bin şey” bir ve tek ise, değiştirilebilir ve tersine çevrilebilir olurlar. Bilgenin kendisi, adını, kimliğini ve kişiliğini atarak, evrenin geri kalanıyla eşleşir. “Özün” der Chuang Tzu “öz dediğimiz şey olduğunu nasıl bilebiliriz? Bir kere ben, Chuang Chou bir kelebek, çırpınan bir kelebek olduğumu düşledim ve mutlu oldum. Chuang Chou olduğumu bilmiyordum. Bir anda uyandım ve yine kendim idim; gerçek Chuang Chou. Artık kendimin kelebek olduğumu düşleyen Chuang Chou mu yoksa Chuang Chou olduğumu düşleyen kelebek mi olduğumu bilmiyordum.” Ya da yine Lieh Tzu’nun yol kıyısında bulduğu bir kafatasını tutup, Çinli Hamlet gibi “Bu kafatası ve ben, gerçekten yaşayan hiçbir şey, ölü hiçbir şey olmadığını biliyoruz,” diye mırıldandığı Shakespeareci sahneyi ele alalım. “Sirius Görüntüsü” ile Renan gibi, Chuang Tzu da, evrensel göreceliğini kurmak amacıyla, nesneleri benzer bir gözlemeviden gözlemeye çağırır: “Güneşin arabasında yükselirsen...” sonra böylesi bir yükseklikten “öz ve başkaları” ya da bizim deyişimizle özne ve nesne eşteşleşir: “Yüz yaşında biri yaşlı değil, ölü doğan genç değildir; bir zerre bir dağa, bir yaprak yalmanı evrene eşittir.”

Bu görecelik ya da daha doğrusu bu evrensel tersine çevrilebilirlik, insan yaşamının tüm iniş çıkışlarına karşı bir tarafsızlık, sükûnet ve dingin kabullenme tavrı üretir. Marcus Aurelius “Ey dünya! Tüm getirdiklerin benim yararımadır” diye yazmıştır. Benzer biçimde Chuang Tzu şöyle der: “Dünya ve gökyüzünün büyük bir pota ve Yaratıcının da yüce bir dökümcü olduğunu anladığımızda, bizim iyiliğimize olmayan nereye gidebiliriz?” Kendisi *tao*’ya seslenirken, “Ey efendim, ey efendim” diye haykırır, “her varlığı acımasız olmadan yok edersiniz, iyilik etmeksizin on bin kuşağa bağış verirsiniz.” Taoculuğun son dersi bu umursamazlık dersi.

M.Ö. dördüncü yüzyıl ortasında yaşayan Yang Chu’nun tekil bir felsefesi vardır. Artık tüm sivil nüfusun afallatıcı bir biçimde kesilip doğrandığı korkunç Savaşan Devletler dönemine gelmişizdir ve Yang Chu’nun bu kılıç yüzyıllarından bize bıraktığı görüntü umutsuz ve kötümserdir. Onun öğretisi Lucretius’un bıraktığı özel notu hatırlatan kötücül bir kaderciliktir. “Yüz yıl insan yaşamının en uç üst sınırıdır. Çaresiz bir çocukluk ile sümüğü akan bir düşkünlük bunun yarısını alır. Hastalık ve dert, yitim ve sorun, korku ve tedirginlik, geri kalanını kapsar. Rahatlığın olduğu insan yaşamı da neymiş? Ölü, çözülüp kokuşuyor, ama sonsuz yaşam ne de kötü!”

Düşünürler gerçek yaşamın görünüşüyle derinden düş kırıklığına uğramışsa, onu kuşku duymadan kabul eden bir okul vardı; Hukukçular. Bu

ÇİN TARİHİ

kılıç yüzyılında, onlar ahlaktan bağımsız bir devletçilik akidesi oluşturmaya giriştiler. Kişiyi tüm kötülükleriyle birlikte olduğu gibi kabul ederek, Hukukçular başlıca deneysel temeller üzerinde iyi hükümet kuramını inşa ettiler. Kişilikleri ortalama prenslerin yönetiminde bile olsa yasalar, “iki tuta-maç” yani ceza ve ödül bilincinin değişken olarak uygulanmasıyla, devletin sağlıklı işlemlerini ve dahası halkın iyiliğini sağlamalıydı. Politika bir tekniktir; yasaların değer ölçütü onların ahlakî kuramının niteliği değil, uygulamadaki etkinlikleridir. Bu açıdan başlıca olgu yasaların güçle desteklenmesidir: “Kaplanlar tırnakları ve dişleriyle itlere karşı utku elde edebilirler.”

Yaklaşık M.Ö. 372’den 288’e değin yaşayan Mencius (Meng Tzu) Konfüçyüs okulundan bir ahlakçıydı. Hem Yang Chu’nun bencil bireyciliğinden hem de Mo Tzu’nun vaaz ettiği özünü tümünden feda etmesinden eşit uzaklıkta altın adamlar akidesini öğretip, Hukukçuların katılığına karşı da en az o düzeyde karşı durdu. Kısacası, daha gerçekçi bir adalet kuramıyla dengeleyerek Konfüçyüsçü insancılığa geri döndü.

Eğitimi özellikle vurguluyordu: “Yüreğin mükemmelliğine, zengin bir toprak ile iyi bir yıldan yararlanan arpa tohumu gibi iyilik tohumu ekilerek erişilir.” Bu ılımlılık akidesi tüm başarısını ancak, daha sonraları Han hanedanının yerleşik hükümeti yönetiminde elde edecekti. Şimdilik Savaşan Devletler dönemi en korkunç aşamasındaydı ve Hukukçuların tüm gerçekçiliği zorbalar ile maceracıların onlardan istediği dersler için pek de yeterli değildi.

BÖLÜM V

ATEŞ VE KILIÇ İLE

Feodal karmaşadan nihayet ikincil derebeylikleri yutan ve çok geçmeden birbirleriyle ölümüne mücadeleye girişen birkaç büyük prenslik ortaya çıktı. Çin topraklarını birleştirerek hangisinin kâr elde edeceğini belirleme rekabetinde hepsi rakipti. M.Ö. 335 yılından başlayarak, en önemli mıntıka prensleri, Chou hanedanının hükümdarlık figürü konusunu hiç umursamaksızın, (tıpkı İskender'in M.Ö. 305'teki ölümünden sonra onun generalleri olan Daidoçi'nin de yapacağı gibi) kendileri de hükümdarlık unvanı kullanmaya başladı. Savaşan Devletler dönemi artık en üst konumundaydı.

Savaşan Devletlerin gelmesiyle, önceki şövalye savaşları yerini mütevizilik ve bağılıktan yoksun serüvenci savaşlarına bıraktı ve sonuç olarak bu durum bir devletin tüm nüfusunun komşularına çullandığı kitle çatışmasına dönüştü. Belirgin soyluluktaki savaş silahı olan savaş arabası yani o İlyada benzeri güzel turnuvaların silahı, şaşırtıcı saldırı ve beklenmedik baskınların silahı olan gerçek atlılara yol vermeye başladı. Askerlik tekniğindeki bu devrimi, günümüz Shansi vilayetinin kuzeyinde, Chao devletindeki bir hükümdar M.Ö. 307 yılında getirmişti. Moğolistan'daki Hunlariyle mücadele etmek zorunda kaldığında, bu göçebelerin üstünlüklerini, hareket kabiliyetleri ve hızlı evrimleri her zaman yavaş hareket eden Çinli araba sürücülerini şaşırtan atlı okçularına borçlu olduklarını fark etti. Onların taktiklerini benimseyerek atlı okçu birlikleri oluşturdu. Komşusu ve rakibi (Kuzey Shensi'deki) Ch'in hükümdarı daha da öteye gitti; yalnızca atlılarla kalmayıp, kendini zorla toplanmış hantal feodal birliklerin yerine hazırda bekleyen "ulus" ordusu olarak hafif donanımlı piyade birlikleriyle donattı. Yine bu çağda, kuşatma makineleri, hareketli kuleler ve somut ağır silahlar demek olan mancınıkların icadıyla kuşatma sanatı boy gösterdi. Feodal savaşların kuralları artık geçmişte kalmıştı. Savaşan Devletler arasındaki çekişmeler acımasızdı. Tutsaklarını asilce fidye için tutmak yerine, bundan sonra fatihler onları kitle infazlarıyla öldürüyordu. Savaşan Devletlerin en kavgacısı olan Ch'in hükümdarlığının askerleri, ödemelerini ancak

düşmanlarının kesilmiş başlarını gösterdiklerinde alıyorlardı. Saldırıyla alınan kasabalarda, dahası teslim olanlarda bile, tüm nüfus, kadın, yaşlılar ve çocuklar, sıklıkla kılıçtan geçiriliyordu. Bir kez daha ilkel insanlığın yamyam uygulamalarına dönen başkanlar “saygınlıklarını artırmak üzere” ele geçirdikleri düşmanlarını kaynayan kazanlara atıp bu korkunç insan çorbasını içmekten, dahası kurbanlarının akrabalarını da bunu içmeye zorlamaktan çekinmiyorlardı.

Savaşan Devletler arasında, coğrafi konumundan dolayı Ch’in prensliği büyük bir üstünlük taşıyordu. Yüksek Wei vadisinden, tüm bu rekabetteki başlıca ödül olan verimli Honan ovalarına hâkimdi. Çin’in Herodotos’u yani Han tarihçisi Ssu-ma Ch’ien (M.Ö. 80 dolayında öldü), çarpıcı deyimlerle bu duruma dikkat çekmiştir: “Ch’in ülkesi, yalnızca konumunun zafерini önceden yazmış olan bir devlettir. Çevresinde Sarı Irmak ve dağların oluşturduğu kuşağın erişimi güçleştirdiği bu ülke, imparatorluğun gerisi üzerinde yaklaşık bin li boyunca asılı duruyordu.¹⁶ Yirmi bin erle bir milyon mızraklıyı durdurabilirdi. Mıntıkasının konumu, derebeylikler üzerine erlerini akıttığında, “yüksek bir evin doruğundan bir bakraç su döken bir adama benzeyecek” biçimde üstündü. Çin Vahşi Batısı’ndaki öncüler ve asker-çiftçiler ırkı olan halkının askerî karakteri, üstüne – bu doğal üstünlükleri harekete geçirecek – rakip hanedanların gizli zayıf yanını, yani prenslik topraklarının hükümdarlık çevresi yararına alt tımar ve mülklere ayrıldığını erkenden gören, sert ve gerçekçi bir yerli hanedan da bu coğrafya üstünlüğüne ekleniyordu. Sanki bu yıpratıcı süreçten kaçınmak için, Ch’in hükümdarları hükümdarlık toprağını bölmeden tebalarını ödüllendirmenin yolunu öğrendiler. Son olarak kendilerini hükümdarlık yetkisini yerleştirmek ve fethi desteklemek üzere hükümdarın ve devletin mutlaklığı üzerine ayrıntılı bir kuram geliştiren Hukukçular okulu – daha önce bu düşünür okuluna değinmiştik – ile kuşattılar.

Yine azınlıklar arasında hükümdarlık politikalarının, çoğunlukla hükümdarlardan bile daha canlı sürekliliğini sağlayan sert naip-müşavirler de önemlidir. Bu naiplerden biri, 359 yılı altında hakkında yıllıkçının kısaca “toprağı sürüp ekmeye yöneltti. Orduda ödüller gibi cezaları da artırdı. Başlangıçta halk onun politikasından acı çekti, ama devlet yararını gördü,” dediği, dikkat çekici Wei Yang idi. Bu Çinli Richelieu hizmetlerinin karşılığını tam alamadı. Bir zamanlar tahtın varisi olarak kınadığı yeni bir

16 Bir li yaygın olarak bir milin üçte biridir. “Bin” ya da “on bin” çoğunlukla yalnızca “çok” ya da “sayılamaz” anlamına gelir.

hükümdar onu “savaş arabaları arasında parça parça ettirdi.” Böylesi yüksek konumda birine verilen bu denli acımasız ceza, toplum sıralamasının tüm düzeylerine karşı eşit biçimde acımasız olan Ch’in yasalarının kesinliğine tanıklık eder. “Eleştirenler tüm akrabalarıyla birlikte öldürülüyordu; gizlice toplananların bedenleri pazar yerinde sergileniyordu.” Tüm nüfus üzerinde katı bir disiplin uygulanıyordu.

Böylesi yöneticiler altında bile, çağdaş Çin’in – Sarı Irmak havzası ile Uzun Irmak vadisi – fethinin tamamlanması bir buçuk yüzyıl sürdü.¹⁷ Ancak Asur kralları Sanherib ile Asubanipal’ın yıllıkları böylesi vahşet zenginliği sergileyebilir. 331’de Ch’in, Wei ordusunu ele geçirip 80.000 kişinin başını uçurdu; 318’de Hunlara yardım eden Wei, Han ve Chao bağlaşmasını bozup 82.000 baş uçurdular; 312’de Ch’u’yu yendiler ve 80.000 baş yere düştü. 307’de 60.000 başla yetindiler, ama hükümdar Chao Hsiang’ın tahta çıkmasıyla (M.Ö. 306 ile 251 arasında Ch’in’e hükmetti) katliamların ölçeği arttı. Bu hükümdar 293’te Han ile Wei’yi yenip, başlangıç olarak 240.000 başlık bir av kazandı. Wei’ye karşı 275 seferinde ancak 40.000 baş, ama aynı düşmana karşı yeni bir seferde, 150.000 baş daha düştü. 260’ta, Chao’ya karşı esaslı bir başarıda, “fethedilen yerlerdeki insanların canlarını bağışlayacağına söz vermiş olmasına karşın, 400.000’den çoğunun başı uçuruldu.” Diğer Çin devletleri artan bir korkuya gömülmüştü. Ch’in’in, “vahşi Ch’in hayvanı”nın onlardan birini yutamadığı on yıl pek görülmedi. İşte tam bu anda Ch’in tahtına öncellerinin işini tamamına erdirmede başarılı olan bir prens çıktı. Bu prens Çin ülkelerinin birleştiricisi, gelecekteki Ch’in Shih-huang-ti idi.

17 Bu feodal devletlerin tarihsel coğrafyası ve savaşları için bkz., Grousset, *L’Asie Orientale*. Burada Ch’in günümüz Shensi vilayetine karşılık gelirken, Chao ve Wei’nin kabaca Shansi’ye, Ch’in’in Shantung’a, Han’ın orta kuzey Honan’a ve Ch’u’nun da Hupei’ye karşılık geldiğini anımsayabiliriz.

BÖLÜM VI

ÇİNLİ KAYZER

M.Ö. 246'da, o sırada ancak hükümdar Cheng olarak bilinen, Çin otokrasisinin müstakbel kurucusu Ch'in tahtına çıktı. Daha on üç yaşındaydı. Gençliği diğer Çin hükümdarlıklarına bir soluklanma arası sağlamıştı, ama bu kısa süreli bir ertelemeydi. "O" diye anlatıyor, danışmanlarından biri, "belirgin burnu, geniş gözleri, bir avcı kuşunun göğsü, bir çakalın sesi ve bir kaplan ya da kurdun yüreği olan bir adamdı." Rakip Chao hükümdarlığının (günümüz Shansi'sinde) fatihi olan generalı ona 100.000 başlık devasa bir ödül sunduğunda yirmi beş yaşındaydı. Diğer prensler işlerinin bittiğini düşünüp kendilerini ancak genç hükümdarın suikastinin kurtarabileceğini hissettiler. İçlerinden biri cinayeti örgütledi, ama hükümdar kaçtı ve suikastçi parçalara ayrıldı. Ondan sonra, hükümdarın fetihleri yıldırım hızıyla birbirini izledi. M.Ö. 230 ile 221 yılları arasında (günümüz Shansi, Honan, Hopei, Shantung, Hupei ve Anhui vilayetlerine karşılık gelen) diğer tüm Çin hükümdarlıkları birbiri ardına ele geçirildi. 221 yılında, o çağların tüm Çin mıntıkası Ch'in hükümdarı yönetimi altında birleşti ve kendisi de tarihte bilindiği biçimiyle "Ch'in hanedanının ilk imparatoru" ya da Çince Ch'in Shih-huang-ti adıyla yüce hükümdar ya da imparator (*huang-ti*) unvanını aldı.

Çin İmparatorluğu, Çin birliğinin gerçekleşmesiyle kuruldu. Çeşitli hanedanlar altında, (M.Ö. 221'den M.S. 1912'ye değin) iki bin yüz otuz üç yıllık bir dönem sürecekti.

Shih-huang-ti'nin Çin'in toprak bütünlüğünü sağlamasının ardından gelen politika, kültür ve dahası entelektüel birlik, onun küçümsenemeyecek başarılarındandı. Eşsiz bir kişi olan bu Çinli Kayzer, yalnızca bir fatih değil, aynı zamanda dahi bir yöneticiydi. Ch'in'deki öncellerinin oluşturduğu asker ve sivil merkezleştirmeyi tüm imparatorluğa yaydı. Kitle nüfus değişimleriyle en inatçı bölgeciliği kırmayı başardı. Kuralcı kayzerciliği Çin toplumunda kalıtsal gibi görülen feodal bir sistemi sonlandırdı. Generallerinin umduğu üzere onların çıkarına yeni bir feodal sınıf oluşturmanın

çok ötesinde, ülkeyi her birini bir sivil vali, bir askerî vali ve bir de denetçinin doğrudan yönettiği otuz altı komutanlığa böldü. Müşaviri Li Ssu, yazı imgelerini imparatorluk çevresinde standartlaştırdı; ağız farklılıkları Pekin'den Kanton'a kadar her yerde standart yazı dilini anlaşılabilir tek iletişim aygıtı kıldığı için, bu gelecek namına uzak görüşlü bir reformdu. Dahası, "yasa ve düzenlemeleri, ağırlık ve ölçüleri standartlaştırdı; araba dingillerinin tek bir uzunlukta olması gerekiyordu."¹⁸ Bu son ölçü, sel baskını tehlikesine karşı korunmak amacıyla ağaç ekilen ve iskele üzerine inşa edilen, tek tip "elli adım" genişliğindeki imparatorluk yolu sisteminin dayanağıdır.

Müşaviri Li Ssu'nun kışkırtmasıyla, bu Çinli Kayzer M.Ö. 213'te klasiklerin, özellikle de Konfüçyüsçü okul kitaplarının yok edilmesini buyurdu; bu önlem çağlar boyunca eğitilmiş insanların nefretini kazanmasına neden oldu. Geleneksel olarak geçmişin geleneğine bağlı olan eğitimliler, bu dönemde bilinçli ya da bilinçsiz olarak Shih-huang-ti'nin ortadan kaldırdığı rejimin partizanı idiler. Bu gizli muhalefete bir son vermek üzere, imparator "kitapları yasakladı"; her şeye karşın klasikler yok olmadığına göre, söylendiği kadar genel olmayan radikal bir önlem. Her durumda, burada Shih-huang-ti'nin önemli olan başarısı, Kayzer ya da Büyük İskender'in başarısına eşit ama onlarınkinden çok daha uzun süre varlığını sürdürecektir olan başarısıdır. Ülkelerin en parçalanmış, en feodal olanında, onun kayzerciliği yaklaşık yirmi yıl içinde yirmi bir yüzyıl sürecek düzeyde güçlü bir merkezcilik oluşturabilmişti. Kısacası o, kendi payına insanlığın yeniden şekillenmesinin düştüğü en güçlü dâhilerden biriydi.

Bu Çinli Kayzer'in imparatorluğu boyunca kazdığı yazıtlar, başarısının tarihî ihtişamından habersiz olmadığını kanıtlıyor. T'ai-shan'daki yazıtta etkileyici biçimde şöyle yazar: "İlk kez olarak dünyayı birleştirdi." Chieh-shih'deki yazıt "İç ayaklanmalar devrilip yok edildi," diyordu. Lang-ya'daki dikilitaş "Yasa, ölçü ve standartları düzenleyip herkes için eşit kıldı," diye yazıyordu, "doğu ülkesine düzen getirdi, savaşları bastırdı" – Akdeniz dünyasındaki *Pax Romana*'nın dengi, Uzak Doğu için *Pax Sinica* formülüdür. Dahası, yine aynı düşünceden şunlar okunur: "Kara saçlı halk (yani Çinliler) dinlenip gevşiyorlar, silahlara artık gerek yok ve her biri yerinde rahat. Efendi İmparator ardından dünyanın dört sonuna huzur getirdi"; bu, kendine yeten *Orbis Sinicus* resmini çağrıştıran ve *Orbis Romanus* resmine benzeyen bir formüldür.

18 Çünkü teker izine uymayan bir arabayı sürmek zor oluyordu.

Shih-huang-ti'nin kaya yazıtları onun gezilerini hatırlatır. Sonunda Çin'e birlik getirmişken, prenslik bölgelerinde büyük bir tura çıktı; gök ruhlariyle konuşmak için kutsal T'ai-shan dağına tırmandı ve deniz cinleriyle, doğan güneşin gizemli adalarının sakinleriyle iletişime geçmek için Lang-ya taraçasından okyanusu gözledi.

Shih-huang-ti'nin öncelikli uğraşlarından biri Çin'i Türk-Moğol göçebelerin akınlarından güvende tutmak idi; o dönemde Hunlar (Hsiung-nu) olarak bilinen bu barbarlar, imparatorluğun Moğolistan sınırında yayılıyordu. Onları uzakta tutmak girişiyle eski prensler kuzey uçlarının çeşitli noktalarında sur parçaları inşa etmişti. M.Ö. 215'te imparator bu temel tahkimatları birleştirip kesintisiz bir savunma çizgisi oluşturdu. Bu Çin Seddi'ydı. Po-hai Körfezindeki Shan-hai-kuan geçidinden, kuzeybatı uçlarında, Wei'nin Kansu'daki kaynaklarına değin uzanıyordu.

Bu döneme değin Çin mıntıkası ancak Sarı Irmak havzası ile Uzun Irmak vadisinden oluşuyordu. Güney Çin ile daha özelde Konton bölgesi yabancı ve barbar kalmıştı. M.Ö. 214'te Shih-huang-ti'nin gönderdiği keşif gücü Kanton'u istila edip fethettiği ülkeyi Çinlileştirmeye girişti. Bu amaçla serserilerin toplanmasını buyurup, onları nüfus kaydirmek amacıyla Uzun Irmak ağzından Kanton'a değin yeni mıntikalara gönderip yerleştirdi. Avrupa kolonicilik tarihi, ülkelere suçluların yerleştirildiği bu nüfus kaydırma sisteminin pek çok benzer örneğini sergileyebilir.

Shih-huang-ti M.Ö. 210'da öldü. Dileğine göre ve günümüzde Shen-si'deki Hsin-feng köyü yakınında bir yere gömüldü. Mezarı tabanından 48 metre ve çevresindeki alandan yaklaşık 60 metre yükseklikte koca bir höyüktür – insan eliyle inşa edilmiş gerçek bir dağdır. Mezar içinde eşlerinden birkaçı gibi hazineyi oraya taşıyan işçiler de kapatılmıştı.

Savaşan Devletler çağının, Ch'in hükümdarlığının yükselişine (M.Ö. altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren) ve bu hükümdarlık hanedanının Shih-huang-ti (M.Ö. 221-210) yönetimindeki kısa süreli emperyal yönetilmesine tanık olan bölümü, tunç sanatında yeni ve farklı bir üslubun gelişimine tanık oldu. Önceleri "Ch'in tekniği" diye adlandırılıp artık "Savaşan Devletler tekniği" diye bilinen bu biçemi, şimdi Louvre'da bulunan ünlü Li-yu vazolarında görülebileceği üzere kapların yanlarında olan hayvan betimlerindeki "kabartmadan kurtulma" belirlemiştir. Her şeyin ötesinde, çekme ya da sonsuz bir devinimle dans izlenimi veren, kesişen ve örtüşen çizgiler, halkalar, kancalar, örgüler, spiraller ve dalgalanmaları olan yeni bir süsleme kendini gösterir. Zaten Chou tunçları süslemelerinin daha

yavaş devinimi üzerinde bulunan kertenkele benzeri ejderler, bu titreşen ritme akıp çılgın bir saraband içinde yukarı atılırlar. Han hanedanının sanatına geçiş döneminde daha sonraki tunçları süsleyen av sahnelerinde de benzer bir canlandırmaya rastlanır. Bu üslûbun, Chou dönemi sanatının mantıksal bir gelişmesi olmakla birlikte, aynı zamanda Çin'in kuzey sınırlarında ilk kez ortaya çıkan komşu bir sanattan etkilenmiş olabileceğini belirtmekte fayda var: bozkır sanatı.

Bizi ilgilendiren dönemde Karadeniz'in Güney Rusya'daki kuzey kıyısından Güney Sibirya ve Moğolistan üzerinden Büyük Çin Seddi'ne değin yayılan engin bozkır bölgesi, tümü sürülerini mevsimlik otlakların peşinden yürüten çeşitli ırklardan – Rusya'da Kafkas kitlesinden İskitler, Moğolistan'da Moğol ırkından Hunlar – göçebelerle doluydu. Bozkırın bu atlıları, İskitler ve Hunların, özellikle çarpışan hayvanlarla – vahşi hayvanlar ve atlar, avcı kuşlar ve geyik – bezenmişti. Tunç süs parçalarında temsil edilen kendine özgü bir sanat biçimi vardı. Moğolistan'daki Hunlarla eşit düzeyde savaşma girişimiyle, Çinlilerin onların örneğinde atlı okçu birlikleri oluşturduğunu görmüştük. Aynı zamanda giyimlerinin bir parçasını – savaş arabacılarının uzun yalmasının yerini atlıların pantolonu aldı – yine donanımlarının bir kesimini, özellikle de tunç kemer tokaları ile süslemeleri benimsediler. Bu plakalar ve tokalarla çağdaş olarak Çin sanatında, Savaşan Devletler ve Ch'in döneminin – çiçeklenmesine oldukça katkı sağladıkları – Çin biçimine bağlı olmalarına karşın, ritimleri bozkır sanatıyla yakın ilişki içinde olan biçimli hayvan desenlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu olgu, Çin sanatının yalnızca Moğolistan'daki Hunların hayvan sanatı ve Minusinsk bölgesinin Sibirya tunçlarıyla değil, aynı zamanda yine aynı ortam üzerinden, Yunan sanatıyla olan ilişkileriyle bilinen Güney Rusya'daki İskit sanatıyla alışverişlerini keşfetmemizi sağlaması açısından ilginçtir.

Hâlâ emekleme aşamasında olan bu arkeoloji karşılaştırmalarının önemi ne olursa olsun, ulaştığımız dönemde Çin, dünya tarihinin akışına girme yolunda epeyi ilerlemişti. Shih-huang-ti'nin oluşturduğu birleşik imparatorluğun yazgısı, bir sonraki hanedanın yönetimi altında, Hint dünyası, İran ve Roma İmparatorluğu ile bağlantıya geçmek olacaktı.

BÖLÜM VII

GEÇİŞ DÖNEMİ

Ch'in'in, Shih-huang-ti ile oluşturduğu mutlak monarşi ancak güçlü bir Cadamın önderliğinde yararlıydı. Bu Çinli Kayzer'in oğlu ve ardılı ise beceriksiz bir gençti. Üç yıllık karmaşanın sonucunda, genel bir ayaklanma ortasında intihar etmeye zorlandı. Ülke en korkunç türden bir anarşiye yuvarlanıp ordunun önderleri çeşitli vilayetleri ele geçirdi.

Çinli tarihçiler bunun peşinden gelen güç çekişmesinde başlıca iki liderin kişiliklerini karşılaştırarak eğlenirler. Yaşlı bir asker tavrındaki kaba bir dev olan Hsiang Yü ile tipik bir Çinli politikacı, eşit biçimde yeni bir serüvenci, kurnaz ve akıllı bir biçimde eli açık olan Liu Pang. Tarihçiler bize bu ikincinin çokça renkli bir portresini bırakmıştır: “Belirgin burnu, ejder alını ve güzel sakalı olan bir adamdı. Sol uyluğunda yetmiş iki kara leke taşıyordu” – bu lekeler gelecekteki büyüklüğünün açık göstergesidir. “Çok yoksul olmasına karşın, içki ve kadınları severdi.” Yaşlı bir dükkân sahibi olan Wang adlı kadının evinde içtiği anlatılıyor; burada ya eli açıklıktan ya da böbürlenmeden içkiye her zaman standart değerinin üstünde ödeme yapmayı teklif ederdi, ama işin gerçeği her zaman borçlu kalırmış. Bir gün, aşırı sarhoşluktan uykuya dalmışken, yaşlı kadının onun başının üstünde süzülen bir ejderha gördüğünü sandığı doğrudur; bu, önünde uzanan büyük yazgının bir başka işaretidir. Bundan sonra kadın içkiyi borçla almasını daha istekli kabul etmiş.

Köylü yaşamını erkenden bırakıp, taşra semtinde güvenlik memuru olarak görev almıştı. Meslek yaşamının bu aşamasında, biyograficisi bize onunla ilgili eğlenceli bir kaç anekdot anlatır. Bir keresinde, bölge yöneticisi “belek” olarak bin para nakit vermesini istediğinde, bundan tam bir küstahlıkla ve tek metelik ödemededen çıkmıştı. Ch'in İmparatorluğu'nun çöküşü servet edinmeyi amaçlayan serüvenciye beklenen fırsatı sunmuştu. Liu Pang kariyerini oldukça özgün biçimde kendi takımını oluşturarak başladı. Bir gün, bir dizi suçluya gözcülük etme görevi aldığı anda, zincirlerini çözüp bu suçlulardan kurduğu takımın başçısı olmanın daha doğru olacağını

düşünmüştü. “Davuluna kan sürüp, sancak rengi olarak kızılı seçti” ve doğduğu Kiangsu vilayetinde kendine bir tımar oluşturdı. M.Ö. 207 yılında Shensi imparatorluk vilayetine yürüyüp insancılığıyla halkı kazandı. Kendine geldiğinde Shensi’yi istila eden rakibi Hsiang Yü, ülkeyi yerle bir etti. Liu Pang’ın babasını ele geçiren Hsiang Yü, rakibini teslim olmaması durumunda yaşlı adamı canlı canlı kaynatmakla tehdit etti. Liu Pang hemen korkuya kapılmadı. Bu korkunç tehdide en sevecen biçimde karşılık verdi: “Hsiang Yü ile ben geçmişte silah kardeşiydik, dolayısıyla babam onun da babasıdır. *İkimizin* babasını kaynatmayı üstelerse, bana bir tas çorba ayırmayı unutmasın!” Böylesi soğukkanlılıkla şaşkına uğrayan Hsiang Yü tut-sağını hemen salıverdi.

Çok geçmeden Liu Pang’ın kurnazlığı rakibini son yıkımına sürükledi. Huai Irmağı kıyısında tutuştukları çılgınca bir savaşla (M.Ö. 203), Hsiang Yü düşman hatlarını bir o yana bir bu yana üst üste geçip üstün yiğitlik görüntüleri sergiyerek Liu Pang’ın komutanlarından birini kendi elleriyle öldürürken, sonunda on yerinden yara almış olarak, üstesinden gelemeyeceği güçlerle kuşatılmış olduğunu gördü. Peşindekiler arasında eski bir silah arkadaşını tanıyıp ona şöyle haykırdı: “Başıma ödül konduğunu biliyorum. Sen al!” Ardından boğazını keserek kendi canına kıydı.

Liu Pang’ın başka rakibi yoktu. Zorunlu asker imparator olmuştu! Yazgıdaki öngörülme-yen bir dönüşle otuz yedi kuşak Ch’in prensinin çalışmalarının kazancını bu köylü çocuğu elde edip Ch’in Shih-huang-ti’nin oluşturduğu Çin otokrasisi sonunda onun eline geçti. Beş yıldan daha kısa sürede bu şanslı serüvenci uzun bir kıvançlı feodal yöneticiler çizgisinin beklenmeyen kalıtçısı ve merkezî bir imparatorlukla birleşmiş Çin’i var eden bir dehanın hak sahibi olmuştu. Bununla birlikte, saltanatının başlangıcı mütevazı, dahası zorluydu. Tahta çıkmasına yardım eden diğer *paydaşları* – açıkçası Ch’in Shih-huang-ti’nin ortadan kaldırdığı eski feodal sistemi onlar için yeniden dirilterek – geniş tımarlar ve yerel prensliklerle ödüllendirmek zorunda kaldı. Yine de, bir eliyle verdiğini diğer eliyle geri alıyordu; yaratmak zorunda kaldığı yerel prensleri, sanki sıradan yerel yöneticiymiş gibi en ufak bir atama bahanesinden yararlandı. Diğer bir yöntemle, onları ayaklanmaya itip sonra da hepsini temizledi. Sonunda terbiye edilip tüm yönetim gücü ellerinden alınmış yeni Han feodal güçleri, hiçbir biçimde imparatorun mutlak gücünü perdeleyemeyen sıradan divan soyluluğu durumuna indirgenmiş oldu.

Liu Pang, bir hanedanın kurucusu için en büyük servet olan şeyle, yani imparatorluğu dört yüzyıl boyunca elinde tutan bir dizi ardılla kutsanacaktı. Başlangıçta onunkinden daha kuşkulu ve istikrarsız bir yetke yoktu, ama yıllar geçtikçe soyunun ondan geldiğini öne sürmekten daha güçlü bir meşruluk kalmadı; çünkü onun soyu, Han hanedanı, M.Ö. 202'den M.S. 220'ye değin imparatorluğa hükmedecek ve Çin halkının yazgısı üzerinde, bugüne değin kendilerini "Han oğulları" diye kıvançla adlandırdıkları güçlü bir iz bırakacaktı.

Bu arada hiç kimse, bu hanedan kurucusu kadar talihiyle sarhoş olamazdı. Gücünün doruğunda kökenlerinin basitliğini kesinlikle unutmadı: "İmparatorluğu kaba kumaş giyinerek ve üç ayaklı bir kılıç sallayarak kazandım!" O ancak, aralarında olduğu sırada gençlik günlerini anmayı sevdiği, doğduğu vilayetin (günümüzde Kiangsu) sıradan halkıyla birlikteyken gerçekten mutlu oluyordu. Yine de onlardan ayrılıp konutunu, imparatorluğun gerçek kalbi olan, Shensi vilayetindeki yeni başkenti Ch'ang-an'a (bugünkü Sian) yerleştirmek durumunda kaldı. Doğduğu vilayetten ayrılmadan önce, halka büyük bir ziyafet verdi. "Geçmişten tanıyıp içki içtiği genç yaşlı herkesi çağırdı. Onlarla birlikte içip dans etti. Yaşlı adamlar, evli kadınlar ile Liu Pang'ın tüm eski arkadaşlarıyla içip eğlenerek günler geçirdi. Geçmiş günlerin öykülerini anlatarak gülüp eğlendiler." Ayrılmadan önce, imparator gözyaşlarına engel olamadı: "Doğduğu yurdunu düşünen yolcu üzgündür; gidip batıya yerleşmem gerekmesine karşın, öldüğümde ruhum bu yurdunuzu düşünerek hep mutlu olacak."

Tıpkı yurttaşları olan köylülerle olduğu gibi, Liu Pang zevklerini paylaştığı erler olan askerleri arasında olmaktan da keyif alıyordu. Önceli Ch'in Shih-huang-ti'nin yaptığı gibi Konfüçyüsçü okulunu sistemli biçimde ko-
vuşturmazken, onlardan açıkça tiksiniyor ve alayla aldatmacalı sorular soruyordu. Kulaklarını *Şarkılar Kitabı* ile *Belgeler Kitabı* gibi klasik metinlerle dolduranlar ondan sert bir karşılık alıyordu: "Ben imparatorluğu at sırtında kazandım! Sizin *Şarkılarınız* ile *Belgeleriniz*'den bana ne?"¹⁹ Gerçekten de imparatorluktaki askerî düzeni gevşetmek için hiç de uygun bir zaman değildi. M.Ö. 200 yılında imparator kendisi Shansi'nin kuzeyinde P'ing-ch'eng yaylasında Hunların talihsiz bir kuşatmasını yaşadı; tam yedi gün ordunun ana bedeninden kopuk kalıp azık alamadı. Sonunda Hunların

19 *Shih-ching* ("Şarkılar Klasığı") ile *Shu-ching* ("Belgeler Klasığı") Konfüçyüs'ün öğrettiği iki kitaptı. *Shu-ching* ilk bilge hükümdarların ortaya çıkışından Chou günlerine değin, kadim tarihi anlatan efsane ve menkıbelerin bir derlemesidir. Eldeki metnin çoğunun sahte olduğu söylenir.

hükümdarına Çinli bir güzelin portresini sunup, bir dolap çevirerek kaçmayı başardı. Üstüne iki yıl sonra haremindeki güzel kızlardan birini barbar liderine gönderdi ve şairler evlilik için “kuzeyli vahşi kuşa” teslim edilen zavallı küçük “Çinli keklik”in acı yazgısı için ağıt yazmayı bırakmadı.

Liu Pang tüm entelektüellere karşı gösterdiği genel küçümsemeye tabipleri de katardı. Bir savaş yarasının acısını çekerken, onların yardımlarını geri çevirdi. Yara çürüğe dönüşüp, ancak elli iki yaşındayken, M.Ö. 1 Haziran 195 günü Ch’ang-an’da öldü.

Han hanedanının kurucusu tahtını oğullarından yetki kullanamayacak denli küçük birine bıraktı. Gücü, acımasız enerjisi geçmişte Liu Pang’ın başarılarını sağlamlaştırmasına katkı sağlamış bir kadın olan bu çocuğun annesi, dul imparatoriçe Lü elinde tutuyordu. Bir keresinde Lü konumu için, kendisinden daha genç olan ve imparatorluğun sonraki yıllarında Liu Pang’ın gözüne girmeyi başaran bir odalıkla çekişmek durumunda kalmıştı. Dul imparatoriçe bu rakibinden korkunç öcünü aldığı anda imparator henüz ölmemişti. Bu kadının ellerini ve ayaklarını kestirdi, kulaklarını yaktırdı, gözlerini oydu ve sonra mutsuz kadına uyuşturucu verdirdikten sonra onu “insan domuzu” gibi atıklarla beslediği sarayın domuz ahırına attırdı. Bu Çinli Agrippina’nın, müteveffa imparatorun üçüncü bir odalığından doğma genç bir prens şeklinde bir başka endişe nedeni vardı. Bir şenlikte onun için Brittanicus’unki gibi bir ölüm hazırladı. Ama ağulu bardağa elini ilk uzatan, üvey kardeşi için hazırlanan komployu bilmeyen genç imparator oldu. İmparatoriçe son anda oturduğu yerden sıçrayıp ölümcül içeceği dökebildi. Kurbanın ölümden mucizevî bir şekilde kurtulduktan sonra bu tehlikeli evi terk etmek için acele ettiğini eklemeye gerek yoktur.

Dul kadın kilit noktalara kendi kabilesinden kişileri yerleştirmek için tüm yetkisini kullandı, ama ölümünün ertesi günü, yeni bir saray entrikasıyla imparatorluk prensleri hepsini katletti (M.Ö. 180).

Bu karmaşalara karşın, Han hanedanı her geçen gün “meşruiyet” diyebileceğimiz daha büyük bir yetki kazandı. İlk yöneticileri – Liu Pang dışında – belki de belirgin ayırıcı özelliği olmayan adamlardı. Ama ana koldan gelen ilk Capet kralları gibi, sadece dayanıklılık avantajına değil, aynı zamanda dönemlerinin ahlâkî ve dinî sistemlerinin dayandığı ilkelerin mükemmel temsilcileri olma avantajına da sahiptiler. İçlerinde en çok tanınanı olan imparator Hsiao-wen-ti (M.Ö. 180-157), “Yüksekteki İmparator’un kutsal bilgisi”, “Gök ve Yer’in doğaüstü etkisi”, atalar kültü ve tarımın önemi, “yerin ve ürünlerin tanrılarının kutsaması” sözlerini ve Konfüçyüşü aydınların

ÇİN TARİHİ

mitsel düşlerine yönlendirdiği ataerkil rejimi sürekli dillendiren, Konfüç-yüşü bir bilge gibi konuşuyordu.

Bu erdemli konuşmalar önemsiz değildir. Sürekli yinelenmeleri mut-lakiyetin, Ch'in Shi-huang-ti'nin oluşturduğu ve Liu Pang'ın benimsediği acımasız Kayzerciliğin, aydınların desteğini kazandığını gösterir. Onların bağlılıkları, rejimi kılıç yüzyıllarının ötesinde, "altın çağın" azizleri ve bil-geleriyle ilişkilendirdiği için, rejimi gelenekçi bir bakış açısıyla onaylıyordu.

BÖLÜM VIII

PAX SINICA

Han hanedanının ürettiği en öne çıkan kişilik imparator Wu-ti idi. Bu prens sıra dışı uzunlukta bir hüküm sürdü; tahta on altı yaşında çıkıp elli üç yıl devr-i saltanat eyledi (M.Ö. 140-87). Dahı enerjisiyle ve sıradışı canlılıkla donanmış bu kişi, gücünü saklamayı hiç düşünmedi. Onu geçmiş çağların Asur kralları gibi, yaşamında ve adamlarında sebep olduğu büyük afallamayı umursamaz bir biçimde, vahşi hayvanları yüksek otlar arasında kuşatmışken görürsünüz. Olağanüstü bir zekâyâ sahip, cesur ve orijinal fikirlerle dolu ve otokrasiden hoşlanan bir adam olmasına karşın, yine de başkalarının fikirlerini dinlemenin hikmetini anladı. Böylece saltanatının başlangıcında çevresini Konfüçyüsçü aydınlarla kuşatıp onların öğütlerini istedi. Daha önce gördüğümüz üzere, Ch'in Shih-huang-ti'nin "kitapları" yasaklamasının yol açtığı ve Liu Pang'ın alaylarının kıskırttığı bir tavırla, eğitilmiş insanlar uzun süre otokrasiye karşı uzak muhalefette kalmıştı. Bu durumda Wu-ti'nin – İlk İmparator'un ateşli mutlakiyetçi kimliğini Han'ın kurucusunun politik gerçekçiliğiyle bileştirdiği görülen Wu-ti'nin – onlara yaptığı iyilikler nasıl açıklanır? Kuşkusuz aydınların yorulmaz savunucusu olduğu ütopyacı kuramlara daha az aldanan başka kimse yoktu. Bunun yanıtı, bilmeden onun soylulara karşı olan politikasına hizmet ettikleridir. Geleceğin mandarinleşme şeklini almaya başlayan bilginler sınıfı, imparatorun gelişmesine izin verilen yeni feodal imparatorluk prensleri sınıfı olan toprak sahibi aristokrasi üzerinde üstünlük kazanmasını mümkün kıldı. Bu soyluları ancak sözde şeref konumuna getirerek, onların yerine bilgileriyle seçkin kişilerin oğullarından oluşan bir hükümet kurdu ve yine benzer biçimde orduya onların yerine alçakgönüllü komutanları yerleştirdi. Bu değişikliklerle, gelecekteki mandarinleştirme Çin otokrasisinin "denkleştirme" görevine erişmesini sağladı. Buna ek olarak, Wu-ti feodal kalıtların önemini azaltmayı amaçlayan radikal bir önlem daha aldı. Sanki genç oğulların konumuyla ilgileniyormuş görüntüsü altında, prensleri ayırım gözetmeksizin tüm oğulları arasında mülklerini miras bırakmaya ve

büyük oğullar için özel bir hüküm koymaya zorladı. İki ya da üç kuşak içinde, *Code Napoléon* gibi bu denklikçi yasama da büyük feodal mülkleri parçaladı, yoksullaştırdı ve silip süpürdü.

Dış politikasında Wu-ti, Yukarı Asya'nın fethinden başlayarak, Asya'nın kendi çağının Çinlileri tarafından bilinen bölgelerinin fethini üstlendi.

Çin Seddi'nden Sibirya ormanlarına değin Yukarı Asya, Orta Çağımızın Türklerinin ve Moğollarının ataları olan Hunların egemenliği altındaydı. Çeşitli yığınları Moğolistan bozkırlarını paylaşıyordu; Moğolistan'ın, Doğu Gobi'nin kuzeyinde konuşlu Dış Moğolistan denen kesimi de, Gobi'nin güney eteği boyunca uzanan ve İç Moğolistan diye bilinen otlaklar da.²⁰ Sürüleri tek zenginliklerini oluşturan bu göçebe atlılar, gittikleri yerlere keçe *yurtlardan* geçici yerleşimlerini kurarak, taze otlakların peşinden hayvanlarıyla birlikte göçerdi. Tıpkı M.S. beşinci yüzyıl Latin yazarların betimlediği gibi, onları benzer biçimde muhteşem barbarlar olarak resmeden eski Çin yıllıklarında da geçerler: başları çok büyük, özellikleri betimlenmemiş, ama gözleri yanan kömür gibidir; Gobi'nin buzlu geceleri ile yakıcı gündüzlerine dayanacak özellikte biçimlenmiş iri göğüsleri vardır, bacakları da sürekli at binmekten yaylaşmıştır. Eşi benzeri olmayan atlı ve okçu olarak doğan bu adamlar, kuzey uçlarındaki – Hopei, Shansi ile Shensi'nin kuzey kesimleri – Çinli köylünün en korktuğu komşularıydı. Kuraklık su deliklerini tüketip bozkırların otlarını yaktığında, sürüleri sönen Hunlar tarım alanlarına inecektir. Beklenmedik bir anda ortaya çıkıp, saldırıp öldürerek, Çin garnizonları güçlerini toplamaya zaman bulamadan çölün engin boşluğunda yeniden gözden yiterler.

Hunlara karşı büyük bir savaşa girişmeden önce, imparator Wu-ti “dünya yüzeyi” ölçeğinde bir kuşatma politikası tasarladı. Orta Asya'nın ters ucunda, günümüz Sovyet Türkistanı'nın bozkırlarında, İskitler olduğu anlaşılan, Hunların daha erken bir dönemde Gobi'den sürdüğü diğer göçebeler yaşıyordu. Wu-ti'nin gönderdiği elçilik onları Sogdiyana ile Baktirya'nın, diğer deyişle bu bölgede Büyük İskender'in ardılları olan Yunan devletlerinin eşiğinde buldu. Wu-ti İskitlere, onlar Hunlara batıdan saldırırken, kendisi de Moğolistan üzerinden saldırıya geçmeyi önerdi. Bu öneri geri çevrilince harekâtına tek başına başladı. M.Ö. 128 yılında, generali – Hunlara okçu ve atlı olarak rakip olabilecek eski bir hayvancı olan – Wei

20 Çin Cumhuriyeti'nin ancak İç Moğolistan'ın denetimini elde edebildiği 1912'den beri bu aynı zamanda politik bir ayrım da olmuştur. 1924'te, Dış Moğolistan'da Moğolistan Halk Cumhuriyeti kurulmuş ve 1946'da Çin bağımsızlığını tanımıştır.

Ch'ing, Gobi üzerinden bir "karşı akın" düzenleyip, Ongun Irmağına değin ilerledi, düşmanı şaşkına çevirip "başlarını kesti". Hunların, yılların saygınlığındaki taktiklerini onlara karşı çeviren bu "karşı akın" sistemi, askerî kolonilerin oluşturulmasıyla tümleniyordu. Bu asker-çiftçi yerleşkeleri, Roma İmparatorluğu'nun askerî ileri karakollarına benzer olup, aynı biçimde sınırları (*limes*) koruma – yine Hun otlaklarında Çin ekili alanlarını artırma – amacındaydı. Özelde, bu koloniler, Gobi'nin ırmak kıvrımının Çin'in doğal sınırları haline getirdiği kesimini, imparatorluğun sınırlarına dahil etmek için Sarı Irmağın büyük kıvrımını gözetleme yeri yaptılar. Burası, Ordos bozkırıdır yani çürüme zamanlarında her zaman kuzey ilerlerini işgal etmeye niyetli göçebe kuvvetleri için bir toplanma noktası olarak hizmet eden bölgedir.

Wei Ch'ing'in yeğeni Huo Ch'ü-ping amcasından bile daha çok öne çıkan bir erdi. Hun yapısında Çin hafif atlılarını yeniden yapılandığında ancak yaklaşık yirmi yaşındaydı. M.Ö. 121 yılında, on bin atıyla Hunları İpek Yolu'nun ayrılış konumu olan Doğu Kansu'dan sürdü. M.Ö. 119'da, o ve dayısı Wei Ch'ing, elli bin atıyla Dış Moğolistan'a karşı konulmaz bir akın gerçekleştirdi. Wei Ch'ing sol kanatla Ongun Irmağının aşağı kesimine değin ilerleyip, Hunların hükümdarına baskın yaparak Gobi'nin kumlarını barbarların gözlerine dolduran bir boranın ortasında ezici bir zafer kazandı. Huo Ch'ü-ping sağ kanatla Doğu Gobi'yi boydan boya geçip Hanga Dağlarına doğru yukarı Tola'ya ulaştı. Orada seksen Hun önderini ele geçirdikten sonra, ruhlara Dış Moğolistan'ın Çin silahlarıyla ele geçirilişini simgeleyen kurbanlar sundu. Bu genç kahraman Çin'e dönüşünden kısa süre sonra (M.Ö. 117'de) öldü. Ch'ang-an yakınında, Hsien-yang'daki mezarı üstüne, ayaklarının altında bir barbarı çiğneyen Çin atını temsil eden güçlü bir yontu dikildi.

Ama Yukarı Moğolistan'ın bu ekilmemiş boş alanlarına yapılan bu Çin seferleri ancak cezalandırıcı ve önleyici akınlardan oluşuyordu. Çin'in bakışlarını daha istekli olarak çevirdiği yön ise Orta Asya idi. Orada, günümüz Sinkiang'ında, yakın keşiflerin gösterdiği üzere, Hint-İran dil ailesine bağlı yerleşik halklar yaşıyordu. Tarım Havzası'nın kuzey ve güneyine iki yay boyunca uzanan vahalar, Çin'in Yunan-Roma dünyasıyla iletişimini kuran kervan yolunun doğal aşamalarıydı. M.Ö. 108 gibi erken bir çağda, Wu-ti'nin generalleri bu alandaki önemli vahalardan ikisi olan Lob Nor ve Turfan'a Çin egemenliğini dayattı. M.Ö. 102'de Çinli komutanlardan biri olan Li Kuang-li eşsiz bir küstahlık içindeki yürüyüşüyle, altmış bir erle

birlikte günümüz Sovyet Türkistanı'nın eşiğindeki Fergana'ya değin ilerledi. Bu seferin amacı önemlidir. Hou Ch'ü-ping ve Wei Ch'ing gibi komutanların göz dolduran keşiflerine karşın, Çinliler Hunların baş edilmez atlılarına rağmen dezavantajda idiler. Atçı olarak doğmanın ötesinde, Hunların ateşleri ve dayanıklılıkları deyişlere geçmiş küçük Moğol atları vardı. Çinliler böylesi iyi ata sahip olmadığı gibi benzer yükseklikte ama daha az dirençli bir türe güvenmek zorundaydı. İran, Maveräünnehir ve Fergana günümüz İngiliz Araplarına benzer bir Arap süvari türünün yurduydı; bunlar niteliklerini Yunan tarihçilerin övdüğü "İznik aygırları" idi. İşte bu türü ve binekleri üzerinde Hunlara karşı belirleyici bir üstünlük elde etmek üzere Çinliler, M.Ö. 102'de Fergana'yı yıllık haraç olarak bu aygırlardan belirli sayıda göndermeye zorladı. Bu olayın izini sanat tarihinde de bıraktığı eklenebilir. Nedeni, Han mezarlarındaki yarım kabartmalar başlıca kalça ve döşü ağır minyatür bir *percheron* türü olan eski büyük Çin atını betimlerken, aynı dönemin Çin ve Kore'de bulunmuş pişmiş toprak biçimleri kuşkusuz 102 yılında Maveräünnehir'den ithal edilen attan başkası olmayan, çok daha seçkin ve Yunan modeline daha yakın çizgileri olan bir süvari atını gösterir.

Bu arada Moğolistan'da Hunlar dağılmadı ve Wu-ti'nin saltanatının sonlarına doğru Çinlilerin bu konudaki aşırı güvenlerinden pişmanlık duymak için nedenleri vardı. M.Ö. 99 yılında, Li Ling adında genç bir Çinli komutan Çin Seddi'nden Moğolistan'ın içlerine beş bin piyade erden oluşan bir birliği yönetme görevini üstlendi. Çin'den Edsin Gol yoluyla ayrılıp Gobi'ye sokularak, Ongun Irmağı ve Hangai Dağlarına doğru kuzeye yürüdü; ama bir süre sonra kendini, onun küçük gücünü oklarıyla delik deşik eden Hun birlikleriyle kuşatılmış olarak buldu. Önlem almakta düşüncesiz davrandığının farkına varıp, askerlerin yük arabalarına gizlediği ilerlemeyi yavaşlatan tüm sürtüklerin başını keserek, peşlerine düşen göçebelerin tacizleri altında geri çekildi. Etkili gücünün üçte birini yitirmiş, oklarını tüketmiş ve arabalarını bırakmışken ulaştığı sınırdan elli kilometre uzaktaki bir geçide sığındığında, gece Hunlar adamlarının üzerine dev kayalar yuvarladı. Ancak dört yüz Çinli kaçmayı başardı. Tez canlı Li Ling'in kendisiyle birlikte geri kalanlar tutsak alındı.

Bunları işittiğinde Wu-ti'yi sarsan öfkeye karşın, bu kesinlikle Romalı komutan Varus'un başına gelen felaketin yakınına bile yaklaşamaz. Sınırların güvenliği tehlikede değildi. En kötüsü Moğolistan içlerine karşı yapılan sistemli akınların bir süreliğine bırakılması gerekebilirdi. Bu bölümün

en ciddi sonucu, Konfüçyüsçü aydınların silahlanma ve yayılma politikasına karşı çıkan söylemlerine bir mazeret işlevi görmesi oldu. “Bir ülke ne kadar büyük olursa olsun, savaşı seviyorsa sönecektir. Silahlar uğursuz aygıtlardır. Hunlardan alınan mıntıkalar ekim için uygunsuzdur; dahası, bu hayvanların asimile edilmesi olanaksız. Onları göz ardı edip ıssız alanlarda sürülerini yaymaya bırakmak en iyisi.” Çin tarihi boyunca, aydınların buna benzer coşkulu açıklamalarını görürüz. Bunlar nihayetinde eski Çin’in savaşı eğilimine üstün gelen kalıcı mandarinleştirme akidesini temsil ediyorlardı. Aydınlar tarafından hor görülen bir ordu kariyerinin aşağı bir meslek olarak addedileceği ve onların ütöpik barışçılıkları nedeniyle herhangi bir önleyici savaşın imkânsız olacağı gün gelecekti.

Wu-ti gibi hükümdarlar üzerinde bu tür açıklamaların etkisi az olmuştur. Çin’in Orta Asya’daki yayılma süreciyle yetinmeyen imparator, daha da önemli olan topraklarına Güney Çin’i kesin olarak katma işini başarmıştır.

Eski çağlarda Çin mıntıkasının Kuzey ve Orta Çin’le, diğer deyişle Sarı Irmak ve Uzun Irmağın kuzey havzasıyla sınırlı olduğunu görmüştük. İlkel Çin’in alçak alüvyonlu ovaları ya da lös taraçalarıyla terslik oluşturan dağlar, ya da en azından ağaçlı tepeler ülkesi olan Güney Çin yabancı bir ülke olan Çinhindi ile aynı sınıfta kaldı. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da öncü olan Ch’in Shih-huang-ti güneye yönelime belirgin ivme veren ilk kişiydi. Günümüz Hunan merkezindeki Ch’angsha’ya değin güneye denetleme gezisine çıkıp, Kanton bölgesini istila etmek üzere bir keşif gücü gönderdi. Bununla birlikte, onun ölümünden sonra bu ordunun başları bağımsızlık ilan ederek Kanton’da günümüz Tonkingli Annamları yöresine çeken bir Çinli-yerli hükümdarlığı kurdular. M.Ö. 111’de imparator Wu-ti bu ayrılığa bir son verip, Kanton kalıcı olarak Çin’e eklendi; bu, tarih sürecinde hesaplanamaz etkisi olan bir olaydır. Sonraki yıl benzer biçimde Chekiang vilayetinin (Shanghai güneyi) denetimini elde etti; bu yeni ve hâlâ koloni durumundaki Çin’in çok daha sonraları, büyük istilalar döneminde imparatorluğun son kalesi, gerçek Çin olacağını göz önünde bulundurunca, ilhak daha az önemde değildir. Son olarak, kuzeydoğuda Wu-ti Kore’nin bir kesiminde, güneydoğuda ise o dönemde Tonking ile güneyde Hué’ye değin günümüz Annam vilayetlerini içeren Annam ülkesinde Çin egemenliğini yerleştirdi.

İmparator Wu-ti’nin başarıları şöyle özetlenebilir. İçeride, Çin otokrasisi aydınların yardımı ve son feodal beylerin yıkıntıları üzerinden sağlam bir temele yerleştirildi. Gerçek Çin sınırları tanımlandı; güneyde Chekiang ve

Kanton limanlarına değin uzandı. Dışarıda, Çin emperyalizminin tarihsel mıntıkası benzer biçimde Orta Asya üzerinden Batı Türkistan'a, Kore yarımadası üzerinden Seul tepelerine, Çinhindi üzerinden Huê yakınlarına değin imlendi. Günümüz Çinlileri bugün bile "Han'ın oğulları" adıyla onur duyuyorsa, bunun nedeni gerçekten M.Ö. 140 – 87 arası hüküm süren büyük imparatorudur. Bu, Marius ile Sulla'nın zaferlerinin Akdeniz dünyası üzerinde Roma egemenliğini yerleştirdiği dönemdi. Wu-ti'nin orduları Orta ve Doğu Asya'da, *Pax Romana*'nın Uzak Doğu dengi olan bir *Pax Sinica* oluşturdur.

Bu büyük hükümdarın işini üstlenecek bir sonraki imparator, oğlunun torunu, M.Ö. 73 – 49 arasında hüküm süren Hsüan-ti idi. Bu açık görüşlü prensin aydınların yıkıcı eğilimlerini ayırt etme olanağı oldu.

Bir keresinde "Hanların," dedi, "fatihlerden gelen kendi kuralları vardır. Artık hükümetin erdem ve eğitimle kurulduğu Chou çağlarında yaşamıyoruz. Aydınlar başka çağların başka gerekleri olduğunu anlamıyor. Sürekli eski çağların erdemlerinden ve şimdiki çağın şerlerinden söz ediyorlar. Kulaklarını yüksek sesli boş cümlelerle doldurarak basit düşüncelileri etkiliyorlar. Ütopya dünyasında yaşayan, bu yüzden de günlük anlayıştan yoksun birilerine sorumluluk görevleri nasıl verilebilir?"

Orta Asya'nın fethi sürdü. Hsüan-ti yönetiminde Çin orduları Tarım Havzası'nın Turfan, Karaşar ve Yarkend'i içeren başlıca stratejik noktalarını istila etti. Kuzeyde Çin politikası belirleyici bir zafer kazandı. Hun tah-tında iddialı iki rakip arasındaki çekişmeyi körükleyerek, Hun İmparatorluğu'nda bir kırılmayı kışkırtma işini başardı. Rakip başkanlardan yazgısı Moğolistan'ın denetimini ele geçirmek olanı Çin desteği aradı. M.Ö. 51'de (Galya'nın Jül Sezar eliyle son teslim alındığı yıl) vassal oldu, Ch'ang-an sarayına, imparator Hsüan-ti önünde kowtow (teslim ve saygı göstergesi olarak "başını yere vurmak") etmeye geldi. Devrilmiş rakibi Balkaş Gölü'nün batısında yeni bir Hun hükümdarlığı kurmak üzere Batı Türkistan bozkırlarına gitti. Ama M.Ö. 35'te peşinden bir Çin ordusu gelip, kampını basarak başını kesti. Bu cesur adım Batı Hunlarının yayılımını engelleyip, bilmeden, kuşkusuz Avrupa'yı dört yüzyıldan daha uzun süre korudu. Attila'nın aile çevresinde yeniden toplanmış bu aynı Hunlar, bir kez daha Alman ve Roma dünyasında fetih yürüyüşlerine M.S. 347'den önce başlayamayacaklardı.

İNGİLİZCEYE ÇEVİRENLERİN NOTU

Çin imparatorlarının adlandırmasıyla ilgili değinilmesi gereken birkaç konu vardır.

“İlk Ch’in İmparatoru” (Ch’in Shih-huang-ti) bu unvanı kendisi aldı; ama Han’dan Sui’ye hükümdarlar yaygın olarak *shi* ya da ölümden sonraki sıfatları, artı *Ti* (İmparator) ile bilinirler. Örneğin Wu-ti (“Büyük”), Han Ming-ti (“Parlak”) vb. Kesin olarak söylersek, “*imparator* Wu-ti” demek gereksiz yineleme olur.

T’ang’dan Sung’a hükümdarlar yaygın olarak *miao-hao* ya da bir sıfat artı *Tsu* ya da *Tsung* (Ata)dan oluşan ölümden sonraki “tapınak adları” ile bilinir. Örneğin, T’ang Kao-tsu (“Yüce”), T’ang T’ai-tsung (“Ulu”) vb.

Yüan’dan Ch’ing’e resmî tarihçiler yine imparatorlardan “tapınak adları” ile söz ederler. Bununla birlikte, yabancı Yüan hanedanının hükümdarları da yaygın olarak Moğol ad ve unvanlarıyla bilinirler: Ulu Han Kubilay, Ulu Han Temür vb.

Üstüne, Ming ve Ch’ing hükümdarlarından kimi zaman şu veya bu “saltanat unvanı” ya da dönem (*nien-hao*, yani “yıl-adı”) olarak söz edilir. Saltanat unvanları, Chien-yüan’ın ilk yılı ilan edilen M.Ö. 140’ta Han Wu-ti ile başladı. Dolayısıyla M.Ö. 135 “Chien-yüan 6 yılı” idi. Saltanat unvanları yaygınlıkla on yıl ya da daha az sürede, genelde astrolojik tavsiyelere göre değiştiriliyordu: doğal ya da politik felaket olaylarında bu tür değişikliklerin olması neredeyse kesindi. Ama Ming ve Ch’ing hanedanları bu ulus bayındırlığını koruma yönteminden vazgeçti; dolayısıyla (saltanatı sekiz yıl kesintiye uğrayan Ming Ying-tsung örneği dışında) her bir imparator için yalnızca bir saltanat unvanı vardı. Bu nedenle, örneğin Ch’ing Sheng-tsu’ya K’ang-hsi-ti yani “K’ang-hsi dönemi imparatoru” diyebiliriz. Ama çoğu Batılı tarihçinin ona “imparator K’ang-hsi” ya da yalnızca “K’ang-hsi” demesi, K’ang-hsi o döneme hükmeden imparatora değil 1662-1722 dönemine karşılık geldiğinden biraz yanıltıcıdır.

Önemli bir diğer ayrıntı, tahttaki imparatorun her zaman Ekselans(ları) ya da İmparator anlamına gelen başka terimlerle anılmış olmasıdır. Tahtta çıktığında kişi adı, kişinin anne babasının adları gibi tabu oluyordu; tarihteki adı ise, yukarıda anıldığı üzere, ölümünden sonra veriliyordu.

BÖLÜM IX

AYDINLARIN YENGİSİ

Son bölümde Roma İmparatorluğu ile Han hanedanı imparatorluğunun Soluşumu arasında belirli koşutlukları önerdik. Roma fethinin sağlamlığını, Rubicon'un geçilmesinden (M.Ö. 49) Actium savaşına (M.Ö. 31) değin tüm Latin dünyasını kasıp kavuran, neredeyse kalıcı uzun iç savaş döneminde hiç tehlikeye düşmemiş olması göstermiştir. Birkaç yıl sonra Çin de hanedanın tümüyle silindiği benzer büyüklükte bir bunalıma uğradı; buna karşın Asya'daki Çin hükmü varlığını sürdürebildi.

Sarayların hanedanların çöküşünü hazırlaması yalnızca Versailles gibi Fransa'da olmadığından, Han hanedanının erken kolunun gerilemesine anlaşılan saray yaşamının özgün havası yol açmıştı. Dahası, görüşleri uygulamadaki işlerin erişimi dışında kalan aydınların da artan bir etkisi vardı. Bu kolun son hükümdarlarının tarihi, her ikisi de nesnel bir bakış açısıyla Çin'in büyüklüğünün kalıcı gerekliliklerini tasavvur etmekte eşit düzeyde yetersiz olan hadımlar öbeği ile Konfüçyüsçü aydınlar arasındaki entrikaların bir anlatımıdır. Tahta yirmi yedi yaşında çıkıp otuz üç yaşında ölen (M.Ö. 48-33) imparator Yüan-ti, hadımlarının kendisini dışarıya kapamasına izin veren, ürkek ve kararsız bir entelektüeldi. Tahta on dokuz yaşında çıkıp kırk beş yaşında ölen (M.Ö. 32-7) imparator Ch'eng-ti ile yozlaşma daha da arttı; kendisi hem bir bilgin ve hem de uçarı biriydi (geceleri basılma riskine karşın kimliğini gizleyerek dışarı çıkıp başkentin eğlence evlerini ziyaret ederdi). Benzer biçimde on dokuz yaşında imparator ilan edilen, M.Ö. 6 ile M.S. 1 arasında hüküm süren ardılı Ai-ti, oğlanlar arasında yaşayıp, Antinous'unu başkomutan atadı. Bu bozukluk sonuçta hanedanın adını kötüye çıkardı. Yüan-ti'nin dulu olan yaşlı ana imparatoriçe, bundan yararlanıp, gücü hırslarını dizginleyemeyen bir politikacı olan yeğeni ünlü Wang Mang'a teslim etti. Birkaç aylığına o hayalet bir imparator olarak dokuz yaşında bir çocuğu saklayıp, işini görünce ona bir kap ağı içirdi. Ardından (M.S. Ocak 9'da) kendini Göğün Oğlu ilan etti.

Böylece gücü gasp eden Wang Mang, yalnızca hırslı bir adam değildi. Sonradan Han hanedanının diriltilecek kolunun yazdırdığı resmî tarih kuşkusuz gâsıbı suçlar. Ancak bu saltanatın (M.S. 9-22) aydınlar kesiminin zaferini belirlediğini söyleyemez, ya da en azından gizlemeye çalışır. Wang Mang onların öğretileriyle eğitilmiş olup, Çin’de Jean Jack Rousseau’ya çok sevimli gelen bir doğal duruma benzer rol oynayan, en eski (mitik) hükümdarların ve Chou hanedanının ilk hükümdarlarının hükümeti olduğu söylenen ataerkil hükümetle ilgili görüşlerini paylaşıyordu. Bu ruhla Wang Mang, inkâr edilemez bir sosyal krize tekabül ettikleri için son derece ilgi çekici bir dizi reform kararı aldı.

Çin otokrasisinin gelişinden bu yana efendileri olmayan mülkler artmış ve küçük toprak sahipleri sınıfı azalmış, böylece bakmakla yükümlü olanların ve kölelerin sayısı çoğalmıştı. Özellikle kıtlık dönemlerinde, yoksul kitle tüm varlıklarını satışı çıkarmak, üstüne kendilerini ve çocuklarını da köle olarak satmak durumunda kalıyordu. Wang Mang bu taşra kitlesinin köleleşmesiyle savaşıp “her erin yüz ölçü toprağı olup karşılığında devlete kendi türünden ondalık ödediği günleri” geri getirmeyi amaçladı. Kılıcı yarasında çevirerek “şimdi ise” diye ekliyordu, “zenginin tarlaları yüzlerce, binlerce uzanırken, yoksulun iğne dikmeye yetecek yeri bile olmadığı görülüyor. Üstüne, kişilerin at ve sığır gibi satıldığı köle pazarları kuruldu; bu, kişiye hayvanlarınkinden daha soylu bir konum veren Gök ile Yerin dileklerine açıkça ters bir durumdur.” M.S. 9 yılında, felsefeci Mencius’un kadim ütopyasına öykünerek, Wang Mang sekiz kişilik her aileye beş hektarlık mülk bağışladı. Aynı zamanda, daha geniş alanlara sahip insanları, artığı akrabaları ve komşuları arasında dağıtmaya mecbur etti. Büyük mülklerin yeniden oluşumunu önlemek üzere, ilk olarak devletin toprağın tek sahibi olduğunu ilan etti. Bu tüzüğün herhangi bir düzenlemesini yasaklayarak, böylece toprağın tümüyle alınıp satılmasını engelledi; benzer biçimde, tüm köle geliş gidişini yasaklayıp, bu hakkı ancak devlete tanıdı.

Sonraki yıl (M.S. 10) Wang Mang, görevleri devletin ekonomisini düzenlemek olan bir kurul oluşturdu. Piyasa gözetmenlerine, her malın maksimum fiyatını belirlemek için üç ayda bir görev verildi. “Fiyatları dengeleyiciler”, pazara getirilen ve alıcı bulamayan (tahıl, ipek ve kumaş gibi) malları cari fiyattan satın alacaklardı; bu satılmayan mallar, araçlar tarafından depolanacak ve bir malın kıtlığı fiyatı yükseltmekle tehdit ettiğinde piyasaya geri sürülecekti. Resmî bankerler aylık yüzde üç faiz oranında borç verecekti. Diğer yandan, her hasadın hesabını basit bir şekilde

yapan çiftçiler dışında, çeşitli mesleklerde olanların - avcılar ve balıkçılar, besicilik veya ipekböceği yetiştiricileri, iplik eğiricileri ve dokumacılar, metal işçileri, tüccarlar, tabipler, falcılar ve sihirbazlar vb. - hepsi kazançlarını beyan etmek ve onda birini devlete teslim etmek zorundaydı. Wang Mang ayrıca süreç içinde sürekli olarak kuru alçalttığı (adını taşıyan şaşırtıcı sayıda sikkayı açıklayan) bir dizi yeni sikkeler bastırdı. Bunun için altın tekeli, bakıra ambargo koydu.

Bu reformlar yalnızca çağının bunalımlarına kökten çözümler bulmayı amaçlayan adanmış bir adam değil, aynı zamanda insan doğasının yargıcından çok kuramcısı olan ütopyacı bir entelektüeli ortaya koyar. Onun yorucu devlet denetimi kısa süre sonra genel bir ayaklanmaya yol açtı. Altın tekeli, soyluları perişan etmişti. Yeni düşük kaliteli para ihraçları için sabit döviz kurları, daha iyi alışımlı eski parayı devlete aynı itibarî değerinde iade etme zorunluluğuyla bağlantılı olarak ticareti ezip geçiyordu. Son olarak, kereste ve balıktaki devlet tekeli köylüleri derinden etkiliyordu. Ekonominin düzeni bozulmuş, kötü hasatlar vilayetleri alt üst eden kıtlığa neden olmuştu. Köylü isyanları, özellikle doğal verimliliği birkaç ay süren kuraklığa veya yiyeceklere dayanamayacak kadar kalabalık olan ve bu nedenle her zaman toplumsal huzursuzluğun yuvası ve Taocu fanatik mezheplerin merkezi olagelmış aşırı nüfuslu bir bölge olan Shantung'da patlak verdi. M.S. 3'te Shantung, o kadar büyük bir kuraklıktan acı çekti ki, açlıktan ölmek üzere olan kalabalıklar ülkede dolaşırken ve Taocu tanrılara yakarırken görüldü. M.S. 11'de Sarı Irmak kıyılarını aşır Shantung ve Hopei ovalarını sular altında bıraktı. M.S. 14'te köylülerin yamyamlığa yöneldiği düzeyde yoğun kıtlık oldu. Bir haydut şefi, köylü isyancıları disiplinli çeteler halinde örgütledi ve onlara, bir tanınma aracı olarak kaşlarını kırmızıya boyamalarını söyledi. Halkın desteğini kazanmış olan Kızıl Kaşlar, düzenli bölükleri alt edip, kısa sürede aşağı Sarı Irmak havzasının efendileri oldular (M.S. 18).

Bu sırada hukukçuluk ölmemişti ve Han hanedanının hâlâ yandaşları vardı. Wang Mang'ın reformlarının çökmesiyle ve Kızıl Kaşlıların köylü isyanlarından kaynaklanan kargaşanın ortasında, hukukçular ayaklandılar. İki Han prensi, Liu Hsiu ile Liu Hsüan, ilki Honan vilayetinde ikincisi de Hopei vilayetinde önderler olarak ortaya çıktı. M.S. 22'de iki öbek birleşme iyniyeti gösterdi; Liu Hsüan'ı önderleri olarak tanıyıp imparatorluk başkenti Ch'ang-an'a saldırdılar. Yanındakilerin yalnız bıraktığı Wang Mang, imparatorluk bahçesindeki havuzun ortasında inşa edilen bir kulenin tepesine

sığındı. Orada suikaste uğrayıp kellesi Han prenslerine getirildi. Çin toplumunun temellerini Konfüçyüsçü aydınların ülküleri uyarınca değiştirmeyi düşleyen adam işte böylece yok oldu.

Gâsıp devrilmiş olmasına karşın, düzen henüz yeniden sağlanamamıştı. Hanedanın onun adıyla yeniden diriltildiği Han prensi olan Liu Hsüan, iktidara geçer geçmez beceriksiz olduğunu ortaya koyan sıradan biri olduğunu gösterdi. Yalnızca eğlencesiyle ilgileniyordu ve aşçısını yüksek bir göreve atadı. Bu sırada Kızıl Kaşlar doğu vilayetlerini hâlâ ellerinde tutuyordu ve şimdi Liu Hsüan'ın yetersizliğinden aldıkları cesaretle başkent üzerine yürüdüler. Burayı oldukça kolay ele geçirdiler ve Liu Hsüan kaçtı. Başkenti ele geçirir geçirmez ayaklanmacı köylüler bir yağma âlemine dalmışlardı. Liu Hsüan'ı ele geçirip onu boğarak öldürdüler.

Geriye çok başka bir kalibreden bir adam, akıllı ve hareketli, iyi bir asker ve önder olan ikinci Han talibi Liu Hsiu kaldı. Ch'ang-an yerle edilmeden önce kendini imparator ilan ettiği Loyang'da karargâhını kurmuştu (M.S. 25). Ch'ang-an'ı bir güzel yağmaladıktan sonra Kızıl Kaşlar doğuya doğru geri çekildiler. Liu Hsiu'nun ordusu onları Ch'ang-an ile Loyang arasında kuşatıp pek çoğunu öldürerek, geri kalan toplamda seksen bin haydut ve yordakçısını tutsak aldı. Üstüne, bir devrimi nasıl bitirmesi gerektiğinin kurnazca bilincinde olan Liu Hsiu, devrimciler arasından en sağlamlarını yanına alıp onları kendi birliklerine kattı (M.S. 27). Üç yıl sonra, onun devrim yapan yönetimi o kadar iyi sonuçlar vermişti ki, vergi, hasadın ve kârın onda birinden otuzda birine düşürülebilirdi.

BÖLÜM X

İPEK YOLU

Han hanedanı yeniden diriltmişti. Şimdi imparator olan (Kuang-wu-ti) şanslı Liu Hsiu, otuz iki yıllık saltanatını, kendi ülkesindeki savaşın yıkımını onarıp Doğu Asya’da Çin egemenliğini yeniden kurmak için adanacaktı.

Çalkantılı yıllarında Çin, doğal olarak dışa bağımlılıklarının büyük bir bölümünü kaybetmişti. Devrim süreliydi ve sıkıntılı yıllarda sadık kalan bazı mülkler gecikmiş isyanların merkezleri haline geldi. O dönemde ancak Hué’nin kuzeyindeki Tonking ve Annam’dan oluşan, Çinhindi’ndeki Annam ülkesinin durumu böyleydi. Çağdaş Annam’ın güney ve orta vilayetleri o sırada Malay-Polinez halkı olan Tcham’ın gücündeydi. Dahası, Annamlılar gerçekte ancak Tonking deltası ile Kuzey Annam’ın dar kıyı şeridini ellerinde bulunduruyordu; çünkü Annamlı gerçekte kıyıdaki çeltik tarlalarını ekerdi – bu, onları aynı ırktan komşuları, içlerdeki ağaçlı tepelerin avcıları Muonglardan ayıran bir yaşam biçimidir. Ortak yaşam biçimi Annamlıları Çinlilere yaklaştırdı ve M.Ö. 110 dolayında ülkeye Çin egemenliği dayatıldığında, bu durumu uysalca benimsemişlerdi. Thanh-hoa mezarlarında hem Ön-Annamlıların “Endonez” uygulamaları hem de saf Çinli kalıtları aynı alanlarda bir arada bulunmuştur. Bununla birlikte M.S. 40 yılında, Çin’in bir dizi idarî yanlışlarının sonucu olarak, Annamlılar daha sonra yerel efsanede övülen iki kadın kahramanın esinlemesiyle Çin boyunduruğunu üzerinden attı. İmparator Kuang-wu-ti bu ayaklanmayı bastırma görevini, Çinli gemicilerin o çağlarda ulaştığı en uzak konum olan Çinhindi kıyısındaki keşifleri kendisine “Dalgaları Dindiren” unvanı kazandıracak olan öncü komutan Ma Yüan’a güvenerek verdi. Tonking’e M.S. 42’de giren Ma Yüan, Annam ayaklanmasını bir sonraki yılın başında dindirdi. Çin mıntıkası ile Tchamların uygarlıksız toprakları arasındaki sınırı belirlemek üzere (Tourane bölgesinde) Quang-nam’daki tunç sütunun dikilişini gelenek ona atfeder.

Ma Yüan Çinhindi'nden Moğolistan'daki Hunlarla birlikte Büyük Kın-gan Dağlarına doğru daha doğuda göçebe bir varlık süren Türk-Moğol or-dularını uzaklaştırmak üzere imparatorluğun öteki ucuna gitti (M.S. 45). Kısa süre sonra Hunlar kendi içlerinde bölündüler. M.S. 46 yılında, Yukarı Asya'da öyle büyük bir kuraklık oldu ki, bozkırlarda üç yıl boyunca her-hangi bir bitki izi kalmadı ve sığırların yarısı ve hatta göçebelerin bir kısmı açlıktan öldü. Hunlar arasında hep olduğu üzere, kıtlığın peşinden anlaşı-lmazlık geldi. İç Moğolistan göçebeleri Dış Moğolistan'daki Orhon Irma-ğının yukarı kesimlerinde hüküm süren şefe karşı ayaklanıp Çin egemen-liğini benimsedi (M.S. 48). Bunlar Çin Seddi ile Sarı Irmağın o kesimini savunmak üzere Ordos Kıvrımındaki sınır boyunca bağlaşıklar olarak yer-leştirildi. Bu Hun bağlaşıkları, Çinliler üstünlüklerini koruyabildikleri sü-rece, yani iki yüzyıldan fazla bir süre Çin'e sadık kaldılar. Kuang-wu-ti'nin ölümünde böylece Uzak Doğu'da Çin üstünlüğü yeniden sağlanmıştı. Orta Asya'da korumacılığını yeniden yapılandırarak başarılarını tamamlama işi oğlu imparator Ming-ti'ye (M.S. 58-75) kaldı. Onun saltanatında Çinliler Tarım bölgesi sorununun son bir çözümüne girişti.

Tarım Irmağı havzası, Orta Asya'daki diğerleri gibi, bir iç akarsu böl-gesidir. T'ien Shan ile Pamirlerden inen suyolları, çoğunlukla ana ırmak olan Tarım'a ulaşmadan yok olurken, o da Lob Nor'un tuzlu bataklarında gözden yiter. Ama havzası büyük ölçüde Kuzey Çin'deki löse benzer zen-gin topraktan oluşup, bunun sonucunda sulama olanağı olduğunda, ekici-ler ve bahçeciler en küçük çabalarının karşılığını alırlar. Aslında bu ırmak, kuruma süreciyle ölen bir Nil ya da Mezopotamya'dan akan bir Fırat örne-ğidir. Yaşam yavaş yavaş nehrin kıyılarından çekilmiştir ve yalnızca Tarım Havzası'nı çevreleyen dağların iki yarım dairesi boyunca varlığını sürdür-mektedir; kuzeyde T'ien Shan yayı ile güneyde Pamirler ve Altın Tağ yayı. Orada, hâlâ yaşayan derelerin indiği dağ yamaçlarında, bir vaha dizisi son ekim sığınağını oluşturur. Bu vahalar, batıda Kaşgar ile doğuda Lob Nor arasında dağılmıştır; kuzeyde – Kaşgar'dan doğuya doğru – Kuça ve Ka-raşar vardır, oradan kuzeydoğuya doğru Turfan öbeği uzanır; güneyde – yine Kaşgar'dan başlayarak – Yarkend, Hotan, Niya ile vahası Lob Nor ya-kınında konuşlu bulunan Miron bulunur.

Bu vahaların asıl ilgi çekici yanı, bir yanda Çin, diğer yanda Hindis-tan, İran ve Akdeniz dünyası arasında iki sıra kervan menzili oluşturmala-rıdır. Bunlar Uzak Doğu ile Batı arasındaki vazgeçilmez araçlardır. Üste-lilik bu vahalar, mısır, buğday, kavun, karpuz, elma, kayısı, nar ve üzümün

bolca yetiştiği bahçe şehirlerine dönüşen sulama çalışmalarıyla her zaman yoğun bir şekilde ekilmiştir. Bu vahaları işleyen köylüler, onları çevreleyen Altaylı göçebelere (her ne kadar artık bir Türk dili konuşsalar da) farklıdır ve daha çok Batı Asya'nın tarımsal nüfuslarına benzerler. Bugün bile görünüşleri Moğol değil, Kafkas ırkının İran değişkenine çok benzerdir. Kâşif Fernand Grenard, onları bol kara saç ve sakallı, güneş ve hava yakmadığında açık gül rengi derili, ince, öne çıkan ve çoklukla düz burunları olan uzun oval yüzlü ve çekik olmayan kahverengi gözlü" olarak tanımlar. Eski çağlar ile erken Orta Çağ'ın Çinli gezginleri de onlarla ilgili benzer bir resim bırakmıştır.

Bölgedeki kazılar bu etnografya kanıtını doğrulayıp, M.S. dokuzuncu yüzyıla değin Turfan, Karaşar, Kuça ve Kaşgar halkının Türkçe değil, Persçe, Sanskritçe ve Avrupa dilleriyle yakından ilişkili olan saf Hint-Avrupa dilleri konuştuğunu gösterir.

Çin ile Batı arasındaki ana yol üzerinde olan Tarım Havzası vahalarının önemi, Uzak Doğu ve Yukarı Asya'nın iki büyük askerî gücünün dikkatinden uzak kalmadı. Hem Hangai yüksekliklerinden Hunlar hem de Kansu'nun sınır bataklıklarından Çinliler, gözlerini iki kervan yolu üzerinde tutup buraların denetiminde hak iddia ettiler. M.Ö. 100 yılı dolayında Önceki Han hanedanı yönetimindeki Çinliler, Tarım Havzası'nın küçük hükümdarlıkları üzerinde çoktan egemenliklerini dayatmışlardı; ama başka yerlerde olduğu gibi orada da, Hristiyanlık döneminin ilk yirmi beş yılı sırasında Çin'deki iç savaşlar onlara epeyce bir dayanak kaybettirmişti.

Daha sonra Han hanedanının sarayı, "Batı Bölgelerini açmak" için bu bölgeyi yeniden fethetmek üzere seçkin askerlerden oluşan bir ekibe sahip olduğu için şanslıydı. M.S. 73 yılında bu generallerden ikisi, Tou Ku ile "hızlı atların komutanı" Keng Ping, Moğolistan içlerine bir ön sefer tertip edip Kuzey Hunlarını kovaladı. Yollarını tıkamak amacıyla, Batı Gobi'nin kalbindeki Hami vahasında bir askerî koloni yerleştirildi. M.S. 74'te, Tou Ku ile Keng Ping Turfan vahasına saldırmak üzere yola çıktı. "Hükümdar kasabanın dışına çıktı, başlığını çıkarıp, Keng Ping'in atının toynaklarını kucaklayarak bağlılığını bildirdi."

Bu Çinli komutanların en cesuru Pan Ch'ao adında bir atlı generaldi. Çok kültürlü bir ailenin üyesiydi. Erkek ve kız kardeşi – ikincisi Çin tarihindeki en ünlü okur yazar kadınlardan biri – Önceki Han hanedanı tarihinin yazarlarıdır. Kendisi kalemdense silahın yengisini, hepsinin üstünde ise Batı'daki serüvenli yaşamı yeğliyordu. Dahası, "ancak kaplanın inine girenin enikleri götürebileceğini" düşünürdü. Lob Nor bölgesinden

bilgi edinmek üzere bir bölükle gönderilerek, yerli hükümdarın dostça olmayan tavrından, onun Hunların elçisi tarafından elde edildiğini tahmin etti. Yerlilerden biriyle buluşarak, birden ona “Hunlardan bir ulak geldi. Nerede bulunabilir?” diye sordu. Diğeri, akli karışmış olarak tüm gerçeği açık etti. Ardından Pan Ch’ao komutanlarını topladı: “Onlarla birlikte içti, içki kanlarını ısıtınca durumu açıkladı: ‘Gelen elçi hükümdarı bizi Hunlara vermeye kandırırsa, kalıntılarımız bürülere yem olur. Karanlıktan yararlanıp barbarlara bir baskın verelim.’” Komutanlar önce orduya eşlik eden Çinli sivil şefin iznini almadan nasıl bir girişimde bulunmayı düşündüğünü sordular; bu mazeret Pan Ch’ao’yu çileden çıkardı. “Bugün ölüm ya da kalımımız belli olacak; sıradan bir memurun görüşlerini neden umursayalım? Ona tasarımızın bilgisini verirse, kuşkusuz korkuya kapılacak ve tasarılarımız açığa çıkacaktır.” Sonunda onların desteklerini kazandı. Gece çökmüş, yel de sert esiyordu. “Pan Ch’ao birkaç adamına davullarını alıp barbar kampının gerisine saklanmalarını buyurdu. Aralarında, ateşlerin yükseldiğini görür görmez hep birlikte davullarını vurup yüksek sesle bağırmaya anlaştılar. Adamlarının geri kalanı kapıların önünde tam silahlı olarak gizlendi. Ardından Pan Ch’ao yel yönünde büyük bir ateş yakarken, aynı anda vahşi bir savaş çılgılığı ile davul gürültüsü patlayıverdi. Barbarlar beklemedikleri yerden ve tam bir karmaşa içinde yakalanmıştı. Pan Ch’ao bunlardan üçünü kendi elleriyle öldürdü, erleri diğer otuzu ile aralarında Hun ulağının da başını keserken, diğer yaklaşık yüzü ise yalazla öldü.” Bu iş bitince, Pan Ch’ao Lob Nor hükümdarını kendi huzuruna çağırdı ve tek kelime söylemeden ona Hun elçisinin başını gösterdi. Onlara ihanet noktasında bulunan hükümdar, büyük bir korku içinde Çin’e vassallığını yeniledi.

Tarım Havzası’nın güneyinde, Hotan hükümdarı da Hun elçilerine kulak veriyordu. Bu da eşit düzeyde önemli bir konuydu; çünkü, Lob Nor kervanların gelişinin yolunu kesebilirken, Hotan tüm güney yolunu denetliyordu. Bu kopmanın uyarısını alan Pan Ch’ao, beklenmedik anda Hotan’a geldi. Hunlarla işbirliği içinde olan yerli bir sihirbazın Çinlilere karşı kışkırttığı hükümdar ona yetersiz saygıyla davrandı. Hükümdarlık sihirbazı “Çin elçisinde” diye ilan etti “tanrılarımızın onlara kurban etmemi arzuladığı doru atı var.” Bu haberle gözü korkan hükümdar, Pan Ch’ao’dan atını isteme yürekliliği gösterdi. Öteki, sihirbazın gelip de atı kendisinin alması koşuluyla izin veriyormuş gibi davrandı. Sihirbaz gelir gelmez, Pan Ch’ao başını kesip hükümdara gönderdi. O da boyun eğip Hun casuslarını teslim etti.

M.S. 75 yılında, Tarım bölgesinde Çin himayesine karşı genel bir ayaklanma patladı. Pan Ch’ao Kaşgar’da kuşatılırken, diğer Çinli generaller de

Turfan yakınında ablukaya alındı. Araç gereçlerinin deri parçalarını yemek durumunda kalmış, yine de sonuna dek direnmişlerdi. Bu sırada Çin saray çevreleri bu süren savaşıardan korkuya kapılmıştı. İmparator Ming-ti henüz ölmüş, yerine ancak yirmi yaşında olan oğlu Chang-ti geçmişti (M.S. 75). Tarım bölgesini boşaltmak üzere bir buyruk verildi. Pan Ch'ao boyun eğiyor görüntüsü verdi, ya da en azından Hotan'a değin geri çekildi; ardından düşüncesini değıştirip aldığı buyruklara karşın kendi başına geri dönüp Kaşgar'a yeniden yerleşerek, bu arada ona karşı bağılı olmayan herkesin başını kesti. Bu sırada Kansu'daki Çin lejyonları Turfan bölgesini Hunlardan geri alıyordu. "Üç bin sekiz yüz barbarın başını kesip otuz yedi bin baş sığıı ele geçirdiler. (Moğolistan'dan gelen) Kuzey Hunları korku içinde kaçtı."

Pan Ch'ao, yeni imparatora hitaben yazılan bir anıtta, sarayın ürkek tavrını Batı'daki kendi yöntemleriyle uzlaştırmaya çalıştı. Çinli kahraman, aydınların gereksiz can ve para israfı olarak kınadığı bu uzak seferlerin gerçekte ileri görüşlü bir savunma politikası olduğunu gösterdi. Bu Çin'i Hunların dönemlik saldırılarından koruma meselesiydi: "Batı'nın otuz altı hükümdarlığını denetim altına almak demek, Hunların sağ kolunu kesmek demektir." Bu yöntem gerçekten de kolonici "barbarları barbarlara yakalatma" politikasıydı. Gerçekten de, Tarım bölgesinin fethini, ancak yeni fethedilen her vahayı, hâlâ isyan halinde olan diğerlerine karşı kullandığı birlikleri donatmaya zorlayarak başarabildi. Uçların olaylı yaşamında onurlarını geri almaya gelen bir avuç maceracı ve sürgün dışında, ordularındaki gerçek Çinli unsurlar önemsizdi. Tümü de Hunların yenilediğı bir saldırıya karşı korudukları topraklarda yaşıyordu. Pan Ch'ao imparatora "Yarkend ve Kaşgar'da" diye açıkladı, "ekili toprak verimli, oraya yerleştirilen erlerin imparatorluğa masrafı da sıfır." Pamir Dağlarının yakınlığı ve ormanlık bir hinterlandla yemyeşil tutulan bu bölgeyi, Lob Nor'dan Tun-huang'a uzanan tuzlu taş-kil çölüyle mantıklı bir şekilde karşılaştırdı.

Tüm koloncilik politikası yerli ruh hali bilgisi üzerine kuruludur. Pan Ch'ao bu oyunda bir ustaydı. M.S. 87 yılında, daha yakın zamanda ayaklanmış olan Kaşgar hükümdarı, yalandan teslimiyet bildirip bir görüşme isteğinde bulundu. Beklenmedik bir saldırı niyetiyle güçlü bir atlı birliği ile birlikte geldi. Pan Ch'ao kendi payına konuğunun iyi niyetine inanmış gibi davranıp, ona bir şölen düzenledi. İçki özgürce dolaşırken, hükümdarı ele geçirip başını kesti. Aynı anda Çinli bölükler de maskelerini indirip düşmana atılarak tümünü katletti. Yarkend'de, 88 yılında, sayı olarak hem Çin'in hem de Hotan'ın yardımcı güçlerinden daha düşük olan bir orduya dayanmak durumunda olan Pan Ch'ao, gece geri çekiliyormuş gibi davranıp,

ardından güçlü bir yürüyüşle geri dönerek, tan vakti Yarkend halkına saldırdı, beş bin baş kesip kasabayı teslim zorladı.

Kuzeyde, Moğolistan'da, Pan Ch'ao'ya özenen Çinli komutanlar da en az onun gibi kararlıydı. M.S. 91'de Çin lejyonları, muhtemelen Orhon kıyılarına değin Hun ülkesinin yüreğine ilerleyip, Hun önderinin tüm ailesini tutsak aldılar. Tarım bölgesinde, büyük Kuça vahası, Hunlardan gelecek başka yardımdan umutlarını kesip, 90 yılında teslim oldu. Karaşar ayaklanmada yalnız başına kaldı. 94'te, Kuça ve Lob Nor'dan bir yardımcı birliğiyle Pan Ch'ao başkaldıran şehre karşı yürüdü. Şehirdekiler Yulduz Irmağı üzerindeki köprüleri kesti, ama Pan Ch'ao bel derinliğindeki ırmağı geçip Karaşar'ın önündeki bataklıkta ortaya çıktığı için bunların tümü boşunaydı. Şehirlilerin bir kısmı Bağraç Irmağı üzerinden kaçabildi, ama geri kalanı teslim zorlandı. Ülkenin hükümdarının başı, tam olarak Çinli Kalıcı temsilciyi infaz ettiği yerde kesildi. "Pan Ch'ao askerlerine gönüllerince talan izni verdi. Beş binden çok baş kesip, üç binden çok at, öküz ve koyun götürdüler." Saraydan "Batı Bölgelerinin Koruyucusu" unvanıyla ödüllendirilen Çinli fatih, görünürde Orta Asya'nın naibi idi. "Pamirlere ve Asılı Geçitlere değin düzeni sağladı"; bunun anlamı İran ve Hindistan'a açılan kapılar kadar demektir.

Hindistan ve Afganistan istikametinde Hint-İskitlerin hükümdarlığı uzanıyordu; bu halktan daha sonra daha ayrıntılı olarak bahsetme fırsatı bulacağız, çünkü Buddhacılık Çin'e onlar aracılığıyla ulaşmıştı. İran ise Fırat üzerinde Roma'nın komşularıyken, Pan Ch'ao'nun fetihleri nedeniyle Çin'le doğrudan temasa geçmeseler bile en azından ticarî ilişkiler kuran Arşak Partlarının elindeydi. Günümüz İran ve Irakı'nın büyük kesiminin efendileri olan Partları, Çin fetihlerinden kuşkusuz Maveraünnehir ile Hint-İskit Afganistanı ayırıyordu. Yine de Romalılar onları Mezopotamya'da tehdit ederken, Çin lejyonlarının yürüyüşü Pamirlerin doğu yamaçları üzerinden ilerliyor gibi görünüyordu. M.S. 94'te, "ardışık sayısız tercüman kullanarak" Han sarayına haraç olarak tanımlanabilecek armağanlarla birlikte bir elçilik göndermeyi ihtiyatlı gördüler. 97'de Pan Ch'ao, adı Kan Ying olan yaverini gidip bu Partlarla ve yine ötelerindeki Roma İmparatorluğu ile düzenli ilişkiler kurmak üzere görevlendirdi.

Çinliler Roma İmparatorluğu'nu zaten Ta-ch'in²¹ adıyla biliyordu. Roma Doğusu'nun başkentlerinin adlarını bile biliyorlardı; Antakya Hsien-tu ve İskenderiye de An-tu yazımıyla geçiyordu. Pan Ch'ao'nun elçiliği Roma

21 Bu söz "Büyük Ch'in" (Ch'in eski Ch'in devletiyle aynı söz olarak) anlamına gelir; adın kökeni belli değildir.

İmparatorluğu'na erişmeyi başarsaydı, bu imparator Trajan'ın tahta çıktığı dönemde olacaktı; bu imparatorun saltanatı (98-117) Roma'nın Asya'daki yayılımını belirleyecek, kendisi de unutulmaz bir sefer sırasında (M.S. 116) fatihi olarak Part başkenti Tizpon'a girecektir. Orta Doğu üzerine ortak bir egemenlik için Çin lejyonları ile Roma lejyonlarının bağlaşması, ya da daha mütevazı bir ölçekte, Trajan'ın Romalıları, Kaniçka Hint-İskitlerini ve Pan Ch'ao'nun öncü güçlerini Partlara karşı birleştiren bir dizi anlaşmayı tasavvur edebiliriz. Boş düşler; çünkü Partlara erişen Çinli elçi Kan Ying, Partların kendisini Roma sınırına gitmekten vazgeçirmesine izin verdi. Bu da Partların Roma ile Çin arasında olası bir anlaşmadan nasıl korktuklarını gösterecektir.

Pan Ch'ao M.S. 102'de etkin görevden uzaklaştı. Başkent Loyang'a döndüğünde onurla doluydu; ama yirmi dokuz yıllık seferlerle yıpranmış olup, birkaç ay sonra öldü. Ölümünden sonra büyük görevi, kaçınılmaz olduğu üzere yeni aksiliklere uğradı. Tarım bölgesi hükümetindeki ardılları, iç garnizonların dürüst komutanları, koloni ortamıyla ilgili hiçbir şey bilmiyordu. Yine de ayrılmadan önce, Pan Ch'ao onları karşılaştıkları şey için uyardı: "Bu uzak bölgelerde görev almış memurlar kesinlikle iyi oğullar ya da boyun eğen torunlar değildir. Tümü bir suçtan dolayı uzaklaştırıldıkları için bu sınır uçlarında görev almak üzere buralara gönderilmiştir. Diğer yandan, barbarlar ise kuşlar ve vahşi hayvanlar gibi değişkendir. Küçük yanlışlara karşı hoşgörülü olmayı öğrenip, genel disiplini denetim altında tutmakla yetinin." Bu akıllıca öğütler sağır kulaklarla karşılaştı, bunun sonucunda da 106'da Tarım bölgesinde genel bir ayaklanma başladı.

Çin sarayı bir kez daha ürküdü. Aydınlar eski barışçı kuramları adına kolonilerin boşaltılmasını ile himayenin bırakılmasını talep etme fırsatı yakalamıştı. Anlayış hep aynı idi; – Çinli aydınların dilinde hep altın çağ olarak geçen – ilk hanedanların günlerinde, Çin'in yabancı mülkü hiç yoktu: "Kendi tam sınırları içinde, insanlar mutlu yaşıyordu. Öyleyse neden bunca harcaması olan ve dönemlik ayaklanmalar karşısında güçsüz kalan bu uzak garnizonları korumakta ısrar ediyorsunuz?" Aydınların görüşü mecliste ağırlık kazanmak üzereyken, Pan Ch'ao'nun oğlu Pan Yung söz istedi. "Tarım bölgesinden vazgeçerseniz," dedi, "orayı Hunlara bırakırsınız. Bu onlara depolarını ve hazinelerini geri vermek, kopan kollarını iade etmek anlamına gelir! Barbarların bir kez daha sınırlarımızı hor göreceği ve şehirlerimizin kapılarının güpegündüz kapalı tutulacağı günler çok yakında gelir." Divanın desteğini kazandı ve (M.S. 123 – 127 arasında) Orta Asya'da Çin himayesini yeniden yerleştirdi.

Bu bölgelerde Çin himayesinin kurulmasının uygarlık tarihi üzerinde önemli biri etkisi vardır. Bu, Tarım Havzası üzerinde iki yolun – Lob Nor, Karaşar, Kuça ve Kaşgar üzerinden kuzey yoluyla Lob Nor, Niya, Hotan, Yarkend ve Kaşgar üzerinden güney yolu – açılmasıyla birlikte, Çin'in Roma dünyasıyla ticarî ilişkiye girdiği dönemdi. Bu yollarla Çinliler, başlıcası ipek olan ürünlerini Roma Asyası'na ihraç etti. İki hattıyla Tarım Havzası üstünden geçen yol, İpek Yolu idi.

Çin ipekböcekçiliği çok uzak çağlara gider. Biri M.Ö. dokuzuncu ile altıncı yüzyıl arasına, diğeri de M.Ö. dördüncü yüzyıla giden *Yü-kung* ile *Chou-li* adlı metinler, günümüzde Shantung ve Honan'a karşılık gelen bölgelerde başlıca zenginlik kaynaklarından biri olarak ipekten söz eder. Han hanedanı yönetiminde, ipek topları yabancı saraylarla resmî ticarete değişim aracı olarak kullanılmıştı.

Greko-Roma dünyası ipekle tanıştığında, daha çok talep edilen başka ürün yoktu. İskenderiye ile Roma çeşitli yüklerin varış yeri için çekişiyordu. Lucan, bir davette konuklarının gözünü kamaştırmayı isteyen Kleopatra'nın ipekten bir giyim içinde ışıldayarak ortaya çıktığını anlatır. Virgil, *Georgics* (II, 120-1) adlı yapıtında ipekböceği kozalarından, "Seres'in ağaçlarının yapraklarından taradığı ince yün" den söz eder. Çinliler için bu Seres adı açıklayıcıdır; Romalılar için Çin her şeyden çok "İpek Ülkesi" ya da Serica olduğu için, bu ad ipek sözünden türetilmiştir. İpek modası o kadar popüler hale geldi ki, Tiberius'un çıkardığı harcama kanunları, kadınlara yetecek kadarını elde tutmak için erkeklerin ipekli giysiler giymesini yasakladı. Pliny ile Martial da, başkentin en gözde mahallesinde yürütülen ipek ticaretinden söz eder. Tüm ticaret kaçınılmaz biçimde Part İmparatorluğu üzerinden geçmek durumundaydı ve Çin yıllıkları, Partların Çin ipeği üzerindeki tekellerini korumak istediğini gözlemler; dolayısıyla Kan Ying örneğinde gördüğümüz üzere Çin ile Roma arasındaki doğrudan tüm iletişimi yasaklamışlardı.

M.S. birinci yüzyılda, başlıca ticaretinin Suriye'de olduğu görülen Makedon yerlisi Maes Titianos adlı bir Greko-Romalı tüccarın, araçlarını Suriye'den Çin'e değin İpek Yolunu keşfe göndererek Part engelini aşma düşüncesi vardı. Araştırmalarının sonuçlarını bize, coğrafyacı Ptolemaios (yaklaşık M.S. 170) üzerinden Surlu Marinos (yaklaşık M.S. 110) aktarır. Anlaşılan Antakya'dan başlayan yol, Hierapolis'te (günümüzde Halep'in doğusundaki Menbic) Fırat'ı geçip Part İmparatorluğu'na girerek Ecbatana (Hemedan) ile Hecatompylos'u (Şahrod) geçiyor; oradan Margiana (Merv) Antakyası üzerinden Hint-İskit İmparatorluğu'ndaki Baktriya'ya (Belh)

ulaşıyordu. Oradan Pamirlerin eteğindeki “dağlık *Komedoi* ülkesine yükselene değin” kuzeye dönüp, “ardından dağları aşarak, ovaya açılan dar geçide dek güneye dönüp” burada değişken biçimde Yarkend’in güneybatısındaki Taşkurgan, ya da Kaşgar’ın batısındaki yukarı Alay vadisine konumlandırılan “Taş Kule” (*Lithinos Pygros*) adlı yere geliyordu. Oradan Suru Marinosa ile Ptolemaios’un tanımladığı yol “*Kasia* ülkesinden” – (tersine söylenmiş onca şeye karşın) Kaşgar olabilecek (Sanskritçesi *Kaça*) – ardından Kuça vahası olması gereken *Issedon Scythica*’dan; muhtemelen Karaşar vahası olan *Damna*; yine büyük olasılıkla Lob Nor bölgesindeki *Issedon Serica*’dan geçiyordu. Ardından yol muhtemelen Çin’in Tun-huang bataklığından girişinden yani Yeşim Kapı (Yü-men) olan *Daxata*’dan ve günümüze değin Orta Asya’dan gelen tüm kervanların ulaştığı Kansu vilayetindeki bugünün Kan-chou kasabası olan *Thogara*’dan geçiyordu. Yol batıdan gelirken ulaşılabilecek ilk Çin şehri, muhtemelen Han hanedanının erken başkenti Ch’ang-an (günümüz Sian) olan *Sera Metropolis*’te bitiyordu. İpek Yolu, Han hanedanı imparatorluğunun Roma İmparatorluğu ile iletişimde olduğu tek bağlantı değildi. İskenderiyeli coğrafyacılar Surlu Marinosa ile Ptolemaios bir de, Haifong yakınlarında, muhtemelen günümüzdeki Tonking’de bulunan *Kattigara* limanında biten bir deniz yolu – gelecekteki “Baharat Yolu” – betimler. *Eritre Denizi Çevresinden Seyir* (*The Circumnavigation of the Eritraean Sea*, M.S. 90) *Altın Yarımada*’nın (Malakka) ötesinde kuzeye doğru seyirle, *Serica* ipeklerinin Bakriya’ya ihraç edildiği, *Thina* diye adlandırılan bir kara içi şehrine ulaşılabileceğini söyler. Bu tarihte Yunan coğrafyacının sözünü ettiği Çin adının Yunanca bir aktarımı olan *Thina*’nın Han hanedanının yeni başkenti Loyang olması muhtemeldir.²² Son olarak, Çin yıllıkçılarında M.S. 166 yılında Çin’e imparator Marcus Aurelius’un (Çincesi, Marcus Aurelius *Antonius*’un doğru bir aktarımıyla An-tun) bir elçisi olduğunu öne süren bir kişinin geldiğini öğreniyoruz. Bu yabancı “Cih-nan ötesinden” – günümüzde Güney Annam’a karşılık gelen bir Han komutanlığı – deniz yoluyla gelmiştir.

Bu iki yol – kıta aşan yol ile deniz yolu – ile Uzak Doğu’nun yazgısında başlıca önemde bir olay olarak Çin’e Buddhacılık girecektir.

22 Anlaşılan “Çin” adı sıklıkla sanıldığı gibi Ch’in devletinin adından değil, doğudaki bölgelerin eski Sanskritçe adından gelir. Gerek olduğunda, Çinliler yaşadıkları yer olan dünyanın ortasını çevre bölgelerden ayırırdı; eski kullanışlardan biri Çin’in çağdaş adı olmuştur: Chung-kuo, yani “orta ülke”.

BÖLÜM XI

BUDDHACILIK VAHYİ

Buddhacılık özünde bir Hint dini olup yaklaşık altı yüz yıl Hindistan'la sınırlı kalmıştır. Kurucusu, Buddha (diğer deyişle, Aydınlanmış) unvanını kazanan Sakyamuni, M.Ö. 563 ile 483 yılları arasında Doğu Ganj vadisinde yaşamıştır. Kendisi, bir keşiş yaşamı sürmek üzere dünya yaşamından vazgeçen bir Nepal ormanı soylusuydu. Uzun bir süre sefalet içinde yaşadıkdan sonra bunun işe yaramadığını fark edip, Gaya'daki (günümüzde Parna'nın güneyi) *Bodhi* ağacının gölgesinde Aydınlanmaya erişti. Dünyanın ancak acıya çözülen bir değişim seli olduğunu gösteren evrensel acı yasağını anladı. Önce bu karamsarlığın Hindistan'da ortak olarak benimsenen ruh göçü ya da canların göçü inancından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Batı dini sonsuz yaşam ödülünü sunar. Hint öğretilerinin sonsuz yaşamı ise, göçüşün – doğum, acı çekme, ölüm – tüm zararlarıyla sonsuz bir acı için yeniden doğup ölmek daimî bir ağır işçilik cezası gibi olduğundan, karabasana dönüşmüştü.

Bu karabasana Buddha bir çözüm önerdi. Bir göç dünyasında sonsuz yeniden doğum döngüsünden kaçmak için, herşeyden önce yeniden doğuma neden olan “kişilik susuzluğunu” söndürmek, özü ortadan kaldırmak gerekiyordu; bu sona eriş de gerçek *nirvana* ya da güzellikti. Bu amaçla Buddha (kişiyi ancak en iğrenç biçimde yeniden doğuma batıracak olan) intiharı değil, arzulara karşı direnmeyi, kendini tüm canlılar için kurban etmeyi ve sürekli olarak insan ve hayvan olmak üzere tüm yaratıklar için kurban etme boyutuna taşınmış evrensel bağıışı vaaz ediyordu. Metafiziksel açıdan olumsuz olmasına karşın onun akidesi vazgeçme ahlakı, iffet, yardımseverlik ve uysallık uygulamasıyla sonuçlanıyordu.

Buddhacılığın engin yayılımını anlamak üzere, böylesi bir ruh ikliminin gerçekten soylu can sahibi olmayı gerektirdiğini fark etmek gerekiyor. Özelde yazın ve sanatta dışa vurulan efsaneler olan Buddha'nın çeşitli insan ve hayvan biçimindeki “önceki yaşamlarının” efsanelerini (*cataka*) bildiren, neredeyse bir Fransisken duyarlılığındaki şiir ögesine işaret edilebilir.

Bunlar kendini sürüsü için kurban eden geyik hükümdarını, açlık çeken Brahmin için kendini ateşe atan tavşanı, dişlerini katiline sunan fili ve pek çok diğer anlatıyı içerir.

Kurucusunun yaşamı sırasında, Buddhacılık Doğu Ganj vilayetlerinde, Magadha'da (Güney Bihar), Benares'te ve Oudh'da vaaz edilip, oralarından da aşamalı olarak Hindistan'ın geri kalan kesimine yayıldı. Onun kurduğu tapınak, çevrelerine düşük düzeyden sıradan ilgililerin yerleştiği manastırlarda toplanmış bir keşişler tarikatından oluşuyordu. Buddhist akide doğal olarak sonraki beş yüzyıl içinde değişti. Kurucusunun bir ölçüde katı ahlakçılığı üzerine insan yüreğinin gereklerini tatmin eden bir ilahiyat yerleştirildi. *Nirvana*'ya (yani, yokluğa) erişmiş olan tarihteki Buddha, neredeyse dua etmeyle erişilemezdi. Sonraki Buddhacılık bu güçlüğü gidermek için, harika bir cennette yeniden doğuş saatlerini bekleyip, bu bekleyiş dönemini dünyalı yaratıkların kurtuluşuyla geçiren birkaç gelecek Buddhası – *bodhisattvalar* – yarattılar. Bu bodhisattvaların kimileri sonuç olarak tarihteki Buddha'dan daha popüler bir bağlılık kazandılar. Yeniden doğumu eli kulağında olup işte bu nedenle "Buddhacılık Mesihî" diye adlandırılan bodhisattva Maitreya'nın durumu işte böyledir. Sonra Sanskritçe adı bir tür Buddhist sağduyu çağrıştıran ve "Buddhist Madonna", "tanrıça" Kaun-yin biçimi altında Çin Buddhizmi'nde önemli bir rol oynayacak olan Avalokiteşvara vardı. Çin-Japon koyu mezheplerinde yine benzer bir rol üstlenen Amitoba ("sonsuz ışık") da Avalokiteşvara ile yakından ilintiliydi. Anlaşılan Hindistan'da çağımızın ilk yüzyıllarında oluşturulan bu panteonun yaratılışı, tam Uzak Doğu'nun dönüşümünü üstlenmek üzereyken Buddhacılığın başlıca özelliklerini tamamlıyordu.

Yeni yaratılan bodhisattvaların bu dönüşüme çok katkısı olacaktı. Acıma ve sevgiyle dolu olan bu yüce ruhsal figürler, çevrelerinde bir güven ve sevgi ortamı, Doğu Asya'nın hiçbir dengini sunamayacağı bir bağlılık ve kişi dini ürettiyordu. Özelde (Konfüsyüsçülük ve Taoculukta hiçbir benzeri olmayan) Çin, bunun içinde Çin toplumunun her katmanına çekici gelecek yeni bir ruh dünyasının ortaya çıkışını bulacaktı. Felsefe tartışmaları onun içinde, çağımızın birinci yüzyılına doğru Hint Buddhacılığının tahta oturttuğu metafizik sayesinde tükenmez bir beslenme kaynağı buldu. Genel olarak, böylece işlenmiş sistemler, kişinin de dış dünyanın da gerçeksizliğine dayalı mutlak idealizm öğretiyordu. Evren eski Çin Taoculuğuna belirli benzerliği olan bir öğretiyle "yalnızca düşünce" alanına, bir "idealler okyanusu"na dönüşüyordu. Yine, her bir bodhisattva ile ilgili sayısız efsaneler, tapınmaları

için kurgulanmış ince ve gösterişli imgeler, azizlerin yaşamları – “Buddhacılığın altın efsanesi”, cennet ve cehennemlerinin değişen renkleri ve daha önemsiz olmasa da son olarak doğruca Buddhist sanatıyla halkın sevgisinin kazanılması kaçınılmazdı.

Hıristiyanlık dönemine değin Hint Buddhacılığı tam bir çekicilikle ve Hindistan’ın zamansız doğacılığıyla dolu bir sanat üretmişti. İlk ve saf Hint yontu okullarının sanatçıları, bir Müslümanın Allah ya da Muhammed’in resmini yapmaması gibi Buddha’nın benzerlerini resmetmeye hiç girişmediler. Kuşkusuz bu bir saygı konusunun çok ötesinde; bir mantık sorunuydu: Şüphesiz sonunda nirvanaya erişmiş, diğer deyişle kişiliksizleşmiş olan kişiyi bir imgeyle canlandırmayı istemeye karşı olacaktı. Yaşamının aşamalarında bile Buddha imgesinin yerine birkaç geleneksel simge yerleştirilmişti. Bununla birlikte Hellenizm (önce Büyük İskender’in Yunan ardılları, sonra da onların peşinden gelen ve kendileri de kesin biçimde Yunan dilli olan Hint-İskit hükümdarları altında) Kuzey Hindistan’a yerleştiğinde bu bakış açısı değişti. Buddhacılığa geçen Yunanlar, Buddhayı gerçekçi olarak temsil etme gereği duyup, esinlerini tanrıları Apollo modelinden aldılar. Dolayısıyla Buddha’nın (eski Gandhara, yani Peşaver bölgesinde, Hıristiyan döneminin başlangıç döneminde modellenen) ilk heykelleri, Buddha’nın belirleyici kişilik özellikleri eklenmiş olan saf Apollo’ya benziyordu: gözler arasında bilgelik imi, kulak memelerinin (Buddha bir prensken taktığı ağır küpelerden kaynaklı) uzaması, son olarak da sonraları bu saç biçimi unutulduğunda bir kafatası çıkıntısına dönüşen çiçekli sarık için saç topuzu.

Peşaver ile Kabil arasında, eski Gandhara ve daha batıda Hadda’da yürütülen kazılarda klasik profilleri ve Yunan giyimleri içindeki bu Yunan Buddhalarının yüzlercesi bulunmuştur. Yine tüm Orta Asya üzerinden Çin ve Japonya’ya yüzyıldan yüzyıla, aşama aşama aktarılıp Uzak Doğu’nun sayısız Buddhasına yol veren işte bu aynı Yunan Buddhası tipiydi. Söylemeye gerek yok, yer ve zaman içindeki bu engin gezi sırasında, asıl Yunan Buddhası dönüşüme uğradı. Sonuç olarak Çinlileşecektir, ama o durumda bile, profil düzlüğü ve giyim kıvrımlarının düzeninde, Yunan kökenlerinin uzak bir anısını korudu.

Hint Buddhacılığı, Orta Asya (Tarım Havzası) ile Çin’in dönüşümü başlamadan kısa süre önce bu Yunan ikonografisini benimsedi.

Buddhist misyonerlerin kitaplarını Çin’de vaaz etme çabalarında geç kaldıkları düşünülebilir. Sakyamuni M.Ö. 483’te öldü ama M.S. 60-70’lere değin Çinli ilk Buddhist toplumundan söz edilmez. Gerçekte, Çin’de Buddhist

misyonlerin öğretilerini yayma işlemi ancak iki büyük politik olayın cereyan etmesiyle mümkün olmuştur. Birincisi, Kuzey Hindistan ve (o dönemde Ganj Vadisi gibi derinden Buddhist bir bölge olan) Afganistan büyük bir imparatorluğun parçası olmuştur. Bu, Orta Asya kökenli oldukları için Çinlilerle ilişkiler yürütürken, son Hint-Yunan hükümdarlarının ardılları olarak Hindistan ve İran'ın sınırlarına da yerleşince, aynı zamanda Hint inançları – özellikle Buddhacılık – ve Helenizm ile temasa geçen bir halk olan Hint-İskitlerin imparatorluğuydu. Bu Hint-İskit hükümdarlarından en ünlüsü, belki de Pan Ch'ao ve Trajan'ın çağdaşı olan Kaniçka, Yunan biçiminde işlenmiş Buddha imgeleri taşıyan ve yanında Yunan harfleri ile *Boddo* adı kazanmış kimi güzel sikkeler bırakmıştır. Hint-İskitlerin Tarım Havzası'na karışmaya yeltenip Pan Ch'ao eliyle düş kırıklığına uğradığı sırada M.S. 88'deki kısa bir çatışma dışında, Çin'le ilişkileri mükemmeldi; bu durum Hindistan ile Tarım bölgesindeki Çin koruması arasındaki iletişimin güvenliğini sağlıyordu.

Han Çini'nin batı fethinin – Buddhacılığın Doğu Asya'da yayılmasına katkı sağlayan tarihteki ikinci etmen – dinsel sonuçlarını abartmanın yolu yoktur. Han hanedanının “dünya çapında” imparatorluğunun oluşumu, Pamirlere, diğer deyişle Hindistan'ın kapılarına değin yayılması ve İpek Yolu'nun açılması Çin'i Hint-İskit İmparatorluğu ile komşu kıldı. Evrensel bir din olan Buddhacılık bu benzersiz durumdan kısa sürede yararlandı. Benzer biçimde, yine kabaca aynı dönemde, Roma fetihleri Hristiyanlığın Batı'da yayılmasına olanak verdi. Bu açıdan Uzak Doğu'da *Pax Sinica*'nın Akdeniz dünyasındaki *Pax Romana*'ninkine bir ölçüde benzer manevi sonuçları olmuştur.

Buddhist apostollüğün yolu, Greko-Buddhist yontuların keşfinin de gösterdiği üzere, yer yapısının da dayattığı biçimde, Tarım Havzası'nın güney kesimindeki Hotan bölgesinden ilerledi. Hotan'ın kuzeydoğusunda, Revak'taki eski bir Buddhist *stupa* (türbe yığını) avlusundaki yontulu yarım kabartmalar, M.S. ilk iki yüzyıla tarihli olup, kumaş kıvrımlarında saf Yunan etkisi gösterirler. Buddhist yayılım yolu, ipek ticaretinin kervan yollarını izliyordu. (Yotkan'daki) eski Hotan alanı ile daha doğuda Niya yakınında Roma işçiliği gösteren eski tanrılar – Pallas Athene, Zeus, Eros, Herakles – ya da quadrigae (tek sıra dört atın çektiği savaş arabası) oymalar bulunmuştu. Anlaşılan bu oymaların çoğu gezgin taşçılarca olay yerinde kazanmış olabilir; kazancın çekiciliği ya da gezi keyfinin Seres ülkesine değin çektiği Asyalı Yunanlar, Suriyeliler ya da Baktriyalılar. Lob Nor'un

güneyindeki Miron'da, M.S. dördüncü yüzyıl dolayından eski bir Buddhist sığınakta, Buddhist esinleri dışında, Roma Asyası ya da Pompei'de de keşfedilebilecek duvar resimleri bulunmuştur. Keşişlerinin, kanatlı ruhların, Frigya başlıklı sakalsız adamların, kadın lavta çalgıcılarının ve son olarak da doğruca Suriye'deki Roma sanatından çıkmış quadrigaenin peşinden giden bir Buddha ile karşılaşmak insanı şaşırtıyor. Bu duvar resimlerinden birinde Hint yazı imleri ile resmedenin adını veren bir yazı vardır: muhtemelen Titus adının Hintleşmiş biçimi olan Tita. Tun-huang'daki ilk Çin sınır durağından önceki kervan yolunun son aşamalarındaki bu Buddhist ve Roma resimlerinden daha açıklayıcı çok az şey vardır.

Ama Kuzeybatı Hindistan'dan gelen misyonerler için Tarım Havzası ancak Çin'e geçiş kapısıydı. M.S. 60-70 yıllarında, Han hanedanından tımarı günümüz Kiangsu vilayetinde bulunan küçük düzeyde bir prensin sarayında ilk Buddhist topluluklardan biri oluşmuştu. Bu prensin Taocu olduğu gerçeği ilginçtir. Gerçekten de, Çin'de ilk vaaz edildiği sırada Budhacılık Çinlilere Taocu bir mezhep gibi gelmişti; bu, biraz Romalılar için başlangıçta Hristiyanlığın ancak bir Musevi mezhebi olması gibi bir şeydir. Buddhist misyonerler, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, bu ilk yanlış anlayıştan yararlandılar. Hintçe kavramları Çin diline – Çin düşüncesine de denebilir – çevirmek için tümüyle yeni bir söz varlığı türetmeleri gerekirken, bunların denkliklerini doğal olarak Taocu terimlerden alıp, yeni oluşturdıkları ifadelerini bu dizge üzerine yapılandırdılar. Benzer biçimde on yedinci yüzyılın Cizvit misyonerleri de, Hristiyan ilahiyat kavramlarını Çince anlamlandırmak üzere, söz varlıklarının bir kesimini Konfüçyüşü aydınlardan almak zorunda kalmıştı. Benzer biçimde, üçüncü yüzyıl Hristiyan savunucular da felsefe terimlerini Platon ile Philo'dan almışlardı. Henri Maspero'nun da belirttiği üzere, Çin'deki ilk Buddhist toplulukları “aşırı Buddhist lezzetli bir Taoculuğun” takipçileri idiler.

En önemli Buddhist topluluğu doğal olarak M.S. ikinci yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk başkenti Loyang'da oluşan topluluktu. Bunu Çin'e M.S. 148'de ulaşp 170'te ölen bir Partlı kurmuştu. Çin'deki ilk Buddhist misyonerler arasında bir Partlının bulunması şaşırtıcı gelebilir, ama bu kesinlikle tekil örnek değildi. Bu dönemde ve M.S. üçüncü yüzyılın ilk yarısında Çin'deki Buddhizmi yayıcılar arasında, Partlılar ile Afganistan ve Kuzeybatı Hindistan'ı elinde bulunduran Hint-İskit İmparatorluğu'nun yerlileri olan Hint-İskitler bulunabiliyordu. Han İmparatorluğu'nda yeni kurulan bu Buddhist topluluklar arasında söz konusu İranlıların varlığı, Buddha'nın

dini Uzak Doğu'ya yalnızca Hint düşüncesi ile Yunan sanatını değil, aynı zamanda eski İran uygarlığından da belirli etkiler getirdiğinden, Buddhacılığın bu ülkeye girişiyle bağlantılı ilgi çekici ek bir konu başlığı oluşturuyor.

Bu yerel başarılarla karşın, Buddhacılık Han dönemi boyunca Çin'de yaygın bir moda olarak yaşayamadı. Başlangıçta Taoculukla karmaşasından yararlanmış olmasına karşın, Taocular bu temel yanlışı geri çevirmekte gecikmeyip, durmak bilmez mezhepçi öfkesiyle Buddhacı misyonerlerin peşine düştüler. Konfüçyüsçü aydınlar ise “yabancı dine” karşı son bir yargı dile getirdi: Buddhacı manastırcılığı aile yaşamını yerle bir edip atalar kültürünü tehlikeye düşürürken, kendi özünün kurtuluşuyla uğraşan Buddhacı keşiş ise devletin geleceğine kayıtsız kaldığı için bencil biçimde toplum karşıtıydı. Bu çağdaş döneme değin sürecek bir çatışmanın başlangıcıydı. Sözün geniş anlamında – Konfüçyüsçülük devletin resmî dini olarak kalırken; Buddhacılık ise destek buldukları imparatorların yönetiminde bile, din coşkusu dönemlerinde ne denli geniş yayılmış olsa da Çin ailesi ve Çin devletine her zaman yabancı kalan, yalnızca resmî olmayan bir hareketi, ayrık bir dini temsil ettiği için, Konfüçyüsçüler ve Buddhacılar yüzyıllar boyunca birbirlerine karşı eşit olmayan silahlarla savaş vermiştir.

Han hanedanı yönetiminde Buddhacılık, Çin'de hiçbir zaman eziyetle karşılaşmasa da, Trajan ve Marcus Aurelius döneminde Hristiyanlığın Roma'da oynadığından daha büyük bir rol oynamamıştır.

BÖLÜM XII

HANIN GÖRKEMİ VE GERİLEMESİ

Çin'in Han hanedanı yönetiminde yaşadığı uzun barış, hesaplanamayan bir zenginlik getirdi; dönemin sanatı buna tanıklık eder.

Han Çin sanatı, Buddhacılığın getirdiği yabancı etkilerin gelenekteki tüm ölçekleri alt üst etmeden hemen önceki daha erken dönemlerin sanatsal evrimini temsil ettiğinden, bizim için özel önemdedir.

Eski Çin tunçlarındaki başlıca gelişim aşamalarını daha önce betimlemiştik. En başta canlı bir güç, daha sonraki herhangi bir dönemde eş olmayan bir kendiliğindenlik ve desen çeşitliliğiyle üstün bir yaratıcılık etkinliği dönemi olan Shang hanedanı vardı. Ardından ağırlık, yapı ve süslemede bir yoksullaşma dönemi olan Chou'nun başlangıcı geldi. Son olarak da Savaşan Devletler ve Ch'in hanedanı çağı; canlı bir ritimle diriltilmiş süsleme ile yaratıcı etkinliğin bir yenilenmesi. Han hanedanının gelişiyile birlikte, bu dönemin Çin tunçları, çizgilerinin saflığı sayesinde, bazen bir Yunan vazosunun mütevazılığına sahip olacak kadar basitleştirilmişti. (Halkalı kulpları taşıyan *t'ao-t'ie*'den ayrı olarak süslemenin tümüyle baskılanmadığı durumlarda) süslemelerinde, Savaşan Devletler tunçlarındaki taşkınlığı ve karmaşıklığının yerini, eşit düzeyde çarpıcı basitlik aldı. Bazı eski tunçlarda aşırılığa kaçırılan – tüm aşırı yükleme yok oldu. Bundan sonra desenlerin seçkinliği “süsleme simetrisi, çizgi ve simgelerin beceriyle kullanımı ve çevredeki modellemenin mütevazılığında” yatıyordu. Kabartma süslemenin yerini sıklıkla kazanmış desenler ya da kakma turkuaz, malakit, altın ya da gümüş aldı. “Bu biçimiyle geometrik desenlerle ya da gerçek ya da düşsel görüntülerle canlandırılan görkemli süslemeler elde ediliyordu: tümü de üstün çabasıyla öne çıkan canavar ve dans eden cin figürleri ile av ya da çarpışma görüntüleridir.” Han dönemi tokaları (ve kuşkusuz Savaşan Devletler çağından kalma diğerleri), daha önce de belirtildiği üzere Hun kökenli olabilen giyim süslemelerinde benzer turkuaz ve değerli metal kakmaları görülmüştür. Han döneminde Çin'de

yaygınca gelişen kakmacılık tekniğinin de Greko-İran dünyasından ithal edilmiş olması olanaksız değildir.

Savaşan Devletler ve Han hanedanı döneminde tunç aynalar ilk kez ortaya çıkıp çabucak ülke boyunca yayıldı. İşlevden çok sihir için kullanılan bu aynaların iki dönemin özelliği olan süslemeleri vardı. Han aynaları tunç vazolarda görülen, Taocuların aynalara yüklediği sihir gücünden kesinlikle ayrılmayan benzer bir geometri basitliği gösterir.

Han döneminin astar tunçlarında gördüğümüz kesişen, rulolu ve spiralli seçkin süslemesi, yalnızca Çin’de değil aynı zamanda Kore’deki Çin mezarlarında olduğu gibi Moğolistan’da Urga (Örgöö Ç.N.) yakınındaki Noin Ula (Noyon Uul Ç.N.) Hun mezarı ile Afganistan’da Kabil yakınındaki Begram’da bulunan aynı dönemde cilalamada da uygulanmıştı.

Honan ve Shantung’da bulunan küçük gömü odacıklarındaki taş kazımlar ve alçak kabartmalar ise muhtemelen, o çağdan beri uzun süredir görülmeyen saray duvar betimlerinde keskiyle çalışan el işçilerinin yaptığı kopyalardır. Atlı alayları ve at arabalarının geçişi ya da dans eden düş ürünü tanrıları ve canavarları ile hız ve hareketle dolu, açık ve kesin bir çizgi sanatıdır. Bu sanat belki de, soylu ve askerî yaşam görüntülerinde eski çağların tarihini Han aydınlarının düşlediği gibi yeniden yapılandırmaya yeltenirken, (düş ürünü görüntülerde resmî Konfüçyüsçülüğün uzaklaştırmasıyla belirli ölçüde silinmiş, Taocu efsanelerde kalmamış olsaydı) hakkında daha az bilgi sahibi olacağımız bir mitolojiyi çağrıştırdığı için iki katı ilgi çekicidir. Han döneminin sonuna doğru yeni Taoculuk etkileri ile hanedanın çöküşünde din hareketinin oynadığı rolü görme fırsatımız olacak. Honan ve Shantung’daki gömü kabartmaları, çağın görünürde güvende olan Konfüçyüsçü toplumunun altını oyacak olan bu akışın alt geçişlerini anlamamıza yardım eder.

Szechwan gömü sütunlarında, özellikle de ünlü “Shen Sütununda” gördüğümüz heykeller üslup olarak Greko-Roma klasikliğine daha da yaklaşan yüksek bir standarttır. Bunun yanında, bunlar sıradan el işçilerinin değil, sanatçıların işleridir. Bu arada, Han döneminin kimi heykelli kabartmalarının, örneğin aslanları (Çin’de bulunmayan hayvanlar) betimleyen Shensi’dekilerin, (bazılarının dediği gibi) tümüyle İran olmasa bile en azından Greko-İran modellerden esinlendiği anlaşıyor. Bu büyük olasılıkla İpek Yolu etkisinin bir örneğidir.

Shang mermerlerinden sonra Çin’de artık görülmeyen yuvarlak yontular Savaşan Devletler döneminde, sıklıkla dönemin tunç kapaklarını kaplayan ejderler ile kaplan ve öküz gibi hayvanlar biçiminde yeniden ortaya çıktı. Bu biçimlerin ölçülü gerçekçiliği Han döneminde gelişmişti. Yuvarlak yontu artık yalnızca süsleyici bir desen olarak uygulanmıyor, kendi içinde bir amaç olarak ele alınıyordu. İnsanların, hayvanların ve efsanevi varlıkların biçimlerini içeren pişmiş topraktan çok sayıda cenaze heykelciği görülür. Eski Mısır’da olduğu gibi burada da, ölünün günlük olağan varlığını sürdürmesini sağlamak üzere yapılmış canlı şeylerin yedeklerini buluyoruz. Bu küçük yontuların, özellikle de hayvan heykelciklerinin baskın niteliği, aşırı kas gelişmişliği değil hareketle dolu olan yine ölçülü ve canlı bir gerçekçiliktir.

Han hanedanı sanatı daha Buddhacılığın etkisini hissetmemişken, belirli teknikleri önceki Savaşan Devletler döneminde olduğu gibi bozkırın hayvan üslûbuyla bağlantılı kalmıştır. Donanım ve koşum – tokalar, düğmeler ve levhalar – için kullanılan küçük tunç malzemenin temsil ettiği, az ya da çok dalaşmış ve sıklıkla simetrik olmayan bir terslikle konumlandırılmış dövüşen hayvanların üslûplu desenleriyle süslü bu bozkır sanatının belirleyici özelliklerine değinmiştik. Yer ve döneme göre pek çok değişken olmasına karşın, bozkır sanatının Güney Rusya’daki İskit-Sarmat bölgesinden Ordos ve Dış Moğolistan’daki Hun egemenlik alanına değin yayıldığını da görmüştük. Bu sanatın sürekliliği Rus Altay’ında, Pazırık’taki kazılarda gösterilmişti: M.S. birinci yüzyılın başına ait nesneler Hun’a olduğu kadar İskit-Sarmat’a da benziyor. Dış Moğolistan’da Urga yakınındaki, çağımızın ilk yıllarından kalma Noin Ula höyüğü daha da ilgi çekicidir. Bir Hun reisinin bu mezarında eski (M.Ö. 2 yılından) cilalı bir Çini, Çin ipeği ile bozkırın en saf biçiminde dövüşen hayvanlarla süslenmiş göz kamaştırıcı yün bir halı yan yana bulundu; bu, iki kültürün iç içe açık kanıtıdır. Başka kanıt olarak, Paris’teki Musée Cernuschi’de, bozkır hayvanları arasındaki çekişme konusunun saf bir Çin yaklaşımıyla ele alındığı bir Han tuncu vardır. M.Ö. birinci yüzyılda Han hanedanının Hunların bir kesimini barbar bağlaşıkları ve Ordos sınırının koruyucuları olarak yerleştirdiğini görmüştük. Ordos sınırında Çin sanatı ile bozkırların sanatı arasındaki iç içe geçiş Cengiz Han çağına değin sürecektir.

Çin Seddi’nin eteğine bu Hun bağlaşıkların yerleştirilmesi Çin’in kendi gücüne duyduğu güveni gösteriyordu. Bu güven gereksiz değildi; M.S.

dördüncü yüzyıla değin Ordos Hunları belirgin yardım sağlayacaktır. Bu sırada Yukarı Moğolistan (ya da Orhon Havzası) Hunları M.S. 150 dolayında Doğu Moğolistan üzerindeki egemenliklerini, Kuzey Kingan yerlisi, tarihteki Moğolların ataları olduğu anlaşılan diğer bir göçebe kitle olan Hsien-pilere kaptırdı.²³ Her yeni kitle gibi Hsien-piler de doğal olarak Çin İmparatorluğu'nun sınırlarına saldırdı, ama ikinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca özellikle günümüz Mançuryası'nın güneyinde kesik kesik yenilenen bu saldırılar her defasında geri püskürtüldü. Roma İmparatorluğu'nun tersine, Han İmparatorluğu istilaya yenilmeyecekti. Çöküşü bir zamanlar politika, toplum ve entelektüel düzeyde olan bir iç bunalımın sonucunda olacaktı.

Tamamen politik bir bakış açısıyla, M.S. 25'te geri gelmesinin ardından yeni bir canlılık kazandığı görülen Han hanedanı kısa süre sonra gerilemeye ve dahası yozlaşmaya başladı. Prensleri tahta erken yaşta gelip gençlik aşırılıklarının yıpratmasıyla hayatlarının baharında öldüler. Sarayın yapay ortamında gizli danışmanlar öbeği tüm gücü ele geçirip, dul imparatoriçeler, cariyeler ile hadımların etkisi ağırlık kazandı. Yine de merkez gücü böyle zayıflarken, Konfüçyüsçü aydınlar ise imparatorluk ve toplum için resmî bir akide oluşturarak temellerini pekiştirmeye çabaladı. M.S. 79 yılında kimi bilgiler, o andan sonra kanon özelliği kazanan Konfüçyüs ve okuluna atfedilmiş yapıtların tanımlayıcı bir derlemesini bir araya getirdiler. Önceleri metinler ve açıklamalar bir "kitap"tan ve öğretmenden bir diğerine değişkenlik gösteriyordu. Bu derlemeyi sürekli kılmak üzere 175 ile 183 arasında, metin bir dizi taş üzerine kazınıp, bunlardan elde edilen mürekkepli türetmeler baskı sanatının bir tür başlangıcı idi – gerçekten de Çin matbaacılığı da benzer bir kökene sahip olmalıdır.²⁴ Konfüçyüsçü metinlerin kanonlu bir akide olarak belirlenmesi, aydınların örgütlü bir sınıf olarak yerleşmesiyle sonuçlandı. Resmî akidenin güvenceleri olduklarının güçlü bilinciyle resmî bir organ – devletin önde gelen organı – olma eğilimine girip kendilerine sarayda güç sağlamaya çalıştılar. Hadımların temsil ettiği locaya karşı çıkıp, ardından umutsuz politik çekişmeler bir

23 Sibiry (Rusça *Sibir*) adının kökü Hsien-pi ya da Hsi-pi (iki okumalı) sözlerinde aranır.

24 Metinlerin bu ilk oymalarında karakterler taşa tersine kazındığı için baskılarda ters biçimde kara yüzey üzerinde ak olarak çıktılar. "Gerçek" anlamda oymalar ilk olarak yazımlarda değil (altıncı yüzyıl başıyla birlikte) mühürlerde görülüp, sonradan kabartma içinde tersine kazınılmıştı; basıldıklarında ak bir yüzey üzerinde kara ya da kırmızı olarak çıkıyorlardı.

süreliliğine uzaklaştırıldı. 175 ile 179 arasında birkaçı Han hanedanının çürümesini başlatmaya çalışırken yaşamından oldu.

Yaklaşık aynı dönemde Taocu mezhepler örgütlü “manastırlar” olarak yapılanmaya başladı.²⁵ Gördüğümüz üzere Taoculuk eski sihirbaz okullarında başlamış olup, metafiziğinin yüceliğine karşın sihirden hiçbir zaman kopmamıştı. Bugüne değin küçük aydınlanmış çevreleriyle sınırlı kalmıştı; ama Han döneminin sonuna doğru, önemli bir toplumsal bunalım ile taşra sınıflarının artan yoksulluğunun bir sonucu olarak, kalabalık katılımcılar kazandı. Wang Mang’ın reformlarının çözmeye çalıştığı ve yenilgisinden bu yana büyümeye devam eden bu krizin daha önceki tezahürlerini gördük. “Han dönemi taşra toplumu” der Maspero, “yukarıda çoğunluğu memur olan ya da memur soyundan gelen az sayıda toprak efendisi ile altında gerçek bir topraksız köylü proleteryası ya da en şanslılar köy toprağını ekerken, diğerleri göç etmiş, er ya da haydut olmuş, kendilerini tarım işçisi olarak kiralamış, ya da büyük toprak efendilerine ait mülklerin kiracıları olmuş küçük toprak efendilerinden oluşuyor; ama bu küçük toprak efendileri nadir istisnalar dışında yoksulluktan kaçmayı başaramıyordu.” Geçen süre politik ortam karıştırıcılarına yaradı. Szechwan ile Han Irmağının yukarı vadisinde, Chang adlı bir Taocu sihirbazlar ailesi ikinci yüzyılın ikinci yarısı süresince politikada etkin bir rol oynayan gizli bir cemaat oluşturdu.²⁶ Changlar harikalar yarattı, hastaları iyileştirdi, günahları bağışlayıp yol ve köprülerin onarımı gibi kamu işleri ile birlikte açlık çekenlere serbest pirinç dağıtılması gibi gafil yetkililerin işlerini üstlenerek kamu saygısını kazandı. Birkaç yıl içinde, silahlandırıp düzenli komutanlar altında ve sarı sarıklarıyla tanınabilecek askerî birlikler olarak örgütledikleri yüz binlerce takipçileri oldu. Ardından, yıldızların birleşimine göre, 184 yılının yeni bir binyılın açılışına karşılık geldiğini duyurdular.

Verilen bir işaretle Hopei’nin güneyi, Shantung’un komşu semtleri ile Huai Irmağı havzasında ayaklanma patlak verdi. Yetkililer tümüyle şaşkına

25 Taocu düzeneğin babaları herhangi bir popüler vaaza karşı oldukça ilgisiz olduklarından, ilkel Taoculuk küçük ve kuşkusuz yeni katılımcıların yüksek gizli öbeklerinden oluşuyordu. Geç Han döneminin Yeni Taocularının oluşturmayı düşündüğü, propaganda ile politika ve toplum sorunlarıyla ilgilenen bir tür kilise örgütlenmesi (karşısında acı bir çekişme sürdürüyor olmalarına karşın) Buddhacılığı taklit ediyordu.

26 On ikinci yüzyıl yazarı Hung Mai Çin reformlarını yöneten yasayı şöyle formüle etmiştir: “En eski günlerden beri, haydutluğun ortaya çıkışı ile kesilmesi, taşkın ve kurakların getirdiği kıtlığa bağlı olmuştur. Açlık ya da soğukun yönlendirdiği erler yağma niyetiyle gürültü çıkararak bir araya gelir... İnsanları baştan çıkarmak için sihir akideleri uygulayıp ayaklanma başlaması için uygun zamanı beklemiş namussuzlar olduğunda, verebilecekleri zarar hesaplanamaz.

düşmüş ve her yer ele geçirilmişti. Saray ülkeyi yeniden ele geçirmek için kalabalık bölükler çıkarmak zorunda kalmıştı. Sarı Sarıklılar Shantung'dan kovulunca Han vadisinde yeniden örgütlenip, ayaklanma ancak Honan'ın güneyinde, Nan-yang'daki son dayanaklarının ele geçirilmesiyle dindirildi. Bulunabilen tüm ayaklanmacı köylüler acımasızca öldürüldü. Ama bunca korkudan sonra, halkın yoksulluğu daha da arttı. Şair Wang Ts'an (117-217) o korkunç yılların dokunaklı bir resmini verir:

*Batı Başkenti üzücü bir karmaşa içinde,
Börü ile kaplan halkını yok etmeye geliyor.*

*Ağarmış kemikler ovaya saçılmış.
Yolda bebeğini otlar arasında bırakan
Aç bir kadın gördüm;
Yürek delen ağlamasını işitince çevreye bakındı,
Ama gözyaşlarını silerek yoluna devam etti:
"Ölümün beni nerede alacağını bilmiyorum,
İkimiz için şimdi ben ne yapabilirim?"
Atımı mahmuzlayıp o görüntüden uzaklaştım;
Kadının sözleri bana çok ağır gelmişti.*

*Ch'ang-an'ı gözlemek için geri dönüp,
Aşağı dünyaya kaç kişinin gittiğini düşünerek,
Yüreğim acı içinde derin bir iç çektim.*

BÖLÜM XIII

ÜÇ DEVLET

Sarı Sarık köylü ayaklanması vilayetleri kasıp kavururken, sarayda hadımların gizli danışma öbeği, bir dizi kayıtsız ve çocuk imparator üzerinde denetimlerini sürdürdü. 189 yılında iyice çileden çıkan baş memurlar saray hadımları için titizlikle bir katliam planladı, ama komplocuların yardımlarına çağırılmış olduğu General Tung Cho, bir diktatörlük kurma fırsatı kazandı. Sarı Sarıklılarla çarpışmaları için vilayet milislerinin oluşturulması kendi komutanlarından başka kimseye bağlılıkları olmayan yerel orduların oluşmasına yol açtığı için, bu bir askerî anarşinin patlak vereceğinin sinyaliydi. Tung Cho kendisi başkente efendi olarak yerleşmişken, diğer generaller de vilayetlerde gücü ellerine geçirmişti. Kaba ve acımasız yaşlı bir asker olan Tung Cho, anarşiyle baş edemeyeceğini gösterdi. 190 yılında, konutunu Ch'ang-an'a aktarmaya karar vererek, Loyang'daki imparatorluk sarayını ateşe verip erlerinin başkenti yağmalamasına izin verdi. Böylece Han hanedanının son iki yüzyılda biriktirdiği sanat hazineleri yok edildi. Tung Cho'nun zorbalığı ve kana susamış öfke nöbetleri, sonunda onu öldüren ve çıplak cesedini halka atan kendi generallerini yabancılaştırdı. (Tung yağla şişmiş koca bir adamdı; göbeğine bir lamba fitili takıp yaktılar – fitil birkaç gün yandı).

Bu olayların peşinden, daha öncekinden daha kötü geçen bir karmaşa dönemi geldi.

Çin'in iç sorunlarından yararlanan Hunlar her yeri talan ettiler. Ele geçirdikleri kadın şair Ts'ai Yen kendisinin *Sıkıntı Şarkısı*'nda bu akınların acıklı bir resmini bırakmıştır:

. . . Kesip doğradılar, bir kişi bile kalmadı;
Dağılmış cesetlerin yığınları tepeler oluşturdu.
Direklere adamların başlarını astılar,
Ve arabalarına kadınları yüklediler.
Uzaklara gidip batı sınırını geçtiler;

*Eve dönen yol tehlikeli ve kapalı idi.
Ardımızda ancak boş bir uzaklık gördük;
Ödümüz, dalağımız korkudan tükenmişti.
Götürülenler bin tasarı uyguladı,
Ama bir araya gelmelerine izin yoktu;
Kimileri çok yakın akraba idi,
Konuşmak istese de ağzını açamıyordu,
Biri mırıldanmaya yeltense,
Tutsakların öldürüleceği söyleniyordu:
"Sıra kılıçtan geçirmeye geldiğinde
Canlarımızı bağışlamayacağız! . . ."*

Bu sırada sarayda karşıt görüşler güç çekişmesini sürdürüp, 196'da bir gün ordu komutanlarından Ts'ao Ts'ao adlı biri birliklerinin başında Lo-yang'a varıp kendisini imparatorluğun koruyucusu ilan ederken, genç imparator daha önce Tung Cho'nun elinde olduğu gibi şimdi de onun elle-
rinde kukla oldu.

Kısa süre önce devrilmiş olan iri askerin tersine, Ts'ao Ts'ao'da önderlik özellikleri vardı. Kesinlikle vicdansız ve acımasızlığa eğilimli ama politikada usta iyi bir komutan ve disiplinli olan bu adam, aynı zamanda önemli düzeyde iyi bir bilge olup şiirleri antolojilerde saklanagelmıştır; bunların çoğu eril bir canlılık içinde üst düzeyde coşkuludur.²⁷ İmparatorluğu

27 Örneğin, yandaşlarının aydınlarına verilen şölende doğaçladığı çok anılan *Kısa Şarkı'sı*:

İçki içerken şakımalıyız;
İnsan yaşamı kısa,
Sabah çiyi gibi geçiyor,
Ah, pekçok günler geçip gitti.

Ay aydınlık ve parlak,
Onu kim koparabilir?
İçinden acı yükselir
Ve söküp atamazsın.

İşler sarpa sarınca büyük olmalıyız;
Kutsal düşünceler durdurulamaz.
Acıya merhem neyimiz var?
T'u-kang'ın* armağanından iyisi yok.

Doğuyu gezeriz, batıyı gezeriz,
Boşuna anılarla avunuruz.
Uzakları konuşup içtiğimizde,
Yürek eski güzelliği anar.

"Yoldaş öğrencimin giyimi çakır idi,
Gittiği için yüreğim üzgün."
Hep boş arkadaşlar yüzünden
Aynı dizeleri yineliyoruz,

Ay parlak ve birkaç da yıldız,
Kara saksığan+ güneye uçar,
Bir ağacı üç kez dolanıp,
Hangi dala konabilir?

"Otlayan geyik bağırır: Yu, yu!
Anayurt çimeninde yayılırken."
Yanımda en iyi konuklar,
Borular üflenmiş, çeng ungırdıyor.

Dağ çok yüksek olamaz,
Dalay çok derin olamaz;
Chou dükü kendi aşına tükürmüş,
Tümünün yüreği ona dönmüş.

* Efsaneden bir içki üreticisi. + İyi şans kuşu. ^ Değerli konukları karşılamada acele ederken.

güçle yeniden birleştirmek söz konusu olsa, Ts'ao Ts'ao görev için en olası aday olurdu. Buna karşın, sekiz yıllık (M.S. 196-204) kesintisiz çabalarından sonra ancak Sarı Irmak havzasının efendisi olmayı başarırken, bununla birlikte kuzey vilayetleri imparatorluğun en zengin ve nüfusun yoğun kesimini oluşturunuyordu. Uzun Irmak havzasında diğer ordu önderleri kendi hükümdarlıklarını oluşturmıştı. Bunlardan biri olan Sun Ch'üan, aşağı Uzun Irmakta bağımsızlığını öne sürüp kısa sürede tüm Güney Çin onun yetkisini tanıdı. Kendisi yeni akidelere kapılmış, Buddhacı misyonerleri destekleyen ilginç bir kişilikti.

Aynı anda üçüncü bir talipli olan Liu Pei sahneye çıktı. Doğuştan soylu bir Han prensiydi, ama ailenin çalışıp yaşlı annesine bakmak için samandan sandal yapmak zorunda kalacak düzeyde ağır bir yoksulluğa düşmüş olan genç bir kolundandı. Artık ancak diktatör Ts'ao Ts'ao'nun elinde birer kuklaya dönüşmüş, Loyang'ın kişiliksiz imparatorları olan kuzenlerindeki yozlaşmayı görerek, Liu Pei damarlarındaki imparatorluk kanının kaynadığını hissetmişti. Kendisine yardım etmek üzere soylu olmayan üç kişi, sonradan tarih, efsane ve dramada ölümsüzleştirilecek üç şövalye buldu. Bunlardan ilki halk dininde savaş tanrısı olarak kutsanacak olan Kuan Yü idi. İkincisi sıradan bir kökenden gelen (geçmişte kasap idi), gözüpekliğiyle ünlenecek olan Chang Fei idi. Kuan Yü ile ikisi canlarını efendileri için feda edecekti. Son olarak bir zamanlar savaşçı ve diplomat olup, sonradan başlıca danışmanı olacağı taht talibinin amacı için kendini bedeni ve canıyla adayarak tarlalarını bırakan Chu-ke Liang vardı. Gerçekten de Liu Pei sonunda denetimini yerleştirmeyi başardığı Szechwan'ı Chu-ke Liang'ın öğüdü ile seçmişti.

Üç talip – Ts'ao Ts'ao, Sun Ch'üan ve Liu Pei – arasındaki çekişmelerin Çin'de bugün de sıra dışı bir popüleritesi vardır; çünkü tarihleri korunup efsaneyle büyütülmüştür. Gerçekte on dördüncü yüzyıldan daha önceye gitmeyen *Üç Devlet Öyküsü* ile ondan türetilen sayısız oyun, bu çekişmeleri bir destan öneminde kutsayarak *Öykü'yü* batı Orta Çağ kahraman kroniklerinin bir dengi yaptı. Örneğin, 208'de Ts'ao Ts'ao'nun ordusunun kuşatması altındayken Liu Pei'nin bir avuç atıyla düşman hatlarını zorladığı Chiang-ling savaşını ele alalım. Ardından önderi güvende olur olmaz Chang Fei geri savunmaya giderek Bayard gibi köprüyü tek başına savunur. "Mızrağını atının omzu üzerinde tutarak şöyle haykırdı: 'Benim, Chang Fei! Tanışmak isteyen varsa beri gelsin!'" Düşmana gözdağı vermek için bir süre daha yerinde kaldı. Biraz ötede Chang Fei düşmanın uzaklaştırmak üzere

olduğu önderinin genç oğlunu bulur. Değerli yükünü eyerinin önüne yığıp düşman dizileri arasından bir sandalın beklediği Uzun Irmağın kıyılarına doğru at sürer. Bu sırada Ts'ao Ts'ao ve ordusu kuzeyi fethettikleri gibi Güney Çin'i de fethetme niyetiyle Uzun Irmağı geçmek üzere hazırlıklar yapıyordu. Donanmaları ırmağı geçerken orduyu koruma konumundayken, Liu Pei yelin taşmasıyla düşman araçlarını ateşe veren bir dizi ateş gemisini suya indirdi. Alevler Ts'ao Ts'ao'nun karşı kıyıda dikildiği kampın saman kulübelerine ulaşınca ya da yayıldılar. Alevlerle ya da dalgalarla sayısız er ve at yok oldu. Kuzeydeki diktatör Güney Çin'i fethetme tasarısından vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu sırada Han meşruiyetçiliği insanların yüreklerinde canlı duruyordu. Bu hanedanlık duygusunun vücut bulmuş haline gelen Liu Pei, zaferinden yararlanma ve gaspçıyı kuzey eyaletlerine geri gönderme noktasına gelmiş gibiydi. Ama bu hesabına üçüncü talip Sun Ch'üan'ı katmamıştı. Şimdiye değin müttefiki olan – ikincisi kayınbiraderi olmuştu – Ch'üan, meşruiyetçi yandaşlarının çok güçlü olmamasını arzu eder olmuştu. İç savaştan yararlanarak, kendisine aşağı Uzun Irmak ve Kanton bölgesi vilayetlerinden oluşan engin bir hükümdarlık kurmakla meşguldü. Mülklerinin geleceği korkusuyla, 217'de birden Liu Pei ile ittifakını bozup Ts'ao Ts'ao ile birleşti. Bu geri çekilme, meşruiyetçilerin Çin'i yeniden fethetme umutlarını yıktı ve aynı zamanda Liu Pei'nin eski silah arkadaşı ve yiğitlerin en cesuru Kuan Yü'nün ölümüne neden oldu.. Kuan Yü kuzeylilerle savaşırken Sun Ch'üan'ın erleri ona arkasından saldırdı. Bölükleri kaçmış ve kendisine bağlı bir avuç takipçisiyle birlikte geri çekilmiş, korkuya kapılmış, ele geçirilip kısa süre içinde başı kesilmişti (219).

Güç dengesindeki bu değişimle pekişen Kuzey Çin diktatörü Ts'ao Ts'ao, son adımı atıp Han hanedanının çelimsiz imparatoru olan efendisini tahttan indirmeye hazırlanırken, 220'de kendisi öldü. Gücünü, babasının hırs-ları gibi yeteneklerini de (o da yetenekli bir şair idi) almış olan oğlu Ts'ao P'ei'ye bıraktı. Yeni diktatörün ilk kaygısı babasının imparatorluk hevesle-rini gerçekleştirmektir. Aynı yıl (220), Loyang'da, imparator ve Wei hane-danının kurucusu ilan edildi.

Gasp, en azından kuzey eyaletlerinde başarılmıştı, ancak Liu Pei'nin le-hine güçlü bir meşru tepki vardı. O andan itibaren kendisi Han hanedanı-nın tanınan varisi ve temsilcisiydi. Szechwan'daki mıntıkasında, o da im-parator ilan edildi ve gerçekten de bu unvana rakibinden daha büyük bir hakkı vardı. Kendisini destekleyen genel duyarlılığı Ts'ao P'ei konumunu

pekiştirmeye zaman bulamadan ona saldırmak üzere kullanmış olsaydı, Çin'i yeniden birleştirerek meşru hanedanı kendi soyundan yeniden kurabilirdi. Ama bir saygı konusu olarak kendini önce, üçüncü talip, aşağı Uzun Irmak hükümdarı Sun Ch'üan'ın öldürdüğü dürüst takipçisi Kuan Yü'nün ölümünün öcünü almak zorunda hissetti. Böylece güçlerini Sun Ch'üan'a çevirdi. Ancak bu, tarihçilerin, romancıların ve oyun yazarlarının onu kınamaktan asla vazgeçmediği stratejik bir hataydı; çünkü o, düşmanlarını ayırmak yerine işbirliğini pekiştirmişti. Üstüne, sefer sırasında, çadırındayken kesik başını Sun Ch'üan'a götüren hainlerin öldürdüğü diğer dürüst takipçisi Chang Fei'yi de yitirdi. Ardışık olaylarla güveni kırılan Liu Pei, bu yıkıcı seferden (223) döndükten kısa süre sonra ölüp, oğlunun eğitimini yüce ruhlu Chu-ke Liang'ın ellerine bıraktı.

Çin artık üç ayrı devlete bölünmüştü. İlki Liu Pei'nin Szechwan'da kurduğu devletti; bir Han prensi olarak Liu Pei meşru tek talip olduğu için sonraki tarihçilerin imparatorluk özelliğini tanıdığı tek devletti. İkincisi – “meşru olmayan imparatorluk” – Ts'ao adındaki gâsıbın kurduğu devletti; tüm kuzey vilayetleri ile birlikte imparatorluk başkenti Loyang da onun elinde bulunuyordu. Üçüncüsü Sun Ch'üan'ın aşağı Uzun Irmakta kurduğu devletti; Wu devleti adını alıp 229'dan sonra başkenti Chien-yeh'de (Nanking) idi. Neredeyse Güney Çin'in tümünü içeriyordu.

Çin'in bu bölünmesinin coğrafi bölünme çizgilerini ne kadar yakından takip ettiğine değinmek gerekir. Kuzey ile Güney Çin arasındaki karşılık doğanın bir olgusudur. Bu ikisini her şey birbirinden farklı kılar. İlki bozkırın iklim koşullarının etkisi altındayken, diğeri tropik altıdır; biri Gobi'nin sınırlarıyla birleşirken, diğeri Asya muson kuşağıyla karşılaşır. Büyük lös ovası ile alüvyonlu toprak ve arka bahçesini oluşturan lös platosundan müteşekkil Çin'in kuzeyi buğday ve darı ülkesidir; uzun ormanlarla kaplı sıralı yüksek sırtlardan oluşup mosunlarla yıkanan güney ise, tarım işinde atın yerini mandanın aldığı çay ve pirinç ülkesidir. Sarı Irmağın söz dinlemediği kuzey, kara taşımacılığı ülkesidir; Uzun Irmağın harika bir su taşımacılığı yolu oluşturduğu güney ise su taşımacılığı ülkesidir. M.Ö. üçüncü yüzyılda antropoloji açısından farkların da en az bu düzeyde belirgin olmuş olabileceği eklenebilir. Yoğun ekimi ile aşırı nüfuslu Kuzey Çin, gerçek Çin idi. Aşağı Uzun Irmak vilayetleri dışında Güney ise hâlâ ancak kolonileştirme ülkesiydi; yani çoğunluğu orman olup Han hanedanının yerleştirdiği Çinli göçmenlerin hâlâ dağınık olduğu başka ırktan insanlarla dolu yeni bir Çin. Hâlâ yarı vahşi, nüfusu dağınık ve zayıf kolonileşmiş Kanton

bölgesini göz ardı ettiğimizde bile, (Wuchang ile Nanking – Wu devletinin başkentlerinin olduğu) orta ve aşağı Uzun Irmak alanı daha çok Çinli özelliğinde olmasına karşın, ancak buranın kolonileştirilip benzeştirilmesi için ilk çalışan kişi olan Ch'in Shih-huang-ti saltanatından beri bu durumdaydı.

Han meşruiyetçiliğinin girilmez bir sığınma olarak Szechwan'ı seçmesinin güzel bir nedeni vardı. Gerçekten de Szechwan (*ssu ch'uan* – “dört ırmak”) Çin “kıtası”nın en güçlü tanımlanmış coğrafi birimlerinden birini oluşturur. Çin'in tarihteki ana merkezlerinden büyük uzaklıklarla ayrılmış olan burası, onu kuzey ve doğu yönünden koruyan zorlu bir dağ ağıyla daha da yalıtılmıştır. Yi-ch'ang akıntıları da Uzun Irmaktan yukarı seyir etme girişimindeki donanmalardan onu korumaktadır. Uzaklığı kendine yeterli olmayı zorunlu kılıp toprağının verimliliği buna olanak sağlar. Szechwan'ın merkezinde, ekili toprak alanında neredeyse kuzeydoğudaki “Merkezi Düzlük”e karşılık gelen yumuşak üçüncül kumtaşından ünlü “Kızıl Havza” bulunur. Ilımlı ve nemli iklimiyle birleşince buranın yüksekliği hem pirinç hem de buğday ekimine olanak sağlar. Coğrafyacılar, ekonomistler ve tarihçiler Szechwan'ın doğal özerkliğini vurgulamıştır. Burası Çin'in her dönem noktasında önemli bir rol oynamıştır.

Toparlarsak, Han hanedanının büyük birleşik imparatorluğunun dağıldığı dönemde, bölünmesini kalıcı coğrafi etmenler etkilemişti; Kuzey Çin ile Güney Çin – eski ve yeni, büyük şehirli ve kolonili Çin – ile batıda ise ayrı ve kendi yaşamıyla Szechwan.

Üç Devlet dönemi destan gibi başladı. Kahramanlarının ilk nesli Orta Çağ efsanevi kahramanlarına benziyordu, ama ikinci kuşaktan sonra geriye kötü niyetli çocuklardan başka bir şey kalmadı. Özellikle kuzeyde, Wei hanedanı hükümdarları olan Ts'ao ailesi çok çabukça yozlaştı. Sadece figüranlar haline gelerek, gücün Ts'ao Ts'ao'nun baş kâhyası olan Ssu-ma Yi'nin ailesinin eline geçmesine izin verdiler. Oğlu olan atılgan Ssu-ma Chao'nun, işlerini ellerine bırakan Wei hanedanının servetini en yüksek noktaya çıkardığı görülüyor; 263'te Szechwan'daki Han devletini devirip, topraklarını efendisinin mülklerine kattı. Gerçekteyse bu fetih, temelde bu tam yetkili müşavirin yetkisini artırmaya yaradı. 265'te oğlu ve ardılı olan Ssu-ma Yen açık ve son adımı attı; Wei hanedanının görünen son başını devirip, Lo-yang'da Çin hanedanının kurucusu olarak tahta çıktı. 280'de Üç Devletin sonuncusu olan Wu'yu topraklarına katarak görevini tamamlayıp, güneyi yeniden birleşik Çin'e geri getirdi.

RENÉ GROUSSET

Altmış yıllık bölünmüşlükten sonra, imparatorluk Ssu-ma ocağı ile yeni Çin hanedanı altında yeniden birleşmiş oldu. Sanki Han'ın güzel günleri geri gelmiş gibi görünüyordu, ama gerçekte hiçbir hanedan Çin düzeyinde hızlı çürümemiştir. Tarihlerini sıradan insan öldürmelere karşı bir tek politika ya da büyüklük imi göstermeyen, korkunç saray entrikaları içinde birbirini öldüren akrabalar doldurup, herhangi bir önemde olan hiç kimse ortaya çıkmaz.

İşte tam bu noktada Türk-Moğol birlikleri imparatorluğu istila etti.

BÖLÜM XIV

BÜYÜK İSTİLALAR

En güçlü olduğu dönemde Han İmparatorluğu'nun, büyük Sarı Irmak kıvrımı içinde, Çin Seddi'nin oradaki kesimi boyunca Hunların bazı boylarının Çin'in bağlaşıkları olarak yerleşmesine izin verdiğini görmüştük. Uzun bir süre bu Hun bağlaşıklar dürüst yardımcıları olduklarını gösterdiler. Ama Han hanedanının ölüm sancılarını sergileyen M.S. ikinci yüzyılın son yıllarındaki iç savaş sırasında, saldırılarını başlatmak üzere genel karmaşadan yararlandılar. Merkezdeki gücün zayıflığından dolayı kimsenin onları önleme zahmetine girmedığı bir sırada Çin Seddi'ni geçerek, Shansi'nin merkezinde kendi yerleşimlerini kurabildiler (195). Çin, Han hanedanının çöküşünün ön günündeydi. Hunların şefi, atalarından birinin o şanlı ocaktan geldiğini fırsat buldukça hatırladı. Kurnazlık da içeren bir yüzüzlükle kendi ocağı için büyük Çin hanedanının aile adını benimsedi. Böylece Çin'de meşruluk iddiası bir dizi gâsıbın elinde tükendikten sonra, bir Hun boyunun keçe evlerinde yeniden diriltildi. 308'de Shansi'deki Taiyüan'da düzenlenen büyük bir toplantıyla, ondan sonra Liu Yüan diye bilinen Hun şefi ciddi bir şekilde Han hanedanının meşru varisi ilan edilip, kibirli bir biçimde "atalarının" yani Han İmparatorluğu'nun "mirası" üzerinde hak iddia etti.

Liu Yüan'ın oğlu Liu Ts'ung bu tehditleri infaza taşıyacaktı. Genç barbar bağlaşıkların pek çoğu gibi o da Loyang'daki sarayda yetiştirilmiş, hanedan tarihine göre iyi bir Çinli bilge bile olmuştur. Her durumda bu bilge yüz librelük bir yayı kırabildiği için, kendi halkının askerî niteliklerini de unutmamıştı. Dahası, başkentte kaldığı sırada değerli bilgiler de edinmişti. İmparatorluk sarayındaki debdebe ve törenler, hanedanının bozulması, onu yöneten adamın eksiklikleri, kurumlarının çürümüş doğası ile temelleri kilden olan dev binanın gerçek zayıflığını sıradan bir gözlemciden gizleyebirdi; ama bu Hun prensi aldanmadı. 311'de imparatorluk başkenti Loyang'a karşı dört atlı yönlendirdi. Hunlar şehre daldı, imparatorluk sarayında esip geçerek imparatoru tutsak aldı. Veliaht prens öldürülüp otuz bin kasaba

sakini kılıçtan geçirildi. Saray ateşe verilip imparatorluk mezarlarının hazineleri yağmalandı. İmparator onu içkicisi olmaya zorlayıp bir gün bir çalgınlıkla onu infaz ettiren Liu Ts'ung'un tutsağı olarak götürüldü.

Ardından imparatorluk ailesinden bir başka prens ise, batı başkenti Ch'ang-an'da (günümüzde Shensi'deki Sian), yakın bir Hun atlı istilasının ardında bıraktığı yıkıntılar arasında imparator ilan edildi. "Tahta çıkarıldığı Ch'ang-an yıkıntılarında, nüfus yüz ailenin bile altına inmişti. Her yerden ot ve çalı bitmişti." 316 yılının kış aylarında, Hunlar hiçbir uyarıda bulunmadan şehrin önünde yeniden belirdi. Orduları atlılardan oluşup düzenli bir kuşatma gerçekleştiremediğinden, surlar çevresinde peş peşe sonsuz bir koşturmacaya giriştiler. Bu durmayan dönme dolabın sert bir engelleme etkisi olup, şehir kıtlıktan teslim olmak zorunda kaldı (Aralık 316). Bir kez daha tahtına oturan Hun Shan-yüsü Liu Ts'ung, bir Çin imparatorunu tutsağı olarak alıp "eğlencelerde kadehleri durulamak zorunda bıraktı." Sonra bir gün, Çinli diğer tutsaklardan biri bu üzücü görüntü karşısında gözyaşlarını tutamayınca, öfkelenen Hun bu talihsiz tutsağın öldürülmesini buyurdu.

Bu ardışık yıkımlardan sonra, Çin imparatorluk hanedanı tüm Kuzey Çin'i istilacıya bırakarak Güney Çin'e, Uzun Irmağın ötesine sığınıp başkentini Nanking'e yerleştirdi (318). Yaklaşık üç yüzyıl boyunca (318-589) güneyde, hem eksiklikleriyle hem de karmaşalı varlığıyla Bizans İmparatorluğu ile karşılaştırılabilecek bir imparatorluk varlığını sürdürdü. Tıpkı Roma dünyasında Bizantium'un Roma ile Milan'ın yerini alması gibi, Nanking de benzer biçimde Ch'ang-an ile Loyang'ın yerini aldı.

Aynı dönemde Kuzey Çin'de Türk-Moğol orduları, gelip geçici hegomonyaları sürekli alt üst ederek birbirini itip kaktı ve yok etti. Liu Ts'ung'un ölümünden sonra ailesi, eski komutanlarından biri olan Shih Lei adındaki başka bir Hun şefi tarafından devrildi (329). Bu eğitimsiz Hun kendisine Çin klasiklerinin anlatılmasından hoşlanıyordu; ama ardılları doğal vahşiliklerini çökmekte olan bir uygarlığın tüm kötü yanlarıyla birleştirdiler. Shih Lei'nin yeğeni Shih Hu (saltanatı 334-349) kendi oğlunun suikast etmeye çalıştığı (dolayısıyla da kendisinin infaz ettiği) bir sefahat canavarıydı. Bu Tatar Mavisakal, odalıklarının en çekicilerini kızarttırıp masasına sundururdu: "Arada sırada haremindeki kızlardan birinin başını kestirir, pişirttirip konuklarına sundururken, pişirilmemiş başı da en az güzelini kurban etmediğini kanıtlamak amacıyla bir tepsi üzerinde masanın çevresinde dolaşırdı." Uygarlıkla ilk temaslarında yoldan çıkan, ancak bir azizin vaazıyla

ıslah edilebilecek barbarlar arasında alışılmadık bir karakter zıtlığıyla Shih Hu, Buddhacılığın en ateşli koruyucularından biriydi.

Gerçekte Buddhacılığın barbar istilalarının bir sonucu olarak kendine yer bulduğunu kabul etmeliyiz. Vahşiliğin yaygın olduğu bir dönemde, ruhları acı çeken kişilerin Buddhacılığın dağıttığı ruh avuntularına dönmesi ancak doğal bir sonuçtur. Dahası, Hunlar gibi kaba barbarlar bu dine karşı pek de Konfüçyüsçü entelektüeller gibi aynı katı ön yargıyı taşımıyorlardı. Konfüçyüsçülerin karşı durmalarına karşın, Shih Hu Buddhacı vaazlara resmen yetki veren bir buyruk yayımladı. Bir süreliğine tüm Kuzey Çin'in efendisi olmuş bir başka barbar hükümdar olan ünlü Fu Chien (saltanatı 357-385) de aynı tavrı benimsedi. Dahası, zamanın çarkları işlemeye başlamıştı ve bu durum artık Hintli mucize yaratıcılarına, basitçe kendi girişimlerine şans getirecek daha üstün türden şamanlar gibi bakan boy başkanı düzeyini çoktan aşmıştı; Fu Chien uyum sürecindeki bir barbar, gönülden inançlı bir Buddhacı ve insancıl, merhametli bir yönetici olarak Çin kültürünün sadık bir destekçisiydi. Yine de, bazı başkanların özel iyi niyetlerine karşın, bir öbeği bir diğeri ortadan kaldırdığı için aldıkları önlemlerin yetersiz olduğu kısa sürede belli oldu. Bu korkunç on yıllarda Sarı Irmak havzası ile Pekin bölgesi için çatışan tüm barbar boylarını saymaya girişmeyeceğiz. Çatışmanın genelde Hunlar – muhtemelen “Ön-Türk bir halk – ile Hsien-piler – muhtemelen “Ön-Moğol” – boyları arasında olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Bunlardan ilki daha önce de görüldüğü üzere Ordos'tan, diğeri Pekin'in kuzeydoğusundaki Mançurya sınırlarından inmişti; ikisi de Çin'in kuzeyinde ardışık bir şekilde egemenlik kurdu.

Uzun süreçte göçebelerin bu eski tarım ülkesinin yüreğine yerleşmesi sayılamayacak derecede zarara neden oldu. Yalnızca Ch'ang-an gibi tarihin büyük şehirleri kuşatılıp, yakılıp halkının kırılmasıyla kalmadı, aynı zamanda köylülerin bırakıp gittiği tarlalar da boş kaldı. Sakinleri böyle boşaltınca, Ch'ang-an çevresindeki zengin Wei vadisi börüler ile kaplanların barınağına dönüştü. 354 ile 357 arasında Shensi'de hüküm süren barbar şefi Fu Sheng, korkuya kapılmış Çinli tebasının kendilerini yaban hayvanlarından kurtarma isteğiyle karşılaştı. Bunu geriye çevirdi, onun bu tavrından börüleri tarımcılardan daha çok sevdiği düşünülebilir: onlara “Bu hayvanlar aç” dedi, “doyduklarında başka kimseyi yemeyecekler.” Acımasız şaka-sının altında, barbar şefinin gizli tatmini görülebilir; ülkenin bozkırdan gelen vahşi hayvanlarca yapılmış bu işgali, Türk-Moğol öbeklerinin istilasını tamamlıyor gibi görünüyordu. Hun Shan-yüleri, Kuzey Çin'in etnik

yapısında kalıcı bir etkisi olmuş bir önlemle, bütün boyları yerleşimsiz kalan semtlere yerleştirdiler.²⁸

İki yüzyıldır neredeyse Moğol bozkırlarının bir bağımlısına dönüşmüş olan Kuzey Çin'e bu felaketler çökerken, Uzak Doğu'nun şu Bizanslıları, güneyin Çin İmparatorluğu, Chin hanedanının sonuncusunun Chien-k'ang'daki (Nanking) sarayında, yozlaşma daha da belirgindi. Beşinci yüzyıl başında, Liu Yü adındaki bir paralı asker, çaylaklıktan yetişme general, eski imparatorluğa geçici bir canlılık verdi. Barbarlara karşı birkaç başarısının verdiği güvenle, Chin'i tahttan indirip kendini (artık onuncu yüzyılda kurulan büyük Sung hanedanından ayırmak için Liu Sung denen) Sung hanedanının imparatoru ilan etti. 420'den 479'a değin Nanking tahtında bulunan ailesi, öncekinden bile daha kötü bir yozlaşma durumuna düştü. Bu soyun üçüncü imparatoru, oğullarından birinin kışkırtmasıyla suikaste uğradı (453). Baba katilini daha sonra imparator olan (454-465) kendi kardeşi öldürüp (454), benzer bir kaderden korktuğu için hükümdarlık kanından diğer prenslerin çoğunu öldürme önlemi aldı. Ancak altı ay tahtta kalan (465) sonraki imparator – on altı yaşında tahta çıkıp on yedisinde suikaste uğradı – naibleri, yakın akrabaları ile odalıklarının ölümünü buyuran bir tür Nero idi. Çok geçmeden kendisi de öldürüldü, ama doymazlığından dolayı "Domuz" lakaplı amcası ve ardılı (465-472) da onun gibi kana susamış olduğundan

28 Bu dönemden (beşinci yüzyıl?) Mu-lan adında bir bahadırın yaşamını anlatan ünlü bir şarkı vardır. Bu kız erkek giyimine bürünüp yaşlı babasının yerini alarak, Kuzey Çin için çekişen barbar şeflerden birinin sancağı altında savaşa gitmiş:

... Doğu pazarında iyi bir at aldı,
Batı pazarında eyer ve örtü aldı,
Güney pazarında dizgin ve koşum aldı,
Kuzey pazarında uzun bir kırbaç aldı.
Tanda ana babasının evinden yola çıktı,
Akşama Sarı Irmak kıyısında konakladı.
Kızlarını çağıran babasını da anasını da işitmedi; ancak
Sarı Irmağın akan dalgalarının şırıltısını işitti.
Gün doğarken Sarı Irmaktan ayrılıp yola çıktılar,
Akşam Kara Irmak ötesinde konakladılar.
Kızlarını çağıran babasını da anasını da işitmedi; ancak
Yen tepelerinin ötesinden haykıran Hun atlılarını işitti.
Ordu göreviyle on bin li at sürdü,
Sınır ve dağları uçar gibi geçti.
Kuzey gecesinde büyük davulun sesi geldi,
Kış gündüzünde erlerin zırhları parıldarken. . .

Bu kızın barbar kolonicilerden birinin mi yoksa Hun alışkanlıklarını benimsemiş bir Çinlinin mi kızı olduğunu bilmiyoruz. Her durumda bu, Kuzey Çin'in bozkır tavırlarına benzeşme sürecinde olduğunun ilginç bir örneğidir.

tüm kardeş ve yeğenlerini öldürttü. “Domuz” ölürken imparatorluğu gözdesinin oğluna bıraktı. Şans eseri imparator (on yaşında tahta çıkıp on beşinde öldürülen) erken gelişmiş bir gençti ve o kadar gaddarlık gösterdi ki, sarhoş olduğu bir gece başının kesilmesi sonucuyla karşılaştı (477). 479 yılında yüksek görevlilerden biri devirip de Ch’i adında yeni bir hanedan kurduğunda, Liu Yü’nün ailesi çoktan varlığını ve adını yitirmişti.

Ch’i 479 ile 502 arasında Nanking tahtında kaldı. Onlar da kendi paylarına gücün tadıyla kısa sürede yoldan çıktılar. Kendilerinden önceki hanedanda olduğu gibi onların tarihleri de biraz abartılı bir suikastler dizisidir; her bir hükümdar, önemsemediği bir akrabası aynısını ona yapıncaya değin ailesinin diğer tüm üyelerinden kurtulmak için önlemler almıştır. Bu dönemde gücü saray gözdeleri ellerinde tutarken, tahtta ise sıklıkla aşırı acımasızlıklarından dolayı olgunluğa ulaşmadan suikaste uğrayan ergen imparatorlar bulunuyordu. 502 yılında bir general, müstakbel Liang Wu-ti tahtı ele geçirdi ve imparatorluk ailesiyle akraba olmasına karşın, Liang hanedanı adında yeni bir hanedan kurarak kendisini bu iğrenç ocaktan ayırmaya çalıştı.

Nanking’de M.S. 502 ile 549 arasında hüküm süren Liang Wu-ti, öncellerinin yoz geleneğinden köklü bir kopuş sağlayan belli önemde bir hükümdardı. Basitliği içinde neredeyse sıradan, dürüst ve insancıl bir yaşam sürerek, bir erin erdemini kültürlü ve eğitilmiş kişilere saygıyla birleştirdi. Başlangıçta Konfüçyüsçülüğe saygısı çok büyük olduğu için Nanking’de Konfüçyüs için bir tapınak inşa edip klasiklerin çalışmasını bir zamanlar bulundukları saygı yerinde yeniden başlattı. Aynı ruhla, Çin yüksek bürokrasisini yeniden düzenleyip bir hiyerarşiyle yapılandırdı. Önceki hanedanın iğrençliklerinden sonra, Çin toplumunun kurulu olduğu geleneksel ahlak görüşünü bu devlet ile aileye geri getiren değerli bir çabaydı. Ama kısa süre sonra Liang Wu-ti’nin ilgi alanı kaydı; Nanking’e deniz yoluyla gelmiş kimi Hint keşişlerin etkisi altında, Buddhacılığa döndü. İlkın Buddhacı şiddetsizlik akidesine (*ahimsa*) gösterdiği saygı ile Konfüçyüsçü aydınların soğukluğunu kazanmasına neden olacak biçimde atalara kurban törenlerinde hayvanların öldürülmesini yasakladı. 527 yılında işi daha da öteye taşıdı; kendini bir keşiş ilan edip devletin hükümdarını din adamlarından para ödeyerek kurtarmak durumunda kaldı. Onun Buddhacılığı doğru ve aydınlanmış görünüyorken, içindeki keşişin sonuç olarak devlet adamını yok ettiği konusunda aydınlar ile onlar üzerinden yorulmaz eleştirmenlerine güvenmeliyiz. Buddhacı acımayla çok derinden aşılandığı

RENÉ GROUSSET

için bir komplo durumunda bile bir türlü büyük ceza buyuramıyordu. Neredeyse bunakça bir bağlılığa gömülerek, uyarı yapmadan gelip Nanking'i kuşatan bir generalin kendisini aldatmasına izin verdi. Evinin yıkıntısı – ile sanrıları – arasında seksen altı yaşında öldü. Onun yanlışıyla zayıflamış olan Liang hanedanı ondan sonra ancak birkaç yıl varlığını sürdürürken; 589 yılında Kuzey Çin yöneticileri Nanking'i ele geçirip güneydeki "Bizans" imparatorluğuna bir son verdiği için peşinden gelen Ch'en hanedanının (557-589) becerilerini sergilemeye zamanı olmadı.

Ana hatlarını çizdiğimiz dönemde, bu imparatorluğun varlığı sadece uzun süreli bir çöküştü. Tarih kuzeyde yapılıyordu ve şimdi bu Sino-Türk Çin'in tarihine döneceğiz.

BÖLÜM XV

WEİ HANEDANI SANATI

Kuzey Çin’de dördüncü yüzyıl boyunca, ardışık Türk-Moğol öbeklerinin geçici hükümdarlıkların bitmeyen değişimi içinde birbirini kırdığını gördük. Bu karmaşadan sonunda, uygarlık ve sanat tarihinde önemli bir rol oynayan T’o-pa (Tabgaç) halkının daha kalıcı bir hükümeti çıktı. Hanedanları Wei (Üç Devlet Wei devletinden ayırmak için sıklıkla T’o-pa Wei diye anılır) diye adlandırılmıştı.

T’o-palar büyük istilalar döneminin başında Shansi’nin en kuzey kesimine yerleşmiş bir Türk boyuydu. 396 ile 439 arasında Çin’in kuzeyinde yerleşmiş olan diğer tüm boyları ortadan kaldırıp ya da yutarak, tıpkı Avrupa’da Burgundiyalılar, Vizigotlar ile Lombardları geçen Frankların onların yıkıntıları üzerine Karolenj İmparatorluğu’nu kurması gibi bu bölgeyi egemenlikleri altında birleştirdiler. Yine tıpkı Frankların Cermen kültürünü Latin ile uzlaştıracakları gibi, T’o-palar da uzun süre Türk gücünü koruyabilirken, aynı zamanda artan biçimde Çin geleneğini paylaştılar. Dahası, Çinlilerin gözünde Çin’in kuzeyinin yeni istilacılara, özellikle de o dönemde Gobi’nin efendileri olan Avarların (Jou-Jan) Moğol öbeğine karşı savunucuları olarak Çinlilerin gözünde saygı kazandılar. Bir dizi önleyici sefer ve ezici karşı akınlarla beşinci yüzyıl boyunca bu göçebelere Moğolistan’ın yüreğine geri püskürtmeyi başardılar.

Sonunda ocağının büyüklüğünü yerleştirmiş olan hükümdar T’o-pa T’ao (T’ai-wu-ti, saltanatı 424-452) yaşamını iki katmanlı bir çabaya adadı; Çin toprağını kuzeyden gelecek yeni göçebe istilalarına karşı korumak üzere Gobi’de seferler ile Nanking’deki Güney Çin İmparatorluğu’na karşı sürekli bir baskı yaptı. Yıllıkçıların sakladığı ilginç bir konuşmada, barbarlara göre yarı Çinli ve Çinlilere göre yarı barbar olmanın sağladığı avantajı kendisi öne sürüyor. “Çinliler (burada Nanking İmparatorluğu’nun erleri demek) piyade er, bizler ise atlıyız. Sıparlar ve düvelerden oluşan bir sürü kaplana ya da börü sürüsüne karşı ne yapabilir? Göçebelere gelince, yazın sürülerini Gobi’nin kuzeyinde bir otlağa bırakıp, kışın gelip sınırlarımızı

geçerek akın ederler. Tüm yapılması gereken onlara baharda bozkırlarında saldırmaktır. O dönemde atları hiçbir işe yaramaz; aygırlar kısraklarla, kısraklar da yavrularıyla ilgileniyordur. O dönemde onları şaşırtmak, otlak ve su kuyularına erişimlerini kesmek gerekir, işte o zaman birkaç günde elimize düşerler!” 425 yılında sözlerine göre davrandı. Dört sıra hafif atlı güneyden kuzeye Gobi’yi geçti; ilerleyişlerini destek arabaları ağırlatmıyor, her er on beş günlük azık taşıyordu. Tümüyle beklenmedik biçimde yakalanan Avarlar, Baykal Gölü yakınlarında ya da Orhon boyundaki dağlara değin Moğol bozkırlarına püskürtüldü. 429’daki ikinci bir baskını T’o-pa T’ao doğrudan kendisi yönetti. Bir kez daha baskına uğrayıp düzeni dağılan göçebeler yüz binlerce at, kağı, sığır ve koyununu teslim etmek zorunda kaldı. Aynı Avarların son torunlarını yaklaşık dört yüz yıl sonra, Macaristan’da, bir başka uygarlık savunucusu olan Şarلمان ortadan kaldıracaktı.

Bir başka karşılaştırma da Şarلمان’ın Cermen ile Latin kültürünü uyumlaştırmasıyla T’o-pa T’ao’nun halkının Türk inançlarını, Çin düşüncesinin dayanaklarıyla uyumlaştırma çabaları arasında gözlenebilir. Altay boylarının yüce göğü olan *Tengri* kolayca, Konfüçyüsçü felsefenin en üstündeki Cennet olan *T’ien*’e dönüştürülmüşken, yer tanrıça ile birlikte su kaynakları ve dağ dorukları gibi çeşitli ilahlar da, tıpkı Romalıların komşularının tanrılarını kendi tanrılarına benzeştirmesi gibi Çin doğa kültünün ilahlarıyla eşleştirilmişti. Ama T’o-pa T’ao işi atalarından daha da öteye götürüp, Konfüçyüsçü inançla bağdaştıramayacak Altay kültürlerini bıraktı. Yine de, bu yolla halkını Çinlileştirmeye çabalarken, savaşçı niteliklerini yitirmelerine izin vermedi. İşte bu nedenle kendinden öncekilerin bozkır kıyısında, Shansi’nin en uç sınırındaki askeri konaklama yerlerini bırakıp ordularının fethettiği Çin’in eski başkentleri Ch’ang-an ya da Loyang’a getirmede. Ayrıca, yeni bir T’o-pa hükümdarının gelişinden önce, yaşlı dul kadının veya soyunun kin ve hırslarından kaçınmak için annesinin öldürülmesini gerektiren barbarca ve ihtiyatlı ata geleneğini de sürdürdü. Son olarak, pek çok diğer barbar şefin tersine, Buddhacılığın gevşetici etkisiyle evlenmeden manastırda yaşam sürülmesine güvenmiyordu. 438’de Buddhacı keşişlere karşı yöneltilen bir sekülerleşme yarlığı yayınlayıp, bu ferman gerçek eziyet önlemleriyle 444 ile 446 yıllarında uygulandı. Konfüçyüsçü yıllıkçılar, 446 fermanının en ünlü Buddhacı manastırlardan birinde alkol ve kadın bulunmasından kaynaklandığını art niyetle iddia etmiştir. Ama Konfüçyüsçü aydınların büyük Hint dinine karşı getirdiği başlıca yakınma daha da önemliydi: Buddhacı manastırcılık “aileyi ortadan kaldırıp” sonuç olarak atalar

kültünün kökünü kazımıştır; buna ek olarak (T'o-pa T'ao gibi bir savaşçıya sunulan bir gerekçe) erkeklere ordu görevinden kaçınma fırsatı vermiştir.

Eziyet 452 yılı içinde T'o-pa T'ao suikasti ve peşinden gelen torunu T'o-pa Chün'ün (Wen-ch'eng-ti) tahta çıkmasıyla sona erdi. Bir sonraki hükümdar olan T'o-pa Hung (Hsien-wen-ti, 466-471) Buddhacı olduğunu açıkça ilan etti. 471'de – beş yaşında bir çocuk olan – oğlu payına tahttan çekilip keşiş oldu. Derin düşüncelere dalmış keşişlerle birlikte yaşadığı hükümdarlık bahçesinde inşa edilen bir pagodaya çekilip sıra dışı ağırlığı olan olaylar dışında hiçbir haberi dinlemedi.” Oğlu olan genç hükümdar da büyük Hint dinine benzer bir istek gösterdi. Bunun etkisiyle katı T'o-pa yasamasını yumuşattı; kesme cezasının yerine hapis getirildi. Tüm yaşayan varlıklara karşı Buddhacı sevecenlik ruhu, Gök, Yer, atalar ve cinlere verilen hayvan kurbanların bastırılmasına, ya da en azından önemli ölçüde azalmasına bile yol açtı. 494 yılında aynı hükümdar başkentini (Shansi'nin en kuzeyindeki) P'ing-ch'eng'den eski doğu başkenti Loyang'a taşıyıp görevlilerinden Çin dilini kullanarak Çin donu giymelerini isteyip mülkünün Çinlileşmesini tamamladı.

515 ile 528 arasında T'o-pa Devleti'ni dul imparatoriçe Hu yönetti. Eski barbar reislerin bu kadın varisi hanedanın son büyük hükümdarıydı. Enerjisi bitmeyen bir acıması olan bu kadın, gücünü korumak üzere hiçbir şeyi umursamıyordu. Çekindiği eski bir rakibi olan kadını bir sığınağa girmeye zorlayıp orada öldürülmesini sağladı. Benzer biçimde artık onu mutlu edemeyen sevgililerinin öldürülmesini de buyuruyordu. 528 yılında onun sevgililerinin eğitimine boyun eğmekten usanmaya başlayan oğlunu ağırladı; ama bununla birlikte öfkeli devlet görevlileri bir ayaklanma başlattı. Kaybettiğini öngören acımasız imparatoriçe saçını kazıtıp aceleyle Buddhacı rahibelerin arasında ant içti; ama ayaklanmacılar onu dışarı sürükleyip Sarı Irmağa attılar. Suçlarına karşın dul Hu da kendinden önceki hükümdarlar gibi çok adanmış bir Buddhacı idi. Lung-men'deki ünlü Buddha mağaraları yapılarının bir kesimini ona borçlu olup, hacı Sung Yün'ü Hindistan'daki görevine (518-521) gönderen de odur.

Kanlı çağlar sıklıkla inanç çağlarıdır. Çin, Shansi'nin kuzeyindeki Yünkang (452-512) ile Loyang yakınındaki Lung-men (494'ten) Buddhacı mağaralarındaki en büyük din yontularını T'o-pa Wei'ye borçludur.

Wei yontuları Avrupa'da altı ve sekiz yüzyıl sonra gelişen Romanesk ve Gotik yontuların Uzak Doğu dengi olarak adlandırılmıştır. Başlangıç noktaları – Çin'de Greko-Buddhacı biçim ile Avrupa'da Gallo-Roman biçim

– benzerdir. Yine tıpkı Gotik ya da Romanesk imge üreticilerin saf inanç amaçları için Greko-Roman gelenekleri uyarlaması gibi, Wei dönemi sanatı da, Buddhacılığın saf ruhçuluğunu daha eksiksiz yansıtmaktan başka bir amacı olmaksızın Gandhara kıvrım tekniği ile Apollo benzeri özellikleri yeniden diriltti. En önemli konu buydu. Yitip gitmediğinde klasik modelleme; büyük açılı katmanlarla ya da küçük yuvarlak dalgalarla biçemleşmediğinde kıvrımlı dökümler; yine tümüyle bir deri bir kemik kalmadan önce insanî özelliklerin çekiciliği – tüm bunlar metafiziksel düşünceye hizmet ederler. Burada bağlılık, istek ve katışıksız inançtan başka bir şey kalmaz. Bodhisattva olduğu tartışmasız olan Yün-kang kişileştirilmiş meditasyondur. Reims'teki meleklerinkine benzer delici bir gülümsemesi olan bir başka Yün-kang betimi dünya işlerini geride bırakmayı, yine ayrıca belki de kasıt olmadan gizli bir alayı – yine de evrenin aptallık ve büyükleme görüntüsüne karşı hoşgörüyü dolu bir alay – dışa vurur. Ama daha sıklıkla bu aşkın alay uzaklaşıp solarak derin, engin düşüncelere dalmayla ancak ölçülemez Kurtuluş huzuru parlıyormuş gibi görülür.

Yün-kang sanatının evriminin izi sürülebilir. İlk T'o-pa hükümdarlarının divanında sayıları çok olan Gandhara misyonerleri Afganistan'dan Greko-Buddhacı etkiyi getirdi. Buradan, mağaraları dolduran dev heykeller açılı işçiliklerinde Afganistan'daki Bamiyan Buddhalarını anımsatırlar. Kayalık inişlerindeki daha küçük heykelciklerin, Gandhara sanatı öğretisinden ayrılması daha çok göze batır. Bu sinir bozan katları dökümlü olan ince, uzatılmış, sıklıkla da açılı ama dinginlik verici bir basitlik ile gençlik dolu bir gösteriş koruyan biçimler, Gandhara'nın tümüyle “resmî” yontularında olmayan bir şey sunar; saf ruhçuluk sanatı. Hackin'in yazdığı üzere: “Sevindirici ağırlıkla öne çıkan biçimler, sanatın inancın gereklerine çabucak uyumuna tanıklık eder. Yüksek düzeyde bir ruhsal yaşam gösterirler; plastik görünimleri gizlice indirgenip dikkat çekmez olarak, duyarlı bir kişinin gülümsemesi Kutlu Kişinin bu dünyaya verdiği tek ödün olarak kalır.” Bu kesinlikle bir kerede erişilemeyecek bir uyumdur. Siren'e göre, Yün-kang sanatı aşırı gizemcilik eksikliğinin yerini plastik biçimin göreceli almasıyla gelişmiştir. “Olgunluğa erişirken Yün-kang sanatı belirli ölçüde önceki biçimcilikten ayrılmış gibi görünür. Yapılar yuvarlaklaşıp dolgunlaşır, giyimin kıvrımlarının katılığı azalır, çizgi etkileşimi de daha esnektir. Yine de, figürler görece sert görüntü ile din yontuları arasında bunların yerini üst düzeyde alan tanımlanamaz bir iç gözlem ve yansızlık havasını korur.”²⁹

29 Bu buddhisatvaların en güzellerinden biri Paris'teki Cernuschi Müzesi'ndedir.

Lung-men mağaralarındaki yontular Yün-kang'dakinin bir süreğidir. Sıklıkla, örneğin 509 ile 523 yılları arasına tarihli imgelerde olduğu üzere, gizemcilik ile biçemcilik daha da öteye götürülmüştür. Sabitleşmiş gülümsemeleri ve büyük kıvrımlara dökülen ya da önemsizce küçük dalgalara dönüşen örtüleriyle uzunlamasına büyük katı biçimler, herhangi bir modelleme kaygısıyla taban tabana zıttır. Bunlar artık, manastırcılık örtüsünün biçemleşmiş simgesini oluşturan, alevleri kendilerini kuşatan dev halenin sivrilen kemeri altındaki somut varlıkların biçimleri değildir. Bu ruhban niteliği Lung-men boddhisatvalarını (yani altıncı yüzyıldan olanları) en çarpıcı gizemcilikle donatır.

Karşılaştırmalı felsefî bakış açısından, diğer deyişle insan değerlerinin çözümlenmesi ve karşılaştırılması amacıyla yapıldığı anlaşılırsa, bu dönem sanatı ile Avrupa'daki Romanesk sanat arasında bir karşılaştırmaya gidilebilir. Wei ile Romanesk sanat arasında zaman ve mekân sınırlarının ötesinde bir ilişki varsa, bu ikisinin de klasik kanondan yani gelenekten kurtarılıp büyük gizemci bir güçle yenilenmiş, dolayısıyla da beden güzelliği yerine manevî değerleri dışa vurması beklenmesine karşın klasik kanondan türemiş olmalarındandır. Yün-kang ve Lung-men sanatını Greko-Budhacı sanatından, Roma sanatını Avrupa katedrallerinden ayıran mesafeye benzer bir mesafe ayırır. Büyük dinî sanat dönemleri nadirdir. Wei dönemi bunlardan biriydi.

BÖLÜM XVI

YANG-Tİ, GÖK'ÜN OĞLU

Süreç içinde T'o-palar iyice Çinlileşip yozlaşmadan kaçınamayacak ölçüde Çin nüfusunun içinde tümüyle eriyip karıştı. 534'te hanedan Çin'in kuzeyini paylaşan iki kola ayrıldı; sonuç olarak bu hükümdarlık ocaklarının yerini temsilci başkâhyalar aldı. 581'de iki devleti birleştiren güçlü müşavir Yang Chien, Sui adında yeni bir hanedan kurdu. Yang Chien görevini 589 yılında, başkenti Nanking'de olan (o dönemde Ch'en hanedanı altındaki) Çin'in "Bizans" İmparatorluğu'nu, diğer deyişle Güney Çin'in tümünü fet-hederek tamamladı. İki yüz yetmiş bir yıl (318-589) bölünmüş kaldıktan sonra Çin yeniden birleşmişti. Eski başkent Ch'ang-an (çağdaş Sian) bir kez daha hükümet merkezi oldu.

Yang Chien (imparator Wen-ti) görece eğitimsiz olmasına karşın özenli bir yönetici olup her şeye kendi özenini yansıtan, yüksek nitelikte biriydi. Dürüst olmayan görevlilere karşı sert davranıp, kullandığı yöntemler ki-minde tatsız olmasına karşın toplum ile devlet içinde katı düzeni geri ge-tirmeyi başaran dikkatli, tutumlu biriydi. Dış ilişkilerde Çin'in birleşmesi-nin iyi sonuçlarından yararlandı.

Altıncı yüzyılın ortasından beri Yukarı Asya'da birincil önemde bir olay olmuştu. Bu Türk İmparatorluğu (Göktürkler, Ç.N.)'nin kurulmasıydı. Ger-çekte tarihte ancak bu döneme doğru Türkler, en azından bu adla (Çincesi T'u-chüeh) ilk kez görünür. Türkçe de bu "güçlü" anlamına gelip, muhtemelen Dış Moğolistan'daki Hangai dağlarından çıkan bir Hun boyunun adıydı. Altıncı yüzyılın ilk yarısı boyunca Türkler hâlâ, Gobi ile Dış Moğolistan'ın efendileri olan Moğol öbeği Avarlara (Jou-jan) bağlıydı. 552'de Türkler Avarlara karşı ayaklanıp üstün gelerek onları Moğolistan'dan sür-düler. Avarların bir kesimi Avrupa'ya değin kaçıp Macaristan'da, iki bu-çuk yüzyıl sonra Şarلمان ortadan kaldırıncaya değin Bizans'a korku sa-lan bir hanlık kurdular.

Türkler böylece tüm Moğolistan'ın efendisi oldu. Kağan ya da Ulu Han unvanı taşıyan reisleri Yukarı Orhon bölgesindeki günümüz Karakorum yakınında yerleşmişti. 565'te Türkler, şimdiki Sovyet Türkistanı'nı (Taşkent, Buhara, Semerkand) Moğol Heftalit öbeğinden ele geçirerek mülklerini ikiye katladı. Sonrasında Çin Seddi'nden İran sınırlarına değin tüm Yukarı Asya'yı denetim altına aldılar. Moğolistan'da Koşu (doğrusu Höşöö Ç.N.) Tsaidam'daki 732'ye tarihli bir Türk yazıtı, bu fetihleri görkemli bir şiirle anlatır: "Yukarıda mavi gök ile aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğulları yaratıldı. İnsanoğulları üzerine atalarım kağan çıktı. Efendi olduktan sonra, Türk halkının kurumlarını ve imparatorluğunu düzenlediler. Dünyanın dört köşesinde pek çok düşmanları vardı, ama ordularla seferler düzenleyip dünyanın dört köşesindeki pek çok halkı kul edip bastırdılar. Onları boyun eğmeye, diz çökmeye zorladılar. Doğuda Kingan Dağları ile batıda Demir Kapı arasında yerleşmemizi sağladılar. Bu iki uç arasında her yerde Gök Türklerin toprakları uzanır!" Bu dev imparatorluk neredeyse kurulmasının hemen peşinden yönetici Türk boyunun iki kolu arasında bölüşüldü. Doğu Türkleri hanlıklarının merkezini Orhon'da tutup Moğolistan'da hüküm sürdü. Batı Türkleri merkezlerini Issık Göl yakınına yerleştirip Batı Türkistan'ı ellerinde tuttu. İlki Çin'e karşı, diğeri Sasanî İranı'na karşı savaştı.

Çin birliğini sağlar sağlamaz, Yang Chien diplomasinin amacı olarak Doğu ile Batı Türkleri arasında uyumsuzluğu tetiklemeyi benimsedi. 604'te öldüğünden, iç savaşlarıyla felç olmuş Türkler, Çin'in Orta Asya'da üstünlüğünü yerleştirmesine engel olamıyordu.

Yang Chien'in oğlu Yang Kuang (imparator Yang-ti) büyük bir hükümdar, daha doğrusu onunki büyük bir saltanat idi (605-616). Yaşamı tüketici etkinlik ile çöküntü ve eylemsizlik dönemleri arasında bölünmüş, kararsız, dengesiz bir kişilikti. Tüm yanlışlarına, kötülüklerine karşın, imparatorluk tahtının yenilenmiş büyüklüğünün ve Çin'in Asya'daki baskın güç olma misyonunun tümüyle bilincindeydi.

Yang-ti gösteriş ve lükse düşkünlüğüyle ünlüydü. Babasının Ch'ang-an'daki başkentinden başka, Loyang'ı da ikinci başkent yaptı. "Çevresini yüz yirmi kilometrelik bir bahçeyle süsledi, burada dokuz kilometre uzunluğunda bir göl yaptı, içinden muhteşem çardaklarla süslenmiş üç Ölüm-süzler Adası yükseldi. Göle açılan bir suyunun kıyıları boyunca gözdeleleri için on altı yazlık köşk yaptırdı ve bu konaklara sallarla ulaşılıyordu. Lüksün bilinen tüm incelikleri bu evlerde ve onları çevreleyen bahçelerde

sergileniyordu. Güzün akçağaç yaprakları döküldüğünde, ağaçlar ile çalılıklar parıldayan kumaşlardan yapılmış yaprak ve çiçeklerle donanıyordu. Gerçek nilüferlere ek olarak, göl sürekli yenilenen yapay nilüfer tomurcuklarıyla da süsleniyordu. İmparator ayın aydınlattığı gecelerde, doğaçlama şiirler ya da şarkılar söyleyen güzel kızlarla birlikte gölde tekneyle gezmekten ya da bahçede at sürmekten hoşlanıyordu.” Ama bu özel gösterişinden başka, Yang-ti, Loyang’ı Uzun Irmakla birleştiren kanallar gibi büyük kamu yapılarından da sorumluydu.

Dış ilişkilerde Yang-ti, babasının çeşitli hanlıklar arasında hakem rolü oynamasını sağlayan rakip Türk reisleri arasında anlaşmazlık çıkarma politikasını sürdürdü. 608’de Çin’in itibarı o kadar iyileştirildi ki, imparator Kansu sınırı boyunca bir teftiş gezisi yapabildi ve burada birkaç batı vahasından, özellikle Turfan halkından saygı gördü. Kore’de ise Yang-ti aynı ölçüde başarılı değildi. 612, 613 ve 614 yıllarında bu ülkeye yönlendirdiği üç büyük seferin tümü başarısızlıkla sonuçlandı. İmparatorluk ordusunun geri çekilmesi felakete dönüştü. Çin’in Türkler arasındaki itibarını geri kazanmak amacıyla Yang-ti, Gobi’nin kenarındaki Çin Seddi boyunca bir teftiş gezisi yaptı. Orada bir Türk saldırısıyla şaşırdı ve bir ay boyunca bir sınır karakolunda kuşatıldı ve ancak güçlkle kurtulabildi (615).

Halk Yang-ti’nin vergilendirmesinden, inşaat planlarından ve aşırı zorunlu çalıştırma sisteminden bıkmıştı. 616’da genel bir ayaklanma başladı. Kore felaketinden dolayı adlandırıldığı üzere Çinli Serhas, son günlerini efsanedeki Saradnapalus gibi geçirdi. 616’da aşağı Uzun Irmak üzerindeki Chiang-tu’ya (Yangchow) çekilip, burada eğlence yaşamı içinde talihsizliğini unutmaya çalıştı. 618 Nisanı’nda koruması sarayı bastı, gözde oğlunu gözünün önünde katletti – kan imparatorluk pelerininin üzerine fışkırdı – ardından içlerinden biri imparatoru boğdu. O gün tam elli yaşındaydı.

Tarih iki Sui imparatoruna karşı yargısında acımasızdı, ama Çin’in birliğini yeniden sağlayıp Orta Asya’daki egemenliğini geri getirmeyi başaran bu ikisiydi. İşin doğrusu, bunlar ardılları olan T’ang imparatorlarının gölgesinde kaldı. Onlar Yang Chien ile oğlunun üstlendiği görevi tamamlayıp, Çin’i bir kez daha Doğu Asya’nın ara bulucusu yapacaklardı.

BÖLÜM XVII

~

BÜYÜK T'AI TSUNG

Sui hanedanının çöküşü Çin'i yeni bir bölünme ve karmaşa dönemine sürükleyecek gibi görünüyordu. Her bir vilayetten üstünlük için savaşan askerî önderler çıktı. Ardından imparatorluğu birleştirip Çin uygarlığı tarihinde üç yüzyıl boyunca yeni bir akış başlatacak olan bir askerî deha zuhur etti.

Adı Li Shih-min idi. Babası Shansi'deki bir askerî bölgenin valisi olan T'ang kontu Li Yüan, iyi bir aileden gelen beyefendi, saygın bir general ve böylesi önemli bir pozisyonda mümkün olduğu kadar dürüst olan bir memurdu; sürekli uzlaşmaktan çekinen ürkek, ancak en uç durumda görev anını bozacak düzeyde de sözüne bağlı biriydi. Üstüne Konfüçyüsçü bilgiyle dolu olup onun özlü sözlerini öğrenmişti. Li Shih-min de gençliğine karşın (597'de doğmuş, şimdi yirminin ancak biraz üstünde idi) tarihî anekdotlar ve güzel sözlerle yetiştirilmişti. Ama kışla yaşamındaki deneyimi – babasının tımarı sınırda konuşlu olup sürekli Türk akınlarına uğruyordu – yine saraydaki – Uzak Doğu'da bilinen en görkemli, yoz ve tuhaf olan Sui imparatorlarının sarayı – deneyimleri, genç adama Konfüçyüsçü bilgeliğin kölesi olmaktansa ondan nasıl yararlanacağını öğretmişti. (Kimi ilginç gölgeler altında kalmış) Meslekî yaşamı süresince sürekli basmakalıp bir ahlakî anlayışı yanında bulundurmıştır. Buna ek olarak, inanılmaz bir canlılık, neredeyse yanılmaz karar gücü, yüreklilik, kurnazlık, küstahlık ile sağduyu, tümü kişiliğinde mükemmel bir biçimde birleşmişti; çağının aranan adamıydı.

İmparatorluk askerî anarşi sancıları çekiyordu. Yangchow'a çekilmiş olan imparator Yang-ti uçarı bir yaşam sürerken, generalleri vilayetler için aralarında çarpışıyordu. Shansi'deki topraklarının güçlü askerî desteğinin güvencesini alan genç Li Shih-min, birkaç Türk hanıyla olan dostça ilişkilerinin de katkısıyla, dahası çeşitli saray görevlileriyle önemli bağlantılar oluşturmuş olarak, babasının modası geçmiş dürüstlüğünden usanmaya başladı. Onun elini zorlamak amacıyla, tipik bir Çinli taktiğine başvurdu.

Kendisi saray hadımlarından biriyle işbirliği içindeydi. Li Shih-min'in kışkırtmasıyla hadım Li Yüan'a imparatorluk haremine gönderilecek bir kız sundu. Sonuçlarını hiç düşünmeden değerli Li Yüan bu tehlikeli armağanı kabul ettiğine göre, odalık çekici bir kız olsa gerektir. Bundan sonra Li Shih-min babasına, sarayın kadınlarından birinin kaçırılmasının büyük bir suç olduğunu, kendilerini kanun kaçağı ilan ettiklerini belirtti. Li Yüan şaşkınlıktan afallamıştı – ama ne yapacaklardı? Geri çekilmek için çok geçti. Dolayısıyla peşindekileri T'aiyüan'daki konutuna çağırıp, birlikleri buyruğu altında harekete geçirdi. Aynı anda ancak imparatoru diğer taliplerden kurtarmak üzere ona bağlı biri olarak silahlandığını ilan ederek vicdanını da yatıştırdı.

Her şey tam olarak Li Shih-min'in istediği gibi gitti. Entrika yoluyla imparatorluk hareminden yardım aldığı gibi, askerî doğruluğu da Türklerin sempatisini kazandı ve bu tehlikeli komşular, emrine beş yüz seçilmiş paralı asker ve iki bin at verdi. Bu sırada tıpkı kendisi gibi at süren genç bir kahraman olan kız kardeşi de mücevherlerini satıp parasıyla on bin er tutup ona getirdi. Kısa sürede Li Shih-min'in buyruğu altında güçlüklerini paylaştığı, kendi örneğiyle etkileyebileceği ve onun için severek ölecek almış bin denenmiş eri olmuştu. Sonuç olarak dört yıl içinde (618-622) eserini vilayetten vilayete yönlendirip, ordu üstüne orduyla karşılaşarak karmaşadan sonra düzeni sağladı.

Gelişmeler babasının endişelerini kısa sürede yatıştırdı. Uzun Irmak üzerindeki imparatorluk sarayında, imparatorluk muhafızları genel karmaşadan meşru imparator Yang-ti'yi katletmek üzere yararlandı. Bunun üzerine T'ang Kontu, kendisini hanedanın öcünü alan kişi ilan etti ve Sui imparatorluk soyunun son temsilcisi adına imparatorluğun askerî komutasını üstlendi. Birkaç ay sonra, Li Shih-min'in yönlendirmesiyle, bu hayalet hükümdarı devirip kendini imparator ilan etti (618).

İmparatorluk başkenti Ch'ang-an (Çin tarihinde Batı'da Roma'nınkine benzer bir rol oynayan bir şehir), yeni imparatora kapısını açan ilk yer oldu – Ch'in Shih-huang-ti döneminden beri tüm büyük hanedanların yükselişini görmüş olan Shensi vilayetinin bir yerlisi olmadığı için mi? Sonra Li Shih-min, babasının en amansız rakiplerinden birinin buyruğu altında bulunan Loyang'a kuşatma yapmayı sürdürdü. Şehir özellikle güçlü olduğu ve T'ang güçlerinin başarısıyla susturulmuş olan diğer talipler de gün geçirmeden yardımına geldiği için bu zorlu bir görevdi. Genç kahramana, kendisini tutsak aldıktan sonra yanına çekmeyi başardığı eski rakiplerinden biri olan

Yü-chih Ching-te eşlik ediyordu. Li Shih-min, her zamanki cömertliğiyle ve takipçilerinin tavsiyesine karşın, onu ordulardan birinin komutasına verdi.

Şehri görür görmez, Li Shih-min sekiz yüz atıyla birlikte şehri keşfetmek için önden ilerledi, ama bunu gören garnizon ileri atılıp küçük gücü çevreledi. T'ang önderi elinde kılıcıyla bir geri çekilme yolu açmaya çabalarlarken, düşman komutanlarından biri onu tanıyarak indirdiği mızrağıyla ona doğru atıldı. Müstakbel imparator düşüncesizliğinin bedelini neredeyse canıyla ödüyordu, ama gözünü ondan hiç ayırmayan Ching-te ileri fırlayıp saldırganı öldürdü. O anda T'ang bölükleri savaşa girip önderlerini kurtardı. Bu sırada, taliplerden birinin buyruğu altındaki bir düşman ordusu Loyang'ı kurtarmak üzere Hopei'den geliyordu. Şehre ancak birkaç mil uzaktayken, Li Shih-min seçme atlılarını alıp sabahın alacakaranlığında yola çıktı. Düşman karargâhına doğru at sürüp, onları savunmasız yakalayıp kısa yoldan çadırına ulaştığı general, karmaşa içinde mızrak yarası olarak ele geçirilmişti. Birkaç gün sonra Loyang teslim oldu.

Li Shih-min, Ch'ang-an'a zaferle döndü (621). Çinli yıllıkçılar genç fatihin dönüşünün alışılmamış renkli bir resmini verirler. Onu, zengin bir şekilde süslenmiş bir yarış atıyla başkentin sokaklarında ağır ağır ilerlerken anlatıyorlar; zırhı ile bir de altın göğüs koruması giymiş, başında tulgası, yayı asılmış, ok sadağı ise omzundan sarkıyor; kılıcı ise elinde. Yenilmiş talipler atının iki yanında, mahmuzlara yakın yürüyor. *T'ang Tarihi*'nde betimlenen bu görüntü yakın arkeoloji keşifleri ışığında daha da canlı resmedilebilir. Pişmiş topraktan cenaze biçimleri arasında, atları zıplayan ve yeri eşeleyen T'ang süvarileri bulunur. Shih-min'in en sevdiği bineklerinin, mezarının duvarlarına kabartma olarak yonttuğu yeleleri örülmüş güçlü atların resimleri, adları ve kayıtları bile bizde vardır. Ch'ang-an'daki bu yengi kutlamasına katılan ise kuşkusuz, Honan seferi boyunca efendisinin ayrılmaz yoldaşı olmasıyla ünlü "Güz Çiyi" idi. Fatihin giydiği zırha gelince, mezar biçimlerinde betimlenen savaşçıların sağlam omuzlarında, ya da Buddhacı barınaktaki koruyucu *lokapala*'da bunun mükemmel kopyaları vardır.

Çin birliğinin sağlanması hiç de kısa sürmemişti. Türkler ilerliyordu.

Çin'deki askerî anarşi, Türklere müdahale için ideal bir fırsat sunuyor gibi görünmüştü. Doğu Türklerinin hükümdarı Hsieh-li Kağan'ın, yeğeni Tu-li ile birlikte yönettiği kalabalık atlı birliği sınır karakollarından yel gibi geçip imparatorluk başkenti Ch'ang-an'ın eteklerine ulaştı. Yaşlı imparator Kao-tsu (geçmişteki Li Yüan) korkuya kapılıp şehri boşaltmaktan söz etti. Li Shih-min onun konuşmasına karışmazken, yüz seçme atlısıyla Türk

tehdidinin karşısına çıktı. Yüreklilikle üstlerine at sürüp, aralarına girerek tümüne seslendi: "T'ang hanedanının Türklere borcu yok. Öyleyse topraklarımızı neden istila ediyorsunuz? Ben gücümü hanınıza karşı sınamaya hazırım!" Aynı zamanda, kendisine askerî yoldaşlık bağlarıyla bağlı olan Tu-li gibi bazı reisler kişisel bir çağrıda bulundu ve onlarda silah arkadaşlığının duygularını, kararlı tavrını ve bilgisini yeniden uyandırdı. Türk aklının işleyişi, kararsız göçebeleri korkutmuştu. Çeşitli öbeklerin başkanları bir süreliğine aralarında konuşup, ardından hepsi birden atlarının dizginlerini döndürüp uzaklaştılar. Birkaç saat sonra ülke şiddetli bir yağmur baskınına uğradı. Li Shih-min doğruca komutanlarını çağırıp, biyograficisine göre, onlara şöyle seslendi: "Yoldaşlar, şimdi ataklığımızı gösterme zamanıdır. Tüm ova çamur denizine döndü. Gece çökmek üzere, çok karanlık olacak. Türklerden ancak yaylarını germek üzere olduklarında korkulabilir. Onlara kılıçlarımız, mızraklarımızla saldıralım. Savunmalarını hazırlayamadan onları ortadan kaldırırız!" Dediği gibi oldu. Tan atmadan önce Türklerin kampına esip, Çin atlıları neredeyse hanın çadırına değin ilerledi. Diğerleri anlaşma isteyip Moğolistan'a geri çekildi (624).

Zaman ilerledikçe Li Shih-min imparatorluğun koruyucusu olarak etkisini gittikçe artırdı. Onun şanını kıskanmaya başlayan iki kardeşi, ondan kurtulmaya karar verdi. Tahtını Li Shih-min'e borçlu olan babası bile popülerliğine içerlemeye başlayıp kamu işlerini ona vermeyi bıraktı. Böylece Yasak Şehirde Bizans'ın Kutsal Sarayında olduğu gibi sık görülen o vahşi entrikalardan biri başladı; o acı günlerin akışının anlatısını *T'ang Tarihi*'nden izlerken, Bizans tarihinden bir sayfa okursunuz. Kardeşleri Li Shih-min'in yengilerini kutlamak için bir ziyafet verdiler ve onu ağıladılar. O da ağunun emini alıp iyileşti. Ardından suikastçiler kiralayıp saray kapılarından biri yakınında onu beklettiler. Ama bir hain onu uyarıp (tüm öykü kan dökümü ile erdemli konuşmalar gibi ihanetle dolu) Li Shih-min onlardan erken davrandı. Düşmanlarının kurgusunu önceden öğrenen sadık destekçileri uygun yerlere atlılar yerleştirdi. Pusu için belirlenen anda, bu suikast savaşında düşmanın üstüne savaş alanında ilerler gibi ilerledi. "Göğüslüğünün kemerini bağladı, tulgasını taktı, sadak ile oklarını alıp saraya doğru ilerledi." Kardeşleri onun yaklaştığını görür görmez üstüne ok yağdırdılar ama onu vuramadılar. Li Shih-min içlerinden birini ilk okuyla vururken, komutanı bir diğerini öldürdü. Bu anda komutanın gizlediği erler ortaya çıkıp, *T'ang Tarihi*'ne göre, "başka kimse kımıldamaya yeltenemedi." Bu sırada saray hizmetçileri ile yerli halk toparlanmaya başlamıştı. Bunun üzerine

Li Shih-min tulgasını çıkarıp, kendini göstererek, kardeşlerinin kanlı cesetleri önünde dikilip kalabalığa seslendi: “Çocuklarım, güvenliğimden korkmayın; bana suikast etmek isteyenler öldü!” Ardından Li Shih-min’in sadık takipçisi Ching-te iki prensin başını kesip kalabalığa gösterdi.

Sıra iki kurbana karşı hep belirgin bir yandaşlık gösteren imparatora, bu olanı bildirmeye gelmişti. Li Shih-min bu görev için Ching-te’ye güvendi. O da en kutsal görgü kurallarını bile göz ardı ederek, elleri muhtemelen iki prensin kanyla kızıla dönmüş, tam silahlı biçimde imparatorun bölmesine girdi. Resmî anlatının satır araları okunurken, neler olmuş olabileceği düşünülebilir; bu, hâlâ çatışmanın sıcaklığında, yüzleri kızarmadan yalnızca işlerini olağanlaştırma amacıyla ahlakî özdeyişler aktaran katillerin güzel bir Konfüçyüsçü ikiyüzlülük örneğidir.

Haberi alınca yaşlı imparator gözyaşları içinde öfkesine engel olamadı. İlk eylemi sert bir yargılama istemek oldu. Artık işlerin onun denetiminde olmadığını anlayamıyordu. Yardımcılarından biri ona gizlice işlerin gerçek yüzünü hatırlattı. “Soruşturmaya uzatmaya gerek yok. . . . Bu olaylar nasıl gelişmiş olursa olsun, ölü iki prens suçlu ve Ch’in Prensi de suçsuzdu.” Bu Nerocu entrikaya son dokunuşu sağlayan Tacitus’a özgü sözler! Saray yardımcıları ardından öldürülen iki prensin gerçekleştirdiği çeşitli acımasız suçları detaylandırıdılar. Babalarının birkaç evdeşiyle birlikte entrikalar çeviren onlar değil miydi? Bu bile infazlarını olağanlaştırmak için yetip de artıyordu bile.

Ardından Li Shih-min çağrıldı. Kardeş katili kendini en dokunaklı sadık oğul sözüyle sunup, gözyaşları içindeki yaşlı hükümdar da onu kucaklayarak, üstüne ailelerini kurtardığı için kutladı. Dokunaklı bir sahneydi. “İmparator” diye yazar kronikler sakince, “oğulları arasında seçim konusunda hep kararsız kalırdı. İki büyüğün ölümü şaşkınlığına bir son verip, Li Shih-min’e karşı eski tutkusu tüm yüreğini kapladı. Onu ayaklarının dibinde bağışlanmak için yalvaran bir suçlu gibi görünce, gözyaşlarını engel olamadı. Onu ayağa kaldırıp kucakladı, onun güçlü olduğunu düşünmenin çok ötesinde, Li Shih-min’in ancak meşru savunma sınırları içinde davrandığına emin olduğunu telkin etti.” Bu duyurunun ardından imparator, kendisinden beklendiği üzere, oğlu payına tahtan çekildi. Bu, daha fazla öğretici sahneler olmadan elde edilmemişti: nezaket kurallarıyla uyum içinde olarak Li Shih-min tahtı geri çevirdi; Büyük Meclis oy birliğiyle günün kahramanını bir kez daha boşuna dile getirdi – o da bunu bir kez daha geri çevirerek, “ağlayıp babasının ayaklarına kapanarak ölümüne değin

gücü elinde tutmasını istedi.” Ama yaşlı adam buyurmuş, görevine sadık bir oğul ve teba olarak Li Shih-min de boyun eğmek durumunda kalmıştı. Bu zorlamayla, sonunda 4 Eylül 626’da tahta çıktı. Olası herhangi bir kan davasına son verip imparatorluğu huzura kavuşturmak üzere yeni hükümdar gün geçirmeden tüm yengeleri ile yeğenlerini öldürdü. Eski imparator ise, anlatıldığında göre, “oğlu ona tahttan çekilmede attığı adıma pişmanlık duyacak en küçük bir fırsat bile vermemişken, tüm saygıları ve huzur dolu keyifleri tadarak yaşadığı” saraylarından birine çekildi.

Bir taraftan da bu saray darbesi Türklere yeni umutlar verdi. Yeni imparator daha tahta yeni çıkmışken Dış Moğolistan’dan yüz bin atlı Türk Gobi’yi geçip Ch’ang-an’a ilerledi. 23 Eylül 626’da, şehrin kuzey kapısının ötesindeki Pien Köprüsü önünde belirdiler. Saray danışmanları bir kez daha genç hükümdarlarından bu kadar açıkta olan başkentten çıkmasını istedi. Ama – bundan böyle resmî unvanı T’ai-tsung diye anacağımız – Li Shih-min gözünü korkutacak biri değildi.³⁰ Türk önderi Hsieh-li Kağan adamlarını saygısız bir biçimde haraç istemek üzere gönderdi ve eğer haraç ödenmezse bir milyon göçebenin başkenti dümdüz edeceği yönünde gözdağı verdi. T’ai-tsung elçinin başını kesme gözdağıyla ona karşılık verdi. Anlaşılan o sırada Ch’ang-an’da çok az birliği olduğundan, büyük bir riske giriyordu. Düşmanı aldatmak için birliklerine çeşitli kapılardan çıkıp duvarların dibine yerleşme buyruğu verirken, kendisi ise olağan tavrıyla düşman ordusunu gözlemek için bir avuç atlısıyla dışarı çıktı. Yoldaşlarının karşı çıkmasına karşın, Wei Irmağı boyunca Türk birliklerinin karşısında, onların oklarının insafı altında at sürdü. Onun göçebelerin ruh haliyle ilgili yanındakilerden çok daha iyi bir bilgisi vardı. Yaşam öyküsünün yazarı “Türkler beni tanır” dediğini anar. “Benden korkmayı öğrendiler. Yalnızca görünüm bile canlarını titretmeye yeter; birliklerimin yürüdüğünü görünce de, onların gerçekte olduğundan çok daha kalabalık olduğuna inanırlar.” Atını düşmanın üstüne doğru “sanki kendi konağına gidiyormuş gibi aynı güvenlilik içinde” durdurmadan sürer. Onu görünce, “yüce ve korkusuz tavrından etkilenmiş olan Türkler, atlarından inip onu kendi ülkelerindeki gibi selamladılar.” Aynı anda Çin birlikleri zırhları ve sancakları gün ışığı altında parılayacak biçimde onun gerisinde konumlarını aldılar. T’ai-tsung Türk konaklama alanına doğru ilerledi, ardından atını dizginleyerek, Çin ordusuna geriye çekilip savaş düzeni içinde kalmaları için eliyle işaret yaptı.

30 İmparatorların unvanları ile ilgili, bkz., aşağıda.

İmparator sesini yükselterek Türklerin iki önderi Hsieh-li Kağan ile Tuli'yi çağırıp, bozkır savaşçıları arasında gelenek olduğu üzere teke tek çarpışmayı önerdi: "Li Shih-min imparator olduktan sonra silah kullanmayı unutmamıştı!" Askerlik kıvancı adına, onların kendi dilinde konuşup savaşçı ruhlarına dokunarak, onları şiddetle sözlerini bozup antlarını çiğnemekle kınadı. Yüzlerine meydan okunan, bu etkileyici cesaret gösterisine boyun eğen ve Çin ordusunun konuşlandırılmasına şaşırان Türk hanları barış istedi. Ertesi gün geleneksel ak at kurbanının ardından Wei Irmağı üzerindeki köprü üstünde barış anlaşması tamamlandı. Bu kez Türkler derslerini almıştı. Bir daha geri gelmediler.

Danışmanları T'ai-tsung'a benzer durumların yinelenmesini önlemek amacıyla Çin Seddi'ni tahkim etmesini önerdi. O, gülümseyerek şöyle karşılık verdi: "Sınırlarımızı tahkim etmemize ne gerek var?" Gerçekten de Orhon Türklerinin yetkesi, imparator tarafından kasıtlı olarak teşvik edilen iç çekişmeler ve isyanlar tarafından zayıflatılıyordu. Hsieh-li Kağan'ın sert bir kışkırtmasından sonra, T'ai-tsung tüm Çin ordusunu onun karşısına çıkarmıştı. İmparatorluk güçleri onun İç Moğolistan'da, Kuei-hua'daki (Kueisui) konak yerine ulaşip, baskınla öbeklerini dağıttı. Daha sonra onu Dış Moğolistan'a, Orhon ve Kerülen'e sürdüler ve burada onu Çinlilere teslim eden bir kabileye sığınmak zorunda kaldı. Bundan sonra Doğu Türkleri hanlığı elli yılı aşkın (630-682) bir süre Çin'e tabi kaldı.

T'ang Tarihi T'ai-tsung'un ayaklarına kapanan Türk başkanlarının heybetli görüntüsünü gönül rahatlığıyla betimler. Bir kere halkın karşısına çıktığında, imparator yeni yenilen hanlar ile çok daha önce gelmiş olanları bir arada görmekten hoşlanmıştı. "Onlar kabul odasına girer girmez, üç alınlıktan her birinde alınlarını üçer kez yere vurarak saygılı bir tören gerçekleştirdiler." Sadık öbeklerin başkanları, savaş tutsağı gibi davranılan Hsieh-li Kağan'dan önde geliyordu. Ancak, onu aşağıladıktan sonra, imparator kurnazca onu affetti ve hükümdarlığında ona bir saray tahsis etti ve burada yarı esaret halinde tutuldu.

Doğu Türklerinin tüm alanı, diğer deyişle günümüz Moğolistanı T'ang İmparatorluğu'na katıldı (630). Koço (doğrusu Höşöö Ç.N.) Tsaidam'daki bir Türk yazıtı şöyle der: "Türk soylularının oğulları Çin halkının kulu olup, bakire kızları odalık oldular. Türk soyluları Türk adlarını bırakıp yerine Çin adları aldı. Çin kağanına boyun eğip, elli yıl onun için çalışıp çabaladılar. Onun için doğan güneşe doğru, batıda da (Türkistan'daki) Demir

Kapı'ya değin seferlere çıktılar. Ama imparatorlukları ile kurumlarını Çin kağanına teslim ettiler.”

Sonraki yıllarda bu yardımcılarının yardımıyla T'ai-tsung, Türkistan Türklerini ve Gobi vahalarını kendi alanı içine aldı. Onun gelişiyle şaşkınlığa uğramış Asya halklarının karşısına beklenmez, inanılmaz bir Çin çıktı. Barbarlarla bir orta yol bulup onları altınla satın almaktan çok uzakta, T'ai-tsung adının anıldığı yerde onların titremelerine neden oluyordu. Bu ruh dönemin gerçekçi sanatında, sıklıkla karikatür şiddetine ulaşan aşırı canlılığı (örneğin Lung-men'deki atletik *lokapala*) ve belirginleştirme tatlılarıyla kabartmalardaki güçlü hayvan ve ordu temalarında, yontular ile pişmiş toprak cenaze bezeklerinde dışa vurulmuştur. Oldukça baskın turuncu-sarı ve parlak yeşil renkleriyle T'ang seramikleri bile bu dönemin zevkini sergiler.

T'ai-tsung başarılarını geçmişin büyük fatihleriyle karşılaştırmış olsaydı, erken Çin'in en ünlü imparatoru Han Wu-ti adıyla karşılaşmış olurdu. Dördüncü yüzyıldaki barbar istilasından önce var olan Han İmparatorluğu gerçekte yeniden diriltilmiş, T'ang atlılarının yiğitleri Han'inkileri bile geride bırakmıştı. Eski Kaşgar'ın fatihi Pan Ch'ao bile T'ang generalleri kadar çok sayıda sığır sürüsü getirmemiş, barbar öbeğini kırmamış, ya da onca baş kesmemişti. Aradan geçen üç yüzyıl boyunca, Çin barbar istilasının kurbanı olduğunda, muzaffer orduların kanını emmişti ve şimdi bu kanla beslendi ve güçlendi, bozkırların adamlarına karşı onlardan aldığı gücü kullanabildi ve buna bin yıldan daha eski bir uygarlığın muazzam üstünlüğünü ekledi.

Cenaze heykelciklerine, atlı ve piyade erlerin yarı Tatar görünümünde yıpranmış yüzlerine, neredeyse yüzü buruşacak kadar sertleşmiş görüntülerine bakın; bunlar ya Türk yardımcı güçlerinin başlıklarını ya da T'ang lejyonerlerinin tulgalarını giyer. Karşımızdaki deri zırhları, metalle tahkim edilmiş göğüs ve sırt parçalarına, deri ya da metal parçalı eteklerine güçlükle sığarlar, canavar yüzlerle işlenmiş yuvarlak ya da dörtgen kalkanlar taşırlar – bunlar Gobi'yi geçmeye ya da Hangai'ya tırmanmaya hazır erlerdir. Tapınak koruyucuları (*lokapala*) ya da dâhi korumalar olan Vacrapani gibi Buddhacı işçiliğin ürünlerinde bile, bu aynı kabuklu zırhla ve benzer şekilde yenilmez, somurtkan görüntüyle karşı karşıya kalırız. Bu pişmiş toprak atlıların binekleri, Kaşgar ya da Kuça'ya karşı baskının başlamasını sabırsızca beklerken yine kışner, tıslar ya da yeri teper! Sasani İmparatorluğu'nu titretip sonra da Arap gücünü tedirgin eden Batı Türkleri kendilerine çok benzeyen T'ang atlıları önünde eğilmek zorunda kalmıştı. Çok geçmeden onlarla Tarbagatay geçitlerine değin kamplarına sızar, kağınlarını

yakıp keçe evlerini dağıtırken karşılaşacaklar – yine de Kırgız Bozkırında peşlerinden geldiklerini görecektlerdi.

T'ai-tsung, Moğolistan'da Doğu Türklerini yendikten sonra, Türkistan'daki Batı Türkleriyle uğraşmak için ellerini serbest bıraktı. Bunlar yönetimi Altay Dağlarından Aral Gölü'ne uzanan güçlü bir hükümdar altında birleşmişti. Yazın Tanrı Dağında, kışın ise Issık Göl'de yaşıyordu. Buddhacı hacı Hsüang Tsang'ın tasvirinden dolayı bu hükümdar oldukça iyi bilinir. Bu hacı o sırada batıya doğru ilerleyen kalabalık atlı güçleriyle birlikte bu hanla Issık Göl'ün batısındaki Tokmak yakınlarında (günümüz Kırgız Cumhuriyeti) karşılaştığında 630 yılının başıydı. "Tümü at ya da deveye binmişti. Kürk ya da yünlü giyinmişler, uzun mızraklar, yaylar, sancaklar taşıyorlardı. Kitleleri sonu görülemeyecek biçimde çok uzağa yayılıyordu." "Elinin yakınındakine karşı uzakta olanla ittifak etme"nin akıllıca olduğuna inanan imparator T'ai-tsung, Moğolistan'dakilerle meşgul olduğu sürede bu batı öbeklerine dokunmamıştı. Ama Moğolistan'ın boyun eğmesini getiren 630'da – belki de tümüyle beklenmedik – şans onun eline oynadı. Gücü hacıyı aşırı etkilemiş olan Türkistan hanı gizemli bazı koşullar altında öldürülüp, devleti de birkaç düşman boy öbeğine bölündü. Böylece Batı Türklerinin hanlığı Moğolistan'daki Türklerden sonra varlığını uzun sürdüremedi. 642'de Urumçi yakınlarında faaliyet gösteren bir Çin keşif gücü, direniş gösteren bu boyları bir bir temizledi. Diğerleri Çin egemenliğini benimsedi.

Türkleri ortadan kaldıran imparator T'ai-tsung, Tarım Havzası'nda Çin himayesini yeniden yerleştirebildi.

Artık bu değerini yitirmiş Tarım Havzası vahalarının erken Orta Çağlarda üstlendiği önemli rolü anlamak için daha önce Han dönemiyle ilgili söyleneni özetle yinelemeliyiz. Etnolojik bakış açısından, bu vahaların en azından birkaçında – Turfan, Karaşar ve Kuça – Kaşgar bölgesinde konuşulan "Doğu İran" diliyle ilgili hiçbir şey söylemezsek, yalnızca Asya'nın Aryan dilleri (İran ve Sanskrit) değil, aynı zamanda Avrupa dilleri (Slav, Latin, Kelt, vd.) ile yakından bağlantılı Hint-Avrupa ağızları konuşan halklar yerleşikti. Kültürel bakış açısından, üçüncü ile sekizinci yüzyıllar arası günümüz "Çin Türkistanı" (Sinkiang), Buddhacı vaazların etkisi sonucunda, Sanskrit ve Prakrit yazını ile felsefesinin Ganj kıyılarında olduğu gibi büyük ağırlık gördüğü, görece Dış Hindistan vilayetleriydi. Sanatsal bakış açısından ise, burası Büyük İskender'in ölümü sonrası fethedilen – yine Buddhacılığın bir sonucu olarak İskenderci bir ikonografi edinmiş – bir ülkeydi.

Yunanistan'ın Bizans'ta öldüğü söylenebilse de, bundan böyle Buddhacı dogmayla ayrılmaz biçimde bağlantılı olan sanatsal etkisi, kendisini ölümden sonra yedinci yüzyıla değin Kaşgar'dan Turfan'ın doğusu ve Lob Nor'a değin hissettirmeyi sürdürdü – belki de T'ang döneminin kimi Çin aynalarındaki serbest klazizmdeki etkisini de gözlemleyebiliriz.³¹ Diğer deyişle ölü bir yıldızın ışığı zaman ve mekânın sınırlarını aşarak yüzyıllarca bize ulaşmayı sürdürebilir. Bugün Tarım Havzası'nın parlak ticarî, dinsel ve sanatsal faaliyetlerinden geriye hiçbir şey kalmamıştır. Çölün ilerlemesi toprağı öldürdü ve İslam, Buddhacı kültürün erken dönem merkezlerini boğdu. Orada artık yıkılmış olan tüm bir toplumsal yaşamın harabe duvarları görülüp – uygarlıkların ölümlülüğü anlaşılabilir; ama burası olmadan, çok da uzak olmayan bir süre önce, Hindistan ve Avrupa dünyaları ile Çin dünyası arasındaki yolun işlemesine olanak yoktu.

Çinli hacı Hsüan Tsang'ın Hindistan gezisi (batıya yolculuğuna 629-630'da çıkıp geriye 644'te döndü) anlatısında, Tarım Havzası'nın vahalarının çağdaş, canlı bir betimi vardır. Yine 1902 ile 1914 arasında elde edilen arkeolojik buluşların çoğu da bu dönemden kalmaz.

O çağda Tarım Havzası sanatı, doğrudan Greko-Hint ile İrano-Buddhacı etkilerinin ikili akımıyla Afganistan'ın Buddhacı imalathanelerinden türemiştir. Kabil ile Bamyan arasındaki modellenli Fondukistan duvar yontularının keşfi bu etkilere ışık tutmuştur. Yontular aynı alanda bulunan Sasani hükümdarı II. Hüsrev'in (590-628) sikkeleriyle tarihlenmiş olup, hâlâ Buddhacı ilahların imgeleri için Helenistik modeller üreten, ama bunlarla birlikte kadın imgeleri için saf Hindu tipleri, erkekler için de Sasani İran tipleri kullanan Afganistan Buddhacı sanatını gösterirler. Bu aynı tip bağlantısı, Tarım Havzası'nın kuzey kesiminde, Kuça yakınındaki Kızıl'da bulunan, Hackin'in ilki 450 ile 650 arasına, diğerleri ise 650 ile 750 arasına tarihli iki dönemden kalma olarak gördüğü Buddhacı mağara tapınaklarındaki duvar resimlerinde görülür. Onlar eş zamanlı olarak Kuça gibi bir vahanın manevi uygarlığının Buddhacılık sayesinde tamamen Hintli olmasına karşın, maddi uygarlığının ise önemli ölçüde Sasani İran etkisi içinde dışa vurduğunu gösterir. Gerçekten de sıradan soyluların, burada benzer biçimde prenseslerinki de, doğrudan İran modellerine hiç benzemez. Kervan

31 T'ang döneminden pek çok Çin aynası basitçe Altı Hanedan'ın yerli gelenegini sürdürür; bununla birlikte ferman dizgeleri ile üzüm salkımları arasında bir birini kovalayan atlar, geyikler ile arslanlarının dansları ile kimileri ise Greko-Romen ya da arada sırada İran işçiliğinin kalıntısına benzer.

yolları üzerindeki bu vahaların, yalnızca Çin'den Hindistan'a yapılan hac yolculuğunun aşamaları değil, aynı zamanda Çin ile İran arasındaki ticarî duraklar olarak oynadığı önemli rolü hiçbir şey daha açık gösteremezdi. Kızıl duvar resimleriyle ilgili söylediklerimiz, Karaşar yakınındaki Şorçuk yontuları, Turfan vadisindeki duvar resimleri ve yontular ile – Tarım Havzası'nın güneyinde – Hotan yakınındaki Dandinalık'teki (Dandan Oilik Ç.N.) resimler için de eşit düzeyde geçerlidir.

Yukarı Asya'ya hâkim olmak isteyen T'ang Çini, Hindistan ve İran'a giden kervan yollarının denetimi için vazgeçilmez bir himaye bölgesi olan Tarım Havzası'nın vahalarıyla ilgilenmekten kendini alamadı. İmparator T'ai-tsung onları barışçı yollarla yörelerine çekmeyi umuyordu. Batı vahalarının en yakını olan *Turfan*, Hint ve İran eserlerinin kopyalarıyla T'ang biçiminin iç içe geçtiği bölgenin Buddhacı duvar bezemelerinde de görüldüğü üzere, Çin kültüründen en doğrudan etkilenen yerdi; dahası, tahttaki hanedan Çin kökenliydi. 629'da Çinli Buddhacı Hsüang Tsang, Hindistan'a yaptığı hac yolculuğunda Turfan'dan geçerken, yerel hükümdar tarafından coşkuyla (gerçekten de yoluna yeniden koyulmak üzere kendisini bu konukseverlikten ayırmada büyük güçlük yaşayacağı düzeyde coşkuyla) karşılandı. Sonraki yıl bu hükümdar bağlılığını bildirmek üzere imparator T'ai-tsung'a geldi. Ama 640'ta Çin, Hindistan ile İran arasındaki kervan yollarını kesen Türk ayaklanmacılarla işbirliğine gidecek biçimde aptalca davranmıştı. Kendisini korumak üzere Gobi kumları üzerindeki mesafelere güvendi, ama Çin atlıları Gobi'yi aşıp beklenmedik biçimde Turfan'a ulaştı. Bu haberi işittiğinde hükümdar şok geçirip öldü. Çin ordusu kasabayı kuşattı ve kısa süre içinde vahaya taş yağmaya başladı. Çok genç biri olan yeni hükümdar, imparatorluk kampına geldi. "Özürleri karşılık bulmayıp, Çinli generallerden biri ayağa kalkarak şöyle dedi: 'İlk görevimiz kasabayı ele geçirmek! Bu çocukla tartışmanın anlamı ne? Saldırı için işaret verelim!'" Ter içinde kalan genç hükümdar yere kapanıp koşulsuz teslim oldu. Çinli generaller onu tutsak alıp, sonra da büyük tören salonunda T'ai-tsung'a sundular. Savaşçıların dönüşü için içki ayini kutlanıp, üç gün içki dağıtıldı." İmparator, Turfan hükümdarının değerli taşla süslü kılıcını Türk paralı askerlerin komutanı olan A-shih-na She-erh'e verdi.

Batıya giden yoldaki ikinci önemli vaha olan Karaşar halkı düşmanlık içinde oldukları Turfanlıları yenmeleri için Çinlilere yardım etmişti. Turfan ilhak edilir edilmez korkuya kapıldılar ve karışık görüşlü Türklerle bağlaşma kurdular. T'ai-tsung, Gobi üzerinden Kuo Hsiao-k'e adlı çok becerikli bir

savaşçı buyruğunda yeni bir ordu gönderdi. “Karaşar yerleşiminin on yedi kilometrelik bir çevresi vardı. Dört yönü de T’ien Shan ile Bagraç Gölü tarafından korunuyordu; sakinler buranın gafil avlanamayacağına ikna olmuşlardı. Ama zorunlu yürüyüşlerle ilerleyen Kuo Hsiao-k’e ırmağı geçerek gece surların eteğine ulaştı. Bağırtilar içinde şehre saldırmadan önce tan vaktini bekledi. Davullar ile borular büyük bir ses çıkarıp, T’ang erlerine gönüllerince davranma yetkisi verildi. Şehirlieler telaşa düşmüştü. Bin baş alındı.” T’ai-tsung tüm harekâtları başkentinden yönetiyordu. “Bir gün imparator yanındaki müşavirlerine şöyle dedi: ‘Kuo Hsiao-k’e, Karaşar’a gitmek üzere Turfan’dan sekizinci ayın on birinci günü çıktı, oraya aynı ayın yirminci günü ulaşmış, devleti de yirmi ikinci gününde yerle bir etmiş olması gerekir; elçileri yakında buraya gelir.’ Bu sırada bir ulak gelip zafer haberini verdi” (644).

Tarım Havzası’ndaki şehirlerin müreffehi, Buddhacı duvar bezemeleri yüksek bir uygarlık ve incelik seviyesine sahip olduğunu gösteren Kuça’ydı. Kuça hükümdarının adı, yerli Hint-Avrupa dilinde “Altın Tanrısı” anlamına gelen Swarnatep idi. 630’da Çinli hacı Hsüang Tsang’ı sıcak biçimde karşılayıp, T’ang hanedanının egemenliğini tanıdı, ama 644’te yön değiştirip, imparatorluğa karşı Karaşar ile ittifak yaptı. Kısa süre sonra ölüp yerine, Buddhist Sanskritçe Haripuşa ya da “Kutsal Çiçek” denen kardeşi geçti (646). Yaklaşan fırtınayı hisseden yeni hükümdar, bağlılığını bildiren bir elçiliği tez elden imparatorluk sarayına gönderdi. Ama çok geç kalmıştı. Çin hizmetindeki Türk paralı askerlerinin komutanı olan A-shih-na She-erh, çoktan Çinli düzenli ordu ve Tatar paralı erlerinden oluşan bir orduyla batı seferine çıkmıştı bile.

Kuça sakinleri saldırıyı Gobi dışında, güneydoğudan bekliyordu. Oysa tersine A-shih-na She-erh’in Urumçı’dan Yulduz kaynağı boyunca geçip T’ien Shan’ın yüksek geçitlerini aşan yolu izlediği kuzeybatıdan geldi. Karaşar’daki bağlaşıkları yerine, korkuya kapılmış Kuçalılar kasabanın kuzeyine uzanan taşlı çölde konuşlanan Çin bölüklerini gördü. Hükümdar Haripuşa düşmanla karşılaşmak üzere şehirden çıktığında, Çinliler, Moğolistan’daki eski savaşların bir taktiğini uygulayarak teslim olmuş gibi davrandı, Kuça’nın parlak savaşçılarını çöle doğru çekip orada onları ortadan kaldırdı. Bunlar Kızıl’ın Buddhacı duvar bezemelerinde resmedilen zarif beylerin Cressy ile Agincourt’u idi. A-shih-na She-erh, Kuça’ya zaferle girdi; ardından, hükümdar ve ordusundan geri kalanlar tahkim edilen Yaka-arık kasabasına sığınmış olduğundan, peşlerine düşüp kırk günlük bir

kuşatmadan sonra burayı ele geçirdi. Kuça'da, A-shih-na She-erh on bir bin baş kesti. "Batı bölgeleri korkuya kapılmıştı."

Kuça'nın düşüşü Gobi şehirlerine inen bir ölüm darbesiydi; bu diğer çağlardan beri varlığını sürdüren çekici ve ekili dünyanın sonunu belirliyordu. Kızıl duvar bezemelerinin anılarını taşıdığı parlak uygarlık, bu yıkımdan sonra bir daha asla kendine gelememişti. Kızıl'da J. Hackin tarafından yapılan araştırmalar, bu tarihte (648-650) iki resim stili arasında bir kopuş olduğunu, ikincisinde rölyefteki azalmayı telafi etmek için daha güçlü renkler kullanıldığını gösteriyor. Bu biçimde yeni bir Sasani İran etkisi dalgası da sezilebilir; oysa gerçekte bu, 652'de Araplar ülkelerini ele geçirdikten sonra kaçıp yeni Çin himayesine sığınan İranlı sığınmacıların işidir.

Tarım Havzası'nın kuzey vahalarının denetimini ele geçirdikten sonra, Çinliler dikkatlerini güney öbeğine çevirdi. Hotan hükümdarı 632'de imparator T'ai-tsung'un egemenliğini tanıyıp, oğlunu da imparatorluk muhafızları arasına göndermişti. Ancak, bu iyi niyet kanıtları Çinlileri tatmin etmişe benzemiyor ve sonrasında 648'de Kuça'yı fethettiler, güney vahaları üzerinde daha sıkı bir denetim uygulama zamanının geldiğini hissettiler. "Bu darbeden sonra Batı Bölgeleri korkuya kapıldı." dediler. "Şimdi sıra hafif süvarileri alıp Hotan hükümdarına yular takma zamanı!" Çok geçmeden dediklerini de yaptılar. Çin bölükleri beklenmedik biçimde Hotan vahasına vardı ve hükümdar sarsıldı. Çinli komutan "ona T'ang'ın ağırlığını, doğaüstü gücünü açıklayıp, gelip kendini Göğün Oğluna sunmasını teşvik etti." Hükümdar tavsiyesine uydu; üstelik bundan hiçbir şey kaybetmedi, çünkü Ch'ang-an'ın sarayında birkaç ay kaldıktan sonra, bir tören cüppesi ve beş bin top ipekle eve dönmesine izin verildi.

O çağa değin barbar kalan Tibet'te, güçlü bir şef Lhasa bölgesinde bir devlet oluşturmaya çalışıyordu. Çin'e karşı çarpıştıktan sonra, sonunda T'ang yürüncesine girip, 641'de imparator T'ai-tsung ona bir Çin prensesinin elini bahşetti. Böylece bu vahşi dağlılar arasına uygarlık sızmaya başladı. T'ai-tsung Hindistan'a, Kuzey Hint imparatoru Harça'nın divanına bir elçi bile gönderdi (643). Ama Çin'in o ülkeye giden en iyi elçisi, Ch'ang-an'dan 629'da ayrılıp, tüm Orta Asya ile Hindistan'ı gezdikten sonra ancak 644'te geri gelen ünlü hacı Hsüang Tsang idi. Daha önce Turfan, Karaşar, Kuça, T'ien Shan, Issık Göl, Tokmak, Semerkand, Belh ile Kabil Vadisi üzerinden gidip Pamirler, Kaşgar, Yarkent, Hotan, Lob Nor ile Tun-huang üzerinden geri döndüğü gezisini anmıştık. Gerçekten eski İpek Yolu'nun iki yolunu da izlemişti. T'ang hanedanının getirdiği barış ortamı, Han hanedanının

çöküşünden beri herhangi bir noktada tıkanmış olan Çin'den Hindistan ile İran'a giden kıtalararası yolları yeniden açmıştı. Kimi durumda T'ai-tsung'un gücü hacıların ayak izlerini bile sürüyordu. 647'de Hindistan'a giden bir Çin elçilik heyeti saldırıya uğradı ve elçi Wang Hsüan-ts'e imparatorluğun tebaası olan Tibet ve Nepal reislerinden takviye istemek için yola çıktı. Bölükleriyle Hindistan'a dönüp zincirleyerek Ch'ang-an'a geri götürdüğü saldırganlarından öcünü aldı.

Fetihlerinin bir sonucu olarak Çin, Pamirlere değin doğrudan denetim uyguladı. T'ai-tsung'un meşru gururu anlaşılabilir. Yaşam öyküsünün yazarları onun için "eski çağlarda barbarları boyun eğdiren hükümdarlar yalnızca" demişti, "Ch'in Shih-huang-ti ile Han Wu-ti idi. Ama üç karışlık kılıcımı elime alarak, iki yüz devlete boyun eğdirip, dört denizle kuşatılan her yere boyun eğdirirken, uzaklardaki barbarlar bağılıklarını bildirmek üzere bir biri ardına geldiler!"

Çin gücünün Hindistan ile İran'a doğru bu yayılımının inanç çevresinde de etkileri oldu.

Sonlara doğru Buddhacılığı yaymak için çabalayan T'o-pa Wei hanedanının çöküşünden beri, bu din sayısız saldırıyla karşılaşmıştı. 574'te Çin'in kuzeyindeki kısa süreli hanedanlardan biri hem "yabancı dini" hem de Tao-culuğu yasaklayan bir karar yayımlamıştı, ama altı yıl sonra bu kovalamaca sona erdi. İki Sui imparatoru ortodoks Konfüçyüsçüler olarak yola çıktılar – yeni her hanedan gibi meşruluklarını yerleştirmek için yüksek bürokrasiden destek almışlardı – ama zaman geçtikçe Buddhacılığa daha çok yakınlık gösterdiler. T'ang T'ai-tsung olacak sert askere gelince ise, tahta çıkışında teslimiyetçi ve inzivacı bu Hint dinine karşı kuşkudan başka bir duygu taşııyordu. "İmparator Liang Wu-ti" diyordu, "görevlilerine Buddhacılığı başarıyla öğrettiği için ayaklanmacılara karşı kendisini savunmak üzere at bile binemiyorlardı." Taocu "hareketsizlik"e de eşit düzeyde soğuk davranıyordu. "İmparator Yüan-ti, Lao-Tzu'nun metinlerini yanındakilere açıklardı; imparatorluğu istila eden barbarlara karşı yürümekle ilgilense daha iyi ederdi." T'ai-tsung'un bu konulardaki özel danışmanı Buddhacılıktan doğal olarak öğrenen Konfüçyüsçü yaşlı bir bilgeydi. Kendisi bugüne değin ününü koruyan, devlet Konfüçyüsçülüğünün Sakyamuni'nin keşiflerine karşı tüm yakınmalarını sıralayan bir andaç bırakmıştır. Aşağıdaki alıntı Çin'de süren fikir savaşına ışık tutacaktır.

Bu kitapçık özünde "Buddhacılık" diyordu, "bize ilk olarak Tarım Havzası üzerinden, çok zararlı olamayacak derecede yabancı bir yapıda ulaştı.

Ama Han çağından beri Hintçe yazıtlar Çinceye çevrildi. Yayılması ana babaya sadakat ile hanedana bağlılığın altını oyuyor. Genç erkekler kamu görevlerinden kaçmak için manastır yaşamını benimsiyor. Başlarını kazıyor, bağışlarla yaşayıp prensleri ile ana babalarına gereken saygıyı göstermeyi reddediyorlar.” Dahası, “Buddha öğretisi çapraşıklık ve aşırılıklarla dolu. Öğrencileri yaşamlarını tembellikle geçirip, herhangi bir iş görme kaygısı taşımıyorlar. Bizimkilerden başka giyecekler giyiyorlarsa, bunun tek amacı kamu yetkililerini etkileyip kendilerini her kaygıdan koparmak içindir. Düşürünü görüşleriyle sıradan kişilere gerçek dışı mutluluk peşinde koşmaya kışkırtıp, yasalarımız ile atalarımızın akıllı kurumlarını küçümseme düşüncesini aşıyorlar.” Üstüne: “Bu mezhep tümü de evlenmemeye ant içmiş yüzbinden fazla keşiş ile yine aynı sayıda kadın keşişten oluşuyor. Bunları birbiriyle evlendirmek devletin çıkarına olacaktır. Böylece yüzbin aile oluşturup gelecek için asker sağlarlar.” Yakın çağlara değin Buddhacı manastırcılığın anti-sosyal ve anti-ulusal karakterine karşı yinelenmiş çok sayıda suçlamalarla karşılaşırız. Bu manastır karşıtlığı Konfüçyüsçü aydınlar, diğer deyişle yüksek bürokrasi yani tüm mandarin arasında bir gelenek olmuştur.

626'da tahta çıkışından beri, bu bakış açısını paylaşan imparator T'ai-tsung keşişlerin ve manastırların sayısını büyük ölçüde azaltmıştı. Ama Tarım Havzası gibi Buddhacılığın derinden aşılarmış olduğu topraklarda Çin egemenliğinin yerleştirilmesi, yine ardından gelen Hindistan ile politik ilişkiler uzun süreçte imparatorun tutumunu değiştirecekti. Hsüan Tsang'ın öyküsü bunu gösterir. 629'da ünlü Buddhacı bilge, kutsal Ganj ülkesine hacca gitmek üzere izin istediğinde, yetkililer gerekli izin isteğini geri geçirdi. Sınırı gizlice geçip, Tun-huang sınır karakolundan kaçınarak, neredeyse yolcuğunun ilk aşamasında canını yitirdiği Gobi'nin ortasına doğru rehbersiz bir şekilde yola çıkmak durumunda kaldı. Tarım Havzası'nı geçerken Çin'in saygınlığı ile yerli yöneticilerin Buddhacılığa bağlılığı onu korudu ve Türkistan ile Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşabildi. Hindistan'da, yalnızca dindaşları tarafından değil, Çin'den onca yolu Sanskrit felsefesi çalışmak için gelen bu gezgini ülkelerinde görmeyi merak eden Hindu prensleri tarafından da en sıcak şekilde karşılandı.

Hsüang Tsang yalnızca Buddha'nın doğum, vaaz ve ölümüyle bağlantılı kutsal yerleri görme arzusundan ilham alan dindar bir Buddhacı değildi. Aynı zamanda Brahmançılık ile Buddhacılığın çeşitli metafiziksel sistemlerini en ince ayrıntısına değin çalışan çok belirgin bir filozoftu. Sonunda evrilip bir tek sızma bileşkesiyle yorumladığı şey, biraz Berkeley ile

Fitche'inkine benzeyen mutlak idealizm sistemidir. O, hem kişisel benliğin hem de dış dünyanın göz ardı edilmesine ya da daha doğrusu ikisinin birden, onun "yalnızca düşünce" ya da tercih edilirse "idealler düzlemi" diye adlandırdığı şeye indirgenmesine izin verir. Bu öznecilik ile tekçilik arasında salınan, kurnazca gölgelenmiş bir felsefedir; ama tekçiliğin tersine tüm madde algısını yalanlarken Batı özneciliğinin tersine özü ya da en azından somut özü yalanladığı için tam olarak bu entelektüel tavırlardan ikisi olarak da tanımlanamaz.

Gerçekte, Hsüan Tsang gibi çevirmenlerin Çin'e ifşa ettiği şey, bu tür sistemlerden çok daha fazlasıydı. Bu, tam bir kavramlar, bakış açıları, metafiziksel yapılanmalar ile aydın çözümlemeleri hazinesiydi. Gerçekten de, T'ang hanedanının tebaası için bu şekilde erişilebilir kılınan, Hint düşüncesinin tüm mirasıydı. Konfüçyüsçü aydınların direnmesine karşın, canlı görüşlerin karşı konulması olanaksız istilası gerçekleşti. Bunun bir kanıtı, Chu Hsi tarafından geliştirilen Sung döneminin ortodoks Neo-Konfüçyüsçülüğüne bilinçsizce bu fikirlerin nüfuz etmiş olmasıdır. Ancak yirminci yüzyıldaki Batılı görüşlerin bir anlık istilasıyla karşılaştırılabilecek bir "zihin aktarımı" vardı. Hsüan Tsang'ın en dikkat çekici başarısı belki de, Gobi'yi, T'ien Shan'ı, Pamirler ile Hindikuş'u geçmesinden çok, bu bilinmeyen Hint düşünce dünyasını, bu parıltılı ve onun güvenli, yanılmayan çıgırlar bulduğu görünüşte geçilmez olan ormanı keşfidir. Bu kuşkusuz pek çok öncelin peşinden gidip tümünü geride bıraktığı, en karmaşık, ince, ayrıntılı Hint metafizik kavramları çevirip, Çin yazı imleri denen o yetersiz aygıt ile – neredeyse yepyeni bir dil olan – amacına uygun bir Çince söz varlığı oluşturmaya olağanüstü bir emekti. Thomasçı felsefeyi Çin imlerine çevirmesi gereken şu Katolik misyonerler ancak böyle bir başarıyı tatmıştı.

Hsüan Tsang, dindar bir hacı ve şaşırtıcı güce sahip metafiziksel eserlerin tercümanı olmasının yanı sıra, aynı zamanda en ileri görüşlü kâşiflerden ve en isabetli coğrafyacılarından biriydi. Yolculuğunun anlatısı, yedinci yüzyılın ilk yarısında Orta Asya ve Hindistan'ın fizikî, siyasî ve ekonomik coğrafyasının ülkesi ülkesine, mili miline bir araştırmasıdır. Çin sınırından İran yakınlarına, Afganistan'dan Assam'a değin geçtiği tüm bölgelerin tarım ve ticarî etkinliklerini sıralar. Ayrıca yolculuğunda karşılaştığı tüm farklı halkların (Sanskritçe dilbilgisi özetini de içeren) dilleri, (kast sisteminin hızlı bir taslağı ile) kurumlar ile görenekleri, batılları, dinleri ile felsefelerini sayar. Son olarak, farklı hükümdarların kişilikleri ile birlikte çeşitli politik güçlerin çok ayrıntılı bir anlatısını verir.

Bu son gözlemler imparator T'ai-tsung'un ütöpik dış politikası için özellikle değerli olmuş olmalıdır. 629'da, hacının yola çıkmasına engel olmak istemişti, 644'te Çin'e geri döndüğünde ise imparator onu en yüceltici biçimde, arkadaşça karşıladı. Gezgin çeşitli Hint devletleri konusunda uzun süresorular sorup, yanıtlarından tatmin olduğu için ona müşavirlik görevi vermek istedi. Din ve felsefe çalışmalarıyla dolu olan Hsüan Tsang, öneriyi geri çevirdi. Bununla birlikte, henüz tamamlanmamış olan Ch'ang-an'daki Yardımseverlik manastırına yerleşti ve ondan artık hoşlanmaya başlayan T'ai-tsung onu sıklıkla buradan saraya çağırıyordu. Bu manastırın açılışı, Hsüan Tsang'ın dostluğundan dolayı ortaya çıkmayı kabul eden imparatorun tanık olduğu bir tören alayı tarafından kutlandı. Hsüan Tsang'ın yaşam öyküsü, Hindistan'dan getirdiği sancaklar ile Buddhacı yontuların eşlik ettiği bu görkemli etkinliği betimler. Yakın arkeolojik keşifler, bu dönemden Çinli Buddhacı heykellerin kiminin Hint kökenini doğrular. Kuzey Shan-si'deki T'ien-lung-shan mağaralarında, Hint Gupta sanatının doğrudan taklitleri olan, T'ang çağından, kesinlikle T'ang'da üretildikleri anlaşılan heykeller keşfedilmiştir. Bunlarda modelleme yumuşaklığı, yuvarlatılmış bir çekicilikle belirleyici biçimde Çin'e benzemeyen, kalıtsal tropik duygusallığıyla tüm Hint güzellik algısını temsil eden yapıların bir karışımı vardır. Dahası Sui ile erken T'ang dönemlerinde plastik formun genel bir iyileştirmesi de vardı. "Çin Romaneski"nin sıkıcılığından kaçınan Buddhacı yontuculuk, aşamalı olarak vurguyu modelleme üzerine çekti. Bu değişimin özellikle Hsüan Tsang gibi hacıların getirdiği Hint modelleri örneğinden kaynaklandığına hiç kuşku yoktur.

T'ang İmparatorluğu'nun Hindistan ile İran sınırlarına değin yayılması yalnızca Buddhacı Hindistan'la yakından bir bağlantı getirmekle kalmadı, aynı zamanda İran ile Maverünnehir'den Hristiyan misyonerlerin de yolculuk etmesine olanak sağlayıp, imparatorluğun göbeğinde Nesturi Hristiyanlığın yerleşmesine yol açtı. 635'te A-lo-pen – Süryanice din unvanı Rabban'ın Çince aktarımı – diye bilinen Nesturi ruhban Ch'ang-an'a geldi. 638'de bu misyoner başkentte bir kilise dikti, bu olay imparator T'ai-tsung'un Hristiyanlığa karşı yardımsever tavrını da anlatan 781 yılına tarihli Süryanice ve Çince yazıtlarda kayıtlıdır.³²

32 Çin'in Orta Asya yayılmasının, kendi ekonomik yaşamı üzerinde de yankıları oldu. Örneğin, Çinlilerin ilk kez, Hintleri taklit ederek şeker kamışından şeker üretmesi (önemi günümüzde Szechwan ile Kanton bölgesinde şeker kamışı üretilmesinden ölçülebilecek bir olay) T'ang döneminde oldu. Ayrıca üzümle içki yapmayı da öğrendiler. İlk Han imparatorları döneminde Çin ilk olarak, tümü de üzümleriyle ünlü Kaşgar, Turfan, Karaşar, Kuça vahaları ve Fergana ile doğru-

T'ai-tsung elli üçüncü yılında, diğer deyişle Çin tarihindeki en şanlı saltanatlardan birinin yirmi üçüncü yılından sonra, 10 Temmuz 649 günü Ch'ang-an'daki sarayında öldü. Li-ch'üan yakınlarına gömüldü. Mezarının çevresine fethettiği hükümdarlar ile seferlerinde sürdüğü savaş atlarının imgelerini yontturmuştu. Askerleri ona o kadar bağlıydı ki, örneğin içlerinden biri olan yaşlı Türk komutan A-shih-na She-erh eski gelenekte olduğu gibi "İmparator'un mezarını koruyabilmek üzere" efendisinin kâhınları üzerinde kendisini öldürmek istedi.

dan ilişkiye geçti. Geleneğe göre, üzüm Çin'e ilk M.Ö. 125'te getirildi. Ama unutulmuş çağlardan beri bildikleri pirinç, darı ve diğer tahılları mayalamaya ek olarak üzümden içki yapmaya ilkin, kuşkusuz Turfanlı üzüm yetiştiricileri örneğine uyarak T'ang dönemine değin girişmemişlerdi. Güneyde yetişen çayın kullanımı Kuzey Çin'de Chou çağlarından beri biliniyordu, ama Han döneminde hâlâ orta ve yukarı sınıflar için ayrılmış lüks içecekti. Tüm sınıfların eriştiği ulusal bir içecek olması ise ancak T'ang döneminde, sekizinci yüzyıl ortalarında gerçekleşti.

BÖLÜM XVIII

T'ANG SARAYINDAKİ ENTRİKALAR

Büyük T'ai-tsung'un oğlu imparator Kao-tsung tahta çıktığında ancak yirmi iki yaşındaydı. Saltanatı otuz üç yıl (650-683) sürdü. Çalışkan ve doğal olarak yardımseverdi, iyi niyetli ama ne yazık ki zayıf bir karaktere sahipti. Değişik din kültürünün tümüne özen gösterdiğinden, bir olayda İmparatorluk Göğünün Egemen Efendisine kurbanlar sunmak üzere kutsal T'ai-shan dağına çıkarken, diğer olaylarda hem Konfüçyüs'ün mezarına hem de en eski Taocu tapınaklara yapılan hac yolculuklarına katılıyordu. Ch'ang-an'daki Sino-Süryani yazıtına göre, Nesturi Hristiyanlığı da koruyordu. Saltanatı sırasında, ya da en azından erken döneminde, babasının öncü komutanları sayesinde Çin yayılması sürüyordu. Kao-tsung hem büyük T'ai-tsung'un hem de önceli Sui imparatoru Yang-ti'nin başaramadığı Kore'nin fethini gerçekleştirdi. 660-665 arasında, generalleri üç Kore devletinden, yarımada'nın güneybatı kıyısında konuşlu bulunan Paikche'yi fethetti. 668'de üç devletten Seul'un kuzeybatısına düşen en önemlisi olan Kokuli'yi (Kore) ele geçirdiler. Doğu kıyısındaki üçüncü Kore devleti Silla aynı anda Çin egemenliğini tanımış olduğundan, böylece tüm yarımada Çin yörüngesine girdi. Türkistan'da imparatorluk ordusu Issık Göl'ün kuzeydoğusunda Batı Türklerinin bir ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldı. Kış yaklaşırken Çinli general Su Ting-fang ayaklanmacılara karşı yürüdü. "Kış geliyor, yer karla kaplıydı. Türkler Çinlilerin bu denli ıssız bir ülkede böyle bir dönemde bir sefer başlatacaklarını hiç düşünmemişti." Su Ting-fang, Ebi Nor'a akan kollardan biri olan Boratala (Bortala Ç.N.) ırmağında göçebeleri bastı. Issık Göl'ün batısındaki Çu (Çuy Ç.N.) ırmağında onları bir kez daha yenip, sonunda hanlarını Çinlilere ihanete uğradığı Taşkent'e sığınmaya zorladı (657). Batı Türkleri hanları olarak imparatorluğun adayları olan kişileri tanımak zorunda kaldı.

Durum aniden tersine döndüğünde, imparator Kao-tsung babasının ömür boyu yaptığı işi tamamlamayı başarmış gibi görünüyordu. 665'ten başlayarak Batı Türkleri açıktan ayaklandı. 670'te hâlâ neredeyse vahşi olan

Tibetliler Tarım Havzası'na dalıp Kuça, Karaşar, Kaşgar ile Hotan'ı – Çinlilerin “Dört Garnizonu” – ele geçirdi. Daha da önemlisi, Moğolistan'daki Doğu Türklerinin, merkezi Yukarı Orhon'da bulunan ve imparator T'ai-tsung'un 630'da yerle bir ettiği kağanlığı, önceki yönetici boydan gelen Kutluğ Kağan eliyle yeniden yapılandırıldı. İmparatorluk tekrar kötü günlere düştü. Otuz dokuz yıl boyunca (682-721) “börüler gibi” olan Moğolistan Türkleri, Çin Seddi'nin ötesinden gelip “koyunlar gibi” olan Çinlilerin topraklarını boşalttılar.

Bu arada başkentte Kao-tsung'un saltanatı, imparatoriçe Wu Tse-t'ien aracılığıyla feci bir şekilde sona erdi.

Wu Tse-t'ien imparator T'ai-tsung'un eski gözdelelerinden biriydi. İmparatorluk haremine 637'de on dört yaşındayken girmiş, zekâsı ve güzelliğiyle öne çıkmıştı. Gelecekteki Kao-tsung hâlâ Veliaht iken, onu babasının eşleri arasında görerek, o günden sonra içinde ona karşı gizli bir sevgi beslemişti. T'ai-tsung'un ölümü üzerine eşleri ve cariyeleri birlikte saçlarını kesip bir manastıra girmişlerdi. Resmî yuğ dönemi biter bitmez, yeni Göğün Oğlu genç kadının inzivadan getirilmesini buyurup, ona saraydaki eski konumunu geri verdi. Ama bu hırslı odalık için ikincil bir konum yeterli değildi. Düşmanı olan şair Lo Pin-wang'a göre, “kelebeğin duyargası gibi gerilmiş olan kaşları diğer kadınlara asla teslim olmazdı. Yüzünü yeniyle gizleyerek başkalarına kara çalardı. Tilki sihirlerinin efendisini ele geçirme gücü vardı.” Amaçlarını elde etmek üzere nice acımasız olursa olsun herhangi bir suçu işlemeye hazırды. İmparator için dünyaya getirdiği kendi çocuğunu elleriyle boğup, çirkin suçun meşru imparatoriçeye yüklenmesine neden oldu.

T'ang yıllıklarındaki bu entrika ikiyezlü bir kibarlığın ek *mise en scène*'i (mizansen, Ç.N.) ile Tacitus'u anımsatır. Bir kız olan çocuğun doğumundan sonra, imparator Wu Tse-t'ien'e ziyarete gelmişti. Bebeği okşayıp, kucağına alarak genç anayı kutlamıştı. Oradan ayrılır ayrılmaz, Wu Tse-t'ien yeni doğanı boğup beşiğine yerleştirmişti. İmparatorun gelişi duyurulmuştu. Wu Tse-t'ien onu sevinçten ılıdayan yüzüyle karşılayıp, kızını göstermek üzere beşiğin örtüsünü açmıştı. İmparatorun gözleri korkunç görüntüyle karşılaştı; beşikte çocuğunun ölü bedeni yatıyordu. Gözyaşlarına boğulan Wu Tse-t'ien sonunu getirmek üzere olduğu kadına karşı doğrudan herhangi bir ithamda bulunmamaya özen gösteriyordu. Sonunda, sorgulandığında, suçu imparatoriçenin yanındakilere atmakla yetinmişti. Bekleneceği üzere, onlar da kuşkuyu üzerlerinden kaldırmak üzere imparatoriçenin

birkaç dakika önceki ziyaretini anlatmıştı. Oyun çok sinsice ayarlandığı için Kao-tsung imparatoriçenin suçlu olduğuna kanımişti. Konumundan indirilip yerine Wu Tse-t'ien getirildi (655). Babasının yaşlı yoldaşlarının karşısındakı durmalarına karşın, imparator tümüyle yeni eşinin denetimine girdi. Eski Roma'daki Agrippina gibi, bir perde gerisine gizlenerek meclisin tüm tartışmalarına katıldı. Kao-tsung eski imparatoriçesini gizlice ziyaret etmeyi sürdürdüğünden, Wu Tse-t'ien mutsuz kadının elleri ile ayaklarının kesilmesi buyruğunu verdi.

660'tan başlayarak, güçsüz Kao-tsung adına devlet işlerini Wu Tse-t'ien yönlendiriyordu. Yerleştirdiği bir bilgi vericiler sistemi üzerinden sarayda karşılıksızca korku estirebiliyor, kıskançlığını, kinini gönlünce doyurabiliyor, T'ang imparatorluk ailesi üyesi bile olsa düşmanlarını ortadan kaldırıbiliyordu. Kendisine karşı çıkan mandarinleri temizledikten sonra, dulları ile kızlarını kendine köle olmaya zorladı. Güçsüz ve çözümsüz imparator ise kurbanların suçsuz olduğunu görüyor, ama herhangi bir eyleme kalkışmıyordu. Söylencelerin sağlığını etkilediği söylenir, ama bu cansızlıkta evdeşinin küçük girişimlerinin katkısı olmuş olması muhtemeldir. Yıllıkçılar imparatorun sonraki günlerinde, "başı şişip neredeyse kör biri oldu. Tabibi şişmiş kısma dokunmayı önerdi, ama Wu Tse-t'ien imparatorun başına el sürmenin cezasının ölüm olabilecek bir *lèse-majesté* (hükümdara ihanet, Ç.N.) suçu olduğunu haykırdı. Tabip bu görüşe bağlı kalıp şişliği kesikle açınca imparatorun görüşü büyük ölçüde iyileşti. . . . Çok sevinmiş gibi davranan imparatoriçe gidip yüz parça ipek getirerek tabibe verdi. Bununla birlikte bir ay sonra imparatorun bir anda düşüp şahitsiz öldüğü öğrenildi" diye yazarlar (27 Aralık 683). Oğlu adına görev üstlenen Wu Tse-t'ien yirmi iki yıllığına imparatorluğun mutlak hâkimi oldu (683-705).

Vicdansız davranışına karşın, Wu Tse-t'ien üstün bir kadındı ve mutsuz kocasına göre devlet işlerinin idaresinde daha yetenekliydi. Sarayda görülen trajedilere karşın, T'ang İmparatorluğu'nun idarî mekanizması onun güçlü önderliğinde faaliyetini sürdürdü; öncü erler de her yerde barbarları geri püskürttü. Onun hükümeti sırasında Çinliler Tarım Havzası'nda Kuça, Karaşar, Kaşgar ile Hotan'ın "Dört Garnizonu"nu geri aldılar (692). Moğolistan'daki Türklerle ilişkilerinde daha başarısızdı, Kansu, Shensi, Shansi, Hopei sınır semtlerini ani baskınlar yapıp yağmalamadan neredeyse bir yıl geçti. Koço (doğrusu "Höşöö" Ç.N.) Tsaidam'daki Türkçe yazıt "O günlerde" der, "kendi kölelerimiz köle efendisi olacak düzeyde başarılı akınlarımız oldu."

İç işlerinde Wu Tse-t'ien tüm engelleri aşıyordu. Kimse bu yılmaz kadının isteği önünde durmuyordu. Sahip olduğu büyük yüreklilik sonucunda 684 yılında işleri kendi oğlu genç imparator Chung-tsung'u devirip kendini onun yerine "imparator" ilan etmeye değin götürdü (690). Eski bir odalığın yönetiminin utancı ve şair Lo Pin-wang'ın bir çağrısıyla tetiklenen hanedan prensleri sonuçsuz bir ayaklanma girişiminde bulundu. Ayaklanmaları bastırılıp kesilen başları imparatoriçeye getirildi. Bu sırada Wu Tse-t'ien akınlarına son vermek, ayrıca düşmanlarına karşı desteklerini kazanmak amacıyla Moğolistan'daki Türklerle arasını düzeltme gereğini fark etmişti. Kağan Bekçor'a (Mo-chüeh) kızını yeğenine istetmek üzere bir elçilik gönderdi. Türk bu isteği tiksintiyle geri çevirdi. O kızını bir gâsıbın yeğeniyle değil, onun kenara çektiği gerçek imparatorla evlendirmek istiyordu. Kendini imparatorluk sarayındaki hizipler arasında arabulucu atayarak meşruluğun koruyucusu ilan edip, T'ang hanedanı yeniden tahta çıkarılmazsa, birliklerinin başında gelip bu işi kendisinin yapacağı yönünde gözdağı verdi. Korkuya kapılan Wu Tse-t'ien, gerçekten kendisi tek yönetici olarak kalmasına karşın Chung-tsung'un haklarını resmî olarak tanıdı.

Gücüne güvenerek, her hevesini tatmin ediyordu. Yaşı çokça ilerlemiş olmasına karşın, gözdesi olarak genç bir keşişi seçip, "gündüz ya da gece saraya girme izni ile" Loyang'daki başlıca manastırlardan birine rahip olarak atanmasını sağladı. Üstüne, genç din adamının özel çekiciliğinden oldukça ayrı olarak, yaşlı dul, Buddhacılıkla derinden ilgileniyordu. Bu sıradışı kadının kişiliğinde, her tür zalimlik ile çapkınlığın yanında güçlü bir din duygusu bulunup, arada sırada derinden bağlılık nöbetleri de geçiriyordu. Böylece 672 ile 675 arasında, boddhisatvalar, keşişler ve koruyucu hükümdarlardan oluşan yoldaşlarıyla birlikte ünlü Lung-men kaya Buddhasının yontusunu buyurup gözlemledi. Geçmişin idealizm ve gizemciliğinin yerini ürkütücü bir gerçekçi şiddetin aldığı bu tür yapıtlar, kuşkusuz Wu Tse-t'ien'i çektiği anlaşılan Buddhacılık türüne de ışık tutuyordu. Bunlar ayrıca hükümdarın bu inanca uyguladığı özel korumaya da tanıklık eder. Bu korumaya girenler arasında öne çıkan, 671'de Sumatra yoluyla Hindistan yoluna çıkan, Hopei'li bir keşiş olan hacı Yi Ching idi. Hindistan ile Dış Hindistan'ın barınaklarındaki yirmi dört yıldan sonra 695'te deniz yoluyla geri gelerek çok sayıda Sanskritçe metin getirdi. Loyang'a gelişinde Wu Tse-t'ien yanında kalabalık bir toplulukla birlikte onu karşılamaya gitti; ona yaşamının geri kalanını adadığı çeviri işi için gerekli her olanağı ayarladı.

Bu sırada Wu Tse-t'ien'in saltanatı sonuna yaklaşıyordu. Düşmanca efkâr-ı umumiye ile Türklerin işe karışma gözdağı sözde bile olsa, bu durum Chung-tsung'u yeniden tahta çıkarma kararı almasına yol açmıştı. Gerçekte ise yeni gözdeleleri Chang kardeşlerin desteğiyle tek başına yönetmeyi sürdürüyordu. Ama ona karşı bir komplo hazırlanıyordu. 705 yılında bir gece komplocular silahlanıp sarayı istila etti. Güçsüz hükümdar, ürkek Chung-tsung'la karşılaşp, onu imparator ilan ederek güçle Wu Tse-t'ien'in konutuna ittiler. Yardımcıları ayaklarının dibinde doğranmış, yalnız ve savunmasız olarak uykusundan uyanan yaşlı imparatoriçe, yine de direnç gösterebiliyordu. Chung-tsung'u sindirmek için son bir girişimde bulundu ve komplocular ona zaman verseydi belki de amacına ulaşacaktı, ama boğazına bir hançer dayadılar ve onu tahttan çekilmeye zorladılar (22 Şubat 705). Birkaç ay sonra seksen iki yaşında üzüntüden öldü.

Bir kez daha devletin başına yerleştirilen imparator Chung-tsung, kendisinin önceden olduğu gibi aynı iyi ve güçsüz adam olduğunu gösterdi. En sevdiği rahatlama, Hindistan'dan dönerken getirdiği Sanskritçe yazıtların Çince çevirisi üzerine çalışan Buddhacı keşiş Yi-Ching'le söyleşmekti. Dahası, Chung-tsung korkunç annesi ona acı çektirirken, hem ruhun hem de canın güzel sağaltıcısı Boddhisatva'ya uzun süre yalvardığını, sonuçta da yalvarışlarının karşılık gördüğünü hatırlamış olmalıdır. 705'te tahta yeniden çıkarıldıktan sonra, göklerdeki kurtarıcısına karşı nankör görünmeyi hiç istemediğinden, başkentteki en aziz keşişleri sık sık sarayına çağırıyordu. Onun özel gözdesi 707 yazını onunla birlikte geçiren Yi Ching idi. İmparator hacının çalıştığı manastıra gidip, hasırının üzerine oturarak Hintçe metinlerin çevirisine kendi eliyle yardım bile etti.

Ne yazık ki, nazik imparator ile aziz keşiş arasındaki bu arkadaşça işbirliğini başka bir saray entrikası kısa süreliğine kesintiye uğrattı. Chung-tsung'un evdeşi olan genç imparatoriçe Wei, acı verici düzeyde hafif meşrep bir kadındı. Müteveffa imparatoriçe Wu Tse-t'ien'in yeğeni olan yakışıklı Wu San-ssu'yu sevgilisi olarak seçmişti. Chung-tsung aldatılmış ama hiçbir şey fark etmemişti. Bu ahlaksızlıktan dolayı öfkelenen hanedan üyesi genç bir prens, Wu San-ssu'yu bıçakladı (707), ama imparator, öcünün alınmasını kabullenmediği için bu durum bir işe yaramadı. Sonunda kocasından hâlâ utanan bu Çinli Messalina, onun yerine hüküm sürebilmek için onu ağıladı (3 Temmuz 710). Ama onda Wu Tse-t'ien'in güçlü yetkisi olmadığı gibi, suçu ortaya çıkar çıkmaz da genç prens Li Lung-chi'nin önderliğinde hükümdarlık ailesi üyelerinin ayaklanmasına yol açtı. 25 Temmuz

gecesinde komplocular 705'teki entrikayı sahneye koydu; sarayı istila edip yaylın ok atışıyla imparatoriçeyi öldürdüler. Başı bir kazığa saplanıp kala-balığa atıldı. Ardından Li Lung-chi babasını imparator ilan ettirdi; bu kişi imparator Chui-tsung idi.

Bu sıralarda, Moğolistan'daki Türkler, tartışmasız hanları Bekçor'un (Mo-chüeh) yönetiminde saldırılarını sürdürüyordu. 706 yılında Bekçor'un yeğeni Kültegin (Ch'üeh-t'e-le) Ning-hsia'da Çinlilere karşı büyük bir yengi kazandı. Kültegin anıtı "Çinlilere karşı savaştık" der; "önce Kültegin Tadı-king-çur boz ata binip saldırdı, ama o at öldürüldü. Ardından İşparar-ya-matar boz ata binip saldırdı, o at da benzer biçimde öldürüldü. Son olarak Kedimlig doru ata binip üçüncü kez saldırdı. Zırhı içinde oklarıyla yüzden çok düşmanı öldürdü. Saldırdığını pek çoğunuz bilirsiniz, ey Türk soyluları. Orada Çin ordusunu yok ettik!"

İmparator Chui-tsung'un yüksek ahlakî değerleri vardı, ama hem yurttan hem de dışarıda durumla baş etmek üzere gerekli güçle donandığına inanmıyordu. Nasıl önlem alacağını bilemediğinden, Taocu bir filozofun görüşüne danıştı. O da ona Lao Tzu'nun öğretisi uyarınca evren eylemsizliği uygulamasını öğütledi. "Yönetimin mükemmelliği neye bağlıdır? Eylemsizliğe! Bırak olaylar kendi yolunda aksın, dünya kendini yönetir." Chui-tsung gücü, imparator Wei'yi idam ettiren, yine öne çıkan gücü ve uyanıklığıyla daha iyi bir yönetim beklentisi uyandıran oğlu Li Lung-chi'ye aktarmayı yeğledi. 8 Eylül 712'de imparator, tüm Çin tarihindeki en parlak saltanatlardan birini yaşayacak, şimdi imparator Hsüang-tsung adıyla anılan Li Lung-chi için tahttan indi.

BÖLÜM XIX

~

GÖRKEMLİ BİR DÖNEM

İmparator Hsüan-tsung tahta çıktığında ancak yirmi sekiz yaşındaydı. Aktif, cesur ve görevlerinin, hanedanının büyüklüğünün ve Çin'in Asya'daki imparatorluk kaderinin canlı bir duygusuna sahipti. Saltanatı (712-756) güçlü hükümdarlıklardan biri olup, onun çağı birçok bakış açısından Çin tarihinin *grand siècle*'i (büyük yüzyıl, Ç.N.) idi. Bunca yetenek bir arada çok nadir bulunur. Kendisi yetenekli bir edebiyatçı, şair ve müzisyen olan Hsüan-tsung yazarların koruyucusu olup, kendisini şairler topluluğuyla çevrelemişti. En büyük Çin lirik şairlerinden ikisi olan Li Po (701-752) ile Tu Fu (712-770) onun saltanatı sırasında yaşadı.

Büyük ölçüde edebî kinayelere dayalı olan Çin şiiri çoğu kez gözümüzden kaçsa da, uyandırdıkları duygular evrensel deneyimin bir parçası olduğu için T'ang lirik şairleri daha doğrudan erişilebilir görünüyor. Bu özelliği belki de T'ang lirik şiirinin türediği çoklu kaynaklardan dolayıdır. Bileşenlerini incelersek, hem yüceye doğru vahşi bir dalgalanmanın neden olduğu eski Taoculuğun büyük kozmik hayalini hem de dünyevî şeylerin evrensel süreksizliğinin uyandırdığı Buddhacı melankolisini buluruz. Bu ikili ilham, Li Po'nun şiirlerindeki bazı uzun dizelerde çok belirgindir:

Sarı Irmak Doğu Ummanına doğru akar,

Güneş ise Batı Denizine batar.

Zaman gibi su sonsuza dek gitmiş,

İkisi de akışını durdurmaz.

Gökteki ejderi sürebilir miyim,

Güneş ile ayın özünü soluyup,

Ölümsüz olmak için?

Bazen Li Po'nun bir mısrası, evrensel süreksizlik üzerine Buddhist öğretinin tüm ruhunu tek başına aktarıyor gibi görünür:

Dalgalar sonsuz kovalamacayla birbirini izler.

Kiminde ise ses *vanitas vanitatum* (tamamen hükümsüz, Ç.N.) notuyla biten bu şiirdeki gibi ton daha da acı ve daha umutsuz oluyor:

Güneş ile ay çıkıp,
Yeryüzü küllere dönecek.
Nedeni, bin yıl yaşamayacak olman,
Yaşamın kısa olmasından yakınıyor musun?
Ve yine:
Yaşam bir yolculuk,
Ölüm ise toprağa dönüş.
Evren bir han,
Geçen yıllar da toz gibi.
Geçmiş düşününce yakınırsınız,
Oysa geleceği düşünsek daha çok yakınacağız!

İşte bu da tanıdık romantik bir tema: “Teknenin bir günlüğüne demir atması”:

Deniz yolcusu uygun bir rüzgâr yakalar,
Demir alıp uzak kıyılara yelken açar.
Sayısız bulutlar arasından süzülen bir kuş gibi,
Gemisinin dümen suyu geride hiçbir anı bırakmaz.

Li Po’nun diğer şiirleri tamamen Taocu bir esin kaynağıdır:
Ch’in’im üstünde huzursuz çam ormanı havası oynayayım;
Kadehimi kaldırıp aydan bana katılmasını isteyeyim.
Ay ile rüzgâr hep arkadaşım olacak;
Aşağıdaki dost yaratıklarım ancak geçici yoldaşlardır.

Kadim tuğrul kuşu efsanesine atıfta bulunan Li Po, şeffaf sembolizmiyle bu sıradışı uçuşta Taoculuğun da ötesine geçer:

Tuğrul yükseldikçe yükselir;
Kanatları yerin dört bucağını sallar.
Bir anda, göğün yükseklerinde,
Yorulan kanatlarıyla uçuşu sona erip düşer.
Ama kanat çırpmasının esintisi
Gelecek binlerce çağı sarsacaktır.

T'ang şairleri bu yüksekliklere çıkmadıklarında, yeryüzünün yaratılışına karşılık gelen yer ile su, dağ ile uzaklık görüntüsüyle yetinebilirler. İşte Wang Po'dan (648-675) ünlü bir iki mısra:

*Alçak bulutlar yalnız ördekle birlikte uçar,
Güz suları sınırsız gök ile karışır.*

Ünlü bir ressam olan Wang Wei'nin bu dizesi, kendi başına bir resimdir: *Issız korulukların üzerindeki sürekli yağmurda ocak dumanı neredeyse hiç yükselmiyor.*

Li Po şiirinde, çok derin izlenimci bir tarzda ele alınmış bu boşluk görüntülerinden birçoğu vardır. İşte Tung-t'ing Gölü'nün bir resmi:

*Tan vaktinde Tung-t'ing Gölü kıyılarında dolaşırım;
Gözlerimi boşluğa salarım, ufuk önümde apaçık.
Gölün uykulu duru suyu önümde uzanır.
Buzlu, üzgün görüntüsü ile
Gerçek bir güz görüntüsü.
En azından hava açık,
Çakır dağlar ormanlara karışır.
Azar azar uzakta bir yelken açılır;
Tan ağarırken kuşlar havalanır.
Kıyıda Changsha yönünden bir esinti başlayıp,
Ak ayaz tarlaları ağırtır.*

Dağlarda:

*Uçsuz bucaksız gökyüzünün kapladığı dağların
Doruklarında kuşlar uçamaz
Görkemli görüntüyü gözlemek için doruğa tırmanırım
Aşağılarda büyük ırmaklar akıp geri dönmez,
Kuzey yeli de on bin li boyunca bulutları kovalar.
Alacakaranlık görüntüsü:
Gündoğumunda yeşil dağdan inerken,
Dağın ayı eve değin peşimden geldi;
İndiğim çığıra bakmak için durdum,
Yeşil yamaçlar boyunca açık bir ışık uzanıyordu. . . .*

Gecelik:

Yatağımın önünde ay ışığı parladı;

*Yerde ayaz olacağını düşünerek,
Başımı kaldırıp parlak ayı süzdüm,
Yine gömülüp ana yurdumu özledim.*

Manastır ziyaretinin hem şiirde hem de resimde ortak olan klasik temasında Buddhist veya Taocu bir ilham bulmak neredeyse imkânsızdır:

*Shu keşişi kadim santurunu getirip
Omei tepesinin batısına inmiş idi;
Bizim için parmakları tellere vurduğunda,
Sayısız uçuşumun hışırtısını işittik;
Gezginlerimizin yürekleri akan sularla yıkandı;
Çanlara inen kırağı gibi ölmekte olan notalar.
Dağlara akşam indiğini de fark etmedim,
Güz bulutlarının nasıl karardığını da görmedim.
Taocu bir münzeviyi ziyarete gitmek:
Su sesi içinde köpeğin havlaması,
Şeftali çiçeğinin çiy ile kalınlaşmış tacı,
Ormanın derininde zaman zaman geyik,
Gün ortası deresinde öğlen vakti hiçbir çan sesi yok.
Yaban kamışı gövdeleri göğermiş pusu böler,
Uçan bir çağlayan yeşil tepeden asılı.
Burada kimse nereye gittiğini söyleyemiyor;
Avuntusuz çamlarına yaslanıp dinleniyorum.*

Li Po'dan söz ederken, arkadaşı ve rakibi olan diğer büyük T'ang şairi Tu Fu'dan söz etmemek adaletsizlik olur. Bu güz görüntüsünün gösterdiği üzere o da bir manzara şairiydi:

*Duru güzde gözüme engel olan bir şey yok;
Ufukta ince bir sis yükseliyor,
Uzakta bir ırmak göğe karışır,
Yalnız bir şehir de sütlü sise gömülür.
Esintinin savurduğu son birkaç yaprak düşüyor,
Kıvrılan tepenin ötesinde güneş batar.
Dönen yalnız turna ne de geç kalmış!
Alacakaranlıkta ekinkargaları çoktan ormana üşüşüyor.*

Li Po ile Tu Fu yalnızca büyük lirik şairler değildi; imparator Hsüan-tsung'un arkadaşlığı onlara divan şairi konumu vermişti. Ch'ang-an sarayının

eşi benzeri olmayan yaşamından, ayrıca imparatorluk gözdesi güzel Yang Kuei-fei'nin çekiciliğinden söz etmişlerdi. Akıllı ve güzelliğiyle ünlenmiş bu kadın Çin'in Pomadouru, yine Marie Antoinette'i idi. Başlangıçta Hsüan-tsung'un oğullarından birinin hanımıydı, ama imparator ondan hoşlanırdı, oğlundan uzaklaştırıp kendi gözdesi yaptı. Li Po'nun ünlü Han güzeli "Uçan Serçe" diye övdüğü kişi oydu:

Prens kendisine katılacak genç hanımları seçiyor;

Tüm ülkeden hırsla gelen rakipler arasında

En güzeli kimdir?

Yuvasını sarayda yapan uçan serçedir. . . .

Somrasında da bu ince saygı gösterisi:

Şarkısı ile dansını bitirdiğinde,

Gökkuşağı bulutuna dönüp

Göğe yükselmesinden korkuyorum.

Li Po'nun imparatorun isteğiyle oluşturduğu bir diğer şiiri gözdesinden söz eder:

Bulutlar giyimi,

Çiçekler yüzü gibi.

Tu Fu da şu şarkıyı söylemiştir:

Güzel vücutları koku bulutlarıyla çevrili tanrıçalar.

Bu da Tu Fu'nun karaladığı bir saray gezinti yeri:

Üçüncü ayın üçüncü gününde, hava temiz, açık,³³

Ch'ang-an sularının ötesinde pek çok sevgili kadın;

Nazik adımları, uzak havaları ile öylesine erdemli, ağırbaşlı,

Kıvrımları dengeli, derileri öylesine pürüssüz, ince;

İşlemeli ipekten giyimleri yaz ışığını yansıtır;

Altın kabartmalı tavusları ile gümüş tek boynuzları.

Hanımlar başlarına ne takmış?

Kulaklarının önünden sarkan yanar-dönerli tüy çiçekler.

Arkadan bakınca ne görülüyor?

İnciler dikilmiş, bele sıkıca saran kuşaklar.

Bulut işlemeli gölgelikleri altında imparatorun eşinin³⁴ kız kardeşleri,

Kuo Hanım ile Ch'in Hanım saygınlık adlarını almışlar. . . .

33 Hükümdarlık bahçesinde geniş bir açık eğlence verilmiş, Ch'ang-an'ın tüm kibar halkı orada Kıvrımlı yolda geziniyordu.

34 Yang Kuei-fei.

Bu Çinli Trianonlar dağıtıldıktan ve gözdesi öldürüldükten sonra, Tu Fu, eşlik eden “amazonları” ile birlikte saray şenliklerinden birini anımsıyordu:

. . . Parlayan Işık Salonundan gözde saray hanımı
İmparatorluk aracında hükümdarına eşlik etti;
Aracın önünde ok yayları asılmış kız kardeşleri at sürer;
Ak atları katı altın parçalarını çiğniyordu.
Okçu bir hanım eyerine eğilip bulutları gezleyerek,
Oku uçan bir kuş çiftini birleştirence gülümsedi. . . .

Bir sonraki kuşakta bir başka ünlü şair Po Chü-i (772-846) *Ebedî Ha-set Şarkısı*'nda o sevinçli bölümleri yazacaktı:

Han Beyi sevgili kadınları ödüllendirdi; eşsiz güzelliği özlüyordu.³⁵
Yıllarca dünyayı yönetti, ama onu bulamadı.
Yang Evinde yaşına ancak gelmiş bir kız vardı,
En gizli saraylarda yetişmiş, henüz kimse görmemiş;
Öylesine güzel Doğal yapısı ile yanından kimse geçemezmiş;
Bir gün hükümdarın yanında bir saygı yerine seçilmiş.
Gözünün bakışı ve sevimli gülümsemesi ile, bin büyü fışkırıyordu,
İşte o anda tüm saray hanımları çok sıradan göründü.
Çiçek-Temizi Saray suyuna yıkanmaya gittiklerinde kış bahara dönüyordu.
Köpüren Ilık Bulak suyunda kaymak gibi derisini yıkadı;
Baştan çıkarıcı bir şekilde esnek ve ağırbaşlı hizmetkârları ona yardım ediyordu,

Bu İmparator'un beğenisiyle karşılaştığı ilk övgü oldu.
Kara bulutlu şakakları, çiçek gibi yüzü, altın işlemeli yan sarkaçları vardı;
O bahar gecesini güzel kokulu perdeler içinde ılık geçirdi,
Ama baharları geceler, ne yazık ki, çok kısa, kalktığında güneş yüksekte idi,
O günden sonra hükümdar erkenden divanı toplamadı.³⁶
Keyfini sürdürdü, hep imparatorun yanında idi, boş bir anı olmadı;
Baharda baharı görmeye çıktılar, geceleri de geceyle ilgilendiler.
İç saraylarda güzellerden en az üç bin kadın vardı,
Ama üç binin tüm iyiliği biri için harcanıyordu.
Altın odasında hazır olduğunda, gece boyunca beyini baştan çıkarırdı;
Mücevher kulesinde içki bittiğinde, onu aşkı ile ısıtıyordu. . . .

35 Şarkı açıkça T'ang imparatoru Hsüan-tsung ile ilgili en iyi bilinen öyküyü anlatıyor. “Han” yalnızca şiire uyduğu için kullanılmış.

36 Tan çağında. İmparatorluk işleri erkenden görülmelidir.

Tun-huang sancak ve duvar süslemeleri arasında bulunan tapınak bağışçıların birkaç portresi dışında, sıradan T'ang tebasının çok az sayıda resmi kalmıştır. Bununla birlikte, Hsüan-tsung'un sarayının seçkin eğlenceleri pişmiş topraktan küçük insanların T'ang şekilciklerinin gelişiminde gözlemlenebilir – kadın müzisyenler ile dansçılar, soylu hanımlar ile yanlarındakiler, “amazonlar” ile polo oynayıcısı kızlar. Tenlerini canlandırıp kuşaklarını belirginleştiren, yine tavırlarına estetik ekleyen ince çok renklilik. Bu küçük şekilcikler eşi benzeri olmayan Ch'ang-an sarayının günlerini Tu Fu ile Li Po'nun dizeleri gibi canlı biçimde yaşama getirir. Benzer biçimde eyerlenmiş yeri tekmeleyen atları ile T'ang atlıları, aşırı belirginleştirilmiş ırk görüntüleriyle barbar yardımcı güçler, üstüne Buddhacı koruyucu hükümdarlar, tümü T'ai-tsung'dan Hsüan-tsung'a Asya'daki Çin destanı günlerini anlatır.

Saray yaşamının eğlenceleri Hsüan-tsung'u büyük atasının Asya'da yayılma politikasını sürdürmekten hiçbir zaman alıkoymadı. Saltanatının ilk günlerinde, Moğolistan Türklerinin önderinden yani bir ayaklanmada öldürölüp başı Çin sarayına gönderilen birincil rakibi Bekçor'dan (Mo-chüeh) kurtulma şansını yakalamıştı (716). Bekçor'un yeğeni, ardılı Bilge Kağan (Mo-chi-lien) imparatorlukla barış sağlama çabalarında samimiydi (721-722). Ch'ang-an'ın parlak sarayı ile yukarı Orhon'daki barbar sarayı arasında dostça ilişkiler kurulup, Orhon'dakiler diğerlerine karşı belirgin bir savunma gösterdi. Bununla birlikte 743-744'te akraba kimi boyların ayaklanması Moğolistan Türklerinin kağanlığını devirdi. Yerini bu boylardan biri, Moğolistan'ın denetimini ele geçirip, başkentleri günümüzde Karakorum yakınlarındaki Kara-balgasun – “kara şehir” – alanında bulunan Uygurlar aldı. Uygurlar sonradan T'ang hanedanının sadık bağlaşıkları olduklarını kanıtlayacaktı.

714'te Çinliler Batı Türkleri ülkesindeki (günümüz Sovyet Türkistanı) Tokmak yakınlarında, bu boylarından birkaçını imparatorluk yerleşkesine getiren yankılı bir zafer kazandı. 736, 744 yıllarında Çin generalleri Balıkış Gölü'nün güneyindeki İli Vadisi'nde ayaklanmış çeşitli Türk hanlarına karşı başka yengiler kazandı. 748'de Issık Göl'ün batısında, Tokmak'ta – T'ang'ın batı Türkistan'a yayılımının görünür bir kanıtı – bir Çin tapınağı inşa edildi. Tarım Havzası içlerinde, bir süredir boyun eğmeyen Karaşar, Kuça, Hotan ve Kaşgar devletleri bir kez daha sadık vassallar oldular. Dahası, bu eski Hint-Avrupa dilli halklar, yeni istilacıları olan Tibetliler ile Araplarla karşı Çin himayesini vazgeçilmez bir savunma aracı olarak görüyordu.

670'te Tibetlilerin dört kasabayı ele geçirdiğini, Çin'in de bunları 692'ye değin kurtaramadığını gördük. Neredeyse yaban Tibetli çetelerine karşı bunların T'ang egemenliğini yeğlediğine hiç kuşku yoktur. Araplara gelince, 652'de Sasani İmparatorluğu'nu yıkıp İran'ı ezdikten sonra, fetihlerini Maveraünnehir'e değin yaydılar. 709'da Buhara ile Semerkand hükümdarlarına egemenliklerini benimsettiler. 712 ile 714 arasında Taşkent'e varıp, Fergana'ya sızdılar. Fergana hükümdarı Kaşgar'a sığınıp, orada Çin garnizonundan yardım istedi. İsteği hemen kabul edilip, 715'te Çin ordusu Fergana'ya girerek onu tahtına geri çıkardı ve Arap uç güçlerini geri püskürttü. Buhara ile Semerkand hükümdarları gibi Toharistan ya da Baktriya (Belh) hükümdarı da Çin'den benzer bir destek almayı denedi. 718'den 731'e değin tüm bu prensler Çin sarayına vassallık bildirileri göndermeyi sürdürdü. İmparator Hsüan-tsung ise onlara atama belgeleri sunup, egemenliği altındaki Türk boylarını Araplara karşı yardımlarına göndererek karşılık verdi, ama her zaman bunca uzak yerlere bir Çin keşif gücü göndermekten çekindi. Onun yerine Pamir'in diğer yakasına el attı.

Burada başlıca amacı Tibet yayılmasını durdurmaktı. Çin artık tüm bu bölgede Tibetlilerle karşılaşılıyor, onlara karşı özellikle yabani Koko Nor (Höh Nuur Ç.N.) bögesinde yorucu bir sınır savaşı yürütmek zorunda kalıyordu. Tibet'in diğer ucunda, Tibetliler Pamir'in güneyinde, kitlenin Hint yakasında bulunan küçük devletlerini tehdit ediyordu. Bu Vahan, Gilgit, Baltistan gibi devletlerinden, Tarım'daki Çin himayesiyle Hindistan arasındaki en kısa yol geçiyordu. Ticaret ile Buddhacı hacı bağlarıyla Hint dünyasına bağlanmış olan T'ang Çini, Pamir'in yüksek vadileri üzerinden hareket özgürlüğüne çok büyük önem veriyordu. Tibetliler Gilgit üzerinde egemenliklerini kurup, 747'de imparatorluk generali yani Çin hizmetindeki Kuça ikinci valisi olan Koreli Kao Hsien-chih, Kilik geçidi ya da Baroğıl geçidinden Pamir'i aşarak, Gilgit'te Çin himayesi kurdu. 749'da Toharistan (Hindikuş'un kuzeyindeki Belh) hükümdarı, Tibetlilerin Gilgit ile Keşmir arasında iletişimi bozan bağlaşığına yani küçük bir dağ şefine karşı Çin'den yardım isteyince, Kao Hsien-chih Pamir'i yeniden aşıp bölgeyi temizledi (750). Bu dönemde hem Keşmir racası hem de Kabil şahı, birkaç kere onlara tayin güvenceleri gönderen Çin sarayının dürüst bağlaşıkları olmuştu.

Taşkent, Fergana, Gilgit'in efendisi, Keşmir, Belh, Kabil'in (günümüz Afganistanı'nın büyük kesimi) koruyucusu olarak T'ien Shan ile Pamirlere yerleşen, Buhara ile Semerkand halklarının Araplara karşı yardımını

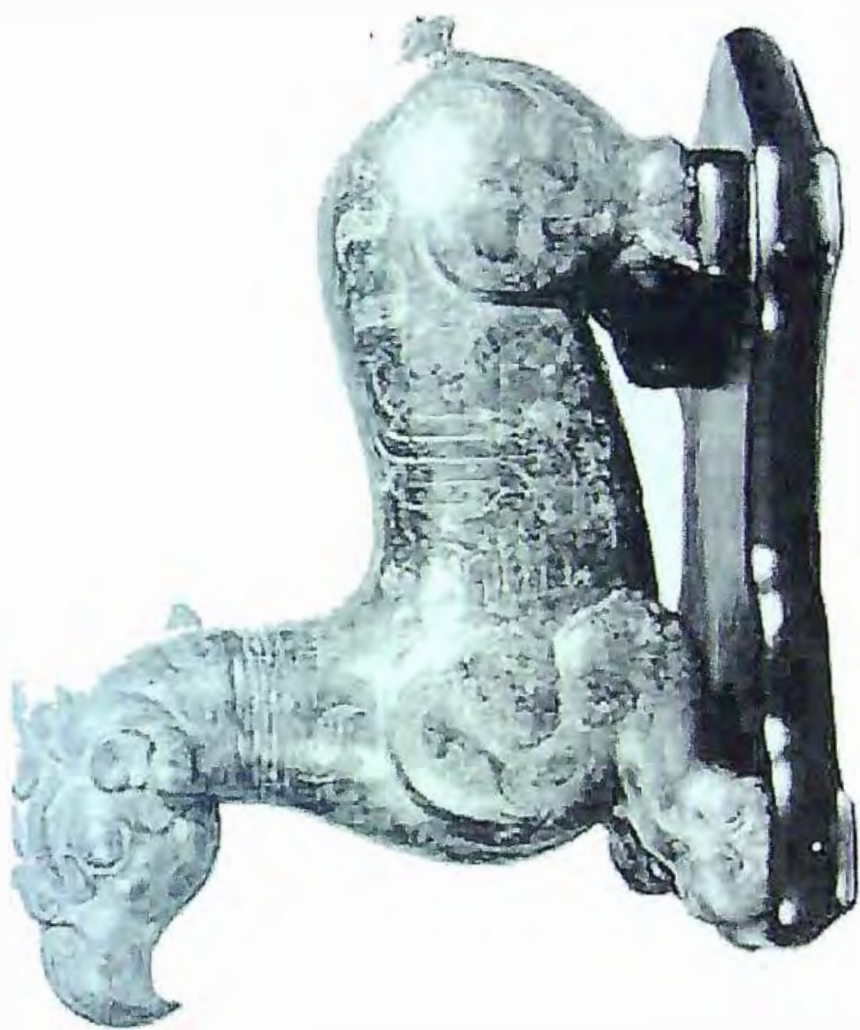
ÇİN TARİHİ

istediği Çin, Asya'da karşılaştırılmaz bir konuma gelmişti. Kuça'daki konutunda Kao Hsien-chih, Çin'in Orta Asya'daki naibi gibi davranıyordu.

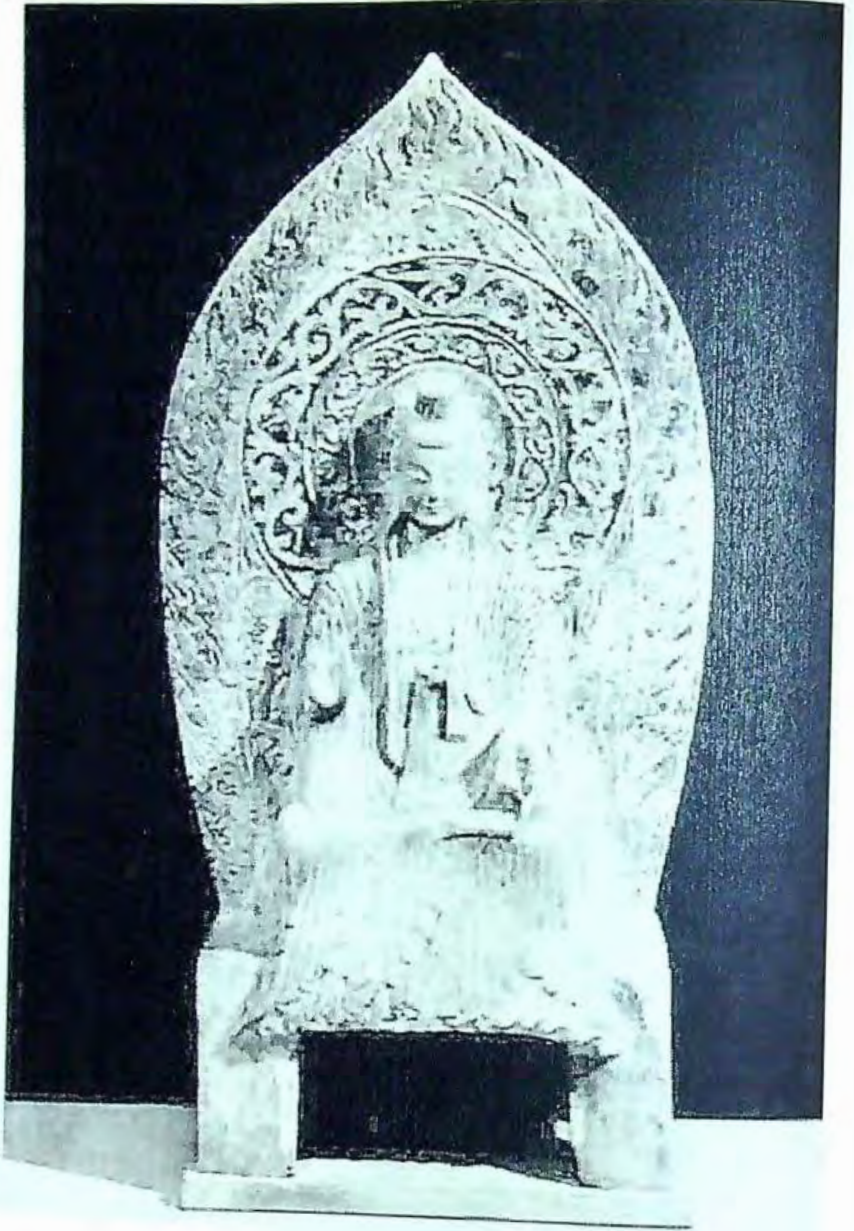
Bir anda tüm bu sistem çöktü ve bunun sorumlusu Çin ordularını bunca uzak yerlere yönelten aynı Kao Hsien-chih idi.

Taşkent'in Türk hükümdarı, Taşkent'i Araplara karşı ileri bir karakol olarak gören Çin'in sadık bir vassalı olduğunu kanıtlamıştı. Ama 750'de hükümdarın hazinesini kendi eline geçirmeyi uman Kao Hsien-chih ona karşı gerçek dışı bir suç uydurup, orduyla gelerek başını kesip aldı. Bu acımasız tutum Batı Türklerinin ayaklanmasına yol açtı. Kurban'ın oğlu, yardımına hemen Buhara ve Semerkand garnizonlarını gönderen Araplara başvurdu. Temmuz 751'de Kao Hsien-chih'in ordusu birleşik Türk ve Arap güçlerince Talas kıyısında, günümüz Evliya Ata yakınında kuşatılarak yok edildi. Tarihin o günü Orta Asya'nın, ya da en azından Türkistan'ın gelecek yazgısını belirledi; Çinlileşmek yerine, olayların önceki gidişinden görülebileceği üzere, Müslümanlaşmaya başladı.

T'ang hanedanının askerî gücünün genel çöküşüyle denk gelmiş olmasaydı, belki de Çin'in Talas felaketinin etkileri geri çevrilebilirdi. Aynı 751 yılında, Nan-chao Lolo devleti Yunnan'daki Ta-li Gölü yakınında imparatorluk ordusunu parçaladı; yine bu yıkım yılında, Moğol Kitan birliği, Liao Irmağının batısında, günümüz Jeholünde Çinli general An Lu-shan'ı yendi.

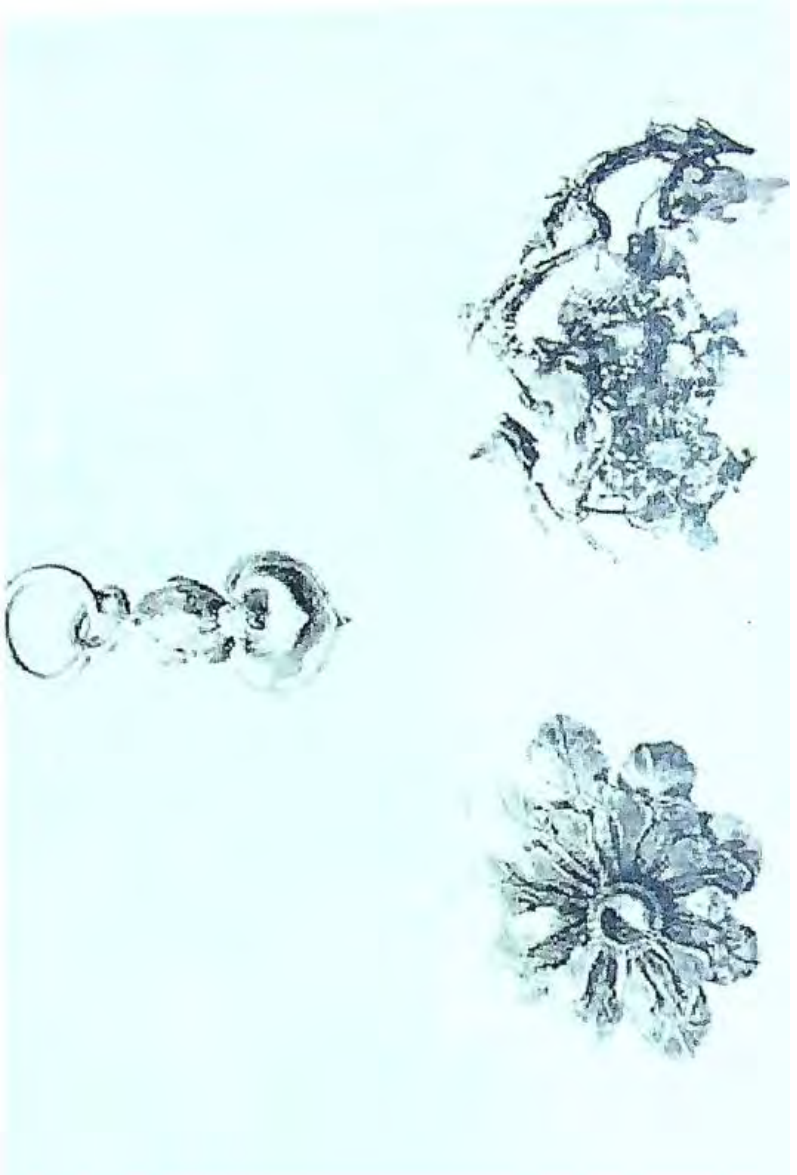
1. TUNÇ İÇKİ KABI (Chou hanedanı)

2. MERMER OTURAN BUDDHA (Altın hanedan)

3. MERMER BUDDHA

4. ALTIN MÜCEVHERLER (T'ang hanedanı)

5. RENKLİ ÇÖMLEKTE POLO OYUNCUSU (T'ang hanedanı)

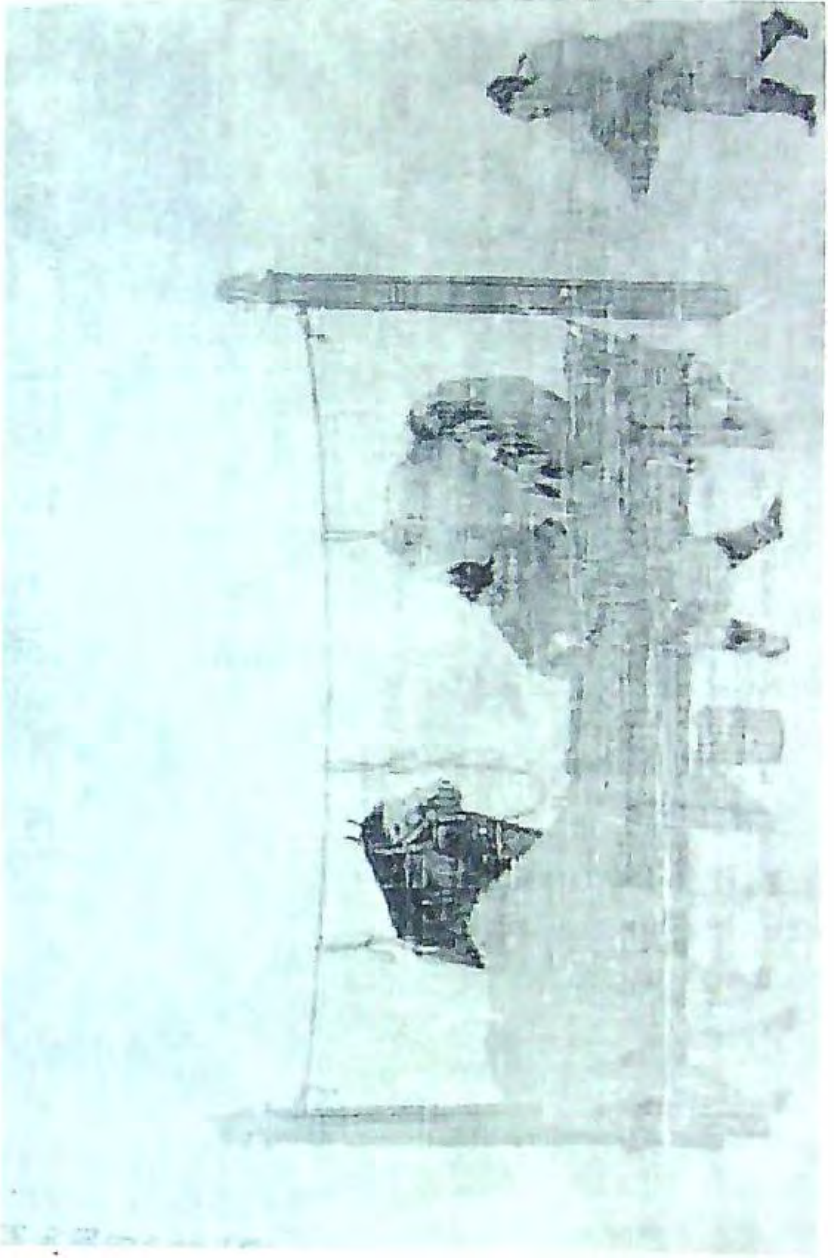
6. KIRIK SIRLI VAZO (Sung hanedanı)

7. İPEK ÜZERİNE RESİM, HSİA KUEİ

8. RESİM, MA YÜAN (Sung hanedanı)

9. RESİM, JEN JEN-FA (Yüan hanedanı)

10. RESİM, KAO K'İ-KUNG (Yüan hanedanı)

11. RESİM, LÜ CHİ (Ming hanedanı)

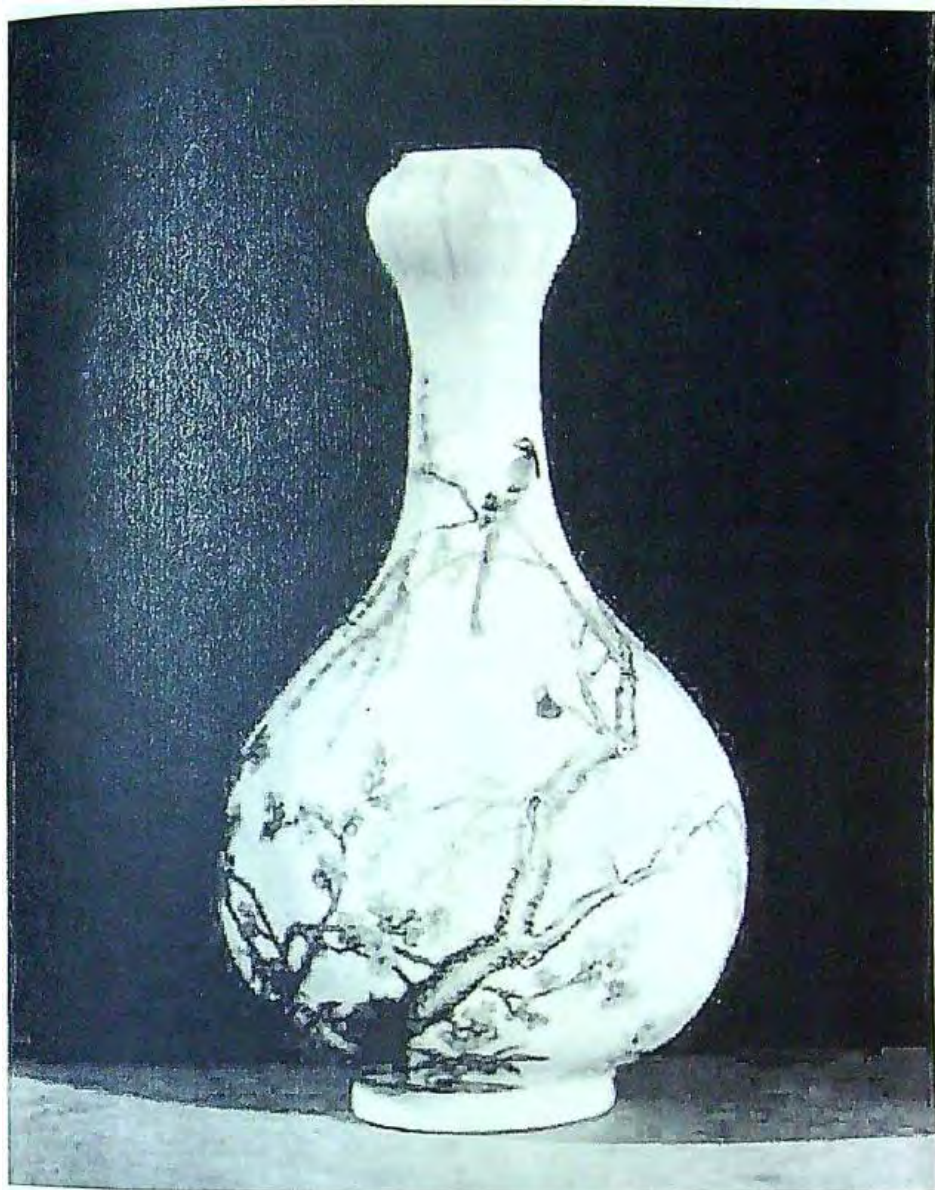
12. PORSELEN ÇANAK (Ming hanedanı)

13. RESİM, LANG SHIH-NING (Ch'ing hanedanı)

14. MÜREKKEP RESİM, İMPARATOR CH'İEN-LUNG-Tİ (Ch'ing hanedanı)

15. PORSELEN VAZO (Ch'ing hanedanı)

16. YEŞİM ÇAYLIK (Ch'ing hanedanı)

İşin doğrusu, Çin askerî fetihlerle yorgun düşmüştü. İnsanlar hiçbir çıkar göremedikleri bu uzak seferlerden usanmış; tümünün ötesinde, zorunlu askerlikten usanmıştı. Li Po gibi divan şairleri bile bu düşüncüyü gizlemiyordu:

*Çin'i çölden ayıran Büyük Sed,
Sonsuzluğa uzanıyor.
Sınırın tüm ötelerinde,
Hiçbir kasaba kalmadı.
Orada burada birkaç kişinin dağılmış kemiği
Bitmez kinlerini dışa vurur gibiler.
Evlerinden sürüklenmiş üç yüz altmış bir er,
Ailelerinden ayrılırken ağlıyor.
Prensin buyruğuna boyun eğmek zorundalar,
Peki ama tarlaları kim ekecek?*

Eleştirisini Han hanedanı dönemine yansitarak gizlediğinde bile, bu savaş bıkkınlığı Tu Fu'nun şiirlerinde tümünün üzerindedir. İşte 752'de yazdığı *Savaş Arabaları Şarkısı*:

*Kağrı tekerleri gıcırdayıp, atlar acıyla kişniyor,
Her erin belinde taşıdığı yayı ile okları;
Babalar, analar, evdeşler, çocuklar el sallayarak gözler;
Yükselen toz bulutu Hsien-yang Köprüsünü gizlemiş.
Ayakları sürüklenerek erlerine tutunur, ağlayarak yolu keserler;
Ağlama sesi yükselip bulutlu göğü deler.
Yoldan geçen biri, bir ere gittikleri yeri sorar.
Er kısaca yanıtlar: "Yedekleri çağırıyorlar.
On beşinde kimileri ırmağı tutmaya kuzeye yollandı,
Kırklıklar da ordu kolonilerinde faaliyet göstermek üzere batıya yollandı.
Gitmeden önce, köy başı kara sarığını bağlar;
Geri geldiklerinde saçları ağarmış olsa da sınıra gitmek zorundalar.
Sınır semtlerinde kan dalayı dolduraya aktı,
Ama İmparator'un koloni amaçları doymadı.
Hiç işitmedin mi,
Geçitlerin doğusunda iki yüz ülkeyi Han Ocağı yönetse de,
Her köyün tarlalarında dikenlerle böğürtlenler büyüdüğünü?
Kadınların sabanlarla çapaları tutucak güçte olduğu yerlerde bile,
Ürünler sınır kıyılarına dağılıp, doğru hiçbir şey yapılmıyor.
Peki bizim için Ch'in ülkesinde doğan sıkı erlerin*

İtler ya da tavuklar gibi bir yerden bir yere sürülmesi ne kötü.
 Ağam, belki de başka soruların vardır,
 Yalvarırım bırakın, derdimi er toplama yazısı anlatsın.
 Örneğin bu kış olanı ele alalım;
 Sınırın batısında çatışma hiç durmuyor,
 Buradaki semt görevlileri vergilerini ister;
 Peki, sizce vergiler nereden gelecek?
 Gerçekten oğul doğurmak hiç iyi değil,
 Şimdi kız doğurmak daha iyi;
 Kızın olursa en azından komşu evlerden birine evlenir,
 Oğlun olursa kış otları gibi yok olur.
 Hiç görmedin mi,
 Koko Nor yanındaki,
 Çağlar geçip ağaran kemikleri hiçbir yakınının eve toplamadığını?
 Kin dolu, yeni ölen ruhlar çıkmış, eski ruhlar inler,
 Gökyüzü karanlık, hava ıslak, yağlı seslerle dolu.
 Bir sonraki yıl Tu Fu'nun eleştirisi daha da doğrudandır:
 Üzücü, üzücü, erler ülkelerinden ayrılıyor;
 Onları talihsizlik ağının beklediği
 Turfan'ın ötesine gidiyorlar.
 Hükümdarın elinde zaten engin bir imparatorluk var;
 Neden daha da genişletmek istiyor?
 Bu da Yukarı Asya'ya varan yeni erlerin tasviri:
 Kar düşüyor, ordu yüksek dağlardan yol alıyor;
 Yol tehlikeli; düşme korkusu ile kayalara tutunuyorlar;
 Donmuş parmakları birkaç katmanlı buzdan kakıyor.
 Orada Han ülkesinden çok uzaktalar.
 Kişiler barbarlara karşı duvar örmekle ne zaman doycak?
 Erler ülkelerine ne zaman dönecek?

Daha da kötüsü, Tu Fu halkın düşkün durumunu saraydaki lüksle, özellikle de gözdenin ailesinin yığıldığı zenginlikle karşılaştırır:

Yoksul kadınların dokuduğu ipek toplarını
 Sarayda dağıtıyorlar.

Onlardan bunu alıp imparatora sunmak için kocalarını sopalarla dövüyorlar.

Dahası, imparatorluk sarayındaki tüm altın plakaların

*Birer birer gözdenin ailesinin eline geçtiğinin söylendiğini işittim.
Sokak insanları yoksulluk ile soğuktan ölürlen
Sarayda etin bozulup şarabın ekşimesine aldırılmadığı bir bolluk var.*

Ayaklanma için koşullar olgunlaşmıştı. En az beklenen yerden, Çin hizmetindeki bir Tatar serüvenci, divandaki bir general olan An Lu-shan'ın yönetmesiyle ayaklanma patlak verdi. İmparator ile güzel Yang Kuei-fei ona aşırı kapıldıklarında, onu gözdeleri yapmıştı. Ama 755'te, hükümdara karşı yaygın memnunsuzluğu bilen An Lu-shan bir anda Liao-tung'daki kendi ordu komutanlığında ayaklanma sancağını kaldırdı. Birkaç hafta içinde Hopei'yi geçmiş, Loyang'a inmiş, Ch'ang-an'a, imparatorluk sarayına doğru ilerliyordu. O yaklaşırken imparator yanına Yang Kuei-fei'yi iki kız kardeşi ile onun devlet müşaviri yaptığı bir yeğenini alarak geceleyin Szechwan'a doğru kaçtı. Yolculuk sırasında imparatorluk korumalarının azığı bitti ve onlar başkaldırdılar. Yang Keui-fei'nin yeğenini öldürüp başını bir mızrağın ucuna takarak imparatora getirdiler. Ardından aynısını gözdenin iki kız kardeşine yapmak üzere ilerlediler. Erlerin yaygarasından ürken imparator dışarı çıkıp onları dostça sözlerle yatıştırmaya çalıştı, ama başkaldıranlar artık Yang Kuei-fei'nin kendi başını istiyordu. Başkaldıranların bastırdığı Hsüan-tsung erlerin şanssız kadınıni götürüp boğmalarına onay verdi. Bununla yetinen erler yeniden önceki görev yapılarına döndü.

Görkemli döneminde Yang Kuei-fei için övgü şarkıları söyleyen Tu Fu, bu acıklı sonu için dokunaklı bir şiirler yuğunu tutacaktı:

*... O arzulu gözler ile inci dişler şimdi nerede?
Kan artık dönemeycek canını kirletti;
Hükümdar ile gözdesi bir daha kavuşamayacak.*

Bir kuşak sonra şair Po Chü-i kendi *Ebedî Haset Şarkısı*'nda onun acıklı sonunu yazmıştı:

*... Yü-yang'a doğru savaş davulları bir anda yeri sarstığında,
Alarmlar Gökkuşağı Etekleri ile Tüy Ceketler havasını kısa kestiğinde.
Dikilen saray duvarları içinden duman ile toz yükseldi;
Bin kağı, on bin at güney batıya yöneldi;
Onlar ilerleyip durdukça imparatorluk sancağı çırpındı.
Başkent kapılarının batısında, ancak yüz li ötedeyken,
İmparatorluk ordusu ilerlemeyi reddetti. Yapılacak başka bir şey yoktu;
İpekten bir urganla, birliklerin önünde, Yang Hanımı boğdular;*

*Çiçek işlemeli saç kısıkaçı yere düşüp, kimse alıp kaldırmadı;
Yalıçapkını tokası, serçe tokası, en saf yeşimden tarağı.
Ardından da hükümdar gözlerini kapadı; onun canını kurtaramamıştı.
Bir daha baktığında, gözyaşları boşalıp gözdesinin kanıyla karıştı.
Gök kalacak, yer duracak, ama bir gün ikisinin de sonu gelmeli;
Bu pişmanlık sonsuz bengülükte sürüp gidecek.*

Bu arada An Lu-shan imparatorluk başkenti Ch'ang-an'ı fethetmişti (18 Temmuz 756). Mutsuz Hsüan-tsung, görünürde bir tahttan inme olan Szechwan'a kaçışını sürdürüyordu. Oğlu Li Heng Ning-sia bölgesindeki kendine bağlı güçlerin başına geçip, erleri onu burada imparator ilan etti (12 Ağustos 756).

İyi niyetli ve çalışkan bir prens olan yeni imparator Su-tsung tüm saltanatını (756-752 [basım yanlış olsa gerek; doğrusu 762 olacak, Ç.N.]) Çin'i başkaldıranlardan geri almaya adanmıştı. Bu görevde, ona büyük bir asker olan Kou Tzu-i, hanedana askerî sadakat ve bağlılık örneği olarak yardım etti ve T'ang hanedanının yeniden dirilmesini herkesten çok ona borçluydu. Su-tsung takviye kuvvet elde etmek için T'ang hanedanının T'ai-tsung zamanından beri aralarında hatırı sayılır bir prestije sahip olduğu Türklere başvurdu. Türk uluslarının en güçlüsü olan ve o zamanlar Dış Moğolistan'ın efendisi olan Uygurlar ona bazı birlikler gönderdiler, bu sayede imparatorluk güçleri Ch'ang-an ve Loyang'ı yeniden ele geçirebildi (757). Ama ayaklanma bastırılmaktan çok uzak olup, Su-tsung işini bitiremeden öldü (Mayıs 762). Üstüne ayaklanmacılar Loyang'ı ikinci kez ele geçirdi. Geri püskürtülüp bastırılmaları için, atlılarıyla Moğolistan'dan inen Uygur Kağanının kendisinin işe karışması gerekmişti (Kasım 762).

Bu sefer sürecinde Uygur Kağanı Manici bir rahiple tanıştı. Manicilik üçüncü yüzyılda İran'da kurulmuş melez bir din olup, bir kesimi Zerdüştcülükten, bir kesimi de Hristiyanlıktan türetilmişti. Rahiple karşılaşmasının bir sonucu olarak, Uygur prensi Maniciliğe dönüp, bunu halkının ulusal dini yaptı. Bir zamanlar neredeyse Aziz Augustine'i dönüştürmüş olan sapkın din, artık ilginç bir yazgıyla Moğolistan'ı fethetmeye gidiyordu. Maniciliğin Uygurların örf ve adetlerini insancılaştırmaya yardımcı olduğu unutulmamalıdır; dahası, aralarında öğretinin kendisi gibi büyük ölçüde İran'dan ödünç alınmış bir sanatı vardı. Turfan bölgesinde bulunan (800 ile 840 arasına tarihli) Manici duvar süslemeleri ile minyatürler gerçekte İran resminin günümüze ulaşmış ilk örnekleridir.

T'ang hanedanı kendisini kurtarıp tahta yeniden çıkaran bu Uygur hükümdarlarından hiçbir şeyi esirgeyemeyecekleri için, birkaç olayda onlara eş olarak Çin prenseslerini de vermişti. Uygurlar etkilerini Çin'de Maniciliği korumak üzere kullanıp, onların isteğiyle Ch'ang-an sarayı birkaç şehirde Manici tapınak kurulmasına yetki verdi. Bu koruma Uygur egemenliğiyle birlikte sürdü. 840'ta bu egemenlik Kırgız Türklerinin saldırılarıyla kırılınca, Çin'deki Manici topluluklar din uygulamalarının bir gecede yasaklanmasıyla karşılaştı.

Diğer yandan Nesturi Hristiyanlık T'ang hanedanı döneminde neredeyse kesintisiz bir koruma yaşadı. Daha önce 638'de Ch'ang-an'da ilk Nesturi kilisesinin inşasından söz etmiştik. Aynı yıl imparator T'ai-tsung, hanedanın hoşgörülü ruhunun övülesi bir örneğiyle Nesturileri kayıran bir karar yayınladı: "Gerçek (din) kanunun birden çok adı vardır. Azizlerin belirli bir konutu yoktur. Tüm dünyayı gezerek, dini yayar, halkı uyarırlar, sessizce kalabalıklara yardım ederler. Büyük erdemde biri olan A-lo-pen uzaklardaki Ta-ch'in devletinden, anlamını kendisinin bize açıkladığı yeni bir akide içeren kutsal kitapları bize sunmak üzere geldi. Bu kitapları gözden geçirip anlamını inceledikten sonra, çok derin, göz kamaştırıcı, kutsuz olduğu, özellikle de insanlığa yararlı olduğu görüldü." Çin'deki Nesturi Hristiyanlığın artık ünlü olan yazıtı Ch'ang-an'da Süryanice ve Çince olarak 781 yılında kazındı. Bu yazıt Hristiyanlık ("Işıltılı Din") öğretisinin bir geçmişiyle başlayıp, T'ai-tsung döneminden beri T'ang imparatorlarının, özellikle de Ch'ang-an'daki kiliseye kendi el yazısıyla bir övgü yazısı sunan Hsüan-tsung'un Nesturi topluluğa bağışladığı ayrıcalıkların bir sıralamasıyla sürer. Nesturi Hristiyanlık 845'e değin bir sıkıntıyla karşılaşmadı, ancak o yıl Buddhacılığa yöneltilen bir kovalamacaya o da katıldı.

Ama Manicilik ya da Nesturi Hristiyanlık Çin'de çok yayılmamış, neredeyse tümüyle İranlı ve Türk yerleşiklerle sınırlı kalmıştı. Ana fikir savışı hâlâ Konfüçyüsçüler, Taocular ile Buddhacılar arasındaydı. (Yaşamının sonuna doğru Taoculardan büyük ölçüde etkilenen) Hsüan-tsung'un saltanatının ikinci yarısında, 745'te, Taocu kitaplar gelecek Toacu kanunun temelini oluşturan tek bir derlemeye ilk kez toplandı. 837'de Konfüçyüsçü kanunun dokuz yapıtının metinleri taş kazındı; böylece bilgiler metinlerin istedikleri sayıda karalamasını çıkarabiliyordu. Buddhacı metinlere gelince, Hsüan Tsang ve Yi Ching gibi hacıların Hindistan'dan getirdikleri tüm Sanskritçe metin kütüphanesinin çabucak Çinceye çevrildiğine

değınmiştık.³⁷ Dev ölçekteki Çınce *Tripitaka* derlemesi bu işın yürütüldüğü ölçeğe tanıklık eder.

Eski Konfüçyüsçü bilgi payına, aydınlar Buddhacı ve Taocu gizemciliğın ilerleyen dalgasına canlılıkla karşı koydu. 819’da kendisi de bu iki inancın çekimine kapılan imparator Hsian-tsung Buddha’nın bir anısını büyük bir gösteriş içinde karşıladı. Bunun için T’ang döneminin en ünlü yazarlarından biri olan Han Yü onu günümüze değın sıklıkla alıntılanan sert bir anma ile sansürlemiştir: “Bu Buddha dilimizi bilmeyip uygun biçimde giyinmeyen sıradan bir barbardı.” Biraz dar görüşlü olsa da, Han Yü dürüst ve yüreklice Buddhacılık ile Taoculuğu aynı sınıfa yerleştirip, ikisini de toplum karşıtı ve anarşik olmakla suçluyordu: “Şimdi yüreklerini düzelteceklerini ama kendilerini dünyadan, devletten, aileden ayırıp doğa düzenini yerle bir edeceklerini söylüyorlar. Bunlar babasız oğul, hükümdarsız teba, işsiz erler.” Konfüçyüsçü aydınlar her zaman Buddhacıların tembelliği ile manastırcılığına, Taocuların da edilgenlik, simyacılık ve sihirciliğine saldırmıştır. Bununla birlikte, uygun ortamda Konfüçyüsçülük ile Taoculuk “yabancı din” olan Buddhacılığa karşı ortak duruş sergileyebiliyordu. 845’te kendisi de Taoculuğa bağılı olan imparator Wu-tsung, içinde Han Yü’nün tüm savlarını yinelediği Buddhacılığa karşı bir karar yayımladı. Çok sayıda keşiş sıradan yaşama dönmeye zorlanıp, dört bin altı yüz Buddhacı manastır ve tapınağı kapatıldı. Ama bir sonraki tek imparator Yitsung (860-873) dürüst bir Buddhacı olup, saltanatı sırasında keşişler tüm etkilerini geri kazandı.

Dahası, Buddhacılık Çın’e kesin biçimde kök salıyor, bu nedenle de daha da Çinlileşiyordu.

Erken T’ang döneminde Tarım Havzası yoluyla Kuzey Hindistan’dan getirilen sonraki Buddhacılık eski Hint dininin çok gelişmiş bir biçimi, neredeyse yeni bir dindi. Hindistan’da yaklaşık Hristiyanlığın ortaya çıkış çağından başlayarak, başlangıçta Buddha’nın vaaz ettiğı görece basit öğreti üzerine beklenmeyen bir metafizik ve mitolojinin bindirildiğini daha önce görmüştük. Bu dönüşüm Mahayana ya da Büyük Kurtuluş Aracı diye bilinen mezheplerin işiydi. Bunların bir kesimi tam bir idealistlik ya da daha doğrusu Fichte’nin sistemiyle biraz benzer olup kendisi ile dış dünyayı yok sayarak sonunda “düşünceden başka bir şey yok” ya da “idealler dünyası” dışında hiçbir şeyi benimsemeyen idealist tekçiliğı yürütüyordu. Daha önce gördüğümüz üzere, hacı Hsüan-tsung’un Hindistan’dan getirdiğı böyle bir

37 Hsüan-tsung’un hac yolculuğı 630-644’te, Yi Ching’inki 671-695’te olmuştur.

sistemdi. Chekiang'daki T'ien-t'ai Dağında yaşayan Çinli Buddhacı birinin altıncı yüzyılın son yıllarında kurduğu bir diğer sistemin çerçevesini de bir ölçüde benzer kavramlar oluşturmuyordu. T'ien-t'ai mezhebi evren akışı içinde Buddhacılığa göre dünyayı oluşturan, uzmanlığı inananların Aydınlanmaya erişmesini sağlayacak olan evren özünü keşfetti. Bu akide, evren özü *tao* ile belirgin bir benzerlik gösterdiği için, Taoculuğun sızdığını göstermenin zor olmayacağı gizemci bir tür tekçiliğe yol açtı. Derin düşünce (Sanskritçe *dhyana*, Çince *ch'an*, Japonca *len*) denen diğer bir Buddhacı okul, önseziyle yüreğin derinliklerinde mükemmellik özünü keşfetmeye çalıştı. Kuşkusuz bu içe dönük dalış, bu gizemci temizlenmenin izi, ister Brahmacı ister Buddhacı olsun Hint yogilerin çileciliğinde sürülebilir. Ama burada da Taocu kavramların aşamalı olarak karıştığının bilincindeyiz. Ch'an düşünce derinliği Taocu coşkunkuluktan çok az ayrışır. Ama eski yerli Taoculuk, Buddhacılığı böylece etkiliyor idiyse, tersi de eşit düzeyde doğruydur. Buddhacılığa öykünerek, Taoculuk şimdi manastır olarak örgütlenmeye çabılıyor, bilgeleri de topluluklarında Buddhacı manastır örneğinde olduğu gibi bir araya geliyordu.

Buddhacılıkta Çinli kitleleri en çok çeken şey mitolojisi, sayısız tapıncı, hepsinden önemlisi de tarihteki Budhha'nın yerine bakmaları için yaratılmış doğüstü varlıklar olan çeşitli bodhisattvalar kültüründe yatıyordu. Böylesi bir yaratılış vazgeçilmez olmuştu. Bir dinde inananların dualarının yöneleceği gökteki koruyucular bulunmalıdır. Şimdi, Buddhacılıkta hiçbir mutlak görüşü yoktu; bu durumda – tüm Buddhacı akidenin onayına dayalı olduğu – kişiliği nirvana ya da son yok oluşa ulaşmış olan tarihteki Buddha'ya nasıl yalvarılabildi? Dolayısıyla Hindistan'da, yaklaşık milat dolayında, Büyük Aracı (Mahayana) Buddhacıları, sonradan yeniden doğup Buddha Sakyamuni gibi dünyayı yeniden kurtaracak olan Maitreya (Çincesi Mi-lo-fo) bodhisattvaya mesihlerinininkine yakın önemde bir yer ayarladılar. Milattan sonraki altı yüz yıl boyunca kitlelerin inancı, Çin'de – Yün-kang ile Lungmen imgelerinden düşünürsek – Wei dönemi ikonografisinde önemli bir rol oynayan bu Mesih'e yönelmişti. Sonra, kurtarıcının ortaya çıkması yavaş olduğundan, bu Mesih kültü aşamalı olarak geriledi. Halkın bağlılığı bir tür Buddhacı Önlemi olarak bir başka bodhisattva olan Avalokiteşvara'ya (adın Sanskritçedeki anlamı: "Yüksekten aşağı bakan") yöneldi. İlginç bir başkalaşımın Çin'e gelişinde bu bodhisattva dişil bir görünüm kazanmışa benzer. Avalokiteşvara zerafet ve tutkuyla dolu, canları kurtaran, onları çeşitli cehennemlerden kurtaran, ayağındaki gizemli nilüfer içinde gösterişli

ÇİN TARİHİ

cennetlerde yeniden doğumunu sağlayan bir tür Madonna, Kuan-yin “tanrıça” oldu. Kuan-yin bu görevi, ruh babası gibi anlaşılıp, imgesini saçında taşıdığı bir başka kutsal varlıkla, *dhyani-buddha* (gizemli Buddha) Amitabha (A-mi-t’o-fo) ile paylaşıyordu. Amitabha’ya bağlılık bir yürek dininin, saf bir gerçek özel bağlılık kültünün, daha kesin söylersek, bodhisattvanın bağışlayıcılığına sınırsız bir güvene dayalı olan bir sessizliğin doğuşuna neden oldu; Amitabha’nın acınaklı tek bir bakışı ya da ona yönelik yüreğin derinlerinden gelen tek bir çağrı, kurtuluşu sağlamaya yeterli oluyordu.

Duyarlılık ve güvenle sonuna değin dolu olan bu kişiye özel din, Çin halkının kitleleri arasında belki de tüm Buddhacı felsefe tartışmalarına göre daha çok kişiyi kendine çekmeyi başarmıştı. Konfüçyüsçülüğünde de Taoculuğunda verebileceği özdeş hiçbir şey yoktu. Halk Kuan-yin tanrıçayı benimsemiş, halk panteonunda onu Konfüçyüsçü bilgiler ve Taocu kutsal varlıklarla yan yana yerleştirmişti. Taocular onu benimsemişti, bugün Çin’in halk dinini oluşturan farklı tüm din kültürlerinin genel tümleşiminde hâlâ büyük önemde bir yer tutmayı sürdürüyor.

T’ang dönemi ile Beş Hanedana tarihli Tun-huang sancakları evrim süreci içindeki çeşitli Buddhacı kültü gösterir; Mesihçi Maitreya inancı Avalokiteşvara cennetleriyle yan yana bulunup, Hint Avalokiteşvara gözlerimizin önünde Çinli Kuan-yin’e dönüşür. Tun-huang’daki mağara tapınaklar işte bu yüzden özellikle ilginçtir; Tun-huang, yalnızca Hint etkisinin hâlâ nüfuz ettiği Tarım Havzası sanatından tamamen Çin sanatına geçilen kavşak değildir; aynı zamanda, Buddhacılığın Çin’i işgalinden sonra, Buddhacılığın Çinliler tarafından karşı ilhakına yönelik eşsiz bir tanıklık olmaya devam ediyor.

BÖLÜM XX

TOPLUMSAL BUNALIM

T'ang Çini, An Lu-shan ayaklanmasının neden olduğu sarsıntıdan hiçbir zaman tümüyle kurtulamadı. Başkaldırı entrikasını bitirmiş gibi görünen imparatorluk soyunun yeniden güce yükselmesi ülkenin eski bolluğunun geri gelmesini pek de sağlayamadı. Ayaklanma sırasında Çin, Annam dışında tüm yabancı mülklerini yitirmişti. Yağma, varlığın yerle bir edilmesi, çiftliklerin boşalması gibi sonuçlarıyla birlikte sekiz yıllık iç savaş (755-763) nüfusta koca bir azalmaya yol açtı. Yüz kırk yıllık bir iç barış döneminden sonra gelen iç savaşın hemen öncesinde 754 sayımı elli iki milyon yaşayana karşılık gelen aile sayısı gösteriyordu. 839'da, güce yükselen hanedan iç savaşın yaralarını sarmak için üç çeyrek yüzyıl geçirdikten sonra, nüfus sayımı otuz milyondan fazla olmayan bir nüfus gösterdi.

Nüfustaki bu düşüş beklenmeyen bir ekonomik ve toplumsal bunalım eşlik etti. T'ang döneminde devlet, teoride toprağın tek efendisi olarak kaldı. Gerçekte ise ancak dağıtıcı olmakla yetiniyordu. Erginliğe eriştiğinde her köylü, köyün toprağından yaşamı boyunca kendisinin olan yedi buçuk ile on beş dönüm aralığında arazi ile ardıllarına bırakacağı üç buçuk dönümlük bir "mülk" alıyordu; bunların elden çıkarılmaları yasaktı. Bu bağışlar köylüye toprak vergisi, zoraki iş ile ordu hizmeti yüklüyordu. Öldüğünde payına düşen toprak, yeniden dağıtım için topluluğa geri dönüyordu. Ancak resmî görevliler geniş mülk edinebiliyor, daha da önemlisi kalıtle onları ardıllarına aktarabiliyordu. Böylece oluşan geniş toprak efendileri, topraklarını yıllık pay ödedikleri tarım işçilerine ertiriyordu. Bu geniş mülkleri ya kâhyalar çekip çeviriyor, ya da kiracı çiftçilere veriliyordu.

Her köyde çiftçiye ömür boyu bir parça toprak verilmesine dayanan küçük köylü işletmesi, sekizinci yüzyılın ortalarında aniden ortadan kayboldu. An Lu-shan ayaklanması imparatorluğun gelir kaynaklarını hırpaladı ve bunun bastırılması ise milisler için gittikçe artan giderleri gerektirdi. Henri Maspero vergiler, zorunlu çalışma ile ordu hizmetinin, köylülerin çoğunun, bu tür aktarımları yasaklayan yasalar olmasına karşın topraklarını

büyük toprak efendilerine satıp kiracı ya da tarım işçisi, diğer deyişle serflerden biraz daha iyi durumda olacak düzeyde ağır, taşralıların borçlarının da baskın olduğunu yazar. Küçük işletmeler böylece yok olup *latifundiada*³⁸ yutuldu. Sekizinci yüzyıl sonunda toprak efendisi aileler toplam nüfusun yüzde beşinden fazlasına ulaşmıyordu. Varlıklı köylüler yerine, Çin’de artık ancak bir tür tarım proleteryası vardı.

Ticaret de hırpalanmıştı. 781-783 yıllarında devlet iç savaşın boşalttığı hazineyi geri doldurmak için her tüccarın mallarının bir kesimine el koyuyordu. Bu önlemler uygulandıktan sonra, imparatorluk başkenti – İpek Yolu ayrımı, Hindistan ile İran’dan gelen kervanların da varış yeri olarak birincil ticaret merkezi olan – Ch’ang-an sanki barbarlar kuşatmış gibi yokluk içindeydi. Vergi alımı ayaklanmaya neden olacak düzeyde katıydı. Yine de devlet alım-satım ve her türden ticarî işlem ile aktarım üzerinde son derece ağır vergiler koymayı sürdürdü. Örneğin 793’te Szechwan’dan gelen çaya yüzde on vergi uygulanıyordu.

Ayaklanma için her şey hazırды. Bu, 874 yılının sonunda patlak verdi. Başlıca destekçisi, son derece zeki, vicdansız ve güçlü bir adam olan Huang Ch’ao adlı hayata küsmüş bir aydıny ve adaleti apaçık bir şekilde ihmal etmenin kurbanıydı. Ayaklanma, Sarı Sarıklılardan Boksörlere değin benzer hareketlerin başlangıç noktası olagelen Güney Hopei ile Shantung sınırlarındaki bölgede patlak verdi. Daha önce de değindiğimiz üzere, burası bir parmak toprağın bile boşa harcanmadığı, ama toprağın ürünleri yok edip korkunç kıtlıklara yol açan dönemlik su baskınları sonucunda sellerle karşı karşıya olduğu alçak bir alüvyonlu toprak ile lös düzlüğünde sıralanmış yoksul köylerin aşırı nüfuslu bir alanıdır. 874 hareketi bir köylü ayaklanması, talan niyetiyle “büyük birlikler” olarak örgütlenen umutsuz insanların bir hareketi olarak başladı. Bu ayaklanmayla çarpışmak üzere, hükümet ancak sorunu körükleyip genelleştirmeye yarayacak bir adım attı. Köylülerin silahlanmasını buyurup, bunun için onları gerekli araçlarla donattı. Silahlanır silahlanmaz, aşırı vergilendirmenin topraklarını satmaya zorladığı, ayrıca vergi toplayıcıların hırpaladığı köylüler, en tez biçimde ayaklanmacılarla güç birleştirdi.

Huang Ch’ao tüm bu çeşitli öğeyi katıp karıştırarak, birkaç ay içinde Shantung’un bir kesimi ile Honan’daki zengin Kaifeng ovasını dümdüz etti. Oradan çetelerini Güney Çin’in iki büyük limanını talana yönlendirdi; Fuchow (878) ile Kanton (879). Kanton o dönemin en büyük ticaret

38 Eski Roma’da büyük arazi (Ç.N.).

merkezlerinden biri, “en büyük yabancı gemilerin boşaldığı liman, tüm deniz ticaretinin tersanesi” idi. Bu bölgeyi Hanfu adıyla bilen Arap coğrafyacılar burada, ipek, porselen, çay, kafur, sarı sevdâ ile “Sinistan”ın diğer ürünlerini alıp satan, her inançtan – Müslümanlar, Nesturiler, Maniciler ile Yahudiler – çok önemli bir Arap ve İranlı tüccar kolonisi bulunduğunu anlatır. Huang Ch’ao’nun çeteleri ulaştığında, Kantonlular kapıları kapayıp kuşatmaya hazırlandı. Huang Ch’ao divan onu Kanton valisi atarsa barış yapmayı önerdi. Müşavirler bunu “şehirde bulunan büyük zenginlikleri bir ayaklanmacıya vermek istemediklerinden” geri çevirdi. O da saldırarak kasabayı ele geçirdi, Arap kolonisi de dahil olmak üzere tüm nüfusu kılıçtan geçirip üretim evlerini çatıdan kilerine değin yağmaladı. “Üstüne, bölgedeki dut ağaçlarını kestirdiği için uzun süreliğine Arap imparatorluğuna gönderilecek hiç ipek bulunmamıştı” (güz 879). Bu sırada Huang Ch’ao’nun ayaklanmacı ordularındaki kuzey illerinin yerlisi olan köylüler, Kanton’un tropik ikliminden acı çekiyordu; sıtmadan kırılıyorlardı. O da sağ kalanları kuzeye geri götürüp imparatorluk başkentleri olan Loyang ile Ch’ang-an’ı ele geçirerek, iki şehri kuşatıp yerlilerini doğrarken (20 Aralık 880 ile 15 Ocak 881) saray ise – bir kez daha – Szechwan’a kaçtı.

Bu aşırı olaylar olurken, T’ang hanedanı Kum tepeleri – Türkçe Çöl, Çince Sha-t’o – birliği denen bir Türk birliğini çağırdı. Kökeni Gobi’den olan Sha-t’olar, Ordos kıvrımı içinde Çin’in bağlaşıkları olarak kurulmuştu. İç savaştan yararlanarak, yakın zamanda Shansi’nin kuzey kesimine yerleşmişlerdi (878). Başkanları o dönemde ancak yirmi sekiz yaşında olan Li K’e-yung, çağının en sevimli kişiliklerinden biridir.³⁹ Bu Türk’ün yürekliliği ile dürüstlüğü bu T’ang hanedanının çöküşü entrikasındaki diğer tüm kimliklerin bozuk tavırlarıyla terslik oluşturur. Saray kendilerini başkaldıranlardan kurtarması için ona yöneldi. O, bunu kabul edip sonrasında T’ang hanedanına olan bağlılık çabasından hiç geri dönmedi. Shansi’den (kara giyindikleri için “Li K’e-yung’un kargaları” diye bilinen) atlıları Ch’ang-an’a indi. Orada Huang Ch’ao’nun bölükleri görünür biçimde eriyordu; başkenti yağmaladıktan sonra köylü başkaldırııcıların tek düşüncesi ganimetlerini güvenli bir yere taşımak olduğundan, birbiri ardına öbekler köylerine dönmek üzere buradan ayrılıyordu. 883 başında Li K’e-yung, kalan son çeteleri de sürüp imparatoru geri çağırdı. “Tilkiler ile tavşanların evine dönüşen başkentlin ıssız sokaklarında otlar ile çalılar büyüyordu.” Huang Ch’ao kaçtığı Shantung’da ölümle cezalandırıldı. Başlıca komutanı,

39 T’ang hanedanının unvanı Li, hanedana hizmetlerinden dolayı onun babasına da verilmişti.

yani doğru zamanda imparatorluk safına geçen Chou Wen ödül olarak Kaifeng yakınında önemli bir tımar aldı (Pien-chou). Hanedanın kurtarıcısı Li K'e-yung ise kendisine verilen Shansi iline sonradan Hopei'nin kuzeyini de munzam kıldı.

Gerçekte bunlar imparatorluğun genel paylaşımının en öne çıkan örnekleridir. İç savaştan yararlanıp yerel milisleri silahlandırarak, il valileri ile ordu komutanları az ya da çok bağımsızlaşmıştı. Ülke boyunca, yaklaşık aynı dönemde (ayrıca yaklaşık benzer koşullarda) Fransa'da Karolenj İmparatorluğu'nun çöküş döneminde olduğu gibi kalıtsal bir feodallık gelişti. Bu yolla tüm Güney Çin kısa süre sonra yedi vilayet hanedanı arasında bölünürken, kuzeyde ise rekabet halinde olanlar Türk şefi Li K'e-yung ile eski çete önderi Chou Wen idi.

Sonunda günün kazananı Chou Wen oldu. Li K'e-yung dürüstlüğü nedeniyle saf dışı bırakılmıştır; savaşçı erdemi olan Türk, T'ang hanedanına bağlılık sözünü bozmak istemedi. Böyle bir şey Chou Wen'i utandırmıyordu. Eski çete reisi bir tuzağa çekerek rakibinden kurtulmaya girişti. Onu bir akşam yemeğine çağırıp sarhoş etmiş, ardından da birkaç suikastçiyi üstüne salmıştı. Li K'e-yung'un yoldaşları yüzüne soğuk su döküp onu uyanıtılarak, yokuşun üst kesiminden bir urganla aşağı indirmek suretiyle onun kaçmasını sağlayabilmiştir. Chou Wen kendi erlerine düşmanları gibi sert davranmıştır; birliklerinin sayısını yüzlerine dövdürmüş ve böylece kaçan olursa hemen görülüp anında başının kesilmesini amaçlamıştı. İmparatorluk ailesini Honan'daki tımarına çekerek, imparatoru öldürttü (22 Eylül 904); sonradan kurbanının kardeşlerini bir akşam yemeğinde toplayarak, sona doğru sekizini de öldürdü (905). Bu sırada tahta T'ang prenslerinin sonuncusu, on üç yaşında bir oğlanı çıkarmıştı. 12 Mayıs 907 günü (dokuz ay sonra öldüreceği) çocuğu tahttan indirip kendisini imparator ilan etti.

Yarım yüzyıllığına Çin dünyası anarşiye düştü. Güney Çin, gördüğümüz üzere, yedi il hanedanı arasında bölünmüştü. Honan merkezli olarak kuzeydeki illere indirgenmiş olan imparatorluk toprağında, Chou Wen ocağı güçte ancak on altı yıl kaldı. Onları Li K'e-yung'un ailesi sürdü, ama onlar da ancak on üç yıl (923-936) hüküm sürüp, yerlerini Türk kökenli başka bir aile aldı. Sha-t'olar bu zamana değin örf ve adetleri bakımından tümüyle Çinlileşmişti; ama şimdi Pekin bölgesinde tümüyle barbar kalmış bir kalabalık ortaya çıktı: bunlar Çin'in bölünmesinde bir pay isteyecek olan Ch'i-tanlar (Kitan Ç.N.) idi.

Ch'i-tanlar⁴⁰ Pekin bölgesinin kuzeydoğusunda, Liao-yang ile Dalai Nor (Göl) arasındaki Şaramuren-Liao havzasında göçebe bir yaşam süren Moğol ırkından bir halktı. Çin'in işlerine karışma fırsatını onlara Çinliler kendileri sağlamıştı. 936'da Ch'i-tanlar, imparatorluk divanına karşı bir ayaklanma içinde bulunan Çinli general Shih Ching-t'ang tarafından çağrıldı. Hanları Yeh-lü Te-kuang elli bin atlısıyla Hopei'ye inip, Kaifeng'de Shih Ching-t'ang'ın yeni bir imparatorluk hanedanının kurucusu olarak yerleşmesine yardım etti. İşe girmelerinin karşılığı olarak, Ch'i-tanlar Hopei'nin günümüzdeki Pekin'i de içeren en kuzey kesimi ile Shansi'nin Ta-t'ung'u içeren en kuzey kesimini elde etti (963). Böylece barbarlar Çin Seddi'nin içine, kuzey uçlarına yerleşerek oradan Çin'in politikalarını denetim altında tutabiliyorlardı. Shih Ching-t'ang'ın ihaneti Çin mıntıkası içinde ilk gediğe, sonradan genişleyip buradan on ikinci yüzyılda Kuzey Çin'i, on üçüncü yüzyılda da tüm Çin'i fetheden kalabalıkların sızdığı gediğe neden oldu. Pekin bölgesi Yeh-lü Te-kuang'ın eline geçtikten sonra, Ch'i-tanlar Moğol kalabalığının ellerinden Tunguz Ju-chen (Cürçet) kalabalığınıninkine, sonra yine Ju-chen'den Cengiz Han'ın Moğollarının eline geçti; bu yolla 936'dan 1368'e değin Tatarların elinde kaldı.

Ch'i-tanların Pekin'i ele geçirmesinin acı sonuçları, doğruca onları buraya getiren halk tarafından kısa süre sonra hissedilmeye başladı. Shih Ching-t'ang'ın kendini Ch'i-tanların zahmetli korumasından kurtarmak isteyen ardılı, ancak ikincisini istilalarını daha da genişletmeye itti. 25 Ocak 947 günü Ch'i-tan hanı Yeh-lü Te-kuang, Kaifeng imparatorluk başkentine girdi. Şehri itinayla kuşatmadan Pekin'e dönmedi, tüm Çin divanını da tutsak olarak yanında götürdü. Ch'i-tanların ayrılmasından sonra, Kaifeng tahtına yeni bir Çin hanedanı çıktı, ama burayı ancak dört yıl (947-951) elinde tutabildi. Şubat 960'da taht büyük imparatorluk hanedanı Sung'un eline geçtiğinde, Çin başkenti Taiyüan olarak Shansi'de kurulan karışık görüşlü diğer bir Çin hükümdarlığınca yine bölünmüş durumdaydı. Güney Çin zaten yedi bağımsız hükümdarlığa bölünmüş olduğu için," bu durum tüm pratik amaçlarla ancak Shensi, Honan, Kuzey Anhui, Shantung ile Güney Hopei'ye indirgenmiş olan bir imparatorluğa karşı toplam sekiz ayrılıkçı vilayet devleti oluşturuyordu.

40 Moğolca tekili *Kitan*, çoğulu *Kitat* (doğrusu "Kitad" Ç.N.). Çincesi *Ch'i-tan*. Türkçe, Farsça ile Arapça'da *Hıtay*. Bu söz Türkçe (daha sonra da Rusça) Çin'in adı olmuştur. Marco Polo da Kuzey Çin için bu adı (*Cathay*) kullanmıştır.

41 939'da Çin egemenliğinden sıyrılmak için Çin'in bölünmesinden yararlanan Annam'ı saymazsak.

BÖLÜM XXI

SUNG HANEDANI VE YENİDEN YAPILANMA SORUNU

Çin halkı Sung hanedanını uzun süredir sevgiyle anagelmiştir. Han ile T'ang'ın Asya'daki fetihlerini sürdürmemiş; tersine, Tatarları ellerinde tuttukları ulus toprağından sürmeyi bile başaramamış, dönemin ikinci yarısında tüm Kuzey Çin'i onlara bırakmak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, Çinli aydınlar askerî başarılarını hiçbir zaman kültürel kazanımlarıyla aynı düzeyde görmemiştir. Klasik zihniyetleri ve muhtemelen orduya karşı belirli bir sınıf kıskançlığı, sistematik olarak tüm savaşı politikaları felsefî gerekçelerle küçümsemelerine neden oldu; muzafer ordulara aciz protestolar ve gecikmiş vatanseverlikle karşı çıkacaklardı. Muhtemelen Sung aydınlarının en nitelikli temsilcisinin düzenlediğı, Çin tarihinin genel bir tarihi olan *T'ung-chien-kang-mu*, bu açıdan belirleyici özelliktedir. Üstüne, Sung hanedanı aydınların sevgisini klasik kültür zevki, felsefe tartışmaları, bilgelik, arkeoloji, ayrıca sanat ve bilimle zevk için uğraşmalarından dolayı kazanmıştır.

Sung hanedanının Han ile T'ang'ın şanlı adımlarının izinden gidememesi kurucularının yanlışlığı değildi. İlk Sung imparatoru Chao K'uang-yin (Sung T'ai-tsu) Çin tarihindeki en sevimli kişiliklerden biridir. İmparator olmadan önce, önceki hanedanın hizmetinde bir generaldi. İmparator henüz ölmüş, ardılı olarak yedi yaşında bir çocuk bırakmıştı. Bu sırada Chao K'uang-yin'in belirgin bir başarıyla yürüttüğü korkutucu Ch'i-tanlara karşı verilen savaş sürüyordu. İktidarı güçlü birinin eline alması gerektiğini hissederek ordu, generalinin elini buna zorladı. Bir gün tan vaktinde erler Chao K'uang-yin'in çadırını kuşattı. Uyanınca birden, çevresinde kılıçlarını çekmiş, onu imparator ilan ettiğini söyleyen komutanlarını gördü. Daha karışıklık vermeye fırsat bulamadan, ona sarı imparatorluk yalmasını giydirip, omuzları üzerinde taşıyarak onu atına bindirdiler. Onu, sıralanarak başkent yönünde dizilmiş, büyük haykırışlarla karşılayan birliklerinin ortasına götürdüler. Bununla birlikte, birkaç dakika sonra atının dizginlerini çekip, durmalarını buyurarak erlerine seslendi: "Bana uyacak mısınız? Bana

uymayacaksanız imparatorunuz olmak istemiyorum!” Atlarından inerek tüm komutanlar ona uyacaklarını haykırdı. “O durumda,” dedi Chao K’uang-yin, “beni dikkatli dinleyin. Eski efendilerim olan dul imparatoriçe ile küçük imparatorun canına el uzatmayacaksınız. Eski yoldaşlarım olan müşavirlere kötülük etmeyeceksiniz. Hazineyi, ya da depoları veya imparatorluk cephanesini yağmalamayacaksınız. Bunlardan herhangi birinde beni üzerseniz, ben de sizi üzerim.” Tümü bu buyruklara uyacağına ant içip, askerî ilerleyişini tam bir düzen içinde sürdürdü. Ertesi gün başkent Kaifeng’e girip, Chao K’uang-yin güvenliği değil, aynı zamanda çocuk imparator ile dulun esenliğini de sağladıktan sonra tahta çıktı (Şubat 960).

Saltanatının gerisi başladığı gibi sürdü. Dengeli bir düşünce yapısı olan, insancıl, becerikli bir yöneticiydi; üç çeyrek yüzyıllık iç savaşın yaralarını sarıp, neredeyse tüm Çinlileri birleştirdi. On beş yıllık saltanatı sırasında, Güney Çin’deki çeşitli vilayet devletlerine sırasıyla boyun eğdirdi (Kanton 971’de, Nanking 975’te düştü). En önemlisi ise, savaş olmasına karşın, bu fetihlere sivil halka karşı hiçbir şiddet eşlik etmemiş olmasıydı. İmparatorluk generalleri bir kasaba ele geçer geçmez genel bir bağışlama ilan etme buyruğu almıştı. Toprakları böylece imparatorluk toprağına katılan prenslere gelince ise, Chao K’uang-yin onlara yalnızca kötülük etmemekle kalmadı; onlara ödenek ayırıp, divanına ekledi. En uzun süre direnen Nanking’in eski hükümdarı örneğinde, imparator ona biraz da mizah içeren “İnatçı Markiz” unvanını verdi.

Chao K’uang-yin tahta, T’ang’ın çöküşünden beri tüm hanedan kurucularının yaptığı gibi bir ordu bildirisi yoluyla çıktı. Ama güce geçtiğinde, bu tür uygulamalara bir son vermeye kararlıydı. Tüm ordu şeflerini, eski silah yoldaşlarını içten bir eğlencede toplayıp, onlardan yalnız başlarına, gözdağı da vermeden gönüllerini kazanarak devletin çıkarı için askerî görevlerini bırakmalarının güvencesini istedi; karşılığında, onlara toprak ve zenginlikler verdi. Böylece yarım yüzyıldan daha uzun süredir Çin’i tüketen sık ordu darbeleri işleyişini sonlandırdı; “sivil imparatorluk” sonunda kurulmuştu.

Chao K’uang-yin aynı bilgeliği sonuna değin gösterdi. Ölümün yaklaştığını hissedip, oğlunun hükümet görevini üstlenmek için çok genç olduğunu değerlendirek, kardeşini çağırdı, imparatorluk yatağının yakınında asılı duran savaş baltasını indirip yetki göstergesi olarak ona vererek iyi bir imparator olmasını salık verdi. Peşinden öldü (Kasım 976).

Yeni imparator T’ai-tsung (976-997), Ch’itanların müdahalesine karşın uzun bir kuşatmadan sonra başkenti Taiyüan’ı ele geçiren (Shansi’deki) son

vilayet devletini de imparatorluğa katarak ağabeyinin kazanımlarını tamamladı (Haziran 979). Ardından Ch'i-tanlardan Çin Seddi içinde ellerinde tuttukları Ta-t'ung ile Pekin bölgelerini geri almaya kalkıştı. Temmuz 979'da Pekin'e yürüyüp kuşattı, ama şehrin kuzeyinde Ch'i-tanlara yenilip çabucak geri çekilmek zorunda kaldı. 986'da başka bir saldırı düzenleyip, bu kez Pekin'e ulaşamadı bile. Pekin ile Paoting arasında ordusu ezildi; peşlerine düşen Ch'i-tanlar Güney Hopei'ye ilerledi. Oğlu Chen-tsung'un saltanatı sırasında (998-1022), Ch'i-tanlar Çin mıntıkasının istilasını sürdürüp imparatorluk başkenti Kaifeng'in karşısında Sarı Irmağa ulaştı. Saray halkı panikleyip Chen-tsung'a Uzun Irmağın aşağısında Nanking'e, ya da daha iyisi Szechwan'a çekilmeyi salık verdi, ama imparator bunu reddetti. Kuzeyde, Sarı Irmağın karşısında küçük Çin kasabası Shen-chou (Shen-yüan) düşmanı uzakta tutmayı başarmıştı ve direnişi Ch'i-tanların başkente ilerlemesini durduruyordu. İmparator yüreklilikle kendisi oraya gitti; kararlı tutumu savunmacıları heyecanlandırıp Ch'i-tanları etkiledi. Shen-çou'da Ch'i-tanlar, Güney Hopei'deki yeni fetihlerinden çekilip, eskiden olduğu gibi Pekin ve T'a-tung ile yetinmeyi benimsedikleri bir barış anlaşması imzaladı (1004). Bu sırada, Ch'i-tanlarla çekişmeler sürecinde, imparatorluğun karşılaştığı güçlükleri, 1000 yılı dolayında bağımsız Hsi-hsia devletini kurdıkları Ordos, Alaşan ile Kansu'yu elde etmiş Tibetli bir halk olan Tangutlar (Tang-hsiang) kendi kazanımlarına çevirdi.

İmparatorluk güçlerinin Pekin'i Ch'i-tanlardan geri almaya yönelik ikinci başarısızlığı ve kuzeybatı uçlarında bu yeni barbar Tangut devletinin kurulması, Sung hanedanında savaşçıl politikalara karşı bir isteksizlik yarattı. Ch'i-tanların karşı saldırısını denetim altına almanın verdiği yorgunlukla, Pekin ile T'a-tung'un efendiliğini onlara, Ordos ile Kansu'nun efendiliğini de Tangutlara bırakarak kendi içlerine çekildiler. Pekin örneğinde, feda ettikleri şey, bugün düşüneceğimizin çok daha altındaydı. Merkezden uzaktaki konumundan oldukça ayrı olarak, burası o dönemde çok ikincil önemde bir vilayet kasabası, Çin tarihinde o güne değin önemli bir rol oynamamış olan bir sınır alanıydı; önemi Ch'i-tanların burayı başkent yapmasıyla başlar. On birinci yüzyıl Çinlisinin bakış açısından, bir yandan Pekin ile T'a-tung, diğer yandan Kansu'yu elden çıkarmak büyük kayıp değildi. Bu üç uzak sınır uçları dışında, Sung hanedanı tarihteki Çin'in tümünü elinde tutuyordu. Yüz yıldan uzun bir süre, yazın, sanat ile bilge tartışmalarının tadını almakta özgürdüler; Sung dönemi, herşeyden önce,

büyük fikirsel tartışmaların çağıydı, bunların en önemlisi “muhafazkârlar” ile “reformistler” arasındaki çekişmeydi

Bununla birlikte bu tartışma yalnızca entelektüel bir eğelence değildi. T'ang hanedanının çöküşüne yol açan ekonomik ve toplumsal bunalım taşra nüfusunun genel olarak köleleştirilmesiyle sonuçlanmıştı; küçük toprak efendileri topraklarını satıp geniş toprak efendilerinin alanlarında kiracı çiftçi ya da işçi olmak zorunda kalmıştı. Bu dönemin ünlü bir yazarı olan Su Hsün (1009-1066) durumu şöyle betimler:

“Tarlalar onları sürenlerin mülkü değil, efendileri de oralarda çalışmaz. Çiftçilerin tarlaları zenginlerin elindedir. Bu zengin kişilerin geniş toprakları, engin mülkleri vardır; taşınmazları birbirine bitişik olup, ekim işlerini aralarında paylaştırdıkları göçmenler getiriyorlar. Zor işin yapılmasını tetiklemek için kamçı ve sopa kullanılır; efendileri onlara köleden başka biçimde davranmaz. . . . Ürünün yarısını alır: on ekiciye karşılık bir toprak efendisi olduğundan, günden güne toprak efendisi kendi yarısını biriktirip zengin bir şekilde güçlenirken, çiftçiler günden güne yarısıyla yaşar, aç ve yoksul kalır, bu işin bir çözümü de yoktur.” 1308 yılından bir metin de benzer biçimde “bir toprak efendisi kiracılarının yaşamına bir ot yaprağınınkinden daha başka bir gözle bakmaz” der.

Wang Yü-ch'eng'in (ölümü 1001) bir şiiri, kıtlık dönemlerinde, doğdukları topraktan koparılıp gidebilecekleri en iyi yere göçe zorlanmış uzun köylü kuyrukları ile taşradaki yoksulluğun dokunaklı bir resmini çiziyor:

Kıtlık var . . .

Her yerde yiyecek az.

Bacalardan duman çıkmaz.

Dilenciler öbeği yoldan geçer:

Onlar bir aile: yaşlı bir er ile hasta olan yaşlı evdeşi;

Üç çocuk bir erin peşinden ağlayarak yürür.

Yol azıkları ancak çeyreklik tahıl, giderler için de yüz akçaları yok.

Kıtlıktan kaçıp, Ch'ang-an'dan geçen yıl çıkmışlar.

Çocukların anası ölmüş, onu yabancı bir yere gömmüşler.

Şimdi geçmişte onları yaşatan bahçeye dönmeye çalışıyorlar.

Bitkin, tükenmiş; güçsüz, desteksiz,

Yağmur ya da karlı bir gün ölü bedenlerinin bir vadide kalmasından korkuyorum.

Bu koşulların Sung dönemiyle sınırlı kalmadığının bilincinde olmalıyız; yıllar süren kıtlık, acı ve sefalet zinciriyle birlikte Çin tarihi boyunca dönemlik olarak kendini yineler. Ancak, tarım sorununa hiçbir çözüm bulunamadığı bu dönemde, köylülerin sefaletinin çaresi olmadığı kesindir. Bunun dışında, her durumda yüz yıllık *coups d'état* (darbe, Ç.N.) ve iç savaşlarla yıkılmış olan küçük köy işletmelerinin ortadan kalkması, tümüyle vergi toplama işlemlerini alt üst edip devletin finansını dağıttı.⁴²

Bunca iç çarpışmadan sonra geleneksel değerlerinin genel bir dirilişini vaat ediyor gibi görünen Sung hanedanı, en başından beri bu diriliş için belirgin bir bilgi temelini sağlamamakla ilgileniyordu. Tahta çıktığı günden başlayarak hanedanın kurucusu olan bilge Chao K'uang-yin, kendisi ile ardıllarının yönetici kadrosunu saflarından topladığı Konfüçyüsçü aydınlara (*ju*) güvenmişti. Düzenli olarak yeni eleman kaynağı sağlamak üzere, onlar döneminde son biçimini alan sivil hizmet teftişlerini yeniden kurup örgütlediler. İmparator Jen-tsung (1025-1063) başlıca şehirlerde resmî okullar ile başkentte de daha yüksek bir imparatorluk okulu kurup ayrıca öğretim içeriğini de başlıca üç konuyu içerecek biçimde yeniden düzenleyerek bu önlemleri tamamladı: belge biçimi, açıklama, şiir. Son olarak, önemli kamu görevlerini, her ikisi de tarihçi olarak tanınan ve aynı derecede şair olarak bilinen, zamanının en seçkin edebiyatçılarından ikisine, Ou-yang Hsiu (1007-1072) ve Ssu-ma Kuang'a (1019-1086) emanet etti.

Aydınların aralarında bölünmesi uzun sürmedi. Tümü Konfüçyüsçü ortodoksluğa hitap ederken, onun yorumlanması ile çağlarının ekonomik ve toplumsal bunalımına karşı uygun çözüm konusunda ayrışıyorlardı. İmparator Sheng-tsung saltanatı (1068-1085) sırasında, reformcular ünlü Wang An-shih önderliğinde iktidara geldiler.

Doğrusu, onun döneminden epeyi önceleri reformlar görülmeye başlamıştı. İmparator Jen-tsung yönetiminde (1023-1063) yaşlılar, çocuklar, yoksullar ile hastalara tahıl dağıtımı için 1057'de "bağış ambarları" (*kuang-hui*) açılmıştı. İmparator Ying-tsung (1064-1067) gelenekçi eğilimleri olan bir yönetici olmasına karşın, "düzenleyici ambarlar"ın (*chang-p'ing*) donatılmasına bir milyon nakit ayırdı. Hasadın aşırı bol, fiyatların da düşük olduğu yıllarda, bu ambarlar tahılı pazardan daha yüksek bir fiyata çıkarıyor, hasadın kötü olup, spekülasyonların fiyatları yükselttiği yıllarda da tahılı daha

42 1065'te, Wang An-shi'nin reformlarının hemen öncesinde, sıradan devlet harcaması – *Sung Tarih'i*'ne göre – 120.343.174 nakit, artı 11.521.278 nakit sıradışı harcama ederken, gelir ise ancak 110.138.400 nakit idi.

düşük bir oranda serbest bırakıyorlardı. Bu devlet ambarları böylece kıtlık dönemlerine karşı tahıl rezervleri oluşturup, ayrıca spekülasyonları önlemek yoluyla fiyatları denetleyerek ikili bir amaca hizmet ediyordu.

Bununla birlikte, Wang An-shih kısa sürede bu mütevazı çabaları geride bıraktı.

Wang An-shih (1019-1086), Çin tarihindeki en ilginç kişilerden biridir. Yaşamı sırasında çok az kişi böylesi acımasız saldırılarla karşılaşmıştır. Tümleyle diğer aydınların tersine olarak dinî inatçılığı, özensiz giyimi ile yıkanmamış yüzünden dolayı kınanıyordu. Ama yakın zamanlarda yalnızca bir “devlet topluncusu” olarak değil, ayrıca Sun Yat-sen’in öncülü bir demokrat olarak görülüp göklere çıkarılır oldu. Gerçekte bu reformların her şeyden önce finans değerlendirmeleri yüzünden dayatıldığı anlaşıyor. Devletin genel refahla zenginleşmesi için halkın daha çok üretmesine yardımcı olmak gerekiyordu. 1069’da Wang An-shih işte – halkın payını iyileştirirken devleti de zenginleştirecek – bu çifte beklentiyle başında kendisinin bulunduğu kalıcı bir yeniden yapılandırma komisyonu oluşturdu. Ekonomik sistemin yeniden şekillenmesi hemen başladı. Wang An-shih, hiçbir baha-neyle aşılmaması gereken ve harcamaları yüzde kırk azaltan sabit bir gelir ve gider bütçesi oluşturdu.

Çin’in zenginliğinin açık ara en büyük kaynağı tarımdı. Verimi artırmak amacıyla, Wang An-shih köylüleri yoksulluktan ve alacaklıların eline geçmekten korumaya kararlıydı. Bu amaçla devlet köylülere hasat güvencesiyle borçlar verdi.⁴³ Onlara avanslar baharda veriliyor; güzün, hasattan sonra borçlar ile faizi devlete geri ödeniyordu. Taşralıların bir diğer yaklaşması, yerel yetkililerin onlardan gelişi güzel bir biçimde zorunlu olarak çalışmalarını istemesiydi. Wang An-shih zorunlu işi kaldırarak, yerine kamu işleri için ödenmek üzere bir kaynak oluşturan yıllık bir vergi koydu. Bu vergi öncelikle bireylerden alınacağı için çok önemli bir yenilikti. Aynı zamanda, dokuzuncu yüzyıldaki tarım değişikliklerinin vazgeçilmez kıldığı bir reform olan kadastro kayıtlarını da güncelleştirdi. Eski Çin’de toprak vergisi sıklıkla köyün mülkü olan köylülerin topraklarından alınıyordu. Bu küçük işletmelerin yok olup geniş mülklere katıldığı dokuzuncu yüzyıldan beri, başka bir sistem bulmak gerekli hale gelmişti. Kimilerinin öne sürdüğü üzere mülkün yeniden dağıtılması değil – toprak kaydının yeniden düzenlenmesini getirdiğinde Wang An-shih’nin aklında olan buydu. 1073’te, tüm

43 Çincesi *ch’ing-miao*. Kurum Eylül 1067’ye tarihlidir (krş. Tcheou Hoan, *Le prêt sut récolte*, Paris, 1930).

ülkeyi yeni bir toprak vergisi uygulamasının temel birimleri olacak biçimde bir li (yaklaşık 570 metre) ölçüsünde birimlere böldü. Henri Maspero'nun işaret ettiği üzere, bu herhangi bir "toplumsal" özelliği olmayan, tamamen malî bir reformdu: "Toprak efendiliği bu yeni finans bölümleriyle ilgisiz, olduğu gibi kaldı. Birden fazla toprak efendisine ait olan mülklerin tümü ya da bir kısmı aynı kare içinde kaldığında, her biri kendi elindeki alanın oranına göre söz konusu verginin bir parçasını ödüyordu." Toprak efendiliği sistemi *latifundian*ın elinde kalıp (Wang An-shih gibi bir reformcu bile buna saldırmayı düşünmedi), ama imparatorluk kesin ve güvenilir bir kadastro denetimi edinmiş oluyordu.

Bu sırada devlet denetimi üstünlük kazanıyordu. 1074'ten sonra her bir toprak efendisi, "domuzlardan tavuklara değin" elindeki her şeyi bildirmek zorundaydı. Alım-satım da düzenlendi. Tüm ürünlerin değerini, zorunlu pazar oranını belirleyen mandarin koyuyordu. Devlet tüm satılamayan ürünün deposunu kuruyordu. Vergi kendi türünden ödeniyordu. Mandarinler, görüldüğü üzere, bu ürünleri saklayıp ekim çağı ya da azalma dönemlerinde avans olarak yeniden dağıtan resmî depocular oldu. "Bu önlemlerin amacı fiyatları anlaşılır bir düzeyde tutup, ürün fiyatlarındaki herhangi bir yasa dışı yükseliş ya da yasa dışı düşüşü önleyerek spekülasyonu önlemektir." Ama burada da ana nesne paraydı. Saklama yerlerindeki satış ürünleri, ürünün kendisi ile saklandığı binaların güvencesinde olan yıllık yüzde yirmilik bir vergiye bağlıydı. Bu vergi gününde ödenmezse, yüzde iki daha ekleniyordu. Hasat üzerindeki alacaklarla birlikte, Wang An-shih ticaret girişimini yüreklendirmek beklentisiyle benzer biçimde mülkler üzerinde de devlet borçları başlattı. Daha açık söylersek, "pazarlardaki ticarî örgütlenme için özel olarak oluşturulmuş bir yargı" (*shih-i wu*) tüccarlara ipotek güvencesi üzerinden borç vermekle yetkilendirilmişti.

Wang An-shih aydın biri olmasına karşın devlet öğretimindeki içeriğin yöneticiden çok bilgin yetiştirmeye yönelik olduğunu değerlendiriyordu. 1071'de üslûbun düşünceden daha önemli olduğu edebî kompozisyonları ve güzel edebiyat bağlamındaki tüm literatürü kesti. Bundan böyle müfredat, Konfüçyüsçü klasiklerin yeniden yapılandırma, bilgilendirme ve idarî belgelerinin yeni yaklaşıma göre yorumlanmasını içerir oldu. Adaylar bundan sonra üslûplarının seçkinliği değil, kendi görüşleriyle işe yarar bilgilerine göre değerlendirileceklerdi.

Mandarin'in Wang An-shih'e en acımasız karşı durduğu konu ekonomideki yenileştirmeleri değil, bu edebî reformlardı. Kanonik kitapları kendi

görüşleri uyarınca yeniden yorumlaması, gelenekçi Konfüçyüsçülere bir tür sapkınlık gibi geldi. Tüm reformları alayla karşıladılar, dönemin sonraki tüm anlatıları da ona karşı yöneltilmiş uzun bir kitapçığa benzer. Tarih aslında muzaffer hasımları tarafından yazıldığı için tarafsız bir fikir oluşturmak zordur. Bununla birlikte, tarımdaki reformlarının yaşamsal harcamalarında bir azalmaya yol açtığı görülüyor. Kendi tanıklığına göre, onun reformları yürürlükte kaldıkça, “pirinç su gibi ucuzladı.” Şiirlerinden (zamanının tüm edebiyatçıları gibi o da bir şairdi) biri dokunaklı bir şekilde samimi ve ekonomik önlemlerine ne kadar derin bir insanî duygunun ilham verdiğini gösteriyor:

Birine düğün ya da cenaze için para gerekiyorsa,

Gerginliğini gidermek için ona borç vereceğim.

Birinin hasadı zayıf geçtiyse,

Yaşayacak bir şeyi olması için ona elimdeki tüm tahıl vereceğim.

Ürünler bol ise, onları toplayacağım;

Yetersizlerse, işlerin yürümesi için elimdeki hepsini dağıtacağım.

Bugünlerde insanlar pek önemsemiyor ama ben dedikoducuları bastırmaya kararlıyım.

En azından, çok katı biçimde uygulanan bu reformların, eylemsizlik yapısına büründüğü için daha da direnç kazanan bir muhalefete yol açtığı doğrudur. Ürünlerin görevlilerce depolanması ahlakı sağlam bir yönetim gerektiriyordu, ama anlaşıldığına göre gerçek yönetim sağlam ahlaktan çok uzaktaydı. Ekim döneminde köylülere verilen borçlar bile yasayı düzenleyenin beklentisinin tersine sonuçlandı. Çoğu zaman bu borçların verildiği köylüler borçlarını geri ödeyemediler ve sonuç olarak mallarına yetkililerin el koymasıyla karşılaştılar. Gelenekçi grubun önderi olan tarihçi Ssu-ma Kuang, tüm sistemi şu dayanakla eleştirmek için eline çok güzel bir fırsat geçirmişti: “Kuramda daha yanıltıcı, daha ince, ama uygulamada devlet için daha sakıncalı bir şey yok. Halka tahıl veriyorsunuz, onlar da işe birazını tüketerek başlıyorlar. Onlara tohum veriyorsunuz, onu satıyorlar, böylece etkinlikleri duruyor; tembelleşiyorlar.” Wang An-shih buna şöyle karşılık verdi: “Aydınlar ancak atalarının geçtiği yollardan yürür; onlara daha güvenli, daha yararlı, daha inanılır yollar verilirse, bunları sınamak için bir tek adım atmaya bile tenezzül etmezler.”

Wang An-shih’nin reformlarına karşı en sert eleştiri, devletin hasat borçlarını ancak yüzde yirmilik bir faizle vermesiydi. Özel borç verenlerin

yüklediği yüzde elliyle karşılaştırdınca, bu kuşkusuz görece ılımlı bir orandı. Yine de köylülerin bu yolla yalnızca yorucu koşullar altına girdiği doğrudur. Hasat tümüyle kötü olursa, ya da Ssu-ma Kuang'ın öngördüğü üzere kendilerine verilen ölçeği düşüncesizce boşa harcarsalarsa, sonra ödeme günü geldiğinde, tek seçenekleri mallarına el konması ya da kaçmak oluyordu. Yoksullar anlık bir ön ödemenin baştan çıkarmasına karşı koyamazken, yerli görevliler onların yenik düşmesini kendi özel çıkarlarına gördüklerinden, tehlike görülenden daha da büyüktü; bunun nedeni bu yüzde yirmilik hasat borçlarının faizinin vilayet gelirinin en yağlı kaynaklarından birini oluşturmasıydı. Dolayısıyla yönetim köylüyü borca girmeye yatkınlıktırma için olası her baskıyı uyguluyordu. Wang An-shih'nin iyi niyetlerine karşın, hasat borcu basit düşünceli ya da umutsuz köylülere zora sokan tiksindirici bir süper vergi biçimini alıyor, devlet de büyük ölçekli tefeci rolünü oynuyordu. Temelde, Wang An-shih insanî ve cömert halkın yardımına yetişmek hevesi ile devletin gelirlerini yeniden diriltme gerekliliği arasında salınıyordu. Muhafazakâr rakipleri ise onun hasat borcu sistemine karşı daha mütevazı ama daha güvenilir (daha önce tanımladığımız) “düzenleyici depolar” çizelgesiyle karşılık vermekle geride kalmadılar.

İmparator Sheng-tsung'un 1085'teki ölümüyle on beş yaşındaki oğlunun dul imparatoriçe Kao'nun gözetimi altında tahta çıkması, reformcuların gözden düşüp Ssu-ma Kuang önderliğindeki gelenekçilerin iktidara dönmesine neden oldu. Bundan kısa süre sonra Wang An-shih öldü ve onun peşinden de Ssu-ma Kuang'ın ölümü geldi (1086). Ssu-ma Kuang'dan sonra gelenekçi grubun en öne çıkan kişiliği, etkisinin oldukça olumlu olduğu anlaşılan, yaygın olarak Su Tung-p'o diye tanınmış şair Su Shih (1036-1101) idi. Halk ile sıradan kişilerin bakış açılarını ve gerçek esin kaynaklarını yakından bilen biri olarak, tahtı tebasından ayıran engelleri kaldırıp divanın tehlikeli yalıtılmışlığını kırmayı amaçladı. “İyi hükümet dönemlerinde” diyordu, “en düşük teba acılarını imparatora bildirme konusunda özgür olmalı.” Bununla birlikte, Su Shi'nin açık sözlülüğü kısa sürede onu gözden düşürüp, (gelenekçi grubu destekleyen) gözetimci imparatoriçe 1093'te öldüğünde, imparator Che-tsung reformcuları geri getirdi. Bir sonraki hükümdar yani dramatik yazgısını şimdi ele alacağımız Hui-tsung (1100-1125), önce 1106'da gelenekçileri geri çağırıp, sonra 1112'de yine reformculara güvenmeye başladı. Ancak bundan böyle, muhtemelen reform hareketinin kaderiyle ilgili bir sorudan çok, iki grubun politikacıları arasındaki kişisel çatışmalar meselesiydi. Her olayda, politik çatışmaya karşın Sung hanedanının

RENÉ GROUSSET

Çin'e getirdiği barış yararlı sonuçlar verdi. 845 sayımı otuz milyon dolayında bir nüfus gösterirken, 1083 sayımı yaklaşık doksan milyon nüfus gösteriyordu. Bunun nedeni muhtemelen zaten nüfus yoğunluğu yüksek olan Kuzey Çin'deki – eski Çin – herhangi bir büyük artış değil, Han çağından beri düzenli biçimde kolonileştirilen imparatorluğun güney parçasının – yeni Çin – önemli bir nüfus yoğunluğu kazanmaya başlamasıydı.

Dahası, güneyin bu kolonileşmesinin artık tamamlanmış olması da bir şanstı. İmparator Hui-tsung'un, kuzey eyaletlerini barbarların istila etmesine neden olan politikaları, güneyi bir kez daha Çin'in bağımsızlığının sığınağı haline getirmektir.

BÖLÜM XXII

TAHTTA BİR DÜŞSEVER – İMPARATOR HUI-TSUNG

Kaifeng’de on dokuz yaşında tahta çıkan (Şubat ya da Mart 1100) imparator Hui-tsung, Çin’in gördüğü en kültürlü hükümdarlardan biriydi. Güzel sanatlara düşkün ve arkeolog, büyük bir sanat derleyicisi ve eleştircisi, kendisi yetenekli bir ressamdı. Mor renkli giyinip altın ve yeşim taşından im yaşıyan üyelerinin hükümdarın özel dairelerine kabul edilme ayrıcalığına sahip olduğu bir resim okulu olan T’u-hua-yüan’ın toplantılarına bizzat başkanlık ediyordu. Hui-tsung kendisi yarışma konularını belirliyor ve adayları eleştiriyordu. Bu temaların bazıları kayda geçmiş olup, imparatorun zevkiyle ilgili iyi bir fikir verir: “Bir köprü yakınında, kamışlarla (bambu) çevrili bir han”; “Kimse ırmağı geçmek istemediğinden tüm gün orada bekleyen kayak”; “Saray avlusunda yürüyen bir sülün.” İmparator kendisi de kuşlar ile çiçekleri çizmede uzmanlaşmıştı, dolayısıyla Japon koleksiyonlarında ona atfedilen yapıtların bazıları gerçekten onun fırçasından çıkmış olabilir. Kaifeng’deki sarayında, eski ustaların kataloğu korunmuş özgün bir koleksiyonunu toplamıştı; bu katalog altı binden fazla ad içerir.

Hui-tsung din tartışmalarına da eşit düzeyde meraklıydı. Son yüz yıldır çeşitli Çin inançlarında bir din uyanışı yaşanıyordu. Buddhacılar arasında bu *dhyani-buddha* Amitabha kültü arasında görülüyordu. Bu görünürde eskisinin dibinden çıkan yeni bir dindi; Çinli kitlelere tanrıçılığın (teizm) bir dengini, daha doğrusu, tüm isteklilerin erişebileceği bir inançlılık ve sessizlik getiriyordu; benzerini Doğu Asya’nın daha önce hiç görmediği, yürekte gelen bir dindi. Sadık ruhun, Amitabha’nın eliyle kurtarılıp tartışmasız Öte’de, gerçek bir cennet (*sukhavati*) olan “Saf Ülke”de kutlanmışlar arasında yeniden doğmak için tüm inancını ona bağlaması gerekiyordu. İlginç biçimde entelektüel görünen uzunlamasına çileci yüzleri ile ressam Li Lung-mien’in yaptığı *arhat* ya da Buddhacı azizlerin (Çincesi *lo-han*) portreleri, bu özünde Hintli olan nesneler artık tümüyle Çinileştigiğine göre Buddhacılığın Çin ruhuna ne kadar derinden işlediğini gösterir.

Yaklaşık aynı dönemde Taoculuk da aşkın bir kutsallık yaratarak, “Saf Efendi” ya da sözlük anlamıyla (yeşim Çin’de saflık simgesi olduğundan) “Yeşim Efendi” kültünün kurulmasıyla benzer bir tanrıcılığa doğru evrildi. Bu yüce tanrının biraz geç doğduğu doğrudur; ilkin varlığını imparator Chen-tsung’a açık ettiği 1102’de ortaya çıkmıştır. Hui-tsung da bu tanrıya büyük bir bağlılık gösterdi. Hükümdar uzun süredir Taocu panteonun cinleri ve ölümsüzleri ile doğrudan bir bağlantı ararken birden yakarışları kabul oldu. Bir kış günü, Kaifeng yakınında taşrada yürürken – Aralık 1113’te idi – ufukta masalsı binaları havada “bulutlar arasında” süzülen bir “gök sarayı” gördü. Burası hiç kuşkusuz ölümsüzlerin evi olup, “kendisine bu dünyanın tozundan o kutsanmış adaya geçme özlemi verdi.” Çağdaşların tanıklığına göre Hui-tsung’un resimlerinden birinde türetmeye çabaladığı işte bu güzellik görüntüsüydü.

Hui-tsung, Buddhacılığın da dahil edileceği bir tür Konfüçyüsçü-Taocu karışımı tasavvur etmiş görünüyor. Yeni Taoculuğun yüce tanrısı “Yeşim Efendi”yi Konfüçyüsçülerin “Yüksekteki Bey” ya da “Efendi Gök” ile eş ilan ederken, bu tanrının liderliğini üstlendiği panteona da Hindistan göklerinden çeşitli Budhhacı bodhisattvayı katmıştı.

Aydınlar politika, hepsinden öte de dış politikaya karışmamaya özen göstermelidir. Bu imparatorluk düşçüsü Hui-tsung sanat yapıtları toplayarak, bildircin resimleri yapıp erik ağaçlarını çiçeklendirerek, kültür ve tanrıları karıştırarak mutlu bir yaşam sürebilirdi. Bunun yerine, hem kendisinin hem de ülkesinin yıkımına, içinde onarılmaz bir yanlışa düştüğü dünya politikasına karıştı: Pekin’i Ch’i-tanlardan geri alma umuduyla, günümüz Kuzeydoğu Mançuryası ile Rusya’nın Primorsku’na karşılık gelen ormanlara yerleşik, Mançuların atası bir Tunguz halkı olan Ju-chenlerle (Curçet) ittifak kurdu.

Bu tam bir aptallık oldu. Çünkü son yüzyılda büyük ölçüde Çin görenek ve düşüncesine benzeşmiş, Pekin ile Ta-t’ung uçları yanı sıra günümüz Liaoning, Chahar ve Jehol’ünü elinde tutmakla memnun olan Ch’i-tanlar Sung İmparatorluğu’nun aydınlanmış, barışçıl komşusu olmuştu. Diğer yandan Ju-chenler ise hâlâ yarı vahşi olup, hanları bir deste kaplan postu üzerine oturtulmuşken orman açıklıklarında vahşi danslar düzenlerdi. Ch’i-tanlar yerine Ju-chenleri koyarak Çin herşeyini yitirebilirdi; ama Pekin’i geri alıp atalarının beceremediğini elde etme arzusuyla yanan Hui-tsung, muzaffer Ju-chenlerin İç Moğolistan ve Mançurya ile yetineceğine kendisini inandırmıştı. Bir anlaşmaya vardığı hanları Aguda, 1114’te Mançurya’da

Ch'i-tanlara arkadan saldırdı. Başlangıçta herşey imparatorun isteğine göre geliyordu; Ch'i-tanlar ortadan kaldırıldı ve 1122'de ellerindeki son dayanakları olan Pekin, Ju-chenlerin eline geçti. İşte böylece Çin divanının sorunları başladı.

Eski Ch'i-tan devleti artık tümüyle Sung İmparatorluğu'nun doğrudan komşusu olmuş olan direnilmez Ju-chenlerin denetimindeydi. Önceki anlaşmalarının kurallarına göre, imparator Hui-tsung Pekin'i vermelerini istedi. Bunu biraz isteksizce kabul ettiler. Bununla yetinmek sağduyulu olabilirdi, ama Hui-tsung Pekin ile Çin Seddi arasındaki birkaç başka yeri de istedi. Bu ödünleri elde edemeyince, yerli Çin nüfusu fatihlere karşı gizlice ayaklanmaya kışkırttı.

Bu savaş, üstelik Kaifeng sarayının tümüyle hazırlıksız olduğu bir savaş anlamına geliyordu. Ju-chenler yalnızca Pekin'i ele geçirmekle kalmadı, birkaç ay içinde atlıları Güney Hopei'den ileri atılıp Büyük Düzlükten Sarı Irmak kıyılarına değin süpürüp geçti. Kaifeng'de saray korkuyla çarpılmıştı. Bölüklerinin başına geçmek yerine, iflah olmaz bir aydın olan Hui-tsung müşavirlerini değiştirmeye girişti. Reformcuları uzaklaştırıp gelenekçileri geri çağırarak, onların dilekleriyle uyumlu olarak, yazını yerleştirip öğretimin eski müfredatını geri getirdi. . . . Bu sırada Ju-chenler Sarı Irmağı geçmiş, Kaifeng'e girişi çıkışı engellemeye başlamıştı. Dikkatinin dağılmasından kaygılanan Hui-tsung sonunda (1126 sonuna doğru) teslim oldu. Büyük oğlu, görevlileri ve hazinesiyle birlikte Kuzey Mançurya'daki Ju-chen ülkesinin derinlerine gönderildi (1127 başları).

İnce zevkli sanat yapıtlarını toplayan, estetik meraklısı imparator, son günlerini Mançurya ormanlarının açıklıklarında, hayvan derileri giyinmiş sert avcılar arasında geçirecekti; bir daha kendi ülkesini göremedi ve dokuz yıllık sürgünden sonra elli dört yaşında öldü.

Hui-tsung'un genç oğullarından biri yıkımdan kaçmıştı. Kao-tsung hanedan unvanı taşıyan bu genç adam (yirmi bir yaşında idi), istilacılardan Uzun Irmağın koruduğu Nanking (Chien-k'ang) şehrinde imparator ilan edildi (Mayıs ya da Haziran 1127). Bu sırada Ju-chenler Kuzey Çin fetihlerini tamamlamıştı. Ardından biri Hopei'de, Po-yang Gölü yakınlarında, diğeri de ırmağın aşağı uçlarında iki orduyla Uzun Irmağı geçtiler. İlki Güney Kinagsi'ye değin ilerlerken, ikincisi baskın ile Nanking'i alıp ardından da Chekiang kıyısındaki Ning-po'ya ulaştı (1129-1130). Bununla birlikte tümüyle atlılardan oluşan birlikleri yedek binek bulma güçlüğüyle geride kalıyor, tepeler, ırmaklar ve çeltik tarlalarının kestiği bir ülkede tehlikeli

durumlarla karşılaşılıyordu. Kısa sürede geri dönmeyi düşünmek zorunda kaldılar. Şimdi bir deniz kolu kadar geniş olan ve Çinlilerce kapatılan Uzun Irmağı geçmeleri gerekiyordu. Sonunda Nanking'in doğusuna geçmeyi başardılar ve Honan'a geri döndüler. Güney artık istilacılardan kurtulunca, imparator Kao-tsung 1132'de konutunu, Moğol fehti çağına değin Sung İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalacak bir şehir olan, Chekiang ilinin günümüzdeki merkezi, Hangchow'a (Lin-an diye adlandırıp) taşıdı.

Çinli generaller, Ju-chen kuvvetlerinin geçici olarak tükenmesinden yararlanarak birkaç stratejik konumu yeniden ele geçirdiler. Bunlar arasında en yüreklişinin adı Yüeh Fei idi; o zaten birkaç savaş kazanmıştı ve 1138'de Kaifeng'e yürümeye hazırlanıyordu. Başarılarını kıskanan bir müşavir önce onu vazgeçmeye zorlayıp, ardından uyduruk bir suçla hapse attırarak, sonunda da içerideyken öldürölmesini ayarlamasaydı, kuşkusuz eski başkenti imparatorluğa geri verirdi. Zayıf ve tembel biri olan imparator Kao-tsung savaştan usanmıştı. Aynı 1138 yılı içinde, Ju-chenlerle barış yaparak, ellerindeki tüm mınıtkayı, diğer deyişle Huai Irmağı'na değin Kuzey Çin'in tümünü onlara bıraktı. Sung hanedanı Güney Çin'i, diğer deyişle Uzun Irmak havzası ile Fukien ve Kanton bölgelerini elinde tuttu; Sung başkenti, daha önce de belirtildiği üzere, Chekiang'daki Hangchow'daydı.

Kuzey Çin'de, Ju-Chenler kısa sürede Çin göreneklerini benimsedi. Hükümdarları, tarihte bilindikleri, bizim de şimdiden sonra onları anmada kullanacağımız Chin ("Altın") hanedan adını aldılar.⁴⁴ 1153'te, o döneme değin hükümdarlık konutunu Mançurya'da tutmuş olan Chin hanedanı başkentini Pekin'e aktardı – bu, devletin Çinlileşmeye başladığının açık bir göstergesidir.

44 Bu, Üç Devlet döneminin peşinden gelip, 318 – 420 arasında Nanking'de hüküm süren Çin hanedan adından başka bir sözcüktür.

BÖLÜM XXIII

YAŞAMIN İNCELİKLERİ

Kuzey Çin'i geri kazanma umudunu yitiren Sung imparatorları, artık tüm dikkatlerini güneydeki topraklarında, Kaifeng'deki saraylarında keyfini sürmüş oldukları şiir ve sanat atmosferi ile yaşamın inceliklerini yeniden yaratmaya adanmışlar. 1161 ile 1206, Çin'e karşı iki kısa savaş ancak barışın kısa süreli bozulduğu dönemler oldu. İmparatorluğun karşılaştığı engin toprak kaybına karşın, 1126 yıkımının basit ve kısa bir geçiş olduğu anlaşılıyor. Çin kültürünün çiçeği olan Sung hanedanının incelikli uygarlığı her alanda sürdü. Onun sanatı ile şiirini anımsamalıyız, bunun için de önce Kaifeng dönemine (960-1126) dönüp, ardından Hangchow dönemine (1132-1276) geçeceğiz.

Kaifeng dönemindeki manzara resmi kavramıyla ilintili değerli bir belge olarak, ressam Kuo Hsi'nin (doğumu yaklaşık 1020) "Dağlar ile Sular" (*Shan-shui*) üzerine incelemesi vardır. Burada on birinci yüzyılın bu ustalarının doğayı ne kadar yakından gözlediği görülüyor:

Gerçek manzaraların bulutları ile buğuları dört mevsimde aynı değil. Baharda hafif, dağınıklar; yazın dolgun, yoğun; güzün parçalı, ince; kışın ise koyu, yalnız. Resimlerde bu türlü etkiler görülebildiğinde, bulutlar ile buğuların bir yaşam havası olur. Dağların çevresindeki sis dört mevsimde aynı değil. Baharda dağlar hafif, gülümser gibi baştan çıkarıcıdır; yazın dağların üzerlerine yayılmış gibi görülen mavi-yeşil bir rengi vardır; güzün dağlar parlak, yeni boyanmış gibi düzenlidir; kışın dağlar üzgün, uyuyormuş gibi dingindir.

Sonrasında:

Görkemli büyük dağ, çevresindeki daha küçük dağlara baskındır. Tepelikleri tümsekler, ormanlar, geçitler, uzak, yakın, büyük, küçük, onu efendileri olarak benimser. Görüntüsü bir prensler meclisi ortasında tahtına çıkmış bir imparatora benzer.

Uzun, düz çamlar ağaçlar arasında önderdir. Onlara efendi olarak gü-
venen tırmanıcı bitkileri ve sarmaşıkları desteklerler.

Kuo Hsi ayrıca dağların görünüşlerinin ve bir bakıma karakterlerinin,
onlara bakılan uzaklığa göre, değişik olduğuna da değinir.

Her uzaklık değişikliğe yol açar; her adımla dağların görüntüsü başka-
laşır. Bir tek dağ yüzlerce dağın biçim ve özelliklerini birleştirebilir.

Mevsime göre de ruhları değişir: Baharda dağlar yapağı gibi bulutlarla
duvaklanmış, “insanlar da mutludur”; Yaz dağlarının gölgeli ağaçları var-
dır; “insanlar da uğraşı içindedir”; Güz dağları düşen yapraklarla açık ve
arıdır, “insanlar da dingindir”; Kış dağları kara bulutlarla örtülü, boralarla
aşınıştır, “insanlar da sessiz, yalnızdır”.

Kuo Hsi’nin incelemesinin, - Batı’da çok daha sonra keşfedilen - top-
rak örtüsünün bir ruh hali olduğu görüşü üzerine saf, basit bir yorumlama
olduğu dikkat çekecektir.

Sunglu ustanın özel olarak vurguladığı bir konu, dağlardaki ışık ve
gölge etkileşiminin ve her şeyden önce sislerin araya girmesinin önemidir.

Dağın biçimleri gün ışığı ile gölgelere bağlıdır. Sis ve buğularla kaplı
kesimler gizlenmeli, ancak sislerle buğuların yetişmediği yerler görünür
kalmalıdır.

Sisleri ve bulutları olmayan dağlar çiçeksiz bahar gibidir. Çinli tarihçi-
lerden Kuo Hsi’nin özdeyişlere uyup “bir ölçüde bulutlar ile sis katmanla-
rının gizlediği ya da pusun yumuşattığı eski çamları, akan suları, sarkan
kaya çıkıntılarını, derin yarıkları, yüksek doruklar ile sarp kayalıkları” res-
mettiğini biliyoruz. Japon koleksiyonlarında ona atfedilen resimler en azın-
dan bu tavırla ilgili bir fikir veriyor. Bir kış çalışması: “Dağ kıvrımlarında
kar yığılıp, salın titreyen yolcuları karşıya taşıdığı yerde buz, ırmağı en-
geller.” Bahar: “Dalgalar kayığa vurup, sağlar ince bir pusta yitmiştir.” Bir
güz akşamı, en sevdiği konu: “Gök yağmurdan sonra temiz, yaban kazları
uzaktaki dağ sırtlarıyla birleşiyor gibi görünen uzun çizgiler içinde göğü
geçiyor.” Kaifengli diğer büyük ressam Mi Fei (1051-1107), benzer manzara
resimleri bırakmıştır. Resimlerinde çağdaş coğrafyacıların “ağaçlı tepele-
rin kırılan uçları ile yapağı gibi sisin arasından deşip çıkan yuvarlak do-
ruklu dağlar” olarak betimlediği biçimde görülen, “Çinli katmanlar”ın be-
lirleyici özelliklerini yorumlamada hiçbir zaman mükemmelleşmemiştir.

Sung şiirlerinin çoğu, resim şaheserlerinin edebî versiyonlarıdır. Örneğin, Kaifeng döneminde yaşamış (ayrıca gelenekçi grubun önderlerinden biriydi) şair Ou-yang Hsiu (1007-1072), *Uzak Dağlar Şarkısı*'nda şöyle yazar:

*Yakın, uzak dağları bir tek renk kaplar.
Tüm gün yürüdük, ama dağ hâlâ orada, önümüzde.
Tepeler ile uçların görüntüsü sürekli değişiyor.
Ama yolcu adlarını bilmeden geçiyor.
Ya da şu ırmak görüntüsünü alalım:
Donmuş ırmak üzerinde, kaç gündür yığılmış buz eriyor;
Kıyılar çözölmeye başlıyor.
Alacakaranlıkta herkes evine döner;
Sonra martılar gelip balıkçının kayıklarına tüner.*

Ya da balıkçı özlü bu:

*Yel uzun olta çubuğunun ipini gerer.
Samandan şapka, ottan yağmurluk giymiş balıkçı sazlar arasına gizlenir.
İnce bahar yağmurunda gözlerden yitmiştir,
Sudan yükselen pus da karşıdaki dağı gizler.*

Ou-yang Hsiu, güzün sesleri konusunda, bu kez nesir olarak, eşit derecede etkileyici bir müzikal izlenim bırakmıştır:⁴⁵

Bir gece okuyorken güneybatıdan gelen bir ses işittim. İlk başta, su damlaları birer birer, yumuşak ve hüznünlü bir sesle düşerken, bir şey düşüyor gibiydi. Ardından aniden bir yel yükseldi, ileri fırladı, yolunda esip birden kopan fırtına gibi, gecenin içindeki hırçın dalgalar gibi çarpmaya başladı. Düşmana doğru sessizce ilerleyen savaşçılar gibiydi: bağırta ya da buyruk yoktu, ancak atlı çapulcu erlerin boğuk sesleri vardı. Dışarıda ne olduğuna bakması için hizmetçimi gönderdim. Geri gelip bana şöyle dedi: "Yıldızlar ile ay parlak ve yüce, Samanyolu gökyüzünde. Herhangi bir yanda insan sesi yok. Gürültü ağaçların arasında. Güzün sesi. . ."

Yaygın olarak Su Tung-p'o adıyla bilinen diğer bir büyük Sung şairi olan Su Shih (1036-1101) (o da Kaifeng döneminde gelenekçi grubun önderlerinden biriydi) eski T'ang ustalarınıninkiyle eş değerde yazılar bıraktı. (Hupei'de

45 Çince "şiir" ile "düzyazı" sözlerinin tam karşılığı yoktur. *Güz Sesleri* bir *fu*'dur. *Fu*'nun erken büyü ya da yakarışlardan geliştiği söylenmiş olup, Han şairlerinin kullandığı başlıca biçim idi. Sung *fusuna* "düzyazı" *fu* denmiştir; "gevşek üslûpta"dırlar, diğer deyişle uyaksız ya da sert karşıt cümleleri yoktur.

Uzun Irmağın kıyılarındaki) *Kızıl Kayalık*, Çin yazınının en ünlü parçalarından biridir:

. . . *Esinti neredeyse hissedilmez, su yun yüzeyi dingindi. . . . Biraz sonra ay doğu tepeleri üzerinde yükselip yıldız takımları arasındaki asılı yolculuğuna başladı. Işığı, gökyüzü ile bir olmuş gibi görünen köpüklü ırmak üzerinde bir çiy gibi duruyordu. Enginlikte seyreden salımızı öylece bırakıp, boşlukta seyrederek yeli sürdüğümüzü hissettik . . . sanki dünyadan vazgeçmiş gibi hafif, ölümsüzleşmiş de boşlukta süzülenler gibi tümüyle desteksizdik. . . . Konuklarımdan biri flütünü çaldı. Gözyaşı ile ağıt yakan notalar yakınma ve özlem içindeymiş gibi iç çekip, ipek bir doku gibi yankısı sonsuza ulaştı. . . . Birimiz şöyle dedi: "Bizler yer ile gök arasındaki bir günün yolcularıyız. Yaşasın sonsuza değin akan Uzun Irmak! Bir ölümsüze katılıp onunla uçarak, parlak ayı tutup sonsuza değin yaşamaya!" Ben de yanıtladım: "Peki su ile ayı anlıyor musun? Bu uzaklara akan su hiç bitmez, küçülüp büyümesine karşın şu ay da hiç artmaz, ya da azalmaz. Varlıkları değişen bakış açısıyla değerlendirirsek, yer ile gök bir anda geçip gider; ama onları değişmeyen bakış açısından değerlendirirsek, o durumda her şey gibi bizler de ölümsüzüz. . . ."*

Sung imparatorlarının kuzey illerini istilacılara terk ettiklerinde yanlarında Güney Çin'e getirdiği miras işte buydu.

Yine bu durum göç ile bozulmaya uğramadı. (1132'den 1276'ya değin Sung'un başlıca şehri olarak kalan) Hangchow'daki yeni başkent kısa sürede Kaifeng'deki anıya yetişip, daha güzel incelikli sanat hazinelerinin şehri oldu. Resmî konutunu Hangchow'a taşıdığı anda, imparator Kao-tsung (1127-1162) babasının Kaifeng'deki divanında ün kazanmış olan sanatçıları toplayıp, kısa sürede resim okulunu yeniden yapılandırabilirdi. Geçmiş yıllardaki Hui-tsung gibi, en ünlü sanatçılara Altın Kemer unvanını kendisi bağışlayıp, onları sarayında ağırladı. Eski şiirleri kendi kaligrafisiyle yazmayı seviyor, sonra da süsletmek için onları sanatçıların ellerine bırakıyordu. Torunu imparator Ning-tsung (1195-1224) da büyük bir resimsever olup, Altın Kemer'i yalnızca resmî Konfüçyüsçü aydınlar okulunun sanatçılarına değil, birkaç bağımsız, diğer deyişle Buddhacı okul sanatçılarına da bağışladı. Bu dönemin metinleri, imparatorluk okulunun üyeleriyle birlikte Kao-tsung ile Ning-tsung'un, Hangchow'un her yerinde inşa edilen sarayların ve köşklerin dekorasyonunu denetlerken gösterdikleri sevgi dolu özeni kanıtlamaktadır.

Kasaba kendini bu süslemenin ellerine bıraktı. Harika bir yerde konumlu olduğundan, son Sung imparatorları gibi doğuştan sanatçıları tutsak

almaya uygundu. Ch'ien-t'ang'ın Hangchow koyuna döküldüğü konuma yakın bir yerde doğu tarafındaki bu akarsuyun sularıyla yıkanıp, batı yönünde ise "Batı Gölü"nün (Hsi-hu) kıyılarına dayandığından, burası Venedik gibi sular şehriydi. Burayı kendi anayurdunu anımsattığı için seven Marco Polo'nun, sayısız sal, taş köprüler, ağaçlı adaları, yeşil kıyılarıyla çok sayıda köşk, yazlık ev, pagoda ile sarayı barındıran göl karşısında ağzı açık kalmıştı. Ufukta, bir dayanak gibi, derin vadileri ile ilginç biçimli tepeleri olan dağlar, pek çok Buddhacı manastırını barındıran – Hangchow bölgesindeki tüm manzarayı eski Sung ustaları uzun süre önce ele almış olduğu için – ressamlar ile şairlerin ölümsüzleştirdiği dağlar vardır.

İmparatorluk sarayı modaya öncülük ediyordu. İmparator Kao-tsung, Batı Gölü üzerindeki dağlarda geniş ve görkemli bir köşk inşa ettirmiş, ressam Hsiao Chao da bunu "bir kişinin resme mi yoksa komşu topraklara mı baktığını bilemeyeceği düzeyde iyi yapılmış" geniş ırmaklar ve dağlar panoramalarıyla süslemiştir. Sanat esinlenmesini sağlayan yalnızca Hangchow değil, Chekiang'ın tümüydü. Kuzeyde Uzun Irmak ağzından Hangchow'a değin, gözün görebildiği yere kadar uzayıp, her yönde sayısız kanallarla kesintiye uğramış, deniz seviyesinden ancak bir ya da iki metre yükselen bir kıyı düzlüğü ile Hollanda manzaralarını anımsatan, denizden kazanılmış bir kıyı bölgesi vardır. Güneyde Hangchow'dan Fukien ile ötesine değin, pürüzlü kayalıklarıyla, yine somaki kayalarını kaplamış çimenleriyle bir anda yükselen granit dağları bölen karmaşık koylarıyla kopuk bir kıyı çizgisi uzanır. Coğrafyacılar bu oluşumlar ile Japonya'daki İç Deniz'in kıyıları boyundakiler arasındaki benzerliği uzun süre önce işaret etmiştir. Dolayısıyla da (on beşinci yüzyıl sonrası) Japon manzara ressamları ile Hangchowlu ustalar arasında yakınlıklar bulmak olağandır. Japonlar kuşkusuz onları kopyaladı, ama aynı zamanda kendi ülkelerinin manzarasını da kopyaladılar.

Japonlar son zamanlarda Sung döneminin en ünlü tabloları ile Fukien ve Chekiang kıyı şeridi ve dağlarının fotoğrafları arasında oldukça ilginç bazı karşılaştırmalar yayınladılar. Sung ustalarının doğaya ne denli bağlı olduklarını çok çarpıcı biçimde gösterdiler. Chekiang ile Japonya arasındaki benzerliklere gelince, Sion, Chekiang'a gittiğinde Richtofen'in gezi günlüklerinin sayfalarına Japonya'ya bu benzerliği not ettiğine değinerek: "birkaç orman, ama ilginç biçimli her bir uçurum yakınında gösterişli selvilerin çevrelediği bir pagoda; vadilere aşağı ise yoğun kamış ve yüksek ağaç koruları, sayısız su değirmeni ile iri ak evler. Hepsinden önemlisi, bu

iyi sulanmış tepelerde bolca yeşillik var: orada burada çam, meşe kümeleri, don yağı, vernik ağaçları; hanımeli, morsalkım gibi sarmaşıkların birbirine karıştığı, etli yapraklı çalılık koruları; tüm tepeler mersin, açelya, orman ve yaban gülleriyle kaplanmış. Burası çiçekler ve yeşil korular ülkesi. Çin'in başka hiçbir kesiminde böylesine resimsi bir bölge, ya da bunca biçim ve renk çeşitliliği olan bir kıral bulunmaz" diye anlatır. Kuşkusuz on iki, on üçüncü yüzyıl Sung ile on beş, on altıncı yüzyıl Japon manzara resimlerinde belirli bir doğa felsefesi dışı vurumu vardır; işte Chekiang ile Fukien'de, ister Japonya'da olsun, yine gerçek yerlerin gerçekçi betimlemesi de vardır – ayrıca ilki çoğu zaman diğere benzerdir. Dolayısıyla, çağlayanların (Ning-po yakınındaki "Karlı Vadide" kiler gibi) yüz metre ya da daha yukarıdan döküldüğü kaya içine kesilmiş "basamakları" ve yükselen beklenmedik dik eğimleriyle Chekiang'daki granit ya da somaki dağları – Japon karşılaştırmalı fotoğraf dizilerinin doğruladığı üzere – "Japon" manzaralarında da bolca görülür.

Sung ve Ming döneminin sanatçıları, doğal olarak, Batı Gölü'nün tüm kıyıları ve adaları başta olmak üzere, Hangchow semtindeki tarihî yerleri yeniden üretmekten özel bir zevk aldılar. Bu ünlü gölün en iyi tanımı Arnold Vissière'inkidir:

Uzakta dağlar katmanlar içinde yükselip batıdaki göle bağlanır. En yakınının üstüne, çevreleri yazılarla kaplanmış kayalık bir oturak üzerine inşa edilen yüksek bir pagoda konmuştur. Bu yüksekliğin eteğinde, gölün "on harika"sından biri olarak görülüp bir geçide uzanan Tuan-ch'iao adlı köprüye ulaşılır. Bu yol sistemini T'ang hanedanı döneminde şair Po Chü-i inşa etmiştir ve Yalnız Dağ adası ya da Ku-shan'a yönelir. Bu serin ve keyifli yolun yarısından fazlasını geçtiğinizde, suların bir gölden diğere alçalmasını sağlayan setteki bir yarıktan geçen başka bir taş köprüye varırsınız. Bu "işlemeli ipek bir kuşağa benzeyen köprü"dür.

En ünlü güzel noktalar Yalnız Dağ adasında bulunanlardır:

Sağda adanın adını aldığı dağ var. Oldukça yeterli yükseklikte, yeşillikli, ağaçlıklı olup, orada burada yazlık evler ile geçmişe tanıklık eden taş yazıtları barındıran küçük ak binalar dağılmıştır. Solda, suyun kıyısında, köşkler, tapınaklar, eğlence sallarının iniş yerleri, daha da ötede ise Ku-shan'ın güney eğimlerinden doruğuna değin yükselen koyu kırmızı boyalı duvarlarla çevrili imparatorluk sığınağı vardır. Taş balkonu, trabzanları ve gölün üstüne değin uzanan tipik Çin köprüsüyle ilk yazlık ev, Hsi-hu'nun güzellikler listesinde yer alır:

Dingin gölde, güz ayı.

Her tarafta, kıyılarda ve gölün ortasındaki adalarda, yeşilliklerle çevrili zarif tapınaklar ve müstakil binalar görülüyor. Kalabalık bitki örtüsü, kayalıklar ve taş yazıtlarla kaplı Ku-shan'a asfalt bir yoldan çıkarak tırmanırsınız. Taş parmaklıkları küçük gölün kıyılarından asılan, "Leyleklerin havalandığı köşk" diye bilinen seçkin köşke dikkat edin. Ana karada, batıdaki dağlar arasında, Çinlilerin "Havadan doğmuş tepe" diye adlandırdığı düzeyde sarp bir tepe yükselip, ayrıca "Dev ağaçlar içinden, çağlayanlarla dökülen akıntılar arasından kıvrılıp eski bir Buddhacı tapınağına yukarı ilerleyen döşenmiş bir yol" da vardır. Artık yıkıntı içindeki imparatorluk sarayı da, adanın "gözün Hangchow şehir duvarlarından batıdaki yüksek tepelere, gölün zarif, etkileyici düşlerini süzebildiği" güney yamaçlarında dikilir.

Oysa Hangchowlu ustalar için bu somut öğeler ancak düşünceleri saf bir ruh düzlemine aktaran aracı işlevi görüyordu. Aşılmaz çizimlerine karşın, biçimler dünyası onlar için, Buddhacı deymi kullanırsak ancak "bir çiy dünyası", içinden en dik dağ doruklarının ancak hayalet gibi yükseldiği buğu örtüsüydü. Pusta boğulup uzakta yitmiş manzaraları bir yüz gibi üzgündür. Yine Hangchowlu ustaların en genel yaklaşımla dışa vurmak istediği gerçekten de dünyanın yüzüydü; ya da daha çok, biçimlerin somut belgileri ancak ardından gizli olanı önermek üzere ortaya konduğundan, daha derin önemini anlamlandırmak istiyorlardı. Yer ve suların, dağların ve vadilerin bu dış yüzü sisle ne kadar yumuşatılır ve mesafeyle ne kadar basitleştirilirse, içsel ruh o kadar iyi ayırt edilebilirdi Dolayısıyla gelenek olarak suluboya kullanımı. Özellikle en açık çerçeveye çizilmiş ön alanda, gövdeleri kıvrılmış birkaç ağaç, yıkık dökük bir baraka, vadiyi basan sis suyla karıştıkça çabucak belirsizleşen bir kıyıda bir sal vardır. Ufukta, ölçülmesi – karışan pusların gerçeklikle tüm dokunuşumuzu yitirmemize neden olduğu – olanaksız uzaklıklarda, buğulu dış çizgileri havada asılı gibi görünen dağ sırtları belirir. Bunlar, etrafını saran sulu buharların, çeşitli düzlemleri ayırarak ve yakın nesnelerin somut biçimlerini yarı perdeleyerek, nihayetinde bir soyutlamada saf boşluktan başka bir şey bırakmadığı manzaralardır.

Bu okulun ustaları arasında, birkaç ad tüm çağların en büyük ressam-ları arasında olmalarıyla öne çıkar: kayda geçen ilk yapıtı 1190'a tarihli olup on üçüncü yüzyıl ortasından önce ölmüş olması gereken Ma Yüan ile oğlu Ma Lin; sonra Ma Yüan gibi imparator Ning-tsung'un saltanatı (1195-1224) sırasında çalışmış olan Hsia Kuei; son olarak da 1200 ile 1270 arasında yaşamış olan Liang K'ai ile Mu-Ch'i.

Japon ve Amerikan koleksiyonlarında Ma Yüan'ın olduğuna inanılan birkaç suluboya çalışma vardır. Sirèn, Boston Müzesi'nden bir erken bahar manzarasını betimler: "Geride yüksek tepeler; eteklerinde pusla örtülmüş bir köy. Üstünden bir köprü geçen su yüzeyi, hemen ön alanda da ince, titrek dalları ile iki söğüt; sabah esintisinin ağaçlara hafifçe dokunduğunu hissedersiniz; sis yeni kalkıyor; başka hiçbir hareket, hiçbir ses yok. Bahar hâlâ kararsız." Mitsui koleksiyonunda, kışın bir gölde, salından olta ile balık tutan yalnız bir balıkçının resmi vardır. Sal kıyıları görülmeyen gölün yoğunluğu içinde yitmiş; durgun su ile dikkatini işine vermiş adamdan başka hiçbir şey yok. Iwasaki koleksiyonunda yağmurlu bir manzara var; ön alanda demirlemiş bir sal, kayalar ile yüksek ağaçlar, sonra sis, geri alanda ise puslu dağ uçları var. Kuroda koleksiyonunda, dağın kıyısında asılmış bir çam ağacının altında bir şair gökte yükselen ayı gözler. Ma Lin ise Nezu koleksiyonundaki ünlü *Akşam Manzarası* ile temsil edilir: "Ancak kıyının yüksek yerleri sisten çıkar; boşluğa serçelerin uçuşu düş gücünü getirir." Musée Guimet'de Ma Lin'in üzerinden kuşların uçtuğu yüksek terası sisli bir okyanus ile resiflerine üstten bakarken, sarp uçurumlar arasından belli belirsiz görünen düş gibi bir yerleşimin romantik bir çağrışımı olan *Deniz Üzerinde Buluşan Ruhlar* resminin bir kopyası vardır.

Iwasaki ile Kawasaki koleksiyonlarında, yine Pekin Saray Müzesi'nde muhtemelen Hsia Kuei'nin gerçek yapıtları vardır. Kawasaki koleksiyonundaki resim birkaç fırça dokunuşuyla bir dağ borasını çağrıştırır: "Bir dağ çatlağında patlayan yel, sazdan bir köşkün üzerindeki ağaçlara vurup ortalığı dağıtırken, elinde şemsiyesi olan taşralı biri esintiye karşı direnerek küçük bir köprüyü geçer, bir başkası da köşke sığınır. Manzarayı gizleyen yağışın ötesinde tümü fırtınanın gücünü gösteren kimi çalılıkların esintinin çılginca sallandığı bir tepenin sorgucu yükselir." Iwasaki koleksiyonunda Hsia Kuei'ye atfedilen resim, çıkıntının gerisinde demirlemiş bir sal ile bir koyun ya da ırmağın bir görüntüsüdür; sağda sanatçının lekeler ve küçük fırça darbeleriyle her zamanki tavrını gösteren su bitkileri ile birkaç ağaç vardır; geri alanda dağlık bir ufku parçacıkları görünür; uzaktaki su birikintileri ve süzülen dağ sırasıyla bir alan izlenimi oluşturulmuş; ışık ile su birbirine karışarak ön alanın "çizimi" ile çelişir. Son olarak, Pekin müzesindeki paşömen var; herşeyin atmosfere karıştığı uzun bir panorama: "Kayalı kıyılar, yoğun çam ağaçlarının büyüdüğü dağlar, eğilip bükülmüş ağaçlar, koruluklara yerleşmiş kulubeler, çıkıntıları birleştiren kamış köprüler, suları şimdi yarıklardan akıp artık karşı kıyının görüntüde olmadığı,

uzaktaki nesnelerin pusta yittiği derin koylar. Tüm bunlar yalnızca sulu-boya aracılığıyla dışa vurulmuş. . . .”

Bu çeşitli manzara ressamaları Hangchow’daki imparatorluk okulunun Konfüçyüsçü çevrelerine bağlıydı. Liang K’ai ile Mu Ch’i gibi Buddhacılıktan esinlenen sanatçılar başka bir öbek oluşturur.

Bu adamlar *Ch’an* okulunun tefekkürücü Buddhacılığının takipçileriydi ve Batı Gölü çevreleri ile Hangchow yakınlarındaki dağ yamaçlarına yayılmış bu mezhebin tapınakları ile manastırlarını resmetmişlerdi. İmparator Ning-tsung’un özel desteğini almış olmasına karşın, Liang K’ai bu manastırlardan birine yerleşip yaşamak için imparatorluk okulundan ayrılmıştır. Şimdi Japonya’daki Sakai koleksiyonunda bulunan başyapıtı “Bodhi Ağacı yolundaki Sakyamuni”yi gösterir. Buddhacılığın kurucusu, dik dağların ilginç bir manzarası içinde, bir akıntı yakınında esasına yaslanmış olarak ayakta meditasyon yapan bir gizemcinin özellikleriyle betimlenmiştir; düşünce yoğunluğu ile meditasyonun gücü kıllı, neredeyse vahşi yüzün delici ruh yapısıyla dışa vurulmuş; ince giyiminin tuhaf kıvrımlarını canlandırıp, karşılığını canavarlar gibi gizemcinin ayaklarında kıvrılarak sürünen düğümlü dallarda bulan, dağ çatlağı boyunca esen yel gibi işte bu içten gelen güçtür. Sakai koleksiyonundaki bir diğer Liang K’ai resminin hiçlikten oluştuğu söylenebilir: ön alanda suyun üstünde asılı bir kaya ile onun üstünde çıplak, tükenmiş görünen üç ağaç gövdesi; sola doğru, görüntüden çabucak silinen karla kaplı bir yükseklik vardır; diğer kar kaplı dağlar arka alanda neredeyse görünmezken, aradaki alan sisle dolmuş; resmin gerçek öznesi ile manzaranın ruhu, evrenle birlik demek olan *dhyani* meditasyonudur.

Bu dönemin en büyük dehası olan Mu Ch’i, Hangchow yakınındaki Li-u-t’ung-ssu denen Buddhacı bir manastırda keşiş oldu. Tanrılar ya da görkemli hayvanların evreninden insanüstü görünümüler resmetti. Daitokuji’de bu büyük düşseverin diğer yapıtları arasında sarsıcı güçte bir ejder vardır: fırtına bulutunun ışığı ile gölgesi arasında korkunç burnu, uzun kabuklu dokunaçları, şeytan gibi boynuzları ve bakışı yıldırım çarpmasına benzeyen gözleriyle bu görkemli yaratık örülüdür; bilinmeyen tüm tanımlanamaz tehdidi bir anda bu kutsal ve korkutucu maskede beliriverir. Mu Ch’i burada, sanki İsa’dan yaklaşık on iki yüzyıl önceki bir dönemin Shang tunçlarında görülen eski Konfüçyüs öncesi mitolojiyi yeniden keşfetmiş gibidir.

Mu Chi’nin işi, dehası Buddhacı fikirleri bitirmeye yöneldiğinde daha da artar. İwasaki koleksiyonunda bir gizemciyi kendinden geçmiş olarak gösteren bir resimde olduğu gibi, burada da onun ejderinde dışa vurulan yaban,

neredeyse vahşi güç *Ch'an* gizemciliğinin amacına hizmet eder. Münzevi, bir dağ çıkıntısında oturmuştur. Dev bir yılan onu sarmallarıyla kuşatıp, korkutucu başını dizinin üstünde dinlendirir. Ama gizemci kayıtsız kalma-
yıp odaklaşma gücüyle sürüngene baskın çıkar. Bu ilginç ikili dağ yanın-
daki boşluktan yükselen bulutlar üzerine yerleşmiş gibi görünür. Esinlenme
olarak oldukça başka, ama bütünlük olarak benzer olan, Daitokuji'deki Ku-
an-yin'dir; dağların eteğinde su kıyısına oturmuş, kibar ve derin, meditas-
yondaymış gibi soluk bir görüntü; sisli hava arka alandaki dorukları silik-
leştirir. "Kuan-yin'in giyimi, kayayı yıkayan suyun mükemmel dinginliği
gibi iç uyumu ve mutlak sakinliği çağrıştıran yumuşak oymalı uzun çiz-
gilerle belirtilmiştir." Manzara ressamı olarak Mu Ch'i, örneğin Matsu-
daira koleksiyonunda, Tung-t'ing Gölü'nün kıyılarındaki balıkçı köyüne
dönen salları gösteren parşömende Konfüçyüsçü ustaları geride bırakabil-
mişti. Resmin çoğu su, sisli hava, boşluk ve uzaklıkla dolu olduğu için sal-
ları çıkarmak zor; resmin dörtte üçü ön ya da art alanı olmayan bir geniş-
likle doldurulmuş; köyün kendisi de neredeyse pus içinde, korunaklar da
paşömenin alt köşesindeki ağaç yığınları arasında yitmiş – insanların iş-
leri doğanın enginliğinde bu düzeyde geride kalır. "Sonsuz boşluk ile ses-
siz uyum": eski Sung ustalarının resmettiği tam olarak dünyanın yüzü ol-
duğu gibi, bunu onlar gibi iyi yorumlayan ya da seven kimse görülmedi.

Bu tür yapıtlarda Çin resmi metafizik âlemine yaklaşıyor ve resimle eşit
düzeyde gelişen Sung seramikleri ile saf sanata dönüyoruz. Tıpkı ressam-
ların suluboyayı diğer deyişle tek renkli Çin mürekkebini seçmiş olmaları
gibi, Sung seramikleri de tek rengin, ya da en çoğu biri üzerine bir diğer
tonun yeğlendiğini gösterir. Bunun nedeni iki sanatın da "orta yolluluğu
lüksün doruğu olarak gören sanat meraklıları toplumuna seslenmesiydi.
Sung seramiklerinin güzelliği soldurulmuş zenginliğinde, nazik tonlarında
ve incelikli uyumunda yatıyordu; malzeme diğer dönemlerde olduğundan
çok kendisi, dokusu, parlaklığı, tınısı ile parlaklığı için değer görüp, göz-
leri de doyurmak, nazik dokunuş keyfini de karşılamak üzere yapıldı." Bu
beklenti Sung döneminin hemen öncesinde, 954 ile 959 arasında yayımla-
nan, Ch'ai-yao ürünlerinin "gök gibi mavi, ayna gibi açık, kâğıt gibi ince,
yeşimden bir müzik taşı gibi tınılı" olmasını isteyen bir imparatorluk beti-
minde açıkça dile getirilmiştir.

Adını Honan'daki Ju-chou fırınlarından alan *Ju* ürünleri, on ikinci
yüzyıldan önce üretiliyor olup, yukarıdaki tanıma iyi karşılık verir. Sır ge-
nellikle mavimsi lavanta bozu ya da soluk bir lavanta mavidir. Bir diğer

seramik merkezi, T'ang hanedanı altında gelişip Sung dönemi boyunca üretimi sürdüren Hopei'deki Tz'u-chou idi. Krem art alan üzerinde zarif kah-verengi çiçek süslemesiyle ünlüdür. Adını yine Hopei'deki Ting-hsien'den alan *Ting* ürünlerinde, yaygın olarak kimi zaman çiçek süslemeli, sıklıkla metal çevreli, kimi zaman çatlaklı, fildişi, krem ya da güderi renkli sır vardır. Heyecanlı bir koleksiyoncu "Malzemelerinin ve süslemelerinin inceliği ve şekillerinin zarafeti nedeniyle" diye yazar, "bu parçalar tüm ülkeler ile tüm çağların en iyi toprak ürünleri sayılabilir." Sung sarayının Kaifeng'den Hangchow'a taşınmasından sonra, Ting-hsien çömlekçileri, üretimin Ming dönemi boyunca devam ettiği ve Ch'ing hanedanının yeniden imparatorluk üretim evi kurduğu Kiangsi'deki Ching-te-chen'e çekildi. "Honan öbeği" diye bilinen ilgili bir ürün öbeği, tunca benzetilen metalimsi yansımasıyla bir kara ya da koyu kestane dizisi içerir. Kaifeng dönemi boyunca, kendini koyu zeytin yeşili rengiyle gösteren, seladon ürünleri de görülmüştür.

Bu "Kuzey seladonları" Avrupa'da çok az sayıda örneği bulunan Kore seramikleriyle ilintilidir. "Güney seladonları" ise Chekiang'daki Lung-ch'üan fırınlarından geliyordu; parlak açık yeşim yeşilleri ilk bakışta onları daha önceki çeşitlerden ayırır. Lung-ch'üan'daki *Ke* çömleklerinin çatlaklı ürünlerinin, yaygın olarak deniz yeşili, boz yeşil, mavimsi yeşil ya da kül yeşili olan sırları altında sonsuz hoş "örümcek ağları" vardır. *Kuan* ("resmi") ocaktan – diğer deyişle, Kaifeng'deki imparatorluk üretim evinden – gelen mavi boz ya da lavanta sırlı çatlak diğer bir çeşitten ayrılması sıklıkla güçtür. 1127'den sonra *Kuan* çömlekçileri Hangchow'daki sarayı izledi. Ama – bir tonun diğerine karıştığı, mor "alev izlerinin" çizgili yanar dönerli lavanta mavisi ya da leylak sırları olan – ünlü "ayışığı" ürünlerini yapanların Chün-chou komşuluğunda kaldığı anlaşıyor olup, ürünleri de *Chün* ürünleri olarak bilinir. Chün-chou Moğol dönemine değin üretimi sürdürdü. Chien-an, Fukien'de ortaya çıkan *Chien* ürünleri, açık yansımalarla beneklenmiş koyu bordo ya da yanık yağız sırlı çanaklarıyla ünlü olup, bu nedenle "tavşan kürkü" ya da "keklik tüyü" diye bilinir. Son olarak, yazılı bir geleneği olmayan birkaç türden parça daha vardır. Michel Calmann bunları topluca "soluk öbek" diye sıralamıştır; yaygın olarak *ying-ch'ing* (bulutlu mavi) diye anılıp, sıklıkla mavimsi sırları vardır.

ÇİN DÜŞÜNCESİNİN BİLLURLAŞMASI

Sung dönemi yalnızca sanat alanındaki sıra dışı gelişmeyle değil, aynı zamanda Konfüçyüsçü felsefede bir yeniden doğuşla, daha genelde de felsefe tartışmalarına gösterilen önemle öne çıkar. İşte tam bu dönemde, çok değerli bir keşfin mükemmelliği, Çin düşüncesine başka yerlerde pek bilinmeyen bir araç sağladı: bu büyük olay, matbaanın keşfi, daha doğrusu yaygınlaşmasıydı.

Çin’de matbaanın keşfi, Avrupa’da olduğu gibi – aslında çok daha düşük düzeyde – bir dehanın bir anda parlamasıyla elde edilmiş, bir tek kişinin işi değildi. Neredeyse algılanamaz geçişlerle ilerleyen, yüzyılların sonucuydu. Kökenleri çok daha eski üç keşifte yatar; kâğıt, mürekkep kalıpları ile doğru biçimde basmak üzere kazılmış tamgalar.

Eski zamanlarda Çinliler ince bambu kumaşlar üzerine yazı yazıyorlardı ve daha sonra özel bir ipek türü de kullandılar; ama bambu tabletlerin kullanılması zorken, ipek ise pahalıydı. Geleneğe göre, Geç Han hanedanından, M.S. 75’te saray memuru olup 114’te ölen Ts’ai Lun adında bilinen biri, kâğıdın keşfiyle anılmıştır. Bunun için ağaç kabukları, kenevir ipleri, eski kumaşlar ile balık ağları kullanmıştır; bu içerikleri uzun süre kaynatıp döverek “kâğıt zamkı” olan kalın bir hamura döndürmüştür. T’ang döneminde kâğıt o kadar yaygın hale geldi ki, 751’de Talas savaşında Araplar tarafından esir alınan Çinli esirlerin tekniği Müslüman dünyasına tanıttığı söyleniyor.

Gördüğümüz üzere mürekkep basma tekniği, ilkin M.S. 175-183’te taş kazınan Konfüçyüsçü klasiklerden kopya çıkarılmasına değin gider. Bununla birlikte, yazı taş kazınmış olduğu için, hep kara bir yüzey üzerinde ak olarak çıkıyordu. Üstüne, kabartmaların yaygın kullanımı altıncı yüzyıldan öncesine gitmez. Teknikteki ana gelişme tamgaların kullanılmasıyla sonuçlandı. Taş yazıtları gibi, tamgalar da uzun süre kazınıyordu, ama altıncı yüzyılın başında, mürekkep görüntüsünün ak bir arka alan üzerinde

kara (ya da kızıl) görüneceği biçimde tersine, kabartma olarak kazılmaya başlandı; bu, matbaanın temel ilkesini içerdiği için çok önemli bir keşifti.

Sui hanedanı döneminde, ağaç kazıma işiyle birlikte yazıların bu araçla basılması yeni ilerlemeler kaydetti. 593 tarihli bir ferman, çok sayıda metin ve çizimin ağaca kazınmasını buyuruyordu. Ancak, bir dizi karakterden oluşan büyümlü tılsımlar basarak süreci yaygınlaştırmının başlıca sorumlusu Buddhacılar ve Taoculardır. Sekizinci yüzyıldan Buddhacı ağaç kazıma örneklerini Pelliot ile Aurel Stein misyonları Tun-huang'da bulmuşlardı, ama T'ang döneminde, aşağı Uzun Irmak ile Szechwan'da, popüler astrolojik takvimleri yapmada kullanıldığı için ağaç kütleli baskının en üst düzeyde yaygın olduğu görülür. Bugün elimizde bulunan basılı en eski Çince kitap 868'den Buddhacı bir metin (*Elmas Sutra*), uç uca yapıştırılmış kâğıt yapraklarından oluşturulmuş bir rulodur. Bu basım bugün Britanya Müzesi'ndedir.

Matbaayla ilgili olarak, resmî Konfüçyüsçülük ancak Taocu ve Buddhacı örneği izledi. 904'te, taş üzerindeki kanonik metinlerde, yine kâğıt üzerine mürekkep sürüldüğünde doğru görünmesi için biçimlerin tersine kazındığı bir gelişme oldu. Bununla birlikte, bu yöntem matbaanın keşfi olarak değerlendirilemeyecek biçimde geç geldi; bu zaten kısa süre sonra işlevin Konfüçyüsçü metinlerin basımında kullandığı, ağaç kalıpları aracılığıyla yapılıyordu: 932'de bir imparatorluk fermanı, klasiklerin ağaç üzerine kazınmasını buyuruyordu. Basımdaki son buluş, Gutenberg'den yaklaşık dört yüzyıl önce, 1023 ile 1063 arasında sağ olan Pi Cheng adında birine atfedilir; onun pişmiş toprağa kalıplanmış hareketli dizgeyi geliştirdiği söylenir.

Matbaanın yayılmasının, Sung Çini'ndeki ideolojik gelişmeler üzerinde mutlaka bir etkisi olacaktı. Dokuz Klasiğin kâğıt üzerine basılması ile peşinden sağanak gibi gelen kanonik yorumlar sağanağı, entelektüel araçların kullanımını arttırdı ve fikir alışverişi için öngörülemeyen kolaylıklar sağladı.

Bu daha uygun bir zamanda gerçekleşemezdi. T'ang döneminden bu yana düşünürler, geçmişin manevî bir bilançosunu çıkarmak, bunun hâlâ eksik olduğu yerleri keşfetmek ve ona kesin bir felsefe eklemek için uğraşıyorlardı. Bu durum, Taocu ve Buddhacılar arasında olduğu gibi "bilgeler" arasında da göze çarpan genel bir eğilim olup, birbirine temsil ettiklerini öne sürdükleri göreceli eski okullarından daha yakın olan yeni Taoculuk, yeni Buddhacılık ile yeni Konfüçyüsçülük üretiyordu. Dahası, üçü de aynı sonuca ulaşıyordu; tekçilik ya da evren ile insanın bir tek öge ile açıklanması. Altıncı yüzyıldan beri Buddhacılığın Ch'an ile T'ien-t'i hiziplerinin,

hem insan ruhunun derinliklerinde hem de evrenin yüreğinde evrensel bir öz olarak tasavvur edilen Aydınlanma ilkesini keşfetmeleriyle bu sonuca ulaştığını görmüştük. Sung döneminde Taocular, Lao Tzu'nun aforizmalarından kozmogoni ve metafizik inşa ettiler. Tezlerinden biri “Boşluk”u “gerçekte tam bir boşluk (hiçlik) değildir” diye açıklıyordu; “o hâlâ algılanamaz bir yapıda olmasına karşın (burada evrensel ilke anlamına gelen) *tao*’dur. Kendisini ortaya koymak için, *tao* duyuların erişimine açılır. Algılanabilen biçim ve yapısı olan her şeyi kapsar; ama biçimler ile yapılar *tao*’yu içirip, içlerinde işleyen şey de odur. Algılanabilen her varlıkta *tao* ile – diğer bir deyişle evrensel ilkeyle – eşleşen bir ruh vardır”.

Eski Konfüçyüsçülük, Sung döneminin skolastik felsefecilerince benzer bir tekçilikle taçlandırılmıştı. Bu büyük felsefe akımını, hâlâ başkent olduğu sırada Kaifeng döneminden bir yazar olan Chou Tun-i (1017-1073) başlatmıştı. Bu filozofun kitaplarında da görüldüğü üzere, bu adam kendisi saygın bir kişilik olup, ülküsünü de şeffaf bir kinaye olan *Sevgi ile Nilüfer* başlıklı ünlü yapıtında betimlemiştir:

Gönlümüzü okşayan çok sayıda çiçek vardır. Şair T’ao Yüan-ming yalnızca kasımpatlarını severdi, ama T’ang hanedanı günlerinden beri dünyalı insanlar şakayıkı tapınageldi. Ben ancak tozlanmadan çamurdan çıkıp ayartılmadan parıltılı dalgacıklardan yıkanan nilüfere özen gösteriyorum. Bu çiçek içinde boştur (anlayışlı); dışında doğrudur. Sürünüp dallanmaz, kokusu da uzaklarda bile saftır; temiz ve doğru büyür. Uzaktan gözleyebilirsiniz, ama özensizce el süremezsiniz. Kasımpatının çiçekler arasında münzevi, kızıl şakayığın başarılı kişi, lotusun ise bey olduğunu söylemem gerek. Heyhat! T’ao Yüan-ming döneminden beri kasımpatı sevgisiyle çok az kişi tanınmıştır; peki nilüferle ilgilenen benden başka kim var? Pek çok kişi için şakayık sevgisi olağandır.

Kendisinin söz olarak “yüce uç” ya da “yüce sınır” anlamına gelen eski *t’ai-chi* deyimini kullanıp, Lao Tzu ile Chuang Tzu’nun eski *taosu* gibi birincil birim olarak anladığı ilk ilke görüşünü Konfüçyüsçülüğe katan Chou Tun-i idi. Bununla birlikte, onun kendi zamanının yeni Taoculuğu örneğine uyararak, bu birincil ilkeyi kesinlikle metafiziksel olarak değil, saf biçimde evren içinden bir özellik olarak algılıyordu. Bu ilke bizim bulutsu dediğimiz sonsuzca incelik sızmış maddeye; doğanın iç eylem yasalarına uğradığında, yapılanıp bir evrim süreciyle tüm evreni üreten bir toza benziyordu.

Chou’nun çağdaşı Shao Yung (1011-1077) benzer düşünceler üretiyordu. Chou Tun-i bir tür metafizik matematikçisi olup, “Çinli Spinoza”

diye adlandırılıyordu. Shao Yung ise Verlaine değerinde şiirler bırakan sınırsız bir düşseverdi:

*Çiçekler arasında içki için çakırkeyif oluyorum.
Elimde tomurcuklu bir dalla esrik, şarkımı söylüyorum.
Ey büyüleyici çiçekler, ağarmış başımı gördüğünüzde gülmeyin;
Bu ağarmış baş şimdiye değin sayısız güzel çiçek görmüştür.*

Kendisi Kaifeng'in kıyılarında, "kışın bir ateşi, yazın ise serinlemek için bir yelpazesi olmayan" yel ile yağmura açık sefil bir kulübede yaşıyordu. Bu barakaya şiirsi "Dingin Keyif Yuvası" adını verdi. Tüm resmî görevleri geri çevirip, bu yazlığında, aralarında sarayın fırtınalı yaşamından yorulduğunda huzur dolu anlar bulmak beklentisiyle yanına gelen tarihçi, müşavir Ssu-ma Kuang'ın da bulunduğu döneminin en önde gelen kişilerini de kabul ederdi.

Shao Yung'un öğretisi saf bir tekçilik idi:

Evrenin yasası özgün olduğundan, insan yer, gökle, tüm çağların tüm varlıklarıyla birdir. Bu yer ile göğün yasası olup, tüm varlıklar buna katılır. Her varlık sınıfında bu yasa o sınıfın özel doğasını oluşturan bir gelişim düzeyine, her bireyde de o bireyi kişileştiren bir tükellik düzeyine ulaşır. Tüm var olanın geldiği ilk varlık, Yüce Sınır (*t'ai-chi*), Efendi Limit (*huang-chi*) olan *tao*'dur; ama bunlar ancak dışarıdan alınmış adlardır; çünkü bu birincil varlık tanımlanamaz, adlandırılmaz, anlatılamazdır. Gök ile yer yaratılışın geri kalanından başka bir doğada değildir; onlar Yüce Sınır'ın başka her şeyi ürettiği iki aracıdır. Evren maddesi bir olup, tüm varlıklar onun parçasıdır. Yaşam veren can bir olup, tüm varlıklar onun parçasıdır. Başlangıçlar ile bitişler, doğumlar ile ölümler, ancak bu iki varlığın dönüşümleridir. Tüm varlıklar benimle birdir. Öyleyse, benim tarafımdan bakıp sorarsak, gerçekte herhangi bir dış nesne var mı? Dış nesnelerin tarafından sorarsak, gerçekten herhangi bir "Ben" var mı?

Bunun eski Taocu düşünür Chuang Tzu'nun meditasyonlarından farklı olmadığı, neredeyse aynı sözlerle dile getirildiği görülecektir. Ama Shao Yung, çağının tüm düşünürleri gibi, bu "şiirsi yükselişler" ile yetinmiyordu. Bu eski görüşleri bitişik bir sistemde, şaşırtıcı genişlikte bir evrim kuramında yapılandırdı: "Yüce Sınır ilk eylemsizlik durumunda. Kendisi tekil bir varlık olarak, ilk eylemle diğer bir tekil varlık olan ince maddeyi üretti. Sonra bu madde içinde ikilikli *yin* ile *yang* kipiyle çoğulluğu üretti." Burada ilkel Çin toplumunun en eski anlayışlarını, yalnızca sonraki Taoculuğun

ayrıntılarıyla değil, aynı zamanda Buddhacılığın Uzak Doğu'ya getirdiği Hint kozmogonileriyle, sonuçta da Konfüçyüsçü ortodoks kisvesi altında bir arada görmek ilginçtir.

Bu, dünyanın sonsuz bir *kalpa* (çağ) döngüsü içinden değişken genleşme ile büzüşme aşamalarından geçtiği çok eski bir Hindu evren algısıydı. Aynı görüşü yeni Konfüçyüsçü düşünür Chang Tsai (1020-1076) de dile getirmiş olup, insanın aklına onun gerçekten Sanskritçe kimi metinleri uyarlayıp uyarlamadığı geliyor:

Herşey seyreltilmiş maddenin yoğunlaşmasıyla başladı. Maddenin algılanabildiği noktaya değin yoğunlaşan, gaz gibi, buğu gibi, topaklı bir kütle (*ch'i*) idi. Onun yoğunlaşmaz, görülmez, kavranmaz olan özü yaşam gücü ya da candır (*shen*).

Genleşme ile büzüşme ikili devinimi başladığıdan beri, tüm madde buna bağlı kaldı. Madde kaçınılmaz olarak, büzüştüğünde rahmine geri dönen çok katlı biçimlere genleşir. İkili devinim sürekli. Değişmesine neden olmadan madde içinde gerçekleşip, içinde su maddesinin herhangi bir durumda değişmeden kaldığı, donması ve erimesi gibi ikili olguya benzer . . . Her doğum maddenin yoğunlaşması, her ölüm de çözülmesidir. Doğumda hiçbir şey gelmez, ölümden hiçbir şey ayrılmaz. Bireyde gök düzeni yaşam veren ruhtur; bireyden sonra, yeniden göksel düzen haline gelir. Yoğunlaştığında maddenin biçimi vardır; seyrekleştğinde ise dönüşümlerin alt katmanı olur.

Aydınların bu yeni felsefesi, Chu Hsi ona kesin şeklini verdiği zaten tüm esaslarıyla formüle edilmişti.

Chu Hsi 1130 yılında Fukien'de doğmuştu. Yaşamının erken yıllarında az çok Buddhacılıkla aşılarmıştı, ama yaklaşık 1154 dolayında sonunda bunları bırakıp devlet Konfüçyüsçülüğüne döndü. 1163'te imparator Hsia-o-tung onu Hangchow'daki saraya çağırıp imparatorluk kütüphanecisi olarak atadı. Sonrasında önemli birkaç kasabada valilik konumunda bulundu (1178-1196). 1196 yılında, sarayı bölen hizip tartışmalarına katılmasının bir sonucu olarak gözden düşüp, 1200 yılında bir köşeye çekilerek öldü. Felsefe irdelemelerine ek olarak, Ssu-ma Kuang'ın tarihinden özetlediği, bugüne değin türünün en çok kullanılan yapıtı olagelmış genel bir Çin tarihi derledi. Felsefe yazıları çok geniş bir etki oluşturup kendinden öncekileri tümüyle geride bıraktığı için tüm sistem genel olarak "Chuculuk" diye adlandırıldı.

Chu Hsi her şeyin başlangıcına “yokluk” ya da “mutlak yokluk” anlamına gelen ama bu sistemde gerçekte potansiyel varlık, evren görünürlüğü ya da bu okulun betimlemesiyle “Büyük Boşluk” (*t'ai-hsü*) anlamına gelen bir terimle *wu-chi* görüşünü koyar. Gerçekte kendinden öncekilerde olduğu gibi Chu Hsi içinde sistemin kilit taşı, tüm varlıkların ilkesi olan *t'ai-chi* işte bu *wu-chi*'den çıkar. Bununla ilgili betimlemesine göre, bu ilk ilke saf, sınırsız, sonsuz, mutlak bir varlık, kendi tümlüğü içinde bir madde, dünyanın ilkesi, yine tüm varlıkların nedenidir. Dolayısıyla “aşırı yüce, aşırı mükemmel, aşırı ince, aşırı ruhsal” olduğu söylenir. Ruhsal olarak kabul edilse de, bir kez bulunduğu maddede bulunur. İsterseniz, ruhtur, ama maddeden ayrı olmayan ruhtur; canlandırıp düzenlediği kütlenin içine sızmış olarak maddeyle birdir. Chuculukta metafizik öğretisi görenler, *t'ai-chi*'yi aşkın bir mutlak olarak almıştır. Öğretinin maddeci bir tekçilikten başka bir anlam taşımadığı diğerleri ise, *t'ai-chi*'nin bir tür evren eteri olduğunu anlar. Chu Hsi'nin gerçek metninin bu iki yoruma da olanak tanıdığını da kabul etmeliyiz. Örneğin şu pasaj, terimin ikinci anlamını destekliyor gibidir: “*T'ai-chi* filizlenip büyüyen, dallara ayrılan, sonra yine dallanıp çiçekler, yapraklar üreten, durmadan bunu sürdüren bir kök gibidir.” Öncelilerinden biri de benzer biçimde şöyle demişti: “Bir bitki tohum ürettiğinde, bu tohum yere ekildiğinde, bir başka bitki türetir. İkinci bitki birinci ile bir değildir, ama canlı ruhu aynıdır; çünkü evrendeki yaşam ruhu birdir, bu da tüm türemenin yasasıdır.” Ama sonraki bir pasajda, ilk ilkeden söz etmeyi sürdüren Chu Hsi, düşüncesinin oldukça başka bir yorumunu veren farklı bir imge kullanır. *T'ai-chi*'nin evrendeki mutlak varlığını açıklama isteğiyle şöyle yazar: “O, geceyi aydınlatan ay gibidir. Gökte ay birdir, yine de yumuşak ışığı ırmaklar ile göller üzerine yayıldığında çemberinin yansıması görülür, ama bu nedenle ayın bölünüp tekliğini yitirdiği söylenemez.” Doğrusu genelde evren kütlesinin, özde de her bir birey varlığının ardındaki neden olan *t'ai-chi* aynı anda soyut dünyanın bilgelik ilkesi ile somut dünyanın iç ilkesi olarak aşkındır, içkindir. Eski çağlardaki *tao* gibi dünyayı ortaya çıkarır, ama *t'ai-chi* ebedi iken dönemsel olarak yayıp yenden yuttuğu dünya hep geçici olduğundan, dünya onun alt kümesi olmasına karşın, onunla özdeş değildir.

Dünyanın bu yayılım ya da örgütlenmesini *t'ai-chi* “neden” ya da “yasa” olarak çevrilebilecek, gerçekte de varlıkların nedenini, doğa yasalarının toplamını temsil eden bir terimle *li* ilkesi aracılığıyla etkiler. Olası her dünyadaki tüm varlık düzenleri için geçerli olan bu değişmez, gerekli yasa, geçici

biçimlerin oluştuğu kalıcı kalıptır. Chu Hsi bunu şu sözlerle açıklar: “*Li* yaşıyor konuklarını kabul ettiği evin efendisidir; hep oradadır, ama konuklar gelip gider.” Doğanın yasaları yaratılıştan önce vardı: “*Li* yer ile gökten önce vardı, enerjiyi (ya da maddeyi) harekete geçirip dünyayı üreten de bu *li* idi.”

Bu noktada geniş ölçekli anlamlar içeren bir terim ile *ch'i* denen bir başka ilke geliyor. Kökende gaz halinde ve hava yapısında bir kütle, evrenin özü ile sanallığı, doğa yasalarının destek aracıdır. Varlıkların yasası ya da gerekçesi olan *li* (burada *li* sözünün doğanın yasalarına karşılık geldiği açıktır) bu kütleyi uyandırıp devinime geçirir, içinde baskın olan enerjiyi mahmuzlayıp salıverir; ardından bu evren enerjisi, karşıtların – dişi ile eril ilkeler, *yin* ile *yang* – üretimi ve birleşimiyle, tüm evrim sürecini devinime geçirir. Evren nedeni varlığı sonsuz biçimde yüceltirken, onda içkindir. Kendini maddede fark ederek, varlıkları canlandırır, kalıplar, biçimlendirip içinden örgütler. İlk ilke *t'ai-chi*'nin varlıklara aktarıldığı kanaldır. Ama bu aktarım ancak sürelidir: ayrı var oluşlar ancak evren varlığından kısa süreli alınan borçlar olup, var olan her varlığın yazgısı ancak doğanın yasalarından son derece küçük bir türetmedir.

Chu Hsi, *li* ve *ch'i* arasındaki ilişkilere, doğa kanunlarına ve tüm maddenin kaynağı olan gaz kütlelerine özel vurgu yapar ve bunu Herbert Spencer'ın reddetmeyeceği terimlerle uygular. Doğa yasasının, duyularla algılanmadığını; ama kapsamının sınırsız olup tüm birliğin ilkesi olduğunu söyler. Diğer yandan somut varlık duyularla algılanabilir, sınırlıdır, tüm çeşitliliklerin kaynağıdır. Bu ancak Avrupa felsefelerinde doğa yasaları kavramı ile madde kavramı arasındaki ayrımdır. Bununla birlikte, doğa yasaları ile madde gibi, bunların Çince denkleri olan *li* ile *ch'i* de katı biçimde tümleyici kalır ve biri olmadan diğer olmaz; ancak kolay anlaşılması için filozof bunları ayırır. Gerçekte kuram olarak doğa yasaları ile madde arasında olduğu gibi *li* mantık olarak *ch'i*'den önce gelmesine karşın, bunlar ayrılmaz iki ilkedir.

Bu felsefe ilkeleri belirlendikten sonra, Chu Hsi'nin evren yapısının katları titiz bir bilim tavrı içinde açılır. Başlangıçta, bulutsunun sonsuz seyreltik, dağınık varlığı olan eterin kabı olduğu düşünülen boşluk olan, Büyük Boşluk anlamına gelen *t'ai-hsü* vardı. Gerçekte madde, birinci durumunda ne kadar seyreltik, dağınık olmuş olsa bile, tıpkı Chu Hsi'nin madde olmadan Büyük Boşluğun var olamayacağını söylediğinde gösterdiği üzere, tüm potansiyelleriyle Büyük Boşlukta vardı. Sonra, doğanın yasalarının devinimi ile bu madde bir araya yığılır. Bu bizim bulutsunun yoğunlaşması

dememiz gereken şeye karşılık gelen birincil karmaşa (*hun-tun*) aşamasıdır. Ardından karmaşa yine doğanın yasaları demek olan *li*'nin erdemiyle örgütlenir; dönüş ve *yin* ile *yang*'ın (yine bu tarih öncesi Çin anlayışlarıyla karşılaşırız) dengeli dönüşümü ile görünen evrenin tümü ortaya çıkar. "Tüm varlıklarla gizlenmiş güç," der Chu Hsi, "dönüş devinimini üretti; o sırada gök ile yer, değirmen taşı gibi dönen, evrilen madde kütesiydi. Bu dönüş devinimi hızlandıkça, ağır kesimler ortada yoğunlaşıp dünyayı oluştururken, hafif kesimler çevreye doğru çekilerek gökleri oluşturdu. Yer ile gök arasında insanoğlu ortaya çıktı."

Üstüne Chu Hsi bu yaratılışın ancak geçici olduğunu açıklar. Organik evren, bireyde olduğu gibi, ancak evren enerjisinin anlık bir yönüdür. Yüz bin yıl geçtikten sonra, maddenin değişimi aşaması, ardından da yeni bir yoğunlaşma, yaratılış aşaması gelecektir. Doğa yasalarının matematiksel sonucu olarak bu değişken devinim ebedî ve gerekli olduğundan, böylece bitkiye sürecektir. Bu evrimi titiz bir kararlılık yönetir. Tıpkı ölürken ürettiği tohumu sonradan kendisinin de bitki üretmesi örneğinde görüldüğü üzere, yıkım ile yaratılış birbirine bağlıdır: bir dizi dönüşümden sonra tohum orijinal biçimine geri döner.

Chu Hsi'nin ahlak öğretisi onun temel felsefesinden türemiştir. Onun ahlak sistemi tamamen mantıkçıdır. Doğanın toptan yasaları demek olan *li* ilkesi, somut dünya gibi aynı zamanda ahlak normudur. Ahlak yasası, doğa yasalarının, bu yasaların diğer herhangi bir uygulaması kadar gerekli ve bağlayıcı olarak insan tarafından uygulanmasıdır.

Bu mantıkçılık, Chu Hsi'nin felsefesi ile antik Çin'in bazı ahlakçılarının başlangıç aşamasındaki teizmi arasında kayda değer bir ayrım yaratır. Chu Hsi açıkça dile getirir: "Gök başlarımızın üstünde dönen mavidir. İçinde hiçbir (eski kitaplar ne derse desin) Gök Efendisi yoktur; madde de doğa yasalarının denetimi altında evrilir. Ferdî varlıklar bir zincir pompanın⁴⁶ kovaları gibi belirir ve kaybolur, bazıları boş olarak kuyuya iner ve bazıları tekrar dolu olarak yükselirken, zincir asla durmaz. Diğer yandan, dünyayı *li* (doğa yasaları) yönettiğine göre bir efendisi olmadığı söylenemez." Ama bu dünyanın itici gücü, ya da *li* ilkesi, bir evren bilinci, tanımlanamaz ruhçuluk, Hint panteizminin ruhları ile dünyaların ruhu olarak düşünülmemesi gerekir. Filozof "*Li*"nin belirttiği gibi, "düşünmeden hareket

46 Pirinç tarlalarına su çıkarmak anlamındaki Çince *shui-chê* ayakla basarak işletilen taşınabilir bir aygıttır.

eder. Devinimi gerekli, kaçınılmaz, bilinçsizdir.” Bu nedenle her tür ruhçuluk fikri dışta tutulmuştur.

Bu, denizin dalgaları gibi insan kuşaklarıyla birliktedir; her bir dalga kendisidir; birincisi ikinci değil, ikincisi üçüncü değildir; ama hepsi de aynı suların biçimleridir. Bu nedenle, kişiyle birliktedir. Bugün olduğum ben, evren nedeninin bir biçimiyle gök ile yerin bir maddesiyim. Atam da aynı öğelerin bir biçimiydi. Artık o yok, ama öğeler var. Yapı, akıl ve madde birliği aracılığıyla onunla birlik içindeyim. Benzer biçimde, gök ile yer ve her varlık benimle birdir. Gök’e babam, Yer’e anam, tüm varlıklara da kardeşlerim diyebilirim; çünkü tümü benimle birleşmiştir: ben tüm evrenle tek bir varlığım.

Chu Hsi’nin rakibi olan Lu Hsiang-shan (1139-1192) kendini oldukça benzer bir tavırla dile getirmiştir: “Gerçekte, hiçbir şey sonlu değildir. Kişi, gök, yer, tüm varlıklar, sonsuzda bulunur. . . . Bizler kişi olarak evrenin her işinin içindeyiz, evren de bizim tüm özel işlerimizin içinde.” Üstüne, bilimsel bir ruh içinde kişinin bu evrenle birliği ilkesinin temelini atarken, hem Chu Hsi’nin hem de Lu Hsian-shan’ın ancak Çin düşüncesinin en eski kavramlarından birini geliştirdiği dikkat çekicidir; bu, tarihin şafağından kalma ve tüm kadim bilgeliğin dayandığı bir kavramdır. Lu Hsian-shan bu düşünce dizisini geliştirmeyi sürdürerek şöyle yazar:

Evren ancak yüreğimden başka bir şey değil; yüreğim de evrendir. Doğu Denizi yakınında bir bilge doğdu; yüreği ile bilinci (sözcük anlamı, *lisi*, ya da düşüncelerini yöneten yasalar) benimkine benziyor olmalı. Batı Denizi yakınında başka bir bilge doğdu; onun yüreği ile bilinci de benimkine benzer olmalı. Bu ilkeye göre, ister en eski zamanlara geri dönelim, ister gelecek yüzyılların akışına sonsuza dek inelim, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki tüm bilgelerin kalpleri ve akılları aynı olmalı.

Bunu Batı deyimlerine aktaracak olursak, düşünce yasaları her yerde özdeş olup her yerde aynı veri üzerinde işlediği için, eski Yunan’dan bir bilge ile Orta Çağ Çini’nden bir bilgenin dünya sorununu Leibniz ya da Kant’la aynı terimlerle tasavvur etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu, hem aklın evrensel değerinin hem de insan anlayışının birliğinin doğrulanmasıdır. Böyle bir tutumun felsefi önemini abartmak imkânsızdır ve bu on ikinci yüzyıl Çinli metafizikçilerini ihmal eden herhangi bir insan düşüncesi tarihi ne yazık ki eksik olmalıdır; çünkü göstermek zorunda oldukları şey, evrensel bir hümanizmin felsefi temelinden başka bir şey değildir.

Ruhçu bir yaklaşıma yol veren Lu Hsian-shan'ın sistemi ile Chu Hsi'nin tamamen mekanik sistemi arasında belirgin bir ayrılış vardır. Bunların içinden Çin düşüncesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan ve yedi yüzyıl boyunca otorite olarak kabul edilen ikincisiydi. Dolayısıyla bunu bir bütün olarak değerlendirip yol açacağı etkileri belirlemek önemlidir.

Bu sistem dayatmacıdır. Başlangıcı unutulmuş *yin* ile *yang* sınıflandırmasından Taocu "Babalar"ın metafiziksel uçuşları ile resmî Konfüçyüsçülüğün ahlak öğretilerine eski akidelerin yerleştirdiği malzemenin çoğunu ayrıntısıyla açıklayan tutarlı, uyumlu bir tümleşimdir. İçinde Hint kaynaklarından tanımlanmamış kimi alıntılar bulmak da olasıdır. Tüm sentez, güçlü bir zekâ tarafından o kadar iyi düşünülmüştür ki, tamamlanmış zincir, sanki bir Spinoza bir Herbert Spencer'in malzemesini kullanıyormuş gibi, etkileyici bir bilimsel titizlikle açılır. Aslında çok çeşitli kaynaklardan gelen malzeme, Chu Hsi tarafından o kadar verimli bir şekilde birbirine yapıştırıldı ki, son yapı hiçbir çatlak veya kırık belirtisi göstermiyor.

Ayrıca bu, Çin zekâsının ancak zorlukla çıkabildiği bir tür hapishaneydi. Bunun nedeni, bu sistemin gücünün bizi gerçekten de önemli olan tehlikelerine karşı kör bırakmaması gerekliliği idi. Chu Hsi tüm tartışmayı Nietzscheci bir "sonsuz dönüş" bakış açısının sınırladığı mekanistik evrimciliğin kapalı bir çemberine kapatıp, ruhçuluk için herhangi bir çıkışı önleyerek, Çin düşüncesinin akışını durdurup, onuncu, on birinci ve on ikinci yüzyıllarda büyük felsefi canlanmaya erken bir son verdi. Sonunda bir tür resmî pozitivizme dönüşen akidesi, sürüp giden tartışmaların önünü kesti, bürokrasiyi maddecilik ile sıradanlığa hapsetti ve on üçüncü ile yirminci yüzyıllar arasında Çin felsefesinin katılaşmasının başlıca sorumlusu oldu. Politik olaylar – önce Moğol fethi, ardından da Ming gelenekçiliği – aynı sonuca katkı sağlayacağından, bu durum daha da büyük önem kazanıyordu.

BÖLÜM XXV

DÜNYA FATİHİ

Sung hanedanının son imparatorları Hangchow sanat şehirlerinde estetik ve metafizik sorunlarıyla ilgili meraklarını giderirken, Cengiz Han Asya'yı fethetmeye çoktan başlamıştı.

Cengiz Han 1167 yılında Dış Moğolistan'da, Onon ile Kerülen ırmağının kaynaklarının yakınında bir keçe evde dünyaya geldi. Moğol boyları Asyalı halkların en gerileri arasındaydı. Yaşam biçimleri – kuzeydeki Sibiry ormanlarında avcı, ya da orman kuşağından güneye Gobi Çölü'ne doğru yayılan sınırsız bozkırlarda göçebe atlı – ne olursa olsun, hâlâ yarı vahşiydiler. Ataları Hunlar gibi tüm servetleri, otlak ve sulak yerler aramak için mevsimlik olarak göç ettikleri sürülerinden ibaretti. Kavurucu sıcağın ve dondurucu soğuğun korkunç bir ikliminde, kuraklık bozkırların otlarını kurutup sürülerini öldürdüğünde açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalarak sefil bir yaşam sürdürdüler. Yazıya, şehir yaşamına ve tarıma karşı kayıtsızdılar; tek dinleri de ham kamçılık idi. Komşuları Orta Moğolistan'daki Kereyitler, Batı Moğolistan'daki Nayman Türkleri ve İç Moğolistan'daki Öngüt Türkleri arasında yayılmış olan Nesturi Hristiyanlık onlara ulaşmamıştı. Ama bu talancı göçebelerin, zenginliklerine özendikleri eski uygar imparatorluklara karşı direnilmez bir askerî üstünlüğü vardı. Korkunç atlı ve attığını vuran okçulardı. On üçüncü yüzyıl Moğol savaşçıları bir anda ortaya çıkan, düşmanı oklarla şaşırtan, gözden yitip sonra öteden yine ortaya çıkıp tekrar ok yağmuru başlatan atlı okçular idi; bu eylemleri düşman bitip tükenerek son bir saldırıyla çökmeye hazır olana değin sürerdi. Bu atlıların hareketliliği, aslında, ona aynı anda her yerde olduğu gibi aldatıcı bir görünüm veriyordu ve bu da başlı başına dönemin diğer ordularına göre önemli bir stratejik avantaj oluşturuyordu. Üstüne, Moğol avcı çobanlarının yay germedeki becerileri, taktiksel bakış açısından bir tür “dolaylı ateş”e denk olmasıyla, savaşlarda eşit düzeyde belirleyici bir etmen oluyordu.

Cengiz Han'ın yürüttüğü en zorlu seferler, Moğolistan'ın hegemonyası için mücadele etmek zorunda kaldığı diğer Türk-Moğol ordularına karşı yürüttükleriydi. 1206'ya değin bu rakiplerini alt edip, tüm bölgenin efendisi olmuştu; ardından ordularını Çin'e çevirdi.

Gördüğümüz gibi, Çin toprakları üç farklı güç arasında eşit olmayan bir şekilde bölünmüştü: Başkenti Pekin'de (Yen-ching) olan Chinlerin Ju-chen devleti, Kuzey Çin'i yani Sarı Irmak havzasını elinde tutuyordu. Bu eski Çin illerini ellerinde tuttukları seksen yılda, Ju-chenler çokça Çinlileşmişti. Hangchow'daki başkenti ile Çinli Sung İmparatorluğu Güney Çin'i, diğer deyişle Uzun Irmak havzası ile güney kıyı illerini elinde tutuyordu. Son olarak, Tibetlilerle akraba bir halk olan Tangutlar, Ordos, Alaşan ile Kansu'nun, diğer deyişle kuzeybatı uçların efendisi olmuş ve Hsi-hsia devletini kurmuşlardı. Bu halk da Çinlileşme sürecine girmişti.

Cengiz Han Çin fethine Hsi-Hsia'ya saldırarak başladı ve birkaç saldırıdan sonra Tangutları kendi egemenliğini tanımaya zorladı (1209). Güçlerini Çin'e karşı yöneltti. 1201'de, Jehol ile Hsüan-hua tarafında Pekin'e girişi engelleyen Çin Seddi'nin burçlarını yarıp geçmek için girişimde bulundu. Çin uygarlığını özümsemiş olmalarına rağmen Tunguz atalarından miras kalan askerî niteliklerden hiçbir şey kaybetmemiş olan Ju-chenler, inatçı bir savunma yaptı. *Gizli Tarihçe*'nin Moğol ozanı onları yürekli ve ateşli hasımlar olarak selamlayan ilk kişi oluyordu. Çatışma geçmişte örneği olmayan şiddetteydi. Dokuz yıl sonra, Kalgan'dan Pekin'e giden yoldan geçen gezginler, buralara saçılmış insan kemiği yığınlarından kolayca tanınabilir olmuş savaş alanlarını gösterirlerdi. Kimi tanıklar ise yerde çürüyen ceset birikintileri ile bu bozulmadan yayılan salgınlardan da söz eder.

Tamamen atlılardan oluşan ve hâlâ kuşatmanın nasıl yapılacağından habersiz olan Moğol ordusu, Çin Seddi'nin burçları tarafından durduruldu ve Pekin ovasına inmeden önce Hsüan-hua ve Jehol bölgelerinde yaklaşık iki yıl (1211-1212) kaldı. 1213'te Cengiz Han sonunda geçitleri zorlayıp üç orduyla Hopei ile Shansi'yi istila etti. Günümüz Shantung merkezine ilerleyip, taşrayı talan ederek küçük şehirleri yağmaladı; ama Pekin'i alamayarak, buraya giriş çıkışı engellemekle yetinmek durumunda kaldı. Bir ateşkes sırasında, artık başkentini savunma umudu kalmamış olan Çin hükümdarı – Marco Polo'nun "Altın Kral"ı – konutunu Sarı Irmağın güneyindeki Kaifeng'e taşıdı (Haziran 1214). Cengiz Han savaşı yeniden başlatmak için bu olaydan yararlandı; Mayıs 1215'te generalleri Pekin'e (Chung-tu) girip halkı kılıçtan geçirdikten sonra burayı yakıp yerle bir etti. Yıkım tam bir

ay sürüp çok kapsamlı olduğundan, kırk beş yıl sonra, Cengiz Han'ın torunu Kubilay bu şehri başkenti yapmak istediğinde, yeniden tasarlatıp inşa ettirmek zorunda kaldı.

Yıkım Moğolların kendilerinden önceki diğer barbarlarla karşılaştırınca ne kadar geri kalmış olduklarını gösteriyordu. 963'te Ch'i-tanlar, 1122'de de Ju-chenler Pekin'in efendisi olmuştu; ama onu yok etmek şöyle dursun, çok geçmeden her biri burayı başkent yaptılar: en az kan dökümünden sonra bir önceki hanedandan yönetimi almışlardı. Bunun nedeni Ch'i-tanlar ile Ju-chenlerin zaten Çin uygarlığını bir ölçüde tanımış olup asimile edilmeye istekli olmalarıydı. Diğer yandan Moğollar ise hâlâ vahşi bir halktı ve Çin fetihlerine karşı tavırları Kuzey Amerika çiftlikleri arasına giren Sioux Kızılderili kabilelerinininkine benziyordu. Yalnızca göçebe yaşam tarzını bildiklerinden, büyük bir şehirle neler yapılabileceği veya fetihlerini pekiştirmek için ondan nasıl yararlanabilecekleri konusunda hiçbir fikirleri yoktu. Bundan böyle kendi mülkleri olacak şeyi korumanın avantajını hiç anlamadılar. Şansları onlara Pekin düzlüğünün verimli tarım alanlarını vermiş; onlar ise düşüncesizliklerinden değil, daha iyisini düşünemediklerinden orada bulunan her şeyi yerle bir etmişti.

Cengiz Han'ın kişisel karakteri ile Moğol ordularının idaresi arasında ilginç bir tezat vardır. Mevcut en güvenilir kanıtlara göre, Moğol fatihi bilge bir prens gibi görünüyor; muhakemede dengeli, ölçülü ve sağduyulu, eşitlikçi ve ahlaklı; yiğit bir düşmana adalet dağıtabilen, ancak bir hainden nefret eden biriydi. Yine de ilkel vahşilikten uzaklaşmamıştı ve ele geçirilen yerlerdeki halkın boyun eğmesini yaygın bir korkudan başka bir yolla hayal edemiyordu. Tüm peşindekiler gibi ona göre, insan yaşamının değeri önemsizdi. Kuzey bozkırlarının tüm göçebeleri gibi, yerleşik insanların özelliklerine – kasabalarda yaşamak ya da toprağı sürmek gibi görenekler – karşı tümüyle habersiz, dahası ana bozkırlarının ufkunun ötesinde kalan her şeye karşı kayıtsızdı. Çağının ve çevresinin bu sınırlamaları içinde, medenî insanların tavsiyelerini dinlemeye istekli ve olağanüstü zekâsı nedeniyle medeniyete doğuştan yatkınlığı olan doğal bir örgütleyiciydi.

Pekin'in (Chung-tu) ele geçirilişinde alınan tutsaklar arasında, Cengiz Han Pekin'de yüz yıl önce hüküm sürüp tümüyle Çinlileşmiş Tatarlar olan Ch'i-tanların hükümdarlık ailesinden gelen Yeh-lü Ch'u-ts'ai adında parlak birini ayrı tuttu. Ch'i-tanların pek çoğu gibi, Yeh-lü Ch'u-ts'ai Çin kültürü hakkında kapsamlı bir bilgiye sahipti. Ayrıca bir devlet adamı olup, Çin yönetiminde önemli konumlarda bulunmuştu. Cengiz Han onun görüntüsünden

etkilenmişti: “yapılı bedeni, uzun sakalı, sesinin buyurgan tonu.” Ona “Çin ile Ch’i-tan hükümdarları hep düşman olmuştur; öcünü aldım” deyip neden önceki Ch’i-tan devletini yıkan Çin’e bunca uzun süre hizmet ettiğini sorduğunda, Yeh-lü Ch’u-ts’ai “Babam, dedem, sonra da ben, hepimiz Çin’in tebası ve hizmetçisi olduk,” diye yanıtladı, “Onlara bağlılıkla hizmet etmem suçlu olurdu.” Moğol fatihi düşmanları arasında bile hanedana bağlılığa derin bir biçimde değer verdiğinden, bu yanıt özellikle hoşuna gitti. Bu adamı hizmetine alıp, kısa sürede en saygı gören danışmanlarından biri yaptı. Yeh-lü Ch’u-ts’ai dehasını iyi amaçlarla kullandı: ardışık seferler sürecinde, Moğol önderleri mal ve insanları götürürken, “kendisi Çince kitaplar ile ilaç depolarını kurtarmakla ilgilendi; ilaçlarla Moğol ordusunda bir salgın başladığında binlerce kişinin yaşamını kurtardı.”

Yeni başkenti Kaifeng çevresindeki Çin devleti artık Honan ve Shen-si’nin birkaç semtiyle sınırlı kalmıştı. Ama Cengiz Han için Çin işleri artık ancak ikinci düzeyde önemdeydi; bundan sonra batıya yöneldi. 1219’da yanına ana Moğol ordusunu alarak Türkistan ile Doğu İran’ın fethi için yola çıkıp 1224-1225 kışına değin Moğolistan’a dönmedi. Bu sırada Çin ile çatışma daha yavaş bir hızda sürüyordu; Cengiz Han’ın komutada bıraktığı generallerin elinde büyük ölçüde azalmış bir güç vardı. Savaş, kuşatma savaşına indirgendi; Moğol atlıları şehirleri kuşatmakla yetinip hiçbir zaman gerçek bir istila uygulamadığı için tahkimatlar sıkça el değiştiriyordu.

Cengiz Han’ın son seferinin sahnesi yeniden Çin oldu. Bu sefer Çin’e değil, yardımcı güç vermeyi geri çevirerek fatihi kızdırmış olan Kansu’daki Hsi-Hsia Tangut devletiydi. Cengiz Han seferi 1226 güzünde başlattı ve atından düşmesinin neden olduğu keskin sancılara karşın inatla sürdürdü. Tangut direnişine kesin biçimde son vermek üzere, Moğol generalleri halkın kökten ortadan kaldırılmasını önerdi. “Cengiz Han’a Çinli tebanın hiçbir işine yaramayacağını, son kişiye değin tümünü öldürmesini, böylece iyi bir otlak olacak ülkeden yararlanmasını salık verdiler.” Bu önerinin benimsenmesine engel olan Yeh-lü Ch’u-ts’ai idi. “Verimli topraklar ile çalışkan insanlardan edinilecek kazancı örnekledi. Ülkeye ortalama bir vergi, ticarete gümrük, içki, sirke, tuz ile su ve dağların ürünlerine vergi konmasıyla, yıllık beş yüz bin *ons*⁴⁷ gümüş, seksen bin parça ipek, dört yüz bin çuval tahıl toplanabileceğini açıkladı.” O bu tartışmayı kazanıp, Cengiz Han bu temelde bir vergi sistemi kurmayı ona bıraktı.

47 Fransa’da 30.59 gram, İngiltere’de ise 28.349 gram ağırlığında bir tartı birimi (Ç.N.).

Moğol ordusu Tangut başkenti Ningsia'ya kuşatma yaparken, ağırları kötüleşen Cengiz Han yaz sıcağından kaçmak amacıyla P'ing-liang'ın kuzeybatısındaki Kansu dağlarına çekildi. İşte burada 18 Ağustos 1227 günü öldü. Ölümünden birkaç gün sonra Ningsia'yı savunanlar teslim oldular. Onun isteklerine uygun olarak, tüm halk katledildi. Tüm Tangut devleti – Kansu, Alaşan, Ordos – Moğol İmparatorluğu'na katıldı.

Cengiz Han'ın yerine Moğol İmparatorluğu'nun başına üçüncü oğlu Ögödey geçti (1129-1241). Bu hükümdar gerçek bir Moğol, kaba, basit, sarhoş, eğlenceli, hoş karşılamaya hazır, yanındakilere karşı aşırı eli açık, ama aynı zamanda kesinlikle bilgili ve kurnaz biriydi. Moğolistan'da yani bir başkent inşa ettiği Karakorum'da yaşamayı sürdürdü. Onu buna danışmanı olan Çinlileşmiş Ch'i-tan Yeh-lü Ch'u-ts'ai yönlendirmişti. Ögödey'e "İmparatorluk" dedi, "gerçekten at sırtında kazanıldı, ama at sırtında yönetilemez." Yeh-lü Ch'u-ts'ai Moğolların askerî imparatorluğunu Çin tarzı bir idarî imparatorlukla bileştirmeye çalıştı. Bir tür düzenli bütçe oluşturmayı başardı, Moğollar hayvanlarının onda birini ödemek zorunda kalırken Çinli tebaa da gümüş, ipek ve tahıl olarak bir ev vergisi ödüyordu. Bu amaçla o güne değin rastgele talan edilen Kuzey Çin bölgeleri, 1230'da Moğol görevliler ile Çinli aydınların yöneteceği düzenli on bölgeye bölündü. Yeh-lü Ch'u-ts'ai genç Moğol soylularının Çince eğitim görmesi için Pekin ile Shansi'de okullar ayarlayıp, aynı zamanda Moğolların yanına geçmiş pekçok Çinliyi yönetime getirdi.

Bununla birlikte Moğol fethi herhangi bir duraklamaya varmamıştı. Chin'in sıradışı bir canlılık kanıtı sergilediği Çin'de yeni bir çaba gerekiyordu: bu devlet yalnızca Honan'daki tahkimatını diri tutmakla kalmadı; Cengiz Han'ın ölümünden sonra ayrıca komşu illere de karşı saldırı düzenledi. Moğollar bu direnişe son vermek için iddialı bir plan yaptılar. Büyük Han Ögödey Honan'a kuzeyden saldırmak için ordunun büyük kesimiyle Shansi'den ayrıldı. Bu sırada genç kardeşi Tuli, bir atlı birlikle Güney Shensi üzerinden batıya büyük bir kanat hareketi yapıp Güney Honan'da ortaya çıkarak, Çin güçlerine geriden saldırdı. Bu son çabayla Çin erleri – yürekliliği karara varmayı iyi bilen – Moğol generallerin beğenisini çeken bir bahadırlıkla sonuna değin savaştı. Chin generalleri fatihin yanına geçmektense, uzuvlarının kesilmesini yeğledi. Ama sonunda çevreleri kuşatıldı ve ortadan kaldırıldılar. Mayıs 1233'te başkentleri Kaifeng, İran ve Rusya fatihi olan Moğol generali Sübötay tarafından ele geçirildi. Sübötay, Cengiz Han'ın Pekin'i yok etmesi gibi Kaifeng'i yok etmeyi amaçladı, ama

Yeh-lü Ch'u-ts'ai araya girdi. Ögödey bu müdahalenin anlamını gayet iyi biliyordu; ona: "Yine insanlar için mi ağlayacaksın?" dedi. Büyük Han hordumurdanmasına karşın yine danışmanının öğüdüne başvurup, Kaifeng'e el sürülmemesini buyurdu – bu, şaşkınlık verici disiplinleriyle Moğol erlerinin özenle yerine getirdiği bir buyruktu. Bu sırada son Çin hükümdarı düşmeden önce Kaifeng'den ayrılıp Ju-ning'deki komşu tahkimata sığınmıştı; ama bu son korumanın yamacında Moğolları görünce, onların ellerine sağ geçmektense kendi canına kendisi kıydı. Tüm sefer 31 Ocak 1233'ten 2 Mart 1234'e değin sürdü.

Eski Çin devletinin tümü ile bütün Kuzey Çin artık, Sung İmparatorluğu ile doğrudan komşu olan Moğolların eline geçmişti.

Çin ile Moğollar arasındaki savaş sırasında, Hangchow'daki Sung sarayı kazanımlardan bir pay alma umuduyla Moğollarla bir bağlaştırmaya girmişti. Çin yenildikten sonra büyük han Ögödey gerçekten de Çinlilere Güney Honan'daki bazı semtleri verdi. Çinli hükümdarlar baş edilmez Moğolların iyi niyetini kazandıkları için kendilerini şanslı saymalıydı; ama bunun yerine, işbirliği yaptıkları için yetersiz bir şekilde ödüllendirildiklerini açıkladılar ve tamamen aptalca bir şekilde, Honan'ın geri kalanı için galiplerle mücadele etmeye yeltendiler. Bunun sonucu çok gecikmedi; 1236'da Moğol orduları Sung İmparatorluğu'nu işgal edip Szechwan ile Hopei'yi dümdüz ettiler.

Ancak bu, bir keşif gezisinden başka bir şey değildi; harekâtlar da kısa sürede yavaşladı. Orta ve Güney Çin'in çok sayıda nehir ve dağla bölünmüş uçsuz bucaksız insan kovanında ve göller ile çeltik tarlalarıyla bölünmüş bir arazide, pek çok şehir merkeziyle savaş ancak bir kuşatma savaşı olabilirdi. Cengiz Han ile peşindekiler gelmeden çok önce, Hunlar ile dördüncü, beşinci yüzyıllardaki T'o-palardan, 1126'daki Çinli Ju-chenlere değin diğer Türk-Moğol orduları Kuzey Çin'i fethetmişti. Hiçbiri Güney Çin'i ele geçirmeyi başaramamıştı. Güneyi fethetmek için, Çinli piyade askerlerden oluşan büyük birlikler ve Çinli veya yabancı ustalar tarafından çalıştırılan kuşatma makinelerinden oluşan bir topçuyla Çin tarzında savaş yürütmek gerekiyordu. Bunun dışında, Moğol orduları Rusya, Macaristan ve Polonya boyunca yeni Avrupa seferlerine gömülmüştü. 1241 yılında büyük han Ögödey'in ölümü⁴⁸ Moğollar ile Çinliler arasındaki düşmanlığı kesinliğe uğrattı.

48 İngilizce metinde Ögödey'in ölümü 1224 olarak gösterilmiştir. Bu yanlış bilgi, muhtemelen baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır. Yapıtın Fransızcasında bu tarih 1241 olarak gösterilmiştir (Ç.N.).

RENÉ GROUSSET

Savaş, Ögödey'in ikinci ardılı yani Moğol İmparatorluğu'nu 1251'den 1259'a kadar yöneten büyük han Möngke yönetiminde yeniden başladı. Möngke güçlü bir önder, sert ama adil bir yönetici, katı ama bilgili bir politikacı, birinci sınıf bir savaşçıydı. Artık basit akınlar ya da yağmayla ilgilenmeyip, ülkenin tümüyle fethini amaçladığından, Sung'a karşı savaşı noktalamaya karar verdi. 1251'deki ilk hareketlerinden biri kardeşi Kubilay'ı Honan valisi olarak atamak oldu. Bu doğru bir seçimdi; çünkü Çin uygarlığına derin bir ilgi gösteren Kubilay, köylülere tohum ile araç gereç dağıtıp Çinli bölükleri de toprakta çalışmaya yönlendirerek savaş sırasında bakımsız kalmış bölgede tarımı diriltmeye çalıştı. Sung İmparatorluğu'na karşı belirleyici hareketler 1258'de başladı. Kubilay Wuchang'daki orta Uzun Irmak hattına saldırı düzenlerken, Möngke Güney Çin'i güneybatıya itmek amacıyla Szechwan'ı vurdu. Ama bu sefer sürecinde, 11 Ağustos 1259 günü bir salgına kurban düşen Möngke öldü.

Büyük han Möngke'nin ölümü, önderliği kardeşi Kubilay'ın eline bıraktı.

BÖLÜM XXVI

KUBİLAY HAN

Kubilay, kardeşi Möngke'nin ölümü onu tahta çıkardığında kırk üç yaşındaydı. Kendisi Cengiz Han'ın torunlarının açık ara en dikkat çekicisiydi. Ünlü büyükbabası gibi doğuştan bir devlet adamı, iyi bir askerî lider ve kurnaz bir politikacı olarak, ırkının güçlü nitelikleriyle, Çin kültürü biçiminde kasıtlı olarak uygarlığın benimsenmesinden elde edilen avantajları birleştirdi. Möngke öldüğü sırada Uzun Irmak üzerinde Çinlilerin elindeki Wuchang şehrini kuşatıyordu. Elini boşa çıkarmak için, Çinlilerle bir ateşkese varıp doğruca Pekin'e döndü. Ardından yolculuğunu daha kuzeye, günümüzdeki Dolon Nor yakınındaki yazlık konağı Shang-tu'ya⁴⁹ sürdürdü. İşte burada, 6 Mayıs 1260 günü kendini, kendi ordusunca büyük han ilan ettirdi.

Kubilay'ın tahta çıkışına ailesi karşı durdu. En küçük kardeşi Arıkböke kendini Moğolistan'daki Karakorum'da büyük han ilan etti; gerçekte bunun nedeni, ağabeyi Kubilay'ın yakın zamanda Çinlilerle bir ateşkese varmasından dolayı onunla savaşmak istemesiydi. İki kardeş arasında, birincil dayanak alanı olarak Moğolistan'daki savaş dört yıl sürdü. Sonunda Ağustos 1264'te yenilen Arıkböke, Kubilay'a boyun eğdi.

Kubilay aile çekişmesinden kurtulur kurtulmaz, Sung İmparatorluğu'nun fethine devam edebildi. Sung imparatoru Tu-tsung (1265-1274) genellikle son derece yürekli generallerin çabalarını boşa çıkaran talihsiz politikacılara güveniyordu. En azından Moğolların Çin direnişine son vermesi sekiz yıl sürdü. Hopei'deki ikili Hsiang-yang ile Fan-cheng şehirlerinin kuşatması beş yıldan uzun (1268-1273) sürdü. Savunmacılar sıradışı bir azim gösterdi; kara yönünden yolları kesildiğinde, Han Irmağında seyretmeyi başarıp, bu parlak keşif sırasında yaşamlarını yitiren yürekli iki kaptan sayesinde azıklarını teknelerle getirmeyi başardılar. Ardından Moğollar hizmetlerindeki Uygur ile Arap ustaların yapıp çalıştırdıkları *atıcı* silahları ile

49 Coleridge'in *Kubla Khan*'ında, Shang-tu bir fazla hece ile yazında Xanadu biçimine girmiştir. Tam söylersek, Kubilay'ın unvanı Kağan ya da Ka'an (Ulu Han) idi.

mancınıkları devreye soktu. Bu yayılım sonunda korkusuz savunuculara üstün gelip, iki şehrin düşüşü Moğolların aşağı Han üzerinden orta Uzun Irmağa, oradan da büyük vadi boyunca Wuchang üzerinden Nanking'e ilerlemelerini sağladı. 1275'in sonuna doğru, Moğol orduları Sung başkenti Hangchow'a (Lin-an) ulaşıyordu.

Orada herşey karmaşa içindeydi. Çok kültürlü biri ama yetersiz bir hükümdar olan imparator Tu-tsung hükümeti, politikası generalleri ezmek olan değersiz müşavir Chia Ssu-tao'ya güvenmişti. Sonra Tu-tsung öldü; Chia Ssu-tao da güçte kalmak için tahta dört yaşında bir çocuğu çıkardı (1274). Bu sırada Uzun Irmak üzerindeki konumlar birbiri ardına düşmanın eline geçiyordu. Sonunda naip, Chia Ssu-tao'yu görevinden aldı, ama çok geç kalınmıştı: Hangchow kuşatılmıştı. Savunucular 1276 Şubatı sonuna doğru anlaşıma istedi. Moğol generali Bayan büyük şehre girip çocuk imparatoru da Kubilay'a gönderdi. Han küçük tutsağı olağanüstü bir insanlıkla karşıladı. Ona bir aylık bağladıktan sonra, Franklar arasında tahttan indirilen Merovenj ya da Karolenj prenslerine sıklıkla yapılan şeyi yaptı – onu bir ruhban olarak yetiştirdi. Sung hanedanının veliahtı yetmiş dört yıl sonra Buddhacı bir manastırda huzur içinde ölecekti. Dul imparatoriçe de, Marco Polo'nun anlattığına göre, iyi bir kabul gördükten sonra dünyadan ayrılıp bir manastıra girdi. Bu durum Moğolların Cengiz döneminden beri ne denli ilerlediklerini gösterir. İki kuşakta bu yarı vahşi halk, eski uygar ulusların seviyesine ulaşmıştır.

Hâlâ geri kalan Çinli yurtseverlerin tahttan indirilen çocuk imparatorun kardeşi çevresinde toplandığı Kanton bölgesi ele geçirilmeden kalmıştı. Bu direnişin merkezi olan Kanton, uzun süre dayanamayıp 1277'de fatihlerin eline geçti. Sung taliplerinin sonucusu olan sekiz yaşındaki çocuğu, epeyi bir süre Kanton kıyısındaki uzak limanlarda saklanabilen, hanedana bağlı kahraman Chang Shih-chieh'nin gemilerinde korunabildi. Ama Moğollar vazgeçmiyordu: daha üstün bir donanma hazırlayıp Çin filotillasını Kanton'un güneybatısındaki küçük Yai-shan adasında çevrelediler (13 Nisan 1279). Bu, hanedanın sadıkları için bir yıkım günüydü. Çin teknelerinin en hızlısı düşman hatlarını yarmayı başardı, ama imparatorluk gemisi manevrayı izleyemeyecek denli ağırdı. İmparatoru hizmetçilerinden biri ona yaklaştı, acı içinde "İmparatorluğun sonu geldi" dedi. "Sen de yaşamına onunla birlikte son vermelisin. Kardeşin bir korkak gibi teslim oldu; aynı utancı yineleme!" Bunu söyledikten sonra çocuğu kollarının arasına alıp dalgaların içine atladi. Yürekli Chang Shih-chieh'ye gelince, anlaşılan

ölüm onu es geçmişti ve teknesi yakınında bir anda bir tayfun patlak verdi. “Gemiye karaya çekmeyi reddedip, en yükseğe tırmanarak bir tütsü çubuğu kaldırıp Göğe seslendi: ‘Ben, Chang Shih-chieh yaşamımı Sung hanedanı hizmetine adadım. Şimdi onların sonuncusu öldüğüne göre, çabaları için hâlâ bir umut varsa, imparatorluğa verilen kurbanlar sürdürülecekse, öyleyse onlara hizmetimi sürdürmem için Gök beni kurtarsın. Değilse, yeterince yaşadım!’ Tam bu sırada bir burkaç teknesini yuttu ve kendisi de dalgalar arasında yitip gitti.”

İlk kez tüm Çin, yabancı bir fatihin eline düşmüş oldu. Erken Orta Çağ istilacılarının başaramadığını Kubilay sonunda başarmıştı; yüzyıllar boyunca sayısız göçebe kuşağının belirsiz düşünüy, Kırgız bozkırlarından Mançurya ormanlarına değin her yurt sakininin düşünüy gerçekleştirmişti. İşin iyi yanı, Cengiz Han’ın başlatıp Kubilay’ın sonuçlandığı fetih en korkunç sonuçların yatıştırılabileceği düzeyde yavaş olmuştu. Cengiz Han’ın Kansu’daki Tangut devletine ilk akınından Kubilay’ın amirallerinin son Sung filotillasını yok etmesine değin Çin’in fehti, yenilmez Moğolların en az yetmiş dört yılını (1205-1279) almıştı. Bu devasa görev nihayet tamamlandığında, Çinliler kendilerini kırıp geçirenin – vahşi hayvanların postlarını giyip, öldürüp yakmaktan başka düşüncesi olmayan göçebe bir vahşi olan – Cengiz Han değil, neredeyse kendilerine benzemiş bir Moğol olduğunu gördüler.

Gerçekte Cengiz’in torunu Kubilay Han, Çin’i fethetmiş olmasına karşın ilk önce Çin uygarlığı onu fethetmişti. Yengisi, kalıcı hırsını gerçekleştirmesini sağladı: Göğün Oğlu olarak Moğol İmparatorluğu’nu bir Çin İmparatorluğu’na dönüştürmek. Sonunda yol açılmıştı; Sung hanedanının ortadan kalkmasıyla birlikte, on beş yüzyıllık imparatorluğun meşru efendisi oldu. Yüan hanedan adını alan hanedanının amacı, yirmi iki öncelinin geleneğini sürdürmektir. Bu Çinlileşmenin gözle görülür bir işareti, Moğolistan’ın efendisi olmasına karşın Kubilay’ın orada yaşamayı bırakmasıydı. 1260’ta başkentini Pekin’de kurdu; 1267’de, eski Chung-tu şehrinin kuzeydoğusunda, Moğollar tarafından Hanbalık yani “Han Şehri” olarak adlandırılan ve Marco Polo’nun Cambaluc olarak hecelediği yeni Ta-tu şehrini inşa etmeye başladı.

Moğolların büyük hanı olarak Kubilay’ın Asya’da birkaç savaş yapması gerekiyordu. Çin’in hükümdarı olarak, Uzak Doğu’daki diğer ülkelerden *bac* istedi. Öncellerine karşı az çok asi olan Kore, onun egemenliğini tanıdı; ama Japonya (1274’te, sonra yine 1281’de) ile Java’ya (1293’te) gönderdiği savaş gemileri ile keşif güçleri başarısız oldu. Bozkırın savaşçıları denizin

yabancıydı; güvenmek zorunda kaldıkları Çinli ve Koreli denizciler ise onlara ancak zorlamayla hizmet ediyordu. 15 Eylül 1281 günü Moğol donanmasını dağıtan bir tayfun, Kubilay'ın Japonya'yı fethetme girişimlerine bir son verdi. Çinhindi'nde de başarısız olmuştu; 1283, 1285 ile 1287'de Annam devleti (günümüzde Tonking ile Kuzey Annam) ile Çampa devletine (Güney Annam) gönderdiği güçler, Sibirya sınırlarından gelen savaşçıların Tonking iklimiyle kırılmasından dolayı tümü yıkımla karşılaştı. Bununla birlikte, bu başarısızlıklar sonradan Annam, Çampa ve Burma yöneticilerinin Yüan hanedanının egemenliğini tanımaya engel olmadı. Kubilay ulu han unvanıyla doğruca Moğolistan'ın efendiliği konusunda Ebi Nor yakınlarından Tarbagatay ile Cuncarya'yı yöneten Kaydu adındaki amcaoğluyla çekişmeye girince çok daha önemli bir anlaşmazlık çıktı.

Göğün oğlu olup Çin uygarlığını benimseyerek Moğol İmparatorluğu'nu artan biçimde Çinileştirip, konutunu da Karakorum'dan Pekin'e taşıyarak, ırklarının geleneklerine, bozkırların yaşam biçimi ile göçebe ruhuna bağlı kalan Moğol tebasının çoğunu rahatsız etmişti. Bu hoşnutsuz insanlar önce, taht iddialarını – boşuna – destekledikleri en küçük kardeşi Arıkböke'nin etrafında toplanmışlardı. Arıkböke yenildikten sonra, aynı zamanda Cengiz Han'ın torunu olan ve uzak batıda göçebe atalarının yaşam tarzını sürdürmeye devam eden yeğeni Kaydu'nun şahsında yeni bir müddei buldular. Bu bozkır börüsü Çinleşmiş, yerleşik yaşayan Moğol Kubilay'ın tam tersiydi. 1267'de Cengiz'in oğlu Çağatay'a tahsis edilen bölge olduğu için o zamanlar Çağatay Hanlığı olarak anılan Türkistan'ın (bugünkü Sovyet ve Çin Türkistanı) hükümdarlığını Kubilay'dan çekip almayı başardı. 1275'te Kubilay, Türkistan'ı kurtarma girişiminde başarısız oldu; 1277'de ise Kaydu ona karşı Türkistan'dan Mançurya'ya değin yayılan yeni bir prensler ittifakı oluşturdu. O sırada – yetmiş iki yaşında olan – Kubilay 1278'de bu işbirliğini Mançurya'da yapılan ve Marco Polo'nun da andığı güçlü bir harekâtla sarstı; ama son olarak Kaydu'dan kurtulmak, ardılı büyük han Temür'e kalmıştı (1301).

Kısacası, Moğolların büyük hanı olarak Kubilay, evrensel olarak başarı oluşturmaktan çok uzaktı. Orta Moğolistan'daki mülklerini elinde tutmayı başarmış olsa da, Türkistan ile Güney Rusya'da hüküm süren amcaoğulları onun egemenliğini tanımayı reddetti; ancak kardeşi Hülegü'nün İran'da hüküm süren ocağı vassal olarak ona bağlı kaldı. Kendi boyuyla olan tüm anlaşmazlıkları, Çin imparatoru olmak üzere atalarının yaşam biçimini bırakmasından kaynaklanıyordu.

Çin imparatoru (Yüan Shih-tsu) olarak ise Kubilay, neredeyse mükkemmel derecede başarılı olup, bu konumuyla Marco Polo tarafından “tebası, toprakları ve hazinesiyle yeryüzünde bugün ya da ilk babamız Adem’den bugüne değin geçmişte var olan en görkemli adam” olarak adlandırılmayı hak etmişti. Hiçbir Göğün Oğlu görevini Cengiz Han’ın bu torunu gibi ciddiye almadı. İyileştirici yönetimi yüzyıllık çatışmaların yaralarını onardı. Sung’un düşüşünden sonra, yalnızca yıkılan hanedanın kurumları ile yönetim organlarını korumakla kalmamış, ayrıca görevdeki adamların kişisel desteklerini elde etmek için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Sadece toprakları değil, insanların kalplerini de fethetti ve belki de en büyük zafer iddiası, tüm Çin’i fetheden ilk kişi olması değil, oraya barış getirmesidir.

Bunca yıkım ve yitimden sonra ülke acınası bir durumdaydı. Nüfus sayımını rakamları neler olduğuyla ilgili bir fikir veriyor. 1125 dolayında Çin’de bulunan 20.882.258 aile, olağan hesap oranına göre yaklaşık yüz milyon kişi eder. 1290’da ise nüfus 13.196.206 ailenin dengi olarak elli beş milyon kişinin biraz altına kadar inmişti. Ülkenin verimliliğini yeniden diriltmek üzere her alanda büyük çaba göstermek gerekiyordu.

Kubilay, uçsuz bucaksız imparatorluğun yönetimi ve yiyecek tedariki için büyük önem taşıyan bir mesele olan iletişim sorunuyla çok ilgileniyordu. İmparatorluğun ana yollarını onardı, çoğunu gölge için ağaçlandırdı ve yollar üzerinde belirli aralıklarla kervansaraylar inşa etti. Moğol posta sistemini (*yam*) Marco Polo ile Odoric de Porpenone’nin hayran kaldığı bir yönetimle Çin’e yaydı. Çok sayıda posta istasyonu arasında bölünmüş iki yüz binden fazla atın bu hizmete tahsis edildiği söylenir. Kubilay, Pekin’e yiyecek tedarik etmek ve aşağı Uzun İrmaktan pirinç getirmek için Yangchow ile başkent arasında önemli bir kanal inşasına girişti. Kubilay’ın gözetiminde inşa edilen bu imparatorluk “Büyük Kanal”ı (*Yün-he*, “Kanal”), bugün de büyük ölçüde kullanımda olan bir yol izliyordu. Kıtlıkla baş etmek amacıyla, Kaifeng dönemi Sung devlet denetim yasası – ünlü Wang An-shih adıyla ilişkili yasa – olan “devlet sigortası” önlemlerini geri getirdi. Wang An-shih gibi, Kubilay da azamî fiyatlara ilişkin yarıklar çıkardı. İyi yıllarda hasattan elde edilen fazlalık devlet tarafından satın alındı ve halka açık tahıl ambarlarında depolandı; kıtlık ve artan fiyatlar nedeniyle bu tahıl ambarları açıldı ve tahıl ücretsiz dağıtıldı.⁵⁰ Ayrıca, kamu desteği yeniden yapılandırıldı ve 1260 yılının bir yarlığı genel valilere yaşlı bilgiler,

50 Bu Sung hanedanı altında getirilen aynı “düzenleyici depo” (*chang-p’ing*) sistemiydi.

öksüzler, hastalar ile sakatların gereksinimlerini sağlamalarını buyuruyordu.⁵¹ 1271 yılının bir yarlığı ise yardım kurumları kuruyordu. Gereksinim sahibi ailelere düzenli olarak pirinç ile darı dağıtıldı; Marco Polo da Kubilay'ın kendisinin her gün otuz bin kadar yoksulu doyurduğunu söyler.

Moğol yönetiminin en kusurlu yanı maliyesiydi. Kubilay Sung kurumları arasında, bono ya da koçanlardan oluşan, bir gümüş külçesine denk değer verilen kâğıt para ya da *ch'ao* kullanıldığını görmüştü. Kubilay bu uygulamayı genişletti ve para politikasının temeli yaptı. Marco Polo şöyle der: "Büyük Kaan'ın mükemmel bir simyacı olduğu pekâlâ söylenebilir!" – çünkü Moğollar gerçek bir "felsefe taşı" olan dut kabuğundan yapılan kâğıt paralarla altın üretme sanatını keşfetmişti. 1264'te tüm temel malların kâğıt para cinsinden değerini belirleyen bir yarlık çıkarıldı; bu, ekonomik açıdan maksimum fiyatları belirleyerek pazarı denetleyen ve malî açıdan ise paraların değişim oranını belirleyen bir yasaydı. Kubilay'ın ilk ekonomi müşaviri, Buhara yerlisi olan Müslüman Seyyid Acal'ın (öl. 1279) senet basımını mantıklı sınırlar içinde tuttuğu görülüyor; ama peşinden gelen – önce Maverâünnehir'den başka bir Müslüman olan Ahmed Benaketi, ardından Uygur Sanga – müşavirler yönetiminde hatalı uygulamalar başladı. Sonraki bu iki müşavir de *ch'ao*'nun değerini çabucak düşüren sınırsız bir enflasyon politikası uyguladı. Para bulmak için tekrarlanan değer değişimleri ile ağır vergilendirilmiş tekellere başvurdular. 1282'de suikaste kurban giden Ahmed, ölümünden sonra Kubilay tarafından aşağılandı; Sanga ise zimmetine para geçirmekten ölüm cezasına çarptırıldı (1291). 1309'da, Kubilay'ın ikinci ardılı büyük han Khaissan (İmparator Wu-tsung)⁵² yönetiminde, önceki basımların değerindeki düşüşü yoklama girişimleri bırakılıp, yeni kâğıt paralar basıldı; ama sonrasında bunlar da değer yitirdi.

Sonunda Yüan hanedanı, önceki hanedanlar döneminde kullanılan metal madenî paraya geri dönmek zorunda kaldı; ama Kubilay (1260-1294) ile torunu Temür (1295-1307) dönemlerine damgasını vuran malî bunalımın, kaçınılmaz olarak kamu algısında onarılmaz izleri olmuştur. Bu sürekli devalüasyon, onun kaçınılmaz sonucu olan ardışık değer yitimleri ve peşinden gelen piyasadaki istikrarsızlık, kuşkusuz Çin'de ticaretin en çok gelişmiş olduğu bölge olan aşağı Uzun Irmağın büyük şehir merkezleri ile

51 Bu Sung hanedanı döneminde var olan "bağış depoları" (*kuang-hui*) sisteminin yeniden diriltildi.

52 Güncel yazımda Qayisang adıyla bilinmektedir (1281-1311). 1307 yılının altıncı ayında tahta çıkmıştır (Ç.N.).

– Marco Polo’nun hayran kaldığı güçlü loncalardan Odoric de Pordenone’nin değindiği küçük esnafalara kadar – şehirli nüfusun çoğunun ticaret ve bankerlik işiyle yaşadığı Fukien limanları ve Kanton bölgesinde Moğol rejiminin gözden düşmesine yol açmıştı. On dördüncü yüzyılın ortalarında Moğol rejimine karşı halk ayaklanmasının başlayacağı bölge işte burasıydı.

İmparatorluğun maliyesinden ardışık olarak iki Müslümanın sorumlu tutulduğunu az önce gördük. Bu münferit bir örnek değildi ve Müslümanların seçimi, Moğollar dönemindeki toprak kullanım hakkı sistemiyle bağlantılıydı.

Moğollar Chin’i fethettiklerinde, Kuzey Çin’de eski Çin’dekinden çok farklı bir toprak kullanım hakkı sistemi buldular. Moğollardan önce Kuzey Çin’in yöneticileri olan iki Tatar gücü, yani Ch’i-tanlar (Liao hanedanı, onuncu, on birinci yüzyıllar) ile Ju-chenler (Chin hanedanı, on ikinci yüzyıl) kendi soylularına armağan edecekleri geniş bölgeler oluşturmak amacıyla çok sayıda Çinli toprak efendisini serf konumuna indirgemişti. 1183’te, Moğol fethinin öncesinde, serfler toplam Chin nüfusunun beşte birinden fazlasını oluşturuyordu: 6.158.636 sakinden 1.345.947’si serf ya da köleydi.

Moğollar Kuzey Çin’de Ju-chenlerin yerini aldığı anda, Çin aristokrasisinin yararına oluşturulmuş olan tüm mülkleri ve tımarları ele geçirdiler. Güney Çin’de, eski Sung İmparatorluğu’nda, Moğollar benzer bir ölçekte topraklara el koydular; Cengizli prenslerine ve hatta daha düşük Moğol soylularına (*noyat*, *ba’atut*) bile kendi mülkleri olarak Çin’in büyük bir kesimi verilmmişti. Çin ekonomisinin yeniden işlemeye başlaması için, katıksız yağma dönemi sona erer ermez – fetih döneminde taşrada serfe indirgedikleri, ya da şehirlerde işlerini talan ettikleri aynı – Çin nüfusuna yüksek faiz oranlı nakit borç sağlama taslağı geliştirdiler.⁵³ Bu borçlar, yaygın olarak Müslümanlardan oluşan ve Moğolca adıyla *ortok* diye bilinen bir tür banker loncaları ya da şirketleri aracılığıyla veriliyordu. Buhara ile Semerkand bölgesinden gelen bu Müslümanlar Orta Çağ Avrupası’nda Lombardların ya da on sekizinci yüzyıl Fransası’nda genel çiftçilerin oynadığına benzer bir rol oynuyordu. Pelliot “Onlar Moğol döneminde Uzak Doğu’nun büyük para tacirleriydi” der. Onlar son derece açgözlü olmalı; 1298’de Kubilay’ın ardılı olan büyük han Temür, Güney Çin nüfusunu onların ya da daha doğrusu onları istihdam eden Moğol soylularının gasplarından korumak

53 Bu borçlar ilke olarak Wang An-shih döneminde köylülere bağışlanan (ya da dayatılan) yüklü “hasat borçları”na benziyordu.

zorunluluğu hissetmişti. Halk, Müslüman loncalarının tefeci taleplerine ve borçluların eşlerine ve çocuklarına el konulmasına karşı teminatlar almıştı.

Bu özel sorundan ayrı olarak, Moğol hanedanı resmî yasası olan *Yüan Tüzüğü* açısından da başlıca büyük mülklerde çalışan köleler, tarım işçileri ile yarıcılarının konumunu iyileştirmekle ilgileniyordu. Talihsiz insanlar, efendilerinin baskısına Sung yasasının yaptığından daha etkili bir şekilde karşı çıkıyordu. Temür'ün ilk yılı olan 1295'e tarihli bir yarlık, Moğol beylerinin ekili tarlaların üzerinden geçerek ekinlere zarar vermesini bile yasaklamıştı. Henri Maspero "erken on dördüncü yüzyıl Yüan yasaları" der, "bir toprak efendisinin, tarım işçisini ya da yarıcısını ölümüne dövmesini yüz yedi değnekle cezalandırılabilir bir suç haline getirdi. Yarıcılarının yaşamı, kimi durumlarda aşırı kira oranlarında bir indirimi buyurmayı gerektirecek denli kötüydü. Kiralar Kiangsu'da 1285'te onda bir ve 1304'te onda iki oranında indirildi; 1354'te bu önlem tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletildi."

Çin'de dine yönelik Moğol politikası özellikle önemliydi.

Marco Polo, Kubilay'ın çeşitli dinlere karşı en geniş hoşgörüyü veya daha doğrusu evrensel bir yardımseverliği gösterdiğini gözlemledi. Bu tutumun iki nedeni vardı. Cengiz Han döneminde Moğol dininin temeli, göklerde, dağlarda ve sulara gizlenmiş Güçlerin olası her türlü tezahüründen korkan ve onlara saygı duyan bir kamcılık biçimiydi; bu inanç aynı batıl korkuyla tüm sihirbazların gücüne de saygı gösteriyordu. Dolayısıyla yerleşik tüm dinler ile onları temsil eden tüm ruhbanlar, bu ihtiyatlı hürmete eşit derecede hak kazandı. Üstüne, Kubilay gibi birinci sınıf bir devlet adamı, kendi politik amaçları için bu farklı din adamlarıyla uzlaşmanın değerini fark etmişti; bunu yapabilmek için tek bir anlaşma değil, yerleşik din sayısı kadar anlaşma akdetmiştir. Kubilay eski imparatorluk dininin başı olarak Sung imparatorunun yerini aldığı anda, devlet Konfüçyüsçülüğünün gerekli ritüel eylemlerini gerçekleştirdi; ancak Buddhacılık ve Taoculuğun desteğini aramadan önce Konfüçyüsçü aydınların kazanılmasını beklemedi, çünkü bu desteği Konfüçyüsçülerin inatçı Sung meşruiyetçiliğine karşı kullanabileceğini anladı. Bu amaçla, Buddhacı ve Taocu manastırları devlet kurumları olarak örgütlemeyi planladı, her dinin başı onun tarafından belirlenecek ve ona karşı sorumlu olacaktı. Bu Napoléon'un kilise ile devlet arasındaki ilişki anlayışı olacaktı.

Hiçbir zaman tümüyle bırakmadığı Moğol kamcılığından başka, Kubilay kendisi kuşkusuz Buddhacılığı, özellikle de Tibet Buddhacılığını

yeğliyordu. Buddhacılar ile Taocular arasındaki belirli inanç tartışmalarında arabulucu olarak çağrıldığında, kararı kesinlikle birincisinin lehinde ve ikincisinin aleyhindeydi. Marco Polo'ya göre, elinde Seylan'dan getirilen Buddha'nın kimi yadigarları vardı. Sarayına Tibet'ten, arkadaşı olarak korumasına aldığı, ayrıca Moğollar için – Sonuçta Moğollar Süryaniceden türetme Türk-Uygur alfabesini yeğledikleri için sonuçsuz kalan bir girişimle – Tibet yazı dizgesine dayalı yeni bir alfabe geliştirmekle görevlendirdiği genç bir Buddhacı olan Phags-pa lamayı çağırды.

Kubilay'ın ardılları Buddhacı keşişlere, özellikle de Tibetli lamalara gösterilen ilgiyi sürdürüp daha da artırdılar. Bu imparatorluk koruması sayesinde, Çin'de kendi içinde zayıf yönleri de olan lamacı bir ruhbancılık gelişti. Döneme ilişkin bir yönetim raporu şöyle der: “Bu lamaların, konukevlerinde kalmak yerine özel evlere yerleştikleri şehirlere girip, ev sahiplerine ise evdeşlerini daha kolayca baştan çıkarmak üzere yaklaştıkları görülür. Çapkınlıkla yetinmeyip, insanlardan ellerindeki azıcık parayı da alırlar. Bunlar kamu sülûğü olup, vergi toplayıcılardan bile daha acımasızdır.” Bu görüşlerde yeni bir şey yok: bu Konfüçyüsçü aydınların Buddhacı manastırcılığa karşı eskiden beri süregelen yaklaşımıdır; ama aydınların din düşmanlarına verilen aşırı ayrıcalıklar için Moğol rejimini sorumlu tuttuğu kesindir ve bu, kuşkusuz hanedanın istenmezliği ile son çöküşüne katkı sağlayacak hoşnutsuzluk nedenlerinden biriydi.

Kısacası Buddhacılık, geçmişteki pek çok Tatar hanedanı, örneğin beşinci yüzyıldaki T'o-pa Wei hanedanı döneminde gördüğü aynı lütfu Moğol hanedanı döneminde de gördü. Büyük Hint dini, birçok Çin imparatorunun ona sağladığı özel korumaya karşın (örneğin, T'ang hanedanının büyük bölümünde olduğu gibi), Çin devleti tarafından hiçbir zaman, tahtın resmî danışmanları olan aydınların geçici olarak hoş görebilecekleri, ancak iyilik dönemlerini asla haklı çıkarmaya çalışmadıkları – yakınmanın sürekli olarak yinelenildiği – yabancı bir mezhepten başka bir şey olarak görülmedi. Öte yandan, Türkler, Moğollar veya Tunguzlar olsun, Çin'in göçebe efendileri Buddhacılığı kayıtsız şartsız kabul ettiler. Her bir yeni Tatar fethinde kendilerini yenilen tarafta bulan Konfüçyüsçü yöneticiler ise – en azından istilanın ilk aşamalarında – olayların oldukça dışında bırakılıyorlardı. Bu nedenle, Çin'de Buddhacılık hiçbir zaman yabancı hâkimiyet dönemlerinde olduğu kadar iyi gelişmemiştir.

Bununla birlikte, belirli ayrıntılara değinmek gerekiyor. Değindiğimiz kuşkusuz resmî Çin Buddhacılığı ile Tibet Lamacılığı için doğrudur;

bunun dışında Çin’de Buddhacı olduğunu öne sürmesine karşın, gerçekten ancak sapkın olan Beyaz Bulut, Beyaz Lotus gibi belirli gizli topluluklar da olmuştu. Beyaz Bulut mezhebinin, yukarıda gördüğümüz üzere Uygur Türklerinin desteği sayesinde 763 ile 840 arasında yayılan Manici öğretiyle bozulduğu önerilmiştir. Kökenleri Amitabha sofuluğuna dayalı olan Beyaz Lotus mezhebine gelince, 1133’te bir büyük usta, gece buluşmaları vb. ile gizli bir topluluğa dönüştü. Sung hükümetinin her zaman az ya da çok karşı durduğu bu gizli toplulukların, Moğol hanedanının kuruluşunda işbirliği yaptıkları ve bunun karşılığında onlara ibadet özgürlüğü, dahası resmî bir var oluş bağışlandığı görülüyor. Ancak çok geçmeden Beyaz Lotus, Moğol yönetimi tarafından yasaklandığı için bir kez daha komplocu olmaya zorlandı (1308, 1322). Üstüne, gece toplantıları Moğol rejiminin düşmanları için bir buluşma yeri olarak hizmet etmeye başladı.

Taoculuk, sihirbazlarında kendi şamanlarının eşdeğerini oldukça doğal gören ilk Moğol fatihleri tarafından tercih edilmişti. Cengiz Han, 1222’de savaştığı Afganistan’a Taocu keşiş Ch’ang Ch’un’u çağırdığında aklında bu vardı. Bu aziz ona yaşam iksirinin sırrını verememesine ve muhtemelen *tao* öğretisini vaaz etmekten memnun olmasına karşın, fatih onun hakkında büyük bir fikir edindi ve Taocu tarikatlar için dokunulmazlık garantileri verdi. Kubilay yönetiminde Taocular gözden düştüler ve Buddhacılar rakiplerine karşı eski şikâyetlerini onun önüne koydular; örneğin Taocular, Buddha dininin Taoculuğun bir kolundan başka bir şey olmadığını iddia ettiler. Açık bir tartışmada Taocuların metinleri tahrif ettikleri ve kutsal kitaplar uydurdukları kanıtlandı; sonuç olarak, Buddhacılara karşı şüphe götürmez bir şekilde sempati duyan Kubilay, gerçekliği şüpheli olan eserlerin yakılmasını emretti ve hasımları tarafından gasp edilmiş bazı manastırları Buddhacılara iade etti (1281).

Bunlar ruhbanlar arasındaki tartışmalardı; imparator, resmî Konfüçyüsçülük konusunda nasıl bir tavır alması gerektiğine karar verirken daha hassas bir görevle karşı karşıyaydı, çünkü bilginler sınıfının onun davasına gösterdiği samimiyet bu tavra bağlı olacaktı ve Kubilay farkında olamayacak kadar kurnaz bir devlet adamıydı. Sembolik bir gösteri olarak, Ch’ü-fu, Shantung’daki (soy silsilesinin Konfüçyüs’ten beri kesintisiz bir biçimde devam ettiği) K’ung ailesinin reisini sarayına çağırdı ve onu alenen onurlandırdı. Kubilay’ın torunu ve ardılı olan Temür’ün ilk saray icraatlarından biri, hem Moğolların hem de Çinlilerin Konfüçyüs’e tapınmalarını emreden bir yarlık çıkarmaktı; kuşkusuz bununla aydınların sevgisini kazandı (1295).

Moğol rejiminin aydınlar tarafından en azından geçici olarak desteklenmesi, Chao Meng-fu (1254-1322) adıyla belirginleşmiştir. O, eski Sung imparatorluk ailesinin bir üyesi olduğu için, özellikle temsili bir figürdü. 1286'da Kubilay'a hizmet etmeyi kabullendikten sonra, çeşitli yönetim görevlerine atanıp (1316'da Han-lin Okulu'nda önemli bir görev verilmişti) efendisine bağlılıkla hizmet etmişti. Chao Meng-fu aynı zamanda çağının en büyük ressamlarından biriydi ve özellikle at ressamı olarak ünlüydü. Chao Meng-fu'ya atfedilen o kadar çok at resmi var ki, insan bunlardan çoğunun kopya olduğu sonucuna varmak zorunda kalıyor; ancak bu nüshalar bile tüylü Moğol taylarını ve onların Tatar binicilerini gösterdiklerinde Moğol dönemini hatırlatan son derece ilginç belgeler oluşturmaktadır.

İnançları Çin'e sıkı sıkıya bağlı olan Buddhacılık, Taoculuk ve Konfüç-yüşçülük'ten biraz farklı olarak, Hristiyanlığın Nesturi biçimi bulunuyordu.

Hatırlanacağı gibi, Nesturi Hristiyanlık İran'dan gelen misyonerler tarafından T'ang Çini'ne getirildi; ve 635'te Ch'ang-an'da bir Nesturi kilisesi inşa edildi. T'ang hanedanı döneminde din, Çin nüfusu arasında olmasa da, en azından İpek Yolu ticaretiyle Çin'e çekilen İranlı ve Suriyeli sakinler ile ayrıca sınırlarda ittifak halinde yaşayan Türkler arasında gelişti. Yine on üçüncü yüzyılda bu sınır boyunca, o dönemde günümüz Kuei-Sui (Kuei-hu-a-ch'eng ile Sui-yüan-ch'eng) çevresinde ve Çin Seddi'nin Shansi'ye bağlandığı yerden kuzeye giden bölgenin efendileri olan Öngüt Türkleri arasında Hristiyanlık görüyoruz. Öngütler, ilk andan itibaren Cengiz Han'ın sadık tebaası oldukları için Moğol sarayında oldukça önemli bir konuma sahiptiler. Ödül olarak fatih, kızını onların hükümdarlarıyla evlendirmişti; ve o zamandan beri Moğol ulu hanlarının aileleri ile Öngüt prensleri arasında evlilikler devam etti. Dolayısıyla, Öngüt prensi George (Türkçesi Körgüz) – adına kadar gerçek bir Hristiyan – Kubilay'ın bir torunuyla evlendi. Öngütler aracılığıyla, Hristiyanlık imparatorluk ailesi içinde, tahtın yanbaşındaki birkaç kuşakta korunmuştu; imparatorluğun dürüst destekçileri olmayı sürdürdüklerinden ötürü de (Prens George 1298'de ulu han Temür'ün hizmetinde bahadırca öldü) inançları için inanılmaz bir itibar kazandılar.

Dahası, Öngüt Türkleri Gobi'de Nesturi Hristiyanlığı kabul eden tek yerleşik halk değildi. Gördüğümüz üzere, Dış Moğolistan'da Tola (doğrusu Toğla Ç.N.) yakınında yaşayıp, Cengiz Han'ın 1203'te imparatorluğuna kattığı bir halk olan Kereyitler de vardı. Olağanüstü bir zekâ ve yeteneğe sahip bir kadın olan Kubilay'ın kendi annesi Prenses Sorgaktani, eski Kereyit hükümdarlık ailesinden geliyordu ve dindar bir Nesturi idi. Hiç şüphe yok ki

Kubilay, Nesturi Hıristiyanlığı koruyarak, yalnızca Öngüt prensleriyle olan dostluğuna ve aile bağlarına değil, aynı zamanda annesinin anısına da sadık olduğunu göstermek istedi. Bu koruma, Nesturi kilisesinin hassas bir konuma getirildiği 1287 yılında açıkça gösterilmiştir. Nesturi olan Nayan adlı bir Moğol prensi, Mançurya'da Kubilay'a karşı bir isyan başlattı ve ona karşı yürürken sancağına haç koydu. Ayaklanmacılar yenilir yenilmez, Hıristiyan inancının düşmanları onları kötülemek için bu fırsatı kaçırmadı. Ama Kubilay "huzurunda Haç'ı küçümseyenleri sertçe azarladı. Ardından, oradaki çok sayıda Hıristiyan'a seslenerek, 'Tanrınızın Haç'ı Nayan'ı desteklemediyse bunun iyi bir nedeni vardı; . . . Nayan beyine karşı savaşıyor ve fassız bir ayaklanmacıydı . . . Tanrınızın Haç'ı ona yardım etmemekle çok iyi etti . . .' diyerek onları rahatlattı." Dahası, yine Marco Polo'ya göre, Nayan'ın yenilgisinin ardından Paskalya'da Kubilay, İncil'i kendisine getirtti ve alenen tütsü yakıp öptü.

Teolojik açıdan bunu, Moğolların bildiği başlıca dinlere yönelik genel bir saygı göstergesinden daha fazlası, yani Tanrısallığın çeşitli tezahürleriyle ilgili bir güvence politikası olarak görmek muhtemelen yanlış olacaktır. İmparator saf bir duyguyla bunu kabullenerek: (Marco Polo'ya göre) "Tüm dünyanın sevip inandığı dört peygamber var," demiştir. "Hıristiyanlar Tanrılarının Mesih İsa olduğunu, Sarazenler (Müslümanlar, Ç.N.) Muhammed, Yahudiler Musa, Paganlar da tasviri yapılan ilk kişi olan Sagamoni (Sakyamuni) Borcan olduğunu söylerler. Ben dördüne de, dolayısıyla yine Gökteki en güçlü, en gerçek olana da saygı duyuyorum, yine bana yardım etmesi için ona yakarıyorum." Ancak siyasî açıdan Kubilay, Nesturi Hıristiyanlığa sempatisini yalnızca sözlerle değil, daha somut tavırlarla da gösterdi. 1275'te Bağdat'ın Nesturi patriği Pekin'de bir başpiskoposluk kurabildi. Yangchow ile Hangchow'da Nesturi kiliseleri inşa edildi; 1289'da Kubilay Hıristiyanlık işleriyle ilgilenmesi için özel bir birim oluşturdu. 1291'de İsa adında Suriyeli bir Nesturi'yi Hıristiyan işlerinden sorumlu bir görevli olarak atadı ve kısa bir süre sonra o da müşavirlerinden biri oldu.

Kubilay yönetiminde Çin'deki Nesturi topluluklarının yaşamı, patrik Mar Yabalaha ve Rabban Sauma'nın öyküsünden iyi bilinmektedir. 1275 ya da 1276'da Kudüs'e hacca gitmek üzere Çin'den ayrılan Rabban Sauma (1225-1294) ile Rabban Markos, ilki Pekin yakınında, diğeri ise Öngüt ülkesinde (Sui-yüan'da) doğan Nesturi iki keşişti. Öngüt prenslerinin onları bu düşünceden döndürmek üzere uğraşması bir sonuç vermedi: "Biz o bölgelerdeki piskoposlar ile keşişleri çekmek için bu kadar uğraşırken" dediler

ÇİN TARİHİ

“Neden Batı’ya gidiyorsunuz?” Ama hacıların kararlılığının sarsılmaz kaldığını görerek, onlara Orta Asya’daki yolculuk için gerekli teçhizatı sağladılar. Böylece Sauma ile Markos Kaşgarya ile Türkistan’ı aşıp, sonunda 1278’de Mezopotamya’ya yani İran’daki Moğol hanlığına ulaştılar. O sırada İran’ın hanı Kubilay’ın bir yeğeni olan Abaka’ydı. Ana yurdundan iki kişinin gelmesiyle çok sevindi ve 1281’de Markos’u Seleucia-Bağdat’ın Nesturi patriklik tahtına seçtirdi. Böylece III. Mar Yabalaha olan Markos, İran’daki Moğol hanlığı tarihinde önemli bir rol oynadı. Sauma’ya gelince, 1287’de babası Abaka’dan sonra İran hanı olan Argun, Mısır Memlûklerine karşı Haçlılar ve Moğollar arasında bir ittifak kurmak amacıyla onu Batı’ya bir göreve gönderdi. Eylül 1287’de vardığı Paris’te Adil Philip ona Aziz Chappelle nişanını kendisi verdi. Roma’da ise onu, kendisine 1288 yılının Pasalya Pazarı’nda ekmek ile şarabı kendi elinden verip, kendisiyle yeni bir Haçlı seferinin örgütlenmesi konusunu tartışan Papa IV. Nicholas kabul etti. Pekin yakınlarında doğan bu Moğol tebaasının, kendisini İran’ın Papa ile Fransa Kralına gönderdiği elçisi yapan ilginç bir yazgısı var.

BÖLÜM XXVII

MARCO POLO

Pekin'den ayrılıp Orta Asya'yı geçerek Kudüs'e hacca gitmek üzere yola çıkan iki Moğol Hıristiyanın öyküsü, Moğol fetihlerinin Asya'yı birleştirerek eski kıtalararası yolları ne düzeyde açtığını gösterir. İslam'ın yayılmasıyla on birinci yüzyıldan beri kapalı olan ipek alım satımı ile Buddhacı hacıların yolu, bir kez daha tüccar ve hacıların kervanlarına açılmıştı. Bu Moğol fetihlerinin yalanlanamaz bir kazanımıydı; Cengiz Han'ın seferleri, Marco Polo'nun gezilerine olanak sağlamıştı.

Marco Polo'nun babası ile amcası – Niccolò ile Matteo – 1260'ta Güney Rusya'daki Moğol hanlığı üzerinden bir yolculuk yapmak üzere Konstantinopolis'ten ayrılan Venedikli iki tüccardı. Oradan, Buhara ve Çin Türkistanı yoluyla Çin'e ulaşır, orada Kubilay onları dostça karşıladı. Ayrılrılarken, büyük han onlara bir Papalık görevi verdi: bu görev, Papa'dan kendisine “yedi sanatta iyi eğitim almış yüz tabip” göndermesini istemeleriydi. Pololar Çin'den 1266'da ayrılıp, Orta Asya'yı tekrar geçerek Suriye üzerinden Roma'ya ulaştılar. Papalık ne yazık ki, Kubilay'ın talebinin önemini hafife aldı; bu talebin yerine getirilmesi –yüz Latin bilim adamının gönderilmesi– tarihin akışını pekâlâ değiştirmiş olabilir. 1271 sonunda Pololar yeniden Çin yolculuğuna çıkıp, yanlarına da ancak Niccolò'nun özetlemeye çabalayacağımız bir anlatının ölümsüz yazarı olan oğlu Marco'yu aldılar.⁵⁴

Üç yolcu bu kez İran'daki Moğol hanlığı ile Afganistan'ın kuzeyi yoluyla ilerleyip Pamirleri geçtiler; yollarına Güney Kaşgarya üzerinden devam edip Kaşgar, Yarkent, Hotan ve Lob Nor boyunca eski İpek Yolu'nu izleyerek sonunda Çin'in Kansu vilayetine ulaştılar. Burada, Marco Polo'nun *Canpchu* dediği Kan-chou'da kaldılar ve aynı yerde bir Nesturi topluluğunun varlığını fark ettiler. Ardından doğuya doğru ilerleyerek, yerlilerin çoğunun Putperest (Buddhacı) olduğu bir ülkede yine Hıristiyan bir topluluğun varlığıyla karşılaştıkları eski Tangut başkenti Ningsia'ya (*Egrigaia*) uğradılar.

54 L. F. Benedetto'nun düzenleyip Aldo Ricci'nin çevirdiği *The Travels of Marco Polo*, Londra, Routledge, 1931.

Oradan Öngüt ülkesine (günümüzde Sui-yüan'da; Marco Polo buradan *Ten-duc* diye söz eder) girdiler; burayı Marco Polo Prester John'un ülkesi sanmış ve Hristiyan inancının savunucuları olan ünlü "Prens George"un ailesine değinmiştir. Pololar Öngüt ülkesinden ayrılarak, Marco Polo'nun, o çağların Türkleri (yine günümüz Rusları) gibi, ülkede on birinci yüzyılda hüküm sürmüş Hıtaı ya da Kitat (Çincesi Ch'i-tan) adından türetilen bir sözle *Cathay* diye andığı Kuzey Çin'e girdiler. Yolcular sonunda, Kubilay'ın günümüz Dolon Nor bitişiğindeki yaylağı olan Shang-tu'ya (*Chandu*) ulaştılar. Pololar orada imparatora, Papa X. Gregorius'tan bir mektup sundular; ardından Marco Polo yanındakilere uyararak o zamanlar Ta-tu ya da Han-balık (*Cambaluc*) denen Pekin'deki saraya geçti. Onu diğerlerinden ayırdığı anlaşılan Kubilay, ona Yangchow'daki (*Yanju*) tuz-vergi idaresi konusunda bir görev verdi.

Marco Polo'nun kitabı Çin'deki iki güzergâhı anlatıyor; biri batıda, Pekin'den Shansi, Shensi ve Szechwan yoluyla Yunnan'a; diğeri doğuda, Pekin'den Shantung yoluyla Fukien'e, aşağı Uzun Irmak ve Chekiang'a. Bu anlatı sürecinde Kuzey Çin (*Cathay*) ile Güney Çin (*Manji*, eski Sung İmparatorluğu) hakkında kısa bir ekonomik inceleme sunar. Diğer şeylerin yanı sıra Kuzey Çin'in kömür madenlerinden söz eder: "Bir çeşit siyah taş vardır ki, diğer taşlar gibi dağlardan çıkarılır ve odun gibi yanar . . . bu taşlar tüm Cathay ilinde yakılır." Denize elverişli suollarının kullanılmasından da aynı derecede etkilenmiş ve her şeyden önce Çin ekonomisinin ana damarı olan Uzun Irmağın (*Kian*) önemine dikkat çekmiştir: "Bunun üzerinde, Hristiyanların bütün ırmak ve denizlerinin toplamından daha değerli ve pahalı mallarla yüklü salllar vardır. Marco Polo, her yıl iki yüz bin salın nehirden yukarı yelken açtığını ekleyip geri dönenlerden bahsetmez. Ayrıca Kubilay tarafından onarılıp tamamlanan ve Uzun Irmağın aşağısından Pekin'e pirinç taşınmasını mümkün kılan Büyük Kanal'ın ekonomik önemine de dikkat çekiyor.

Bu muazzam iç alım satımla birlikte, Hindistan ve Doğu Hint ticaretini yönlendirmek için aşağı Uzun Irmak limanlarında, Chekiang'da ve Kanton bölgesinde, Flaman *métierler* ya da Floransalı *arti maggiori*'ye raking olan güçlü ticaret loncaları oluşturulmuştu. (*Kinsai* diye andığı) Hangchow'daki loncalardan söz eden Marco Polo şöyle yazar: "Tüccarlar, kimse'nin tüm gerçeği söyleyemeyeceği düzeyde sıradışı biçimde çok sayıda ve zengindir. Yine büyük adamlar ile eşlerinin . . . kendi elleriyle hiçbir şey yapmadıklarını ekleyeceğim: sanki krallarımız gibi çok incelik ve temizlik

içinde yaşarlar.” Marco Polo’nun mizahî bir şekilde felsefe taşına benzettiği kâğıt paranın genel kullanımı, işlemleri kolaylaştırdı: “Sizi temin ederim ki, tüm ülkelerin ve halkların bütün tebaası, ödeme olarak bu kâğıdı seve seve kabul eder, çünkü nereye giderlerse gitsinler, onunla her şeyin parasını ödeyebilirler – her türden el işçiliği, inci, değerli taşlar, altın ve gümüş.” Çinlilerin harikulade ticarî yetenekleri, bu Venediklinin hayranlığını uyandırdı ve sürekli olarak tüm bu zenginliklerin çekiciliğini anmaktadır – Hindistan’dan dönen baharat yüklü gemiler; biber, zencefil, tarçın kabuğu: pirinç yükleriyle Uzun İrmaktan aşağı ya da Büyük Kanal’dan yukarı yelken açan sallar: değerli mallarla dolup taşmış Hangchow ile Ch’üan-chou dükkânları; altından kumaş, sandallar, “pekçok türden ipek”. Kısacası, anlatısı on üçüncü yüzyılda Çin’nin ekonomik bir coğrafyasını sunar.

Marco Polo Çin’in başlıca pazarlarıyla ilgili bilgi verir. En başta kuzeyin ipek merkezi, “Cambulac’a günlük bin araba yükü ipek girer. Çünkü çokça altın ve ipek kumaş yaparlar; gerçekten yaptıkları kumaşın neredeyse tamamı ipektir,” dediği Pekin (*Cambulac*). Ardından Szechwan’ın başlıca şehri, sandal bezi üretip Orta Asya’ya ipek ihraç eden Chengtu (*Sindufu*); aşağı Uzun Irmağın büyük pirinç pazarı olan Yangchow (*Yanju*); yine Marco Polo’nun özel bir bölüm ayırıp bir tür Çin Venedik’i olarak betimlediği eski Sung başkenti Hangchow (*Kinsai*).⁵⁵ Hangchow başlıca şeker pazarı olduğu gibi, Hindistan ile Doğu Hindistan’dan baharat yükleri getirip Hindistan ile Müslüman dünyasına gidecek ipeklerle yüklü olarak ayrılan sayısız geminin uğradığı bir limandı; şehirde Arap, İranlı ve Hristiyan tüccarların büyük bir kolonisi vardı. Son olarak, Fukien’in iki büyük limanı bulunuyordu: Foochow (*Fuju*) ile Ch’üan-chou (*Zaitun*). Foochow tüccarlarının elinde sonsuz zencefil ve kulincan depoları vardır; dahası, “Bu ilde inanılmayacak kadar çok şeker üretilir. İnci ile değerli taşların ticareti çoktur. Bunun nedeni, buraya Hint adalarında gezinen, kalabalık tüccarlarla dolu çok sayıda gemi gelmesidir.” Ama tüm Çin’in en büyük pazarı Ch’üan-chou idi: “Burası Hindistan’ın tüm gemilerinin geldiği limandır . . . Ayrıca, her yanı kaplayan bölge Mancili tüccarların gittiği limandır. Bir sözle, bu limanda gerçekten şaşkınlık verici bir görüntü olacak düzeyde bir değerli taş ve inci ticareti trafiği vardır. Sizi temin ederim, Hristiyan ülkelerine taşınmak üzere İskenderiye’ye ya da başka yere giden bir gemi dolusu biber için, bu Zaitun limanına yüz gemi gelir.”

55 Çince Kinsai “Başkenti” anlamına geliyordu. Çağdaş Pekin seslenimi *Ching-shih*.

1292'nin başlarında Marco Polo, babası ve amcası, Kubilay tarafından İran'ın Moğol hanına gelin olarak gönderilen genç bir prensesin refakatçisiyle görevlendirildikten sonra bir gemiye binip Avrupa'ya doğru yola çıktılar. Sumatra'da mola verdiler, Hürmüz'de gemiden inip yurtları Venedik'e 1295'te ulaştılar.

Bu arada, Marco Polo'nun öncüleri olduğu cesur tüccarlarla çağdaş olan Katolik misyonerler, Moğol Çini'ne gelmeye başlıyordu. 1289'da Rabban Samuma'dan Moğol İmparatorluğu'nda çok sayıda yerli Hristiyanın varlığını öğrenmiş olan Papa IV. Nicholas, Fransisken rahibi John de Montecorvino'yu Uzak Doğu'ya gönderdi. Bir süre İran Moğol hanlığında, ardından da Hindistan'da kaldıktan sonra, Montecorvino Çin'e geçti ve orada Kubilay'ın torunu ve ardılı büyük han Temür (1294-1307) onu hoş karşıladı. Montecorvino, yolculuğunda ona eşlik eden İtalyan tüccar Petrus de Localongo'ya borçlanarak Cambaluc'ta (Pekin) iki kilise inşa etti. Birkaç yıl içinde "on binden fazla Tatarı" vaftiz edip, mezmurları onların ağızlarından birine çevirmeye başladı. O döneme değin Nesturi olan Öngüt prensi George'u kendisi Katolikliğe döndürmüştü; George'un oğlu da, Montecorvino'nun onuruna John adıyla vaftiz edildi.

Papa 1307'de Montecorvino'yu Cambaluc (Ta-tu, çağdaş Pekin) Başpiskoposu atadı. 1313'te Cambaluc'a yardımcıları olacak üç Fransisken geldi; bunlardan biri olan Gerard, zengin bir Ermeni'nin kilise inşa ettiği Zaitun (Ch'üan-chou) Piskoposu oldu. Zaitun'un üçüncü piskoposu, Perugialı Fransisken Andrew, Ocak 1326 tarihli bir mektupta, Büyük Han'ın kendisine yüz altın florin aylık bağladığını; yine kendisinin Zaitun bitişğinde yirmi iki keşişlik bir manastır inşa edip, zamanını kilisesi ile dağ dehlinde geçirdiğini yazmıştır.

Montecorvino ve Perugialı Andrew'den sonra Moğol Çini'nin en ünlü Katolik misyoneri, Fransisken rahibi Odoric de Pordenone idi. Odoric Venedik'ten 1314 ile 1318 arasında yola çıkıp, İran'daki Moğol hanlığını geçtikten sonra Hindistan'da mola vererek, yaklaşık 1324 ya da 1325'te kendisinin *Sincalan* dediği Kanton'a inmiştir. Yolculuğunun anlatısında, bu şehirdeki nüfus yoğunluğuna, bölgenin zenginliğine, gıda maddelerinin bolluğuna ve ucuzluğuna, doğuştan tüccar ve yetenekli zanaatkâr olan ahalisinin çalışkan karakterine ve insanların taptığı çok sayıda tanrıya değinir. "Roma kadar büyük" bir şehir olan Ch'üan-chou (Zaitun) ile eşit derecede ilgilendi, burada Fransisken kardeşleri tarafından kabul edildi ve katedrale ve dağ manastırına hayran kaldı. Hangchow (*Kinsai*) onu daha da büyük bir

hayranlıkla doldurdu. Ona göre burası “Venediğimiz gibi kanallar ve gölleri olan, iki göl arasında konuşlu, dünyanın en gösterişli şehri” idi. Bu sınırsız ülkede birlikte yaşayan çeşitli öğelerden – Çinliler, Moğollar, Buddhacılar, Nesturiler ve diğerleri – söz eden Odoric, Moğol yönetimini över: “Bunca başka ırkın yan yana yaşayıp aynı güçle yönetilebilmesi gerçeği bana dünyanın en büyük harikalarından biri gibi geliyor.” Katolikliğe geçen bir Moğol ileri geleninin iyi niyetleri sayesinde, Odoric bir Buddhacı manastırını ziyaret etmiş ve rahiplerle metafizik tartışması yapabilmıştır.

Odoric, aşağı Uzun Irmaktaki balıkçılığın öneminden ve özellikle de (bugün hala sürdürülen) karabatakların yardımıyla avlanma yönteminden etkilenmişti. Sonunda, kendi deyişiyle “Ulu Han, o kadar geniş bir sarayda yaşıyor ki, duvarlar dört milden fazla bir çevreye sahip ve birkaç ikincil sarayı çevreliyor. İmparatorluk şehri böylece eş merkezli birkaç yerleşimden oluşuyor ve Ulu Han divanıyla birlikte işte bunlardan ikincisinde yaşıyor. Ortada üzerine birincil sarayın inşa edildiği yapay bir tepe yükselir. Güzel ağaçlar dikilmiş olduğu için buraya Yeşil Tepe derler. Bir göl, bir havuzla çevrelenmiştir. Gölün üzerinden, hem mermer kalitesiyle hem de mimarlığının inceliğiyle gördüklerimin en hoşu olan gösterişli bir köprü geçer. Gölde çok sayıda su kuşu görebilirsiniz: ördekler, kuğular, yaban kazları. Çevreleyen duvar yaban hayvanlarıyla dolu geniş bir bahçeyi de kuşatıyor. Böylece Ulu Han sarayından ayrılmadan av keyfi yaşayabilir.”

“Ve ben, Kardeş Odoric,” diye sürdürür, “burada bir manastırları olup Ulu Han’ın divanında rütbeleri olan Fransiken kardeşlerimizle bu şehirde üç buçuk yıl (1325-1328) yaşadım. Gerçekten kardeşlerimizden biri (Montecorvino) divanın başpiskoposudur ve Ulu Han her yolculuğuna çıkarken kendisini kutsar.” Sonra Odoric bu izlenimlerinden birini betimler: başlarında piskopos bulunan Fransikenler, arabasında oturan hükümdara alay içinde yaklaştılar: “Önümüzde bir sopaya tutturulmuş bir Haç taşıyıp *Veni, sancte Spiritus*’u söylüyorduk. İmparatorluk aracına yaklaştığımızda, seslerimizi tanıyan Ulu Han ona yaklaşmamızı istedi. Haçı kaldırarak yaklaştığımızda, değeri ölçülemez başlığını alıp, Haçı selamladı. Piskopos kutsamasını okuyup, Ulu Han da en dindar bir şekilde Haçı öptü. Ardından ben buhurdana tütsü koydum, piskopos da hükümdarı tütsüledi.”

Kendisinden önceki Marco Polo gibi Odoric de, Moğolların oluşturduğu posta hizmetinin mükemmel organizasyonu ve sıradışı çabukluğuna değinir: “Kuryeler sıradışı çabukluktaki atlar ya da yarış develeri üzerinde dörtlü gider. Posta evlerinin görüş alanına girdiklerinde yaklaştıklarını

bildirmek üzere bir boru çalarlar. Bu biçimde uyarılmış olan koruyucular, binicisi yeni olan başka bir atlı ya da develyi hazırlarlar. Bu binici, sevkıyatları ele geçirir ve aynı rahatlamamanın gerçekleştiği bir sonraki istasyona dörtnala gider. Bu şekilde Büyük Han, normal binişle en az üç günlük mesafedeki ülkelerden yirmi dört saat içinde haber alır.”

Odoric de Pordenone’nin Pekin’den 1328’de ayrıldığı anlaşıyor. İlkin, kendinden öncekiler gibi Nesturi Hristiyanlarla karşılaştığı Öngüt ülkesinden geçmiştir. Ardından Kansu’dan geçerek, kervan yolu üzerindeki, birbirlerine, birinden ayrıldığınızda diğerinin surlarının görüş alanınıza gireceği biçimde yakın olan kasabalara ve köylere değinmiştir. Orta Asya’yı geçip, Padua’daki kendi manastırına Mayıs 1330’da ulaşmıştır.

Bu sırada Çin Hristiyanlığı Avrupa’da iyi biliniyordu. 1340’ta Papa XII. Benedictus, Güney Rusya ve Türkistan’daki Moğol hanlıklarını geçtikten sonra 1342’de Pekin’e gelen Fransiskan rahibi Marignollili John’u Uzak Doğu’ya gönderdi. 19 Ağustos günü Marignolli, Kubilay’ın onuncu ardılı olan ulu han Toğan Temür’ün huzuruna kabul edildi ve Ulu Han’a büyük bir Batı atı sundu, bu çok makbule geçti. 26 Aralık 1347 günü Ch’üan-chou’dan gemiye bindi ve bir süre Hindistan’da kalarak 1353’te Avignon’a döndü. 1370’te Papa V. Urbanus, Pekin makamına yeni bir başpiskopos atadı; çünkü Moğol Yüan hanedanı, Ming hanedanını kuran Çin ulusal isyanıyla yeni devrilmişti ve muzaffer Çinliler, Moğolların tercih ettiği tüm “yabancı akidelerin”in genel yasaklarına Hristiyanlığı dahil ettiler.

Bu bölümü bitirmeden önce, Moğol hâkimiyeti döneminden kaynaklanan fayda ve zararları kısaca özetlemeye çalışalım.

Birincisi rejimden edinilen kazanımlar.

Hemen tüm Asya’nın Moğollarca birleştirilmesi, onuncu yüzyıldan beri kapalı olan kıtalararası büyük yolları yeniden açtı. Aşamalarını Antonines ile Han imparatorları çağlarından izleyip önemini Buddhacı hacıların yolu olduğu yedinci yüzyılda T’ang Hsüan-tsung’un saltanatı sırasında gördüğümüz – Pamirleri aşip İran’ı Uzak Doğu ile birleştiren şu uzun izlek olan – İpek Yolu’nu şimdi Marco Polo geçiyordu. Çin bir kez daha İran ile daha da ötesinde Batı dünyasıyla iletişime geçiyordu. Uzaklıklar ortadan kalkmış ve kıtalar yakınlaşmıştı. Pekin yakınında doğan iki keşişten biri Bağdat patriği, diğeri ise Papa ile Fransa Kralına elçi olmuştu; Aziz Francis’in öğrencileri Pekin başpiskoposu atanmış, ya da Fukien kıyısında katedral inşa etmeye gitmişti; Venedikli bir tüccar da Çin’in tuz vergilendirme işine girmişti. Bahçe duvarından aşip ağaçları kökünden söken Moğol fırtınası

bir bahçeden ötekine çiçek tohumları taşıyordu. Bu açıdan *Orbis Mongolicus* bir zamanlar *Orbis Romanus*'tan yayılanlarla aynı türden yararlar getirdi; dünya Ümit Burnu ile Amerika'nın keşfine değin Marco Polo'nun kine denk bir çağı görmeyecekti.

Bu kazanımların karşısına Moğol hâkimiyetinin kötü sonuçları konmalıdır. Somut alanda pek bir şey yoktu; çünkü gördüğümüz üzere Cengiz Han'ın torunu yani Çin tarihinin yüzyıllarca gördüğü en iyi hükümdarlardan biri olan Kubilay, saltanatı sırasında korkunç dedesinin yıktıklarını yeniden diriltmeye uğraştı. Ama manevi açıdan, sanki Moğol egemenliği sırasında Çin ruhunda bir tel kopmuştu; bu iyileşmesi uzun süren bir yaraydı. Kuşkusuz, Moğolların sürülmesinden sonra yeni Çin hanedanı Ming, geçmişini yeniden diriltmek – kalemin bir çizgisiyle yabancı istilası dönemini sonlandırıp tarihi gerçekte 1260 değil 907'de kaldığı yerden yeniden başlatmak – üzere her etkinlik alanında elinden geleni yaptı. Ama geleneğe aşırı bağlılığıyla, yine geçmişini her alanda kopyalamak istediğinden, yeni hanedan ölü bir görev üstleniyordu. Moğol istilasının Çin'de ektiği kötülüğün kökü işte budur. Çin organizması çok yoğun bir şok yaşamış ve çok yorulmuş olduğu için, fırtına biter bitmez kendi içine sert ve ürkek bir şekilde geri çekildi. Yüzyıllar boyunca en muazzam edebî, sanatsal ve felsefî yaratımları bıkıp usanmadan ortaya döken Çin, artık basmakalıp biçimleri yeniden üretmekten ve kopyalarını yapmaktan başka bir şey yapmaya cesaret edemiyordu; geçmişe sadık kalma girişiminde, eski geleneğine ihanet etti. Çin'in geçmişteki büyüklüğü her şeyden önce onun sınırsız diriliş ve yenilenme gücünden, sırasıyla Shang tunçlarının ihtişamını, Chuang Tzu'nun metafiziksel uçuşlarını ve Mu Ch'i'nin insanüstü vizyonlarını yaratan yaratıcı doğallığından oluşuyordu. Çin'in sonraki tarihinde bu canlılığın çok az izine rastlıyoruz, bunun yerine özgüven eksikliği ve dış dünyaya karşı genel bir güvensizlik; daha önceki büyük çağlardan gerçekten çok uzak bir korkaklık görüyoruz.

ULUS'UN YENİDEN YAPILANMASI: MİNG HANEDANI

Uzun tarihi boyunca Çin, Kubilay kadar dikkate değer çok az hükümdar sayabilir. Güçlü kişiliği, devlet adamı nitelikleri, derin bilgeliği, hükümetinin sertliği ve insancılığıyla bu Moğol, eski zamanların en büyük Çin imparatorları arasında yer alıyordu. Torunu Temür (Ch'eng-tsung, 1294-1307) de güçlü ve vicdanlı bir hükümdardı; ancak bu iki imparatorun sonra Yüan hanedanı hızla yozlaştı. Sefahate batmış ve iradeden yoksun prensleri, kusurlarının kefareti için ancak Konfüçyüsçü aydınların onlara karşı yeni bir kin beslemesine neden olan Lamacı dinsel bağnazlıkla ödeldiler. En kötüsü de kendi aralarındaki tartışmayı hiç kesmediler ve birkaç yıl içinde Kubilay döneminde Marco Polo'nun hayranlığını uyandıran heybetli idarî cepheyi yerle bir ettiler. Bu soyun son imparatoru Toğan Temür (Shun-ti, 1333-1368), yalnızca oğlanlar veya Tibet Lamalarının arkadaşlığından zevk aldı, düzensizliğin anarşiye dönüşmesine izin verdi.

İmparatorluk ailesinin çöküşü, Çinli yurtseverleri yabancı egemenliğine karşı isyana teşvik etti. Ayaklanma, gizli topluluklar tarafından, özellikle artık bin yılın kehanetinde bulunan ve Buddhacı Mesih Maitreya'nın gelişini vaaz eden bir mezhep olan Beyaz Lotus tarafından organize edildi. 1912 devrimi gibi (halkı yabancı bir hanedanı devirmeye çağıran), hareket aşağı Uzun Irmakta ve Kanton bölgesinde başladı. 1352 yılında başlayan isyan, 1355'ten itibaren Çin'in tüm güneyine yani Sung İmparatorluğu'na yayıldı. Yarı vatansever ve yarı haydut olan ve Moğollara karşı savaşırken aynı zamanda kendi aralarında da savaşan çok sayıda reis tarafından yönetildiğinden, buna korkunç bir anarşi eşlik ediyordu. Bu çeşitli maceracıların geri kalanı, aralarındaki en zeki olan Ming hanedanının kurucusu Chu Yüan-chang tarafından gölgede bırakılacaktı. Yoksul bir rençberin oğluydu: Anhui eyaletinde işçiydi, bir salgın tüm ailesini alıp götürdüğünde on yedi yaşındaydı. Yaşamak için bir manastıra girdi; ama Buddhacı eğitimi besbelli ki çok yüzeyseldi, çünkü güneyde Moğollara karşı halk ayaklanması patlak verdiğinde — o zamanlar yirmi beş yaşındaydı — bu alışkanlığından

vazgeçti ve aşağı Uzun Irmakta bir isyana önderlik ederek silaha sarıldı. İlk başta diğer isyancılar gibi bir çetenin basit uşağından başka bir şey olmasa da, siyasî anlayışı ve halka karşı sağduyulu insanlığı nedeniyle onların aralarında göze çarpıyordu; akıllıca, insanları ezmek yerine kazandı. Ne zaman bir kasabayı ele geçirse, askerlerinin orayı yağmalamasını yasaklardı ve bunun sonucunda bölge halkı onu, kendilerini yalnızca Moğollardan değil, diğer isyancı reislerden de kurtaran bir kurtarıcı olarak selamladı. 1356'da Nanking'i ele geçirdi ve orayı başkenti yani düzeni sağlayan ve diğer yerlerde anarşiyi bastıran bir hükümetin merkezi yaptı. Basit bir balıkçının oğlu olan başlıca rakibi Hupei, Hunan ve Kiangsi'nin efendisi olmuştu. 1363'te Chu Yüan-chang rakibini yendi, öldürdü ve bölgesini ele geçirdi. 1367 ve 1368'de Kanton bölgesini işgal etti ve böylece Güney Çin'in tamamının denetimini ele geçirdi. Sonra Pekin'e yürüdü.

Bu bir zafer yürüyüşüydü; çünkü son Moğolların ahmaklığı, kurtarıcının işini kolaylaştırmıştı. İsyana karşı birleşmek yerine kendi aralarında tartışmaya ve böylece güçlerini bölmeye devam ettiler. 10 Eylül 1368 gecesı, büyük Kubılay Han'ın değersız soyundan gelen korkak Toğın Temür, Moğolistan'a sığınmak için Pekin'den kaçtı ve Chu Yüan-chang başkente girdi.

Chu Yüan-chang, Moğollardan kurtarılan Pekin'de ordusu tarafından imparator ilan edildi ve Ming hanedanının kurucusu oldu. Kırk yaşında, on üç yıl süren bir mücadeleden sonra, yaşama bir yoksul olarak başlayan bu cüppesiz keşış, ülkesinin kurtarıcısı ve Han ile T'ang'ın mirasının halefi oldu. Bu talihli maceracı, kendisinin bu kadar kolay ele geçirdiğı Pekin şehrinde barbarları kovmayı hiçbir zaman başaramamış olan Sung'un kurucularından çok daha iyi durumdaydı. Bu nedenle, örneklerini Sung'un ötesinde, Çin'in tüm topraklarına hükmeden son yerli hanedan olan T'ang'da aradı; 1373'te de T'ang'ın kine dayanan bir idarî yasa çıkardı. Ancak başkentini kuzeye taşımadı ve Nanking'de⁵⁶ yaşamaya devam etti. Kendisi aşağı Uzun Irmak bölgesinin yerlisıydı ve Çin'in yabancı yöneticilerini güneylilerden oluşan bir orduyla kovduktan sonra, başlangıçta güneylilerden oluşan bir hükümet görevlendirdi. Ayrıca, Kuzey Çin'in tamamının iki yüz kırk iki yıldır Tatarların, Pekin'in ise dört yüz otuz iki yıldır onların elinde olduğu unutulmamalıdır; bu uzun yüzyıllar boyunca kuzey vilayetleri barbar unsurlar tarafından istila edilmişti. 1126'dan 1279'a kadar Çin'in bağımsızlığı

56 Nanking yeni isimdi (Nan-ching, "Güney başkenti"). Ta-tu'nun Yüan başkentinin adı Pei-p'ing olarak değiştirildi, daha sonra Ming yönetimi kuzeye taşındığında (ancak Nanking'i ikincil bir başkent olarak elinde tuttuğunda) Pekin (Pei-ching, "Kuzey başkenti") olarak değiştirildi.

için bir sığınak görevi gören Güney Çin idi; ve yeni ulusal kurtuluş hareketi oradan başladı. Böylece güney, gerçek Çin'i temsil ediyordu ve Ming hanedanının kurulmasıyla zafer kazanan da güney oldu. Yine de, yeni imparator güneylilerin üstünlüğünü çok uzun süre kabul edemeyecek kadar kurnaz bir politikacıydı. İki buçuk asırlık siyasî ayrılığın giderek genişlediği bir körfez olan kuzey ile güney arasındaki uçurumu kapatmak için ve Çin'in manevi ve siyasî olarak yeniden birleşmesi amacıyla, 1380'de yalnızca kuzeyin güneyden gelen yetkililer tarafından yönetilmesine değil, aynı zamanda güneyde de kuzeyden gelen adamların görevlendirilmesine karar verdi. Aynı nedenle, Moğol egemenliğinin yıkılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş olsalar da, 1370 yılında Beyaz Lotus ve Beyaz Bulut'un gizli topluluklarını yasaklamakta tereddüt etmedi; zaman değişmişti ve dahası gizli cemiyetler daha önce yeni imparatorun rakiplerine desteklerini ilan ederek yanlış ata destek olmuşlardı. Ming hanedanının kurucusu, her alanda değerlerin restorasyonunu sağlamaya, Moğol ve Ju-chen hâkimiyetlerindeki boşluk arasında köprü kurmaya ve yeni Çin'i uzak geçmişe bağlamaya çalıştı; kuşkusuz, kendisinin bir hiç olduğu gerçeğinden daha da büyük olan bir şevkle, bu son derece gelenekçi girişime kendini adadı. 1370'te, mandarinliği iyileştirmek için sınav sistemini yeniden şekillendirdi ve soylu unvanlarını yeniden belirledi. Konfüçyüs'e tapınma törenle kutlandı ve imparator, o dönemde Moğol rejimi Buddhacı din adamlığına karşı muhalefetin merkezi olan aydın okullarının desteğini aldı. Bu arada bu eski keşiş, dindaşlarını unutmamıştı. Hatta etrafını Buddhacı rahiplerle çevrelemeye devam etti ve bu gerekçelerle kendisine itiraz etmeye çalışan tüm aydınları haklı bir şekilde azarladı; bir keresinde bu suçtan dolayı belirli bir Baş Yargıcı infaz edecek kadar ileri gitti. Bu olay bir uyarıydı; çünkü imparator yaşlandıkça (yetmiş yaşına kadar yaşadı) serzenişlere karşı giderek daha fazla hoşgörüsüz hale geldi ve başarısına büyük ölçüde katkıda bulunan yaygın iyi huylu tavrını kaybetti. Alışkanlık olarak şüphelenmeye başladı ve bir keresinde on sekiz ileri gelen kişiyi ve tüm ailelerini idam ettirdi. Gerçek ya da hayali bir komplo sonucunda Nanking'de on beş bin kişi öldürüldü. Göğün Oğlu olan eski maceracı, ölmeden önce mutlakiyetçiliği yeniden kurmak istiyordu. Chu Yüan-chang'ın gerçek halefi, saltanat unvanı Yung-le (1403-1424) olarak bilinen ve bizim Yung-le-ti olarak anacağımız ikinci oğlu olan bir sonraki imparatordu.⁵⁷ Bu savaşçı hükümdar, rolü hakkında kapsamlı

57 Çeşitli Ming ve Ch'ing (Mançu) hükümdarlarından söz ederken, onların "tapınak adı" yerine "hükümdarlık unvanlarını" kullanacağız. Tahtı Mançulara kaptıran Ming Chuang-lih-ti, elbette

bir düşünceye sahipti. Kubilay, Moğollar için bir Çin imparatorluğu kurmak amacıyla yola çıkmışken, Yung-le-ti şimdi Kubilay'ın torunlarının Moğol mirasını Çin için kazanmaya çalışıyordu. Büyük han Kubilay, Sarı Irmaktan Tonkin'e ilerleyerek, tüm Çin topraklarının teslimiyetini elde etmiş ve gerçek bir Göğün Oğlu haline gelmişti. Üçüncü Ming imparatoru, Moğolistan'ı fethetmek ve Büyük Han rolünü oynamak için yola çıktı.

İmparatorun 1409'da başkentini Nanking'den Pekin'e taşıması bu amaçlaydı. Modern Pekin'in merkezini oluşturan İmparatorluk Şehri'nin heybetli planını ve "Menekşe Moru Yasak Şehir"⁵⁸ için daha ayrıntılı planları çizen; sarayları, mermer terasları, taht odalarını, bahçeleri ve en büyük Çin geleneklerine yaraşır perspektifleri tasarlayan; gölleri genişleten, yapay tepeler inşa eden ve memleketi Uzun Irmak Vadisi'nin çiçeklerini ve çalılarını bahçelere diken oydu. Bütün bunlar on sekizinci yüzyılda Ch'ing imparatorları tarafından restore edildi ve mükemmelleştirildi, ancak her yerde hâlâ Ming imparatoru Yung-le-ti'nin damgasını taşıyorlar. Ve Pekin'in güney duvarının yakınında Göğün Tapınağı (1420) ve Tarım Tapınağı'nı (1422) ilk inşa eden Yung-le-ti idi.

Başkentin Pekin'e devri, başlı başına bir politika beyanıydı. Başka hiçbir salt Çin hanedanı bu konutu seçmeyi hiç düşünmemişti; Pekin'in tarihsel rolü ancak Tatarlarla başlamıştı. Onuncu yüzyılda Ch'i-tanlar başkentlerinden birini burada kurdu; onları 12. yüzyılda Ju-chenler ve 1260'ta Kubilay izledi. Kuzeyden gelen fatihlerin böyle bir seçim yapması kolayca anlaşılır, çünkü Pekin, sınır yürüyüşlerinden birinin ana kasabası olarak Orta Çağ Çini'nin dış kenarında bulunuyordu. Shan-hai-kuan'ın eşiğinin hemen üzerinde Mançurya yatıyordu, sonra toprak işlendi; Nan-ko'u geçidinin hemen ötesinde, şimdi olduğu gibi o zamanlar da Moğolistan bozkırları uzanıyordu. Coğrafi ve tarihsel olarak Pekin, bir Çin-Tatar uzlaşmasıdır; Çinliler orada hâlâ yurdundalar ve Tatarlar ise henüz kendi ögesinden ayrılmış değil. Yung-le-ti, sarayını Nanking'den Moğolistan'ın eşiğine, Kubilay'ın eski başkentine taşıyarak, Kubilay'ın soyundan gelenlerin mirası üzerinde hak iddia ediyordu.

Doğrusu babası bu yönde ona örnek olmuştu. Chu Yüan-chang, Moğolları Çin topraklarından kovduktan sonra onları anavatanlarına kadar

bir "tapınak adı" almadı; ancak birkaç yüz yıl sonra kendisine Chuang-lieh ("Cesur ve Kararlı") unvanı verildi.

58 Çince, Tzu-chin-ch'eng. Gökyüzünde menekşe moru bir saray — kutup yıldızını içeren bir burç — ve bir tane de yeryüzünde vardı; ikincisi imparatorun meskeniydi.

takip etmişti. 1372'de bir Çin birliği kolu, Dış Moğolistan'daki Tola Irmağına ilerledi ve 1388'de yüz bin Çinli yeniden Doğu Gobi'yi geçerek Buir Nor'un doğusunda, Halha Gol ile Kerülen arasında kabilelerle savaştı. Ancak bu akınlar, bir zaferin ardından, göçebelere faydalı bir korku aşılamaı amaçlayan misilleme seferlerinden başka bir şey değildi. Öte yandan imparator Yung-le-ti, Çin'den sürülmelerinin rezaletiyle Cengiz boyunun otoritesinin ciddi şekilde zayıfladığı Moğolistan'da tutarlı bir politika izledi. İmparator, başta Oyratlar⁵⁹ veya Batı Moğolları olmak üzere diğer kabilelerin reislerini onlara karşı ayaklanmaya teşvik etmeye çalıştı. Dış Moğolistan'da, özellikle 1410 ve 1411'de, birliklerini Yukarı Onon'a ve Cengiz Han'ın ana bozkırlarına kadar götürdüğü sırada, takip eden iç savaşlara birkaç kez müdahale etti. Bu şekilde, Dış Moğolistan'ın hegemonyasının Cengiz soyundan Oyrat hanlarına geçmesine yardımcı oldu; ancak Çinlilerin, yetke eksikliği göçebe sürülerini felce uğratan çökmekte olan gücün yerine yeni zümrelerin ikame edilmesinden pişmanlık duymak için bir neden bulması çok uzun sürmedi.

Yung-le-ti, Hint-Çin'de de Han ve T'ang'ın büyük emperyal politikasını sürdürmeye çalıştı. Annam devletinde meşru hanedan bir gaspçı tarafından devrilmişti. İmparator, Çin eyaletlerine böldüğü ülkeyi işgal etmek için bunu bahane etti (1407). Ancak on yıl geçmeden, Annamlılar işgal güçlerine karşı uzun ve yorucu bir gerilla savaşı başlatıyorlardı. Yung-le-ti'nin ölümünden dört yıl sonra isyancıların lideri Lê Lo'i, Hanoi'yi ele geçirdi ve Çinlileri kovdu (1428).

Yung-le-ti, Moğolistan üzerinde bir himaye iddiasında bulunmak ve Annam'ı ilhak etmekle yetinmedi. Sunda Denizleri ve Hint Okyanusu üzerinde Çin deniz hegemonyası kurmayı amaçlıyordu. Filoları Çin bayrağının üstünlüğünü Çampa, Kamboçya, Siyam, Malakka yarımadası, Java, Sumatra, Seylan (Çinli deniz komutanının düşmanca niyetler gösterdiği için yerel racyı azarladığı yer) Bengal ve Güney Hindistan kıyılarında ilan etti. Basra Körfezi'ndeki Hürmüz'e, Aden'e ve Mekke'nin limanı Cidde'ye kadar yelken açtılar. Bu seferler 1405 ile 1424 yılları arasında, son yılları Portekizlilerin Hint Adaları'na gelişiyle geçen bir yüzyılın başında (1498) gerçekleşti. Avrupalı denizciler Hint Adaları'na vardıklarında Asya'nın Çin deniz

59 İngilizce metinde Eleuth, Fransızca metinde Oyrat. Eleuth tabiri daha çok Fransız misyonerler tarafından kullanılmaktaydı. Orijinal ses daha ziyade Ölü'e benzemektedir. Sesin Çince formu *Nge-lu-te* idi. Bkz. Owen Lattimore, *The Desert Road to Turkestan*, Boston, 1929, s. 155, n.1 (Ç.N.).

gücü tarafından yönetildiğini görselerdi, Asya'nın kaderi ne olabilirdi? Ama burada da Yung-le-ti, halkının mizacına uymayan, daha doğrusu mandarin düşüncesine aykırı bir vizyon genişliğine sahipti. Yaratmakta olduğu Çin, kendi gücü için çok büyük bir ölçekteydi: Çinlilerin denizle ilgili bir mesleği yoktu; Tonkin'in iklimi askerleri için çok sıcak, Moğolistan'ınki ise çok soğuktu. Aydınlar dünyası, maliyetli ve faydasız dış fetihler olarak gördüğü şeylere daima düşman kaldı. İmparator Yung-le-ti'nin ütöpik dış politika görüşünün geleceği yoktu. Çin, karada ve denizde kader saatinin geçmesine izin vererek kendi içine çekildi. Aynı geri çekilme tutumu fikirler dünyasında da oldu. Yung-le-ti, kendisi bir Buddhacı olmasına karşın, Neo-Konfüçyüsçü metinlerin derlenmesini emretti ve 1416'da bu eserlerin, resmî talimatın temeli olarak eski Konfüçyüsçü kanonla eşit değerde olması gerektiğine karar verdi; bu, "Chuizm"ın Ming hanedanının devlet akidesi haline getirildiği anlamına geliyordu. Ancak bir asır sonra, Wang Yang-ming'in (1472-1528) akidesinde Chuist maddeciliğe ya da en azından devlet pozitivizmine karşı belirli bir tepki ortaya çıktı. Bu filozof, Chu Hsi'nin mekanist pozitivizmine açıkça saldırmadı. Kozmik düzendeki, evrensel yasadaki (*li*) payımızın akıl yetisinden çok kalpte yattığını anladı: dünyanın özülle birliğe ulaşmak için, söylemsel zekâ diyebileceğimiz şeyden ziyade, kalbin derinliklerinde doğuştan gelen yüce *dikte* olan sezgisel bilgiye (*liang chih*) başvurmalıdır. "Zaman ve mekân boyunca" diye yazıyor Wang Yang-ming, "insan kalbindeki sezgisel bilgi asla değişmez." Chuizm'in kabul etmeyi reddettiği metafiziksel mutlaklığın yerine, kişi en azından ahlak yasasının mutlaklığını, dünyaya gelen her insanı aydınlatan saf içsel ışığı bulur: "Her insanın kalbinde bir Konfüçyüs yaşar." Wang Yang-ming'in kişiliği ve asil karakteri onu sempatik bir figür yapıyor; ama her halükârda etikle sınırlı olan çalışması bir sistemden çok bir eğilimi temsil ediyor. Chu Hsi öğretisinin tüm yetkesini koruduğu, Wang Yang-ming'in kendi öğretilerini kabul ettirmek için onu desteklediğini iddia etmesi gerçeğiyle gösterilir.

1424'te ölen imparator Yung-le-ti, Ming hanedanının son büyük figürüydü. Ölümünden sonra, onun soyundan gelenler, dikkate değer tek bir şahsiyet üretmeden, iki yüzyıldan fazla bir süre iktidarda kaldılar. Bir kez daha, Han ve T'ang hanedanlarının sonunda olduğu gibi (nispeten çok daha önce olsa da), bir hadım meclisi bir dizi vasat hükümdar üzerinde denetimi ele geçirdi ve onlar adına yönetti. Bu arada Moğolistan'da, Yung-le-ti'nin yardımıyla orduların hegemonyasında Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin yerini alan Oyratlar veya Batı Moğolları, müthiş bir güç haline geldi.

Hanları Esen, Çinli bir prensesle evlenmek istedi ve bu talep reddedilince, Kuzey Shansi ve Hopei'nin sınırlarını yağmalamak için birliklerinin başında geldi. İmparator Ying-tsung, gözdesi olan generallerin komutasını üstlenen bir hadımla birlikte onlara karşı yürüdü. Erzaksız ilerleyen Çin ordusu, Pekin ile Kalgan arasındaki dağlık bölgede, Hsüan-hua yakınlarında kesildi ve imha edildi. Geçitlere yüz bin Çinli cesedi saçılmıştı ve imparator Ying-tsung esir alındı (1449). Zaferleri en çılgın umutlarını aşan Oyratlar, Pekin surlarının altındaki kampa yürüdüler. Ancak kuşatma yapacak donanımına sahip değillerdi ve birkaç ay sonra hanları Esen imparatoru serbest bırakmaya karar verdi; 1453'te Esen imparatorlukla barıştı. Bir asır sonra yeni bir korku belirdi; bu kez tehlike Batı Moğollarından değil, Cengiz Han'ın soyundan geldi. 15. yüzyılın son çeyreğinde Moğolistan'da Cengiz Han'ın soyunda bir yeniden yapılanma gerçekleşti. Bu sülalenin hanlarından biri olan ve Shansi'nin kuzeyindeki İç Moğolistan'da sürülerini otlatan Altan, 1529 ile 1570 yılları arasında birkaç kez Shansi ve Hopei'nin kuzey bölgelerini yağmalamak için geldi. 1550 yılında Pekin kapılarına kadar ilerledi ve ordusu tarafından yakılan ateşler başkentin banliyölerini aydınlattı. Sonunda Ming hükümdarlığını kabul etti ve ana kampına Kuei-hua ("Uygarlığa Dönüş") adı verildi.

Moğollar, Çin'in geleneksel düşmanlarıydı; ama şimdi, kıyılarda, adalarının uzaklığı onları yenilmez kılan yeni düşmanlar ortaya çıktı — cesur ve yakalanması zor olan Japonlar. Takımadalardaki her dereden bir mace-racı ve korsan sürüsü, Chekiang, Fukien ve Kanton bölgesi limanlarını istila etmeye başladı. 1555'te Uzun İrmaktan Nanking'e kadar yelken açtılar, gittikleri açık köyleri ve kasabaları yağmaladılar. Bu korsanlar, tüm gücü Kore meselelerinde deneyimlenecek olan Japon genişlemesinin genç kanlarından başka bir şey değildi.

Çatışma nihayet Ming hanedanının on üçüncü imparatoru Wan-li-ti (1573-1620) döneminde patlak verdi. Bu sırada Japonya, Ming İmparatorluğu'nu fethetmek gibi cüretkâr bir plan tasarlayan, Japon tarihinin en büyük devlet adamlarından biri olan ünlü Hideyoshi (1585-1598) tarafından yönetiliyordu. Dönemsel olarak Orta Çin limanlarına baskın düzenleyen korsanlar, şüphesiz ona Ming hanedanının yıpranmışlığından bahsetmişlerdi. Her halükârda, Mançuların elli yıl sonra Pekin'i kolayca fethedebilmeleri, Hideyoshi'nin fikrinin gerçekleştirilebileceğini kanıtıyor. Bu projeyi gerçekleştirmek için, birliklerinin Kore'yi geçmesi gerekiyordu; Japonları kalıtsal düşmanları olarak gören Koreliler bunu kabul etmeyi reddettiler.

Hideyoshi daha sonra iki yüz bin kişilik bir orduyu Kore'ye gönderdi. 12 Haziran 1592'de Kore'nin başkenti Seul'e girdiler ve Mançurya yönünde Pyongyang'a kadar ilerlediler. Japon başkomutanının planı, 1894 Çin-Japon savaşı sırasında kullanılanla aynıydı. Niyetleri Yalu'ya ulaşmak, Liao-tung yarımadasını geçmek ve Shan-hai-kuan geçidinden geçerek Pekin'e saldırmaktı. Ancak Korelilerin direnişi Çinlilere üstün güçlerle müdahale etme zamanı verdi. Japonlar Seul'ü boşaltmak zorunda kaldılar (Mayıs 1593) ve güney sahiline doğru geri çekildiler. 1597'de Hideyoshi, Kore'ye başka bir sefer kuvveti gönderdi; ancak bu kez Japonlar Seul'e bile ulaşamadı. Bir kez daha güney kıyılarına geri püskürtüldüler ve mücadele bir kuşatma savaşına dönüştü (1597-1598). Hideyoshi'nin 16 Eylül 1598'de ölümü, Japon birliklerinin ülkelerine geri gönderilmesine ve düşmanlıkların sona ermesine yol açtı. Japonya, Çin'e karşı Kore üzerinden sürdürülen bu mücadeleye yeniden başlamadan önce üç yüz yıl beklemek zorunda kaldı.

Ming hanedanının kazandığı bu savaştan çıkarılması gereken ders, ülkelerinin deniz yalıtımının sona erdiğiydi. Aslında, bu yalıtımın Orta Çin'deki Japon korsanlarının baskınları tarafından ilk kez tehdit edildiği zamanlarda bile, Portekizli denizciler Kanton kıyılarında görünmeye başlamışlardı.

Portekizli kâşif Vasco da Gama'nın Afrika kıyılarını dolaşarak Hindistan'a ulaştığı 1498'den beri, Çin'e giden deniz yolu Avrupalılara açıktı. 1511'de Portekizli amiral Albuquerque, o günlerde ticarî ve stratejik önemi bugünkü Singapur'a benzeyen Malakka'yı ele geçirdi; ve 1514'te ilk Portekiz ticaret gemileri Çin limanlarına ulaştı. 1547 ile 1549 yılları arasında Portekizliler, Kanton Irmağının girişinde, Makao'da esasen ticarî nitelikte bir tesis kurmak için yerel mandarinlerden izin aldılar. 1582 yılında Makao'nun Portekizli yetkilileri, bu ayrıcalık için Kanton genel valisine beş yüz *tael* (Çin gümüş parası, Ç.N.) haraç ödedi.

Moğolların düşüşünden sonra Çin'den sürgün edilen Hristiyanlık, Portekizlilerin gelmesiyle yeniden ülkeye girdi. Bu yeni Hristiyanlaştırma, Cizvit tarikatının ve özellikle onun iki üyesi Matteo Ricci ve Adam Schall'ın işiydi. İtalyan Cizvit Matteo Ricci (1552-1610) 1582'de Makao'ya geldi ve on üç yıl boyunca Kanton bölgesindeki misyonunu sürdürdü. Misyonerler kendilerini kabul ettirebilmek için mevcut toplumsal kategorilerden biriyle özdeşleşmek zorundaydılar. Çince Li Ma-tou adını kullanan Ricci, ilk başta bir Buddhacı rahibin elbisesini benimsedi; sonra, dikkate değer bir kavrayışla, bunu terk etti ve aydın kılığına girdi, böylece Hristiyanlığı Konfüçyüsçü devlet akidesiyle çok zekice ilişkilendirmeyi başardı. Cizvitlerin tüm

politikası, Çin zihniyetinin bu mutlu anlayışına dayanıyordu. 1595'te Kanton'daki önemli yetkililerin gözüne girmeyi başaran Ricci, kuzeye gitmeyi başardı. İlk önce Nanking'e yerleşti ve burada müdahale edilmeden görevini sürdürmeyi başardı. 4 Ocak 1601'de Pekin'e gitmesine izin verildi ve imparatora bir klavsen, bir dünya haritası ve çalan iki saat sunarak hemen imparatorluk sarayıyla temas kurmaya çalıştı. Wan-li-ti'ye ricada bulundu ve şöyle yazdı: "Mütevazı şahsınız göksel küre, coğrafya, geometri ve hesaplamalar konusunda mükemmel derecede bilgi sahibi. Aletlerin yardımıyla yıldızları gözlemliyor ve güneş saatinin kullanımından anlıyor." Ricci aylık emekli maaşı aldı ve imparatorluk şehrinde ikamet etmesine izin verildi. İmparatorun oğullarından birine bilim dersleri vermekle görevlendirildiğinde en büyük beğeniyi kazandı. 11 Mayıs 1610'da elli sekiz yaşında Pekin'de öldüğünde Çin'de üç yüzden fazla Katolik kilisesi vardı. Çalışmaları arasında harika bir "dünya haritası" (*Wan-kuo-yü-t'u*) ve Öklid'in *Elemanlar* kitabının Çince çevirisi yer alır.

Gerçek halefi, Çinliler tarafından T'ang Jo-wang (1591-1666) adıyla tanınan Alman Cizvit Adam Schall idi. 1620'de Çin'e ulaştı ve ilk olarak Sian'da vaaz verdi. Bir matematikçi, bir astronom ve dikkate değer bir dilbilimci olarak, imparatorluk sarayı tarafından takvim reformu ile görevlendirildi. Saltanat unvanı Ch'ung-chen (1628-1644) olan son Ming imparatoru Chuang-lieh-ti, Schall'a özel bir saygı gösterdi ve 1636'da ona sarayın yakınında bir top dökümhanesi kurdurdu. Mançu fethinden sonra Adam Schall'ın imparatorluğun yeni efendileri tarafından daha az lütuf görmediğini göreceğiz.

Cizvitlerin bilimsel bilgilerinin Ming sarayında uyandırdığı ilgi, hanedanın son hükümdarlarının ülkelerini modernleştirme gerekliliğinin belli belirsiz farkında olduklarını gösteriyor; ama bu farkındalık çok geç geldi. Ming hanedanının başlangıcında (1368) Çin ve Batı, teknik ve mekanik beceri bakımından aşağı yukarı aynı düzeyde gelişmişti. Hanedanın sonu geldiğinde, 1644'te, Avrupa zaten modern bilim ve teçhizata sahipken, Çin hâlâ Orta Çağ'da idi.

Ming hanedanının edebî üretimi bu yargıyı doğrulamaktadır. En canlı eserler romanlar ve oyunlardır; Ming, romanın büyük çağı olarak kabul edilir. Beş klasik romandan biri (dördü Ming döneminde yazılmıştır), 629'da Orta Asya üzerinden Hindistan'a doğru yola çıkan Buddhacı keşiş Hsüan-tsang'ın gezilerini konu edinir. Ünlü hacı tarafından yazılan bu yolculuğun canlı anlatımına karşın, Ming romancısının ondan türettiği inanılmaz

öyküye büyük ilgi duymak zordur.⁶⁰ Orta Çağ metninin (Gobi'deki kum fırtınaları, T'ien Shan ve Pamir Dağlarının karla kaplı zirveleri, Hindistan'ın büyük palmiye ağaçları) kesin ve resmedilmeye değer betimlemelerinin yerine, Tibet masallarında bulunan fantastik maceralar, sihir ve büyücülükten başka bir şey yoktur.

Ming resmi tek kelimeyle tanımlanabilir: akademik. *Hardal Tohumu Bahçesi* (Chieh-tzu-yüan) gibi incelemeler, Sung manzara resmindeki canlı nitelikleri sağlamlaştırdı ve dikkatlice maddeler halinde sıralanmış tariflerin bir listesini verdi. Sonuç çoğu zaman zorlama ve yapmacıktı: dağ resimlerinde doğal olmayan bir şekilde sarkan kayalar gibi resimsel; bir başka sonuç da şiirdeki edebî imaların kötüye kullanılmasının resimsel karşılığıydı. Yine de bu eleştirileri abartmamak gerekir. Ming resmi, Sung hanedanının büyük yaratıcı döneminin ezici ölçüde üstün yapıtlarıyla karşılaştırılma talihsizliğine sahiptir; ama genç kızların Ming portrelerinde ve kadınların dairelerindeki sahnelerde çok çekicilik, kuş ve çiçek resimlerinde ise dikkate değer bir ustalık vardır; ve Ming manzara ressamı suluboya çizimlerinde hâlâ hatırı sayılır bir güç gösteriyor. Ming mezar taşı portreleri (hatırı sayılır bir canlanmanın olduğu bir tür), ölçülü gerçekçilikleri, ifade keskinlikleri ve işçiliklerindeki cesaret ve kesinlikleriyle dikkat çekicidir; ara sıra Dürer, Holbein veya Clouet'nin çizimlerine çok yakın şeyler vardır.

Ming hanedanının en büyük sanatı seramikti. Burada da adil olmak için Sung dönemiyle karşılaştırmalardan kaçınmak ve Ming eserlerini münferit değerlerine göre değerlendirmek gerekir. Özellikle Ming imparatorları tarafından sanat için çok şey yapıldığından, buna değer. 1369'da hanedanın kurucusu, ticaretin büyük bir bölümünün kurulduğu Kiangsi'deki Ching-te-chen'deki imparatorluk imalathanesini yeniden inşa etti; kaolin, adını yakındaki Kao-ling'de bulunan beyaz kilden alıyor. Sung seramikleri, esas olarak tek renkler veya bir tonun diğerine geçişlerini üretmişti ve biri hâlâ bu tek renk kullanımını Ming seramiklerinde buluyor. Sung dönemindekilerden daha az parlak ve daha beyazımsı olsa da, yine de çok güzel olan seladon çeşitleri vardır; onlar İsfahan, Kahire ve İstanbul gibi uzak yerlere ihraç edildiler. Ayrıca Fukien'deki Te-hua'da üretilen beyaz kaplar (bu genellikle Buddhacı tanrıların heykelcikleri şeklindedir) ve koyu menekşe moru ve koyu mavi renginde diğer çanak çömlekler de vardır. Ancak, Ming çömlekçilerinin muzaffer bir şekilde başarılı olmaları, her şeyden önce çok

60 Roman son derece popüler, ancak "orijinal"i çok az okunuyor. Romanın Arthur Waley tarafından yapılan ve *Monkey* başlıklı mükemmel bir İngilizce çevirisi var (London, Allen & Unwin).

ÇİN TARİHİ

renk kullanımında ve daha özel olarak açıklayıcı dekorasyonda oldu. Ching-te-chen'de kullanılan kaolinin kalitesi en yüksek sıcaklıklara dayanabildi ve böylece çok çeşitli sırların bir arada bulunmasını mümkün kıldı. Yüksek sıcaklık sırları arasında öne çıkan, mavi-beyaz olup, burada yerli mavinin "Müslüman mavisi" ile karıştırılma oranına göre çini mavisi daha koyu veya daha açıktır. Mavi-Beyaz modası git gide "üç renk" veya *san-ts'ai* (yeşil, sar ve koyu mor) ve "beş renk", yani *wu-ts'ai* (aynı üç renge ek olarak mavi ve kırmızı) tarafından gölgelendi. Bu "cesur yan yana duran renkler, parlak tonlar ve boyalı süslemeler" tercihi dönemin karakteristiğidir. Seramikler gittikçe daha çok bir resim dalı olma eğilimindeydi ve çanak çömlek, Ming ressamının fırçasından narin kadınsı şekiller, kelebekler, kuşlar ve çiçekler gibi alışlagelmiş temalarını çizmede ipek parşömenle rekabet etti.

Bu tarz, Ch'ing hanedanı döneminde zirveye ulaşacaktı.

BÖLÜM XXIX

1644 ENTRİKASI

Wan-li (1573-1620) döneminde Çin, Japon tehdidine başarıyla direnmişti; ancak Çinliler Mançu tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında bu tehlike henüz geçmemişti.

Mançular, on ikinci yüzyılda Kuzey Çin'i fetheden Ju-chenlerle akraba olan bir Tunguz halkıydı. Bugün Rusya'nın Primorsk bölgesi olan Sungari havzasında, Kuzey Mançurya'nın orman açıklıklarında yaşıyorlardı. Uçsuz bucaksız çam, köknar ve karaçam ormanlarının ortasında soğuk ve nemli bir iklimde yaşayan bu orman avcıları, başlangıçta rakip kabilelere bölünmüştü; ancak on yedinci yüzyılın başında güçlü bir reis olan Nurhacı onları birleştirdi ve tarihsel Mançu devletini kurdu. O dönemde Çinliler, Mançurya'nın güney kesimini, yani Mukden bölgesini ve Liaotung yarımadasını elinde tutuyordu. Nurhacı, Çin'e savaş açtı ve 1621 ile 1622'de bu bölgenin tamamını ele geçirdi; 1625'te başkentini, mezarının hâlâ görülebildiği Mukden'de kurdu. Çin Seddi'ni zorlamaya bile teşebbüs etti, ancak Cizvitlerin Ming imparatorları için yaptıkları toplarla karşılaşmıştı ve başarısız oldu.

Nurhacı'nın oğlu Abahai (saltanatı 1627-1643), kendi halklarının askerî niteliklerini medenî yaşam biçimlerinin sezgisel bir anlayışıyla birleştiren, Uzak Doğu tarihinde çok sık görülen dahi barbarlardan biriydi. Ming hanedanının ne kadar yozlaşmış ve istikrarsız hale geldiğini fark ederek, bir gün Çin imparatoru olmayı açık açık arzusu haline getirdi. Halkını onlar için hayal ettiği yüksek kadere layık kılmak için, tıpkı bir başka sanat fatihinin yani büyük Kubilay'ın üç buçuk asır önce yaptığı gibi, onlara Çin kültürünü cilalamaya çalıştı; Abahai'nin niyeti, Kubilay ve Moğollarının başarısını, kendi Mançularıyla tekrarlamaktı. 1629-1630 kışında Pekin kapılarına kadar ilerledi; ama Mançular henüz kuşatma yapacak donanımına sahip değillerdi. Ancak bir köşeye çekilmeden önce Abahai, kan bağıyla bağlı olduğu on ikinci yüzyılın "Altın Hükümdarları" olan eski Ju-chen Chin hükümdarlarının mezarlarını ziyaret etti ve ciddi ölçüde kurbanlar sundu; bu önemli tören, geleneksel akrabalık bağlarını yeniledi ve Mançuların Pekin

imparatorluk tahtına yönelik iddialarının meşruiyetini ilan etti. Abahai, sarayında pek çok Çinli danışmanın bulunduğu Mukden'de 1636'da Çin imparatoru ilan edildi ve Ch'ing hanedanının ilk hükümdarı oldu.

Yine de, dönemsel Mançu baskınlarının Kuzey Hopei'nin kırsal kesimlerine ve açık kasabalarına verdiği zarar ne olursa olsun, henüz bir bütün olarak ülke için ciddi bir tehdit yoktu. Çin Seddi'nin Shan-hai-kuan'dan Hsüan-hua'ya kadar olan doğu burçları sağlamdı. Çin'i düşmanlarının eline teslim etmek için bir iç savaşın ardından gelen bir iç devrime ihtiyacı vardı.

Pekin'deki Ming imparatoru Chuang-lieh-ti (1628-1644) nazik, iyi niyetli ve eğitilmiş ama zayıf bir hükümdardı. Çin'de merkezî hükümet zayıfladığında sık sık olduğu gibi, her yerde isyanlar patlak verdi. Aldıkları ücretten memnun olmayan askerler ve kıtlıktan muzdarip köylüler, isyancı generallerin veya cesur maceracıların önderliğinde kırsal bölgeyi yağmalamaya başlayan büyük çeteler örgütlediler. Bu maceracıların en zekisi, bir çete reisi ve eğitilmiş bir köylü olan Li Tzu-ch'eng idi; 1640'ta Honan ve Shensi'nin etkin denetimini ele geçirdi ve 1644'te Pekin'e yürüdü. Başlangıçta imparatorluk sarayını tamamen hazırlıksız buldu. General Wu San-kuei komutasındaki imparatorluk ordularının en iyileri, Mançuları geride tuttukları başkentten uzakta, Shan-hai-kuan geçidinde konuşlanmıştı. Li Tzu-ch'eng ciddi bir direnişle karşılaşmadan Pekin'e yürüdü ve burada hainler ona kapıları açtı. Aynı gün talihsiz imparator Chuang-lieh-ti, isyancıların eline canlı geçmemek için kendini astı (3 Nisan 1644).

Şimdiye kadar her şey Li Tzu-ch'eng'in lehine gitmişti; ama bu cesur maceracı, Shan-hai-kuan'daki imparatorluk ordusunu ve komutanı Wu San-kuei'yi hesaba katmamıştı. Wu San-kuei, Pekin'in düşüşü ve imparatorun intiharı haberini duyar duymaz, Mançularla bir ateşkes imzalamak için acele etti. İkincisi, yalnızca savaşı durdurmayı kabul etmekle kalmadı, aynı zamanda isyancıları cezalandırma görevi için emrine güçlü bir birlik tahsis etti. Li Tzu-ch'eng, sınırdaki ordunun kendisine karşı Mançularla anlaşmaya vardığını duyunca korktu ve gücünü Wu San-kuei ile paylaşmayı teklif etti. İkincisi bu teklifi reddetti ve Li Tzu-ch'eng'in ordusunu ilk karşılaşmalarında (Yung-p'ing'de) bozguna uğrattı. Gaspçı, inadına, Wu San-kuei'nin ebeveynlerinin idam edilmesini emretti; ve o andan itibaren iki adam arasında şiddetli bir nefret başladı. Evlada saygının kutsal duygusu ve intikam susuzluğu, Wu San-kuei'yi en temel sağduyuya karşı kör etti. O tamamen Mançularla birlikte Pekin'e yürüdü. Li Tzu-ch'eng yaklaşırken imparatorluk hazinesini yağmaladıktan sonra saraya ateş açtı ve Shansi'ye çekildi.

Wu San-kuei, Mançu bağlaşıklarıyla Pekin'e girdi. Daha sonra işbirliği için onlara teşekkür etti ve onları görevden almaya çalıştı. Mançular çok geçmeden onun hatasını fark etmesini sağladı; Pekin'de yüz bin kişilik bir orduları vardı ve Mukden'den gelen yeni birlikler tarafından sürekli takviye ediliyordu. Wu San-kuei'nin itirazlarını hiçe sayarak, şehrin kapılarını ele geçirdiler. Hükümdarları Abahai birkaç ay önce ölmüş ve mirasçı olarak yedi yaşındaki yeğenini bırakmıştı. Mançu liderleri şimdi bu çocuğu Çin'in hükümdarlık unvanı Shun Chih altında imparator ilan ettiler. Ming hanedanının Göğün Yetkisini kaybettiği ilan edildi.

Koşulların zorlamasıyla onların suç ortağı haline gelen Mançuların aldatıldığı Wu San-kuei, durumu kabul etmek zorunda kaldı. Li Tzu-ch'eng'i o eyaletten kovması şartıyla, onu Shensi'nin zengin genel valiliğine atadılar. Son olaylardan dolayı duyduğu öfkesini şimdi babasının katiline çevirmişti. Li Tzu-ch'eng'i amansız bir şekilde takip etti, onu Shensi'nin çok ötesine gitmeye zorladı ve sonunda Honan ve Hopei eyaletlerinde bu eski haydutun ölümüyle sonuçlanan gerçek bir insan avı düzenledi (1644).

Bu arada genç imparator Shun-chih-ti'nin amcaları olan Pekin'deki naipler Mançu rejimini örgütlüyordu. Hükümet biçimini değiştirmemek için sağduyuları vardı; daha önemli pozisyonlara Çinli yetkilinin yanına bir Mançu yetkilisi atamakla yetinerek, çeşitli hükümet görevlerini ve aynı zamanda işgalcilerini ellerinde tuttular. Fatihler tarafından Çinlilere dayatılan başın tepesini tıraş etme geleneği, bir Tatar hanedanının tahta çıkışını gösteren tek işaretti.

Pekin Ch'ing hükümetinin otoritesi hâlâ yalnızca Kuzey Çin'de tanınıyordu. Nanking'de bir Ming prensi imparator ilan edilmişti ve güneyin tamamı onu desteklemişti. Pekin'in fethinden sonra Mançuların ilk kaygısı bu direniş merkezini ortadan kaldırmak oldu. 1645 baharında orduları Nanking'de toplandı ve (Makao'da Portekizlilerden yardım istemeyi çok geç düşünmüş olan) Ming'in taht taliplisi kaçarken boğuldu. Nanking, 9 Mayıs 1645'te Mançular tarafından işgal edildi.

Çin bağımsızlığının ve Ming hanedanının son savunucuları, Chekiang ve Kanton bölgesine sığındı; ailelerinin başına gelen felaketten kurtulan üç Ming prensi direnişi örgütlemeye çalıştı. Ne yazık ki kendi aralarında anlaşamadılar ve son güçlerini de öldürücü çatışmalarda kullandılar; bu nedenle Mançular, Chekiang ve Fukien'e boyun eğdirmekte hiçbir zorluk yaşamadılar (1646).

Kanton bölgesinin iç bölgesinin zaptı daha uzun sürdü. Adı Chu Yu-lang olan son bir Ming prensi, saltanat unvanı Yung-li ve Kwangsi dağlarındaki Kweilin’de bir “başkent” ile imparator ilan edildi. Mançular Kweilin’e karşı yürüdüler, ancak meşruiyetçiler tarafından geri püskürtüldüler; ikincisi, Nicholas Fereira komutası altında Makao’dan gelen topla donanmış üç yüz Portekizli tarafından takviye edildi. Gerçekten de Ming kuvvetlerini kurtaran Portekiz müdahalesiydi. Bu müdahale kolayca açıklanabilir; çünkü taht taliplisinin en saygın danışmanlarından biri bir Cizvit Peder Koffler idi. Chu Yu-lang’ın karısı Anna olarak vaftiz edilmiş bir Hristiyandı: oğlu Konstantin, dul imparatoriçe de Helen olarak vaftiz edildi. En sadık savaşçıları, kahraman Ch’ü Shih-ssu da Katolik oldu ve Thomas adını aldı; bu Hristiyan asker, hanedanın son günlerine bir zafer ışıltısı getirdi. 1650’de Cizvit Peder Boyın, Ming hanedanı adına Hristiyan âleminde yardım istemek için Avrupa’ya gitmek üzere Kweilin’den ayrıldı. Ancak aynı yıl, ne pahasına olursa olsun Kwangsi ve Kwangtung’a boyun eğdirme göreviyle kuzeyden büyük bir Mançu ordusu gönderildi. Bu ordu yaklaştığında, zayıf Chu Yu-lang korktu ve Ch’ü Shih-ssu’nun yalvarmalarına rağmen Kweilin’den kaçtı. Efendisi ve birliklerinin yarısı tarafından terk edilen Ch’ü Shih-ssu, yine de Kweilin’i kalan son takipçileriyle birlikte savundu. Kasaba nihayet ele geçirildi ve elinde kılıçla kendisi esir alındı. Her zamanki politikalarını izleyen Mançular, ona bir genel valilik bile teklif ederek desteğini almaya çalıştılar. İnatla efendisine ihanet etmeyi reddettiği için başı kesildi, ancak kahramanlığı nedeniyle fatihler ona muhteşem bir cenaze töreni düzenlediler (1650). Mançular daha sonra Kanton’u ele geçirirken, Chu Yu-lang Burma’ya sığındı (1651).

Ming davasının son savunucusu, (adının Portekizce transkripsiyonundan) Koxinga olarak adlandırdığımız korsan Cheng Ch’eng-kung idi.

Cheng Ch’eng-kung, Uzak Doğu tarihinin en ilginç figürlerinden biridir. O, Pasifik ve Hint Okyanuslarının her kıyısına yayılması, on dokuzyüzyılın en önemli olaylarından birini temsil eden denizasırları Çin’in ilk temsilcisidir. Cheng Ch’eng-kung’un babası Cheng Chih-lung, bir korsan kaptan olan basit bir balıkçıydı. Gençliğini Portekizliler tarafından vaftiz edildiği Makao’da geçirdi; daha sonra İspanyol Manilası’nda yaşadı ve oradan bir eş aldığı Japonya’ya gitti: Cheng-kung bu evliliğin oğluydu. Cheng Chih-lung, Çin’e döndükten sonra Ming hanedanının hizmetinde bir korsan oldu ve Chekiang, Fukien ve Kwangtung kıyılarında Mançularla savaştı (1645). Mançulara ihanet edilip esir alındıktan sonra Pekin’e gönderildi ve

oradan bir daha geri dönmedi (1646). Oğlu Ch'eng-kung, intikamını almaya yemin ederek yeniden denize açıldı: kendi özel filolarının başında, on altı yıl boyunca güney kıyı eyaletlerinin Mançu valilerine karşı amansız bir korsanlık seferi yürüttü.

Koxinga, kıyıda güvenilir üsler kurarak işe başladı. 1653'te Fukien'deki Amoy adasında bir deniz üssü kurdu ve 1656'da Uzun Irmağın ağzına hâkim olan Ch'ung-ming adasını işgal etti. 1657'de Uzun Irmağa yelken açtı ve cesurca Nanking'i kuşattı. Geri püskürtüldükten sonra dikkatini Hollandalıların 1625'ten beri yerleştiği Formosa adasına çevirdi. Amoy'daki ininde güçlü bir filo topladı ve 30 Nisan 1661'de Formosa'ya çıktı. 1 Şubat 1662'de uzun bir kuşatmadan sonra Hollanda'nın kalesi Zelandia'yı ele geçirdi. Valiye savaşın tüm onurunu cesurca verdi, ancak Hollandalıları adayı terk etmeye zorladı. 2 Temmuz 1662'de henüz otuz dokuz yaşında öldüğünde Manila'yı İspanyollardan aynı şekilde almayı planlıyordu.

Cheng Ch'eng-kung'un yazgısı sıradan değildi. Çinli Hıristiyan bir baba ile Japon bir annenin oğlu, zorunlu bir istila tarafından ülkesinin dış ucunda yaşamaya zorlanan İspanyol fatihlerin öğrencisiydi, ufku açıkça Çinli yurttaşlarından daha genişti. İspanyol, Portekizli ve Hollandalı denizcileri taklit ederek, Çin denizlerinde kendine bir deniz imparatorluğu kurma gibi cesur bir fikir tasarladığına şüphe yoktur. Bunu yapma girişimi, tarihçi için büyük ölçüde ilgi çekicidir, çünkü önceki tarihte hiçbir şekilde belirgin olmayan bir şeyin en erken ifşası söz konusu: Çin halkının denizcilik ve sömürgecilik mesleği. Gerçekten de Cheng Ch'eng-kung'un girişiminin, bugün Cholon'dan Singapur'a, Batavia'dan Manila ve Hawaii'ye ve güney denizlerinin tüm kıyılarında bulunan Çinlilerin büyük göç çağını başlattığı söylenebilir; bu, nihai sonucu henüz tahmin edilemeyen, çok büyük öneme sahip bir harekettir.

Cheng Ch'eng-kung tarafından kurulan Formosa devleti, 1662'den 1681'e kadar orada kesintisiz hüküm süren oğlu Cheng Ching'e geçti. Ölümünden sonra 1683'te Ch'ing imparatoru K'ang-hsi-ti tarafından ilhak edildi.

BÖLÜM XXX

YÜCE MANÇU İMPARATORLARI

Mançuların imparatorluk tahtını ele geçirme tarzı, her türlü el çabukluğu hilesi gibi görünüyordu. Mançu naipleri, barbarlar için çok şaşırtıcı olan bir zekâyla, kendilerini Pekin'e sokmak için bir haydut gaspçı ile meşru bir general arasındaki mücadeleden yararlandı; generalin gaspçıyı cezalandırmasına yardım ederek, sadıkların ve mandarin makamının tam onayını aldılar; daha sonra, onlara meydan okuyacak aktif bir merkezî güç olmadığından, kan dökmekten kendilerini eski imparatorluğun efendileri haline getirmeyi başardılar. Bu barışçıl yönetim ile on üçüncü yüzyılda Moğol fethine damgasını vuran yirmi yıllık katliam ve yıkım arasında büyük bir fark vardı. Güney Çin'de, Mançuların Ming'in son taliplerinden kurtulmadan önce yedi yıl daha savaşmak zorunda kaldıkları doğrudur; ancak bu seferler güney hudut vilayetleriyle sınırlıydı ve Moğolların aynı bölgeyi fethetmek için harcadıkları kırk iki yıllık şiddetli mücadelelerle karşılaştırıldığında önemsiz kaldı. Üstelik yeğeni çocuk imparator adına hükümeti ustaca yöneten naip, bu görevde çoğunlukla Çinlileri istihdam etmeye özen gösterdi ve gelip Ch'ing'i destekleyen Ming ileri gelenlerini unvanlar ve ödüllerle onurlandırdı. Bu Çinli taraftarlardan en iyi şekilde yararlanmak için güneyde üç büyük beylik kurdu ve onları yönetmesi için üç Çinli ileri gelen kişiyi atadı; bu yöneticilerden biri Wu San-kuei idi. Naibinin ölümünden sonra imparator Shun-chih-ti, gençliğine rağmen (sadece on beş yaşındaydı) XVI. Louis gibi kendisinin müşaviri olmak istediğini ilan etti ve hükümetin doğrudan denetimini eline aldı. (1 Şubat 1651).

Genç hükümdar kısa süre sonra bilgeliğinin ve yeteneğinin kanıtını gösterdi. 1645'te Astronomi Kurulu'na nezaret etmek üzere atanmış olan Cizvit Pederi Adam Schall'a belirgin bir saygı gösterdi ve 1653'te ona "gizemleri kavrayan din muallimi" unvanını verdi. 1654'te Schall, ertesi yıl saray tarafından resmen kabul edilen Avrupa astronomisi üzerine bir inceleme sundu. Dahası Schall, hükümdarının hizmetinde daha samimi bir rol oynama fırsatı bulmuş gibi görünüyor. İmparator, bir gün bir saray kutlamasında, baş görevlilerinden birinin genç karısı olan güzel Tung Hsiao-wan'ı fark ettiğinde ve ona hemen tutkuyla aşık olduğunda yalnızca on yedi ya da on sekiz yaşındaydı. Kocas,

imparatorun duygularını öğrenince intihar etti. Shun-chih-ti genç kadınları saraya getirtti ve zaten evli olduğu için ona İkinci Eş unvanını verdi. “Birkaç yıl mutluydu, sevgisi giderek büyüyordu. İkinci Eş bir erkek çocuk doğurdu ve İmparator’un mutluluğu tamama erdi. Daha sonra, hangi hastalığa yakalandıklarını kimse bilmeden, anne ve çocuk ikisi de öldü, belki de zehirlendi.” İmparatorun kederi görülmeye değerdi. “Genç kadının maiyetinin otuz üyesini öldürttü ve tabutunun dibine gömdü. Bunu merhumun öcünü almak amacıyla mı yoksa eski Tatar usulüne göre ona öbür dünyada yoldaşlar sağlamak için mi yaptığı bilinmiyor.”⁶¹ Shun-chih-ti intihara bile teşebbüs etti: zamanında durduruldu ama git gide güçten düştü. Giderek daha fazla dost olduğu Peder Schall, yetkesini yeniden kazanması için onu cesaretlendirmek amacıyla elinden gelenin en iyisini yaptı ama bu boşunaydı; çünkü sağlığıyla ilgilenmeyi bırakan imparator, kısa süre sonra çiçek hastalığından öldü (ya da öyle söylendi). Wu-t’ai-shan’ın kutsal dağlarında gizlice tahttan feragat ettiği ve bir keşiş olduğu yönünde yaygın bir söylenti dolaşıyordu. Bazı insanlar bu dramın bir yankısını Ts’ao Hsüeh-ch’in’in (öl. 1763) yazdığı büyük Ch’ing romanı *Hung-lou-meng*’de bulduklarını iddia ettiler; ama kinaye, eğer varsa, çok ağır bir şekilde örtülmüştür.⁶²

Shun-chih-ti’nin ölümü üzerine, Mançu prensleri tahta yedi yaşında bir erkek çocuk çıkardılar; yeni hükümdarlık unvanı K’ang-hsi idi (1662-1722).

Neredeyse çağdaşı XVI. Louis kadar uzun bir saltanatı olacak olan K’ang-hsi-ti, Çin tarihinin en büyük hükümdarlarından biriydi. XVI. Louis’tе olduğu gibi, çağdaşları onun güzelliğini, doğal heybetini ve akıllı duruşunu övmeye hemfikirdi.⁶³ “Vücudu ortalamadan daha uzun ve orantılıydı, yüz

61 Soulié de Morant, *Lépopée des jésuites en Chine*.

Çevirmenin notu: Grousset, Tung Hsiao-wan ve imparatorun uzun süredir kabul gören öyküsünü anlatıyor. Araştırmalar, Yu P’ing-po ve diğerlerinin tarihi bir efsane olduğunu gösteriyor. Aslında Eş ve Tung Hsiao-wan iki farklı kadındı. Tung Hsian-wan, Çinli bir âlimin cariyesi olan ve genç yaşta ölen güzel ve yetenekli bir şarkıcı kızdı. Şans eseri, imparator onun cazibesini takdir edecek yaşa gelmeden öldü. İkinci Eş, bir Mançu generalinin kızıdır. Kabilenin adı Tung-e idi, Tung Hsiao-wan ile aynı “Tung” karakteriyle hecelendi ve belli ki bu, bazı yazarları romantik şarkı söyleyen kızın aslında romantik imparatoriçe olduğuna ikna etmek için yeterliydi. Görevlilerin katledildiği değil, intihar ettiği kaydedilmiştir ve daha sonra bu tür eylemlerin örnekleri vardır.

62 *Hung-lou-meng* (genellikle *Kırmızı Odanın Rüyası* olarak tercüme edilir, ancak başlık daha çok *Bir İhtişam Rüyası* gibi bir anlama gelir) ana temaları tutkulu bir aşkın yıkımı ve asil bir evin çürümesidir. Bazı gerçek olayları temsil ettiği düşünülmüştür ve bir dizi uzun ve kapsamlı yorum yapılmıştır. Bu güçlükten Hu Shih tarafından kurtarıldı, o da titiz bir araştırmayla ilk bölümde öykünün otobiyografik olduğuna dair açık bir imayı doğruladı. Bu, yorumcuların keşfetmek için büyük çaba sarf ettikleri tarihsel kişiliklerin “yansımalarının” çoğunu ortadan kaldırdı.

63 Peder Gelbillion ve diğer Cizvitler bize onun hakkında bazı eğlenceli anekdotlar bıraktılar. Bir örnek: Bir gün bahçesinde ata binerken, çevresinden tanıdığı bir mandarinin bir müracaatçıdan zorla yirmi bin gümüş para aldığını gördü. “Dizginleri eline al,” dedi imparator mandarine, “ve

hatları düzgün ve dolgundu, gözleri canlı ve Çinliler arasında yaygın olandan daha açıktı, geniş alınlı, burnu hafif kemerli ve ağzı alicenaptı; tavrı yumuşak ve zarifti, ancak o kadar büyük ve görkemliydi ki, sayısız avlusu arasında kolayca ayırt edilebilirdi.” Onu iyi tanıyan Cizvit misyonerlerinin çizdiği portre böyledir. “Onun çekici görünümü”, diye eklediler, “onu tutkularının mutlak hükümdarı yapan asil bir kalbi, keskin ve anlayışlı bir zihni, sağlam ve güvenilir bir muhakemeyi ve hiçbir şeyi kaçırmasına izin vermeyen mükemmel bir hafızayı temsil ediyordu.” Doğal zekâsı, çalışma sohbeti zevkiyle birleştiğinde, bu Tatar prensini Konfüçyüsçü aydınların kalbine uygun bir imparator yaptı. Bununla birlikte, Hristiyanlıkla olan ilişkilerinde (ne kadar günahkâr olmuş olursa olsun) Konfüçyüsçü teamülden yeterince bağımsız kaldığını göreceğiz. Dış politika sorunları, bu Göğün Oğlu’ndaki Mançu reisini ortaya çıkardı — veya daha doğrusu, onun güçlü kişiliğinin iki yönü bu konularda tamamlayıcıydı. Yukarı Asya’da sadece Han ve Tang hanedanlarının değil, aynı zamanda Moğol büyük hanlarının da işlerini yeniden başlattığında, büyük vizyonunu şüphesiz Mançu mirasına borçluydu.

K’ang-hsi-ti’nin çocukluğu sırasında güç, belirli noktalarda Shun-chih-ti’nin politikasını tersine çeviren dört naip tarafından kullanılıyordu. Örneğin 4 Ocak 1665’te Hristiyanlığı yasaklayan bir ferman yayınladılar.⁶⁴ Müteveffa imparatorun özel bir arkadaşı olan Peder Schall tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi; ama dul imparatoriçe kızdı ve onu serbest bıraktı. Bu felaketle ruhu incinen yaşlı adam çok geçmeden öldü (Ağustos 1666). 1662 tarihli bir kararnameyle naip, bundan böyle devlet hizmeti sınavlarına girecek adayların esas olarak Chu Hsi okulunun resmî öğretisini açıklaması gereken edebî kompozisyonlarına göre değerlendirileceğini belirlediler. Bu sistem 1905 yılına değin yürürlükte kaldı.

Bu arada K’ang-hsi-ti, gençliğine karşın, naiplerin vesayetini sona erdirmek için sabırsızdı. 25 Ağustos 1667’de henüz on üç yaşındayken hükümetin dizginlerini kendi eline aldı. İki yıl sonra, naiplerin idaresi hakkında titiz bir soruşturma başlattı; bunlardan biri 14 Haziran 1669’da tutuklandı ve başı kesilerek ölüm cezasına çarptırıldı (daha sonra ömür boyu hapis cezasına çevrildi), bir diğerrinin ise rütbesi düşürüldü. Tahta çıkışının mutluluğu vesilesiyle Çin

beni bahçede gezdir.” İmparatora döner dönmez atından indi. “Bu senin zahmetin için” dedi ve ona tael verdi. “Ve şimdi,” diye ekledi, “sıra sende. Bin!” Diğeri söyleneni yapmak için ata bindi; imparator dizginleri aldı ve onu aynı turu attırdıktan sonra şöyle dedi: “Şimdi ödeme sırası sende. Senden ne kadar büyüğüm.” “Sonsuz,” diye kekeledi mandarin, “yirmi bin kat diyelim,” diye sertçe yanıtladı imparator. “Bana yirmi bin tael borçlusun!” Ve dürüst olmayan memur bu parayı ödemek zorunda kaldı.

64 Cizvitler, düşmanları tarafından gizli bir cemiyet örgütlemek ve imparatora büyü yapmakla suçlandılar.

halkına bir hediye olarak, Mançular tarafından haksız yere el konulan tüm toprakların eski sahiplerine iade edilmesini emretti. Bu cömet önlemlere karşı, Ch'ing hükümetine karşı bir isyan çıkması çok uzun sürmedi.

Mançu fatihlerinin güney eyaletlerini olabildiğince zahmetsiz bir biçimde boyun eğdirmek ve halk desteğini sağlamak için Güney Çin hükümetini, prens rütbesine sahip olan ve tımarları fiilen özerk olan üç önemli Çinli ileri gelene emanet ettiklerini gördük. Bu prenslerden biri Fukien'de doğdu, bir diğeri Kanton bölgesini yönetti ve üçüncüsü (ünlü Wu San-kuei'den başkası değildi) Szechwan ve Yunnan üzerinde denetime sahipti. Wu San-kuei'nin 1644 traji-komedisindeki belirleyici rolünü, bu sadık generalin, meşru hanedanın intikamını almak için silaha sarıldıktan sonra, farkında olmadan kendisini Mançu işgalcilerinin ekmeğine yağ sürerken bulduğunu gördük. Mançuları kandıran o, koşulların zoruyla onların suç ortağı olmuştu ve onlar tarafından önce Shensi naipliği, sonra da güneybatı prensliğiyle asil bir şekilde ödüllendirilmişti. Burada sadece bağımsız değildi, aynı zamanda pratik olarak yenilmezdi, çünkü Szechwan ve Yunnan'ın Alp sıraları bu iki uzak eyaleti koruyordu ve tüm saldırılara meydan okumaya hazırdı. Wu San-kuei'ye ne kadar borçlu olduklarının farkında olmayan Mançular (çünkü 1644'teki işbirliği olmasaydı Pekin'i asla işgal edemezlerdi), onunla dalga geçti ve ona neredeyse eşitmiş gibi davrandı; hatta imparator Shun-chih-ti'nin kız kardeşini oğluyla evlendirdiler.

Yeni imparator K'ang-hsi-ti, bu bölgesel özerkliklerden hoşlanmadı ve Wu San-kuei'nin kendisini egemen bir hükümdar olarak görmesinden rahatsız olarak, onu saraya çağırdı. Wu San-kuei ilk başta yaşlı olduğu gerekçesiyle izin istedi; ama sonra, daha sert ve acil bir davet alınca, yaşlı adam açıktan bir isyan çıkardı ve Çin halkını Mançulara karşı ulusal bir isyana (1674) katılmaya davet etti. Onun örneğini güneyin diğer iki özerk prensi, Kanton ve Fukien hükümdarları izledi. Bu arada İç Moğolistan'da sürülerini Hopei eyaletinin kuzeyinde otlatan Moğol kabilelerinin en önemlileri olan Çaharlar da ayaklandılar. Doğrudan Cengiz ve Kubilay'ın soyundan gelen Çahar hanı Burni, Doğu Moğollarını Mançu hükümdarlığına karşı bu isyana katılmaya çağırdı; ancak diğer kabileler onu desteklemedi ve o yenildi ve öldürüldü. Güneyde, Fukien ve Kanton bölgesine çok geçmeden boyun eğdirildi (1676-1677). Wu San-kuei, Szechwan'dan Yunnan'a çekildi ve burada Ch'ing güçleri onu takip etmeyi uygun bulmadı; ve kısa süre sonra orada yaşlılıktan öldü (Ekim 1678). Ch'ing orduları, Wu San-kuei'nin tüm ailesinin öldürüldüğü 1681'in sonlarına kadar Yunnan'ı işgal etmedi; isyancının kalıntıları toz haline getirildi ve rüzgârlara dağıldı. K'ang-hsi-ti, Formosa'daki bağımsız Çin devletini kurarak

zaferini tamamladı. O zamana değin son derece hoşgörölü bir hükümete sahip olan Güney Çin, şimdi bir askerî ilhakın zorluklarını öğrendi.

Çaharların yenilgisi, K'ang-hsi-ti'nin İç Moğolistan (Çahar ve Ordos Moğolları) üzerindeki hükümdarlığını güvenli bir şekilde kurmuştu; artık dikkatini Dış Moğolistan'a vermekte özgürdü.

Dış Moğolistan iki kabile grubu arasında bölünmüştü: Doğu Moğolları veya Halha ve Oyrat veya Kalmuk olarak da adlandırılan Batı Moğolları. Halhalar, tümü Cengiz Han'ın soyundan gelen beş farklı han altında bölünmüştü; aşağı Kerülen'den Kobdo göllerine kadar Moğolistan'ı tam anlamıyla işgal ettiler. Oyratlar sürülerini daha batıda ve güneybatıda, Kobdo ile T'ien-Shan arasında otlattılar. Oyratların en önemlileri, Kobdo ile İli Nehri arasındaki Tarbagatay dağlarının çevresinde yaşayan Çoroslardı ve Çorolar, Cungarlar adlı bir kabileyi içeriyordu. 1676'dan 1697'ye kadar Cungarlar, eski Moğol imparatorluğunu kendi Batı Moğollarının egemenliği altında yeniden kurmanın hayalini kuran, bir tür başarısız Cengiz Han olan Galdan adında olağanüstü bir kişiliğe sahipti. Galdan, gençliğinde Tibet'te, Lamaist Buddhacılığın rahibi Lhasalı Dalai Lama'nın yanında bir çömez olarak yaşamıştı. Yukarı Asya'nın Lamacıları (artık neredeyse tüm Moğollar Lamacıydı) üzerindeki muazzam siyasî nüfuzu hizmetinde olan Lamacı "kutsal makam" ile samimi ilişkiler içinde kalmıştı. Galdan, Tibet'te Lamacılığın koruyucusuyken, aynı zamanda Kaşgar'da İslam'ın savunucusu olmayı başardı ve burada Cengiz soyundan gelen hanı devirdi ve onun yerine Hocaların Müslüman teokrasisini getirdi. Daha sonra Moğolistan'daki Halhaların fethini üstlendi ve iki yıllık savaşın ardından (1688-1690), Kobdo'dan Kerülen Nehrine dek uzanan bu bölgeye boyun eğdirmeyi başardı.

Mülksüz kılınan Halha prensleri, Çin Seddi'nin çevresine sığındı ve K'ang-hsi-ti'den yardım istedi. İmparator, Çin'in kapılarında yeni bir Moğol imparatorluğunun büyümesine izin veremezdi. Ayrıca Halhaların peşine düşen Galdan, Urga'dan Kalgan'a giden yol boyunca İç Moğolistan'a ilerlemeye cesaret etti. K'ang-hsi-ti ona karşı topraklarla donatılmış bir ordu gönderdi — Cizvitler tarafından Pekin'de yapılmış topraklar. 2 Eylül'de meydana gelen savaşta, bir bataklığın arkasında mevzilenen Cungarlar, imparatorluk güçlerine karşı kendilerini korumayı başardılar; ancak silah sesleri onları korkutmuş gibi görünüyor ve 1690'ın sonlarında Galdan, Dış Moğolistan'daki Halha bölgesinin tamamını boşaltmıştır. Cungarlara yönelik bu denetimin bir sonucu olarak, imparatorluğa Dış Moğolistan'da bir himaye garantisi verildi; ve K'ang-hsi-ti'nin müdahalesiyle Cungar egemenliğinden kurtulan Halha prensleri, Mayıs 1691'de Dolon Nor'da düzenlenen bir kurultayda imparatora ciddi bir biçimde saygılarını sunmaya geldiler.

O zamanlar kurulan Dış Moğolistan'ın statüsü 1912'ye kadar devam edecekti. Halha prensleri, Ch'ing İmparatorluğu'na haraç ödedi ve karşılığında imparatorun unvanları ve hediyeleri aldı. Böylece, Cengiz Han'ın bu torunları ile Mançu imparatoru arasında kişisel bir sadakat bağı oluştu ve bu, aileler arasındaki evlilikler yoluyla çeşitli vesilelerle güçlendirildi. Ming imparatoru Yung-le-ti benzer bir sistem tasavvur etmişti, ancak bir Çinli olarak Moğollara bunu asla kabul ettiremedi. Öte yandan K'ang-hsi-ti, kendisi de bir Tatar olduğu için zorluk çekmeden başarı gösterdi. Gerçekten de Moğolistan'ın yeni statüsü, Moğol hanları ile Mançu büyük hanı arasındaki göçebe-göçebe ilişkisine dayanıyordu. Mançu hanedanı düşer düşmez ve yerini Çin Cumhuriyeti alır almaz, Moğol prensleri kendilerini sadakat yeminlerinden muaf tutular ve bağımsız olduklarını ilan ettiler.

Galdan ile imparatorluk arasındaki savaş, 1695'te Cungar reisi Dış Moğolistan'ı (Halha ülkesi) tekrar işgal edip Kerülen Nehrine ilerlediğinde yeniden patlak verdi. Bu tehdidi kesin olarak ortadan kaldırmak için K'ang-hsi-ti, kişisel komutası altında büyük bir sefer gücü topladı. 16 Şubat 1696'da bütün generallerini saraya çağırdı ve onlara kendi eliyle üzengi kabı sundu. 13 Nisan'da, keşif gezisine ilişkin bir görgü tanığının ifadesini bırakan Cizvit pederi Gerbillon'la birlikte yola çıktı. İçinde, "sürdürülen mükemmel düzeni, hükümdarın ve maiyetinin tutumlu varlığını ve birliklerine olan ilgisini; her zaman kendi çadırına gitmeden önce adamlarının kamp kurduğunu görmekte ısrar ederdi." "Her zaman yoksul olan ve o zamanlar savaşın harap ettiği bir ülkede yürüyüş, orduya korkunç zorluklar getirdi. İmparator bunlardan payına düşeni aldı ve kendisini daha fazla ifşa etmemesi için yalvaran mandarinlerin ricalarını küçümseyerek reddetti. Güçlü tavrı birliklere yeni bir cesaret verdi." İmparatorun kişisel komutası altındaki ordu birlikleri Kerülen'e doğru ilerlerken, yardımcısı Fei Yang-ku, Galdan'ın geri çekilme yolunu kesmek için Tola'ya yürüdü. 12 Haziran 1696'da Fei Yang-ku, Tola'nın güney kıyısında, Urga'nın güneyindeki Jao Modo'da (doğrusu Zuun Mod, Ç.N.) düşmanla temasa geçti ve tüfekleri ile topçuları sayesinde onları ezici bir yenilgiye uğrattı. Galdan'ın karısı öldürüldü ve tüm mal ve hayvanlar imparatorluk ordusunun eline geçti. Birliklerinin yarısını kaybettikten sonra, Cungar reisi Kobdo yönüne kaçarken, K'ang-hsi-ti zaferle Pekin'e döndü. Onun müdahalesiyle bir kez daha kurtulan Halhalar, Pekin Sarayı tarafından himayesine o andan itibaren itiraz edilemeyen ülkelerinin kalıcı mülkiyetini aldı.

Bu büyük başarıdan (Halhaların kurtarılması, toplanması ve pasifleştirilmesi) K'ang-hsi-ti kişisel olarak sorumluydu. Kendisi ve Moğol prensleri arasında kalıcı güven ve dostluk ilişkileri kurmaya çabalayarak tüm kalbiyle kendini bu göreve adanmıştı. Dahası, Moğol olan her şeyden en büyük zevki aldı

ve Halha veya Ordos reisleri arasında yer aldığında, bu Göğün Oğlu, göçebelerin gerçek bir lideri oldu. Onlarla anladıkları bir dilden konuştu, kalplerine çok yakın duygular olan “sancağın” onuruna ve askeri sadakate başvurdu. Bu adamlarla temas, içindeki kalıtsal göçbeyi yeniden uyandırmaya başladı ve o, Yasak Şehir’in ihtişamından uzakta, Moğol vasalllarının eşliğinde tavşan ya da ceylan avlayabildiği zamanki kadar mutlu olmamıştı. Seferlerinden biri sırasında oğluna “Ordos’un tavşanlarının enfes bir tadı vardır” diye yazmıştı. “Buradaki her şey, Pekin’in sağlayabileceğinin en iyisinden daha fazla tada sahip.”

Cungarları Moğolistan’dan kovmaktan memnun olan K’ang-hsi-ti, onları Kobdo, Tarbagatay ve İli bölgelerini kapsayan anavatanlarına (Cungarya) kadar takip etmeye çalışmadı. Şefleri Galdan, 1696’daki yenilgisinden kısa bir süre sonra öldü; ancak yeğeni ve halefi Tsewang Araptan kısa süre sonra amcasının iddialı projelerine devam ederek bu kez Tibet’e yöneldi. 2 Aralık 1717’de bir Cungar ordusu Lhasa’ya girdi, Çinlilerin yandaşları olan tüm lamları katletti ve kalıcı olarak Kutsal Şehir’e yerleşti. K’ang-hsi-ti hemen Tibet’e bir keşif kuvveti gönderdi, ancak geri döndü (1718). İmparator zamanını bekledi ve 1720 sonbaharında daha büyük bir imparatorluk ordusu Lhasa’ya girdi ve Cungarları kovdu. İmparatorluk zümresinden bir Dalai Lama tahta çıktı ve iki Çinli yüksek komiser, Lamacı mezhebinin dış politikasını yönetmekle görevlendirildi.

Kuzey Mançurya’da K’ang-hsi-ti, Rus genişlemesiyle karşı karşıya geldi. Ruslar 16. yüzyılın sonlarından beri Batı Sibirya’nın efendisiydiler ve Pasifik’e doğru ilerlerken artık Amur Nehrinin kıyılarına ulaşmışlar ve 1651’de Albazin kalesini inşa etmişlerdi. Mançularla yakın akraba olan ve Ch’ing hükümdarlığı altındaki Tunguz kabilelerinin yaşadığı bu bölge, samur bakımından zengindi. Ruslar yerleşir yerleşmez yerli avcılar ve Çinli kürkçülerle ciddi bir rekabete girdiler: 1682’de Albazin’e bir Rus vali atandığında, Pekin hükümeti nihayet öfkelenildi. Cizvitler sayesinde verimli toplara sahip olan K’ang-hsi-ti kararlılıkla hareket etti. Haziran 1685’te yüz elli top ve elli havan topuyla on beş bin Ch’ing askeri Albazin’e gönderildi ve Ruslar teslim oldu. Ayrılımları istendi ve tahkimatları yıkıldı. Ancak Çinliler ayrıldıktan sonra Kossaklar Albazin’e döndüler ve çok geçmeden Çinliler tarafından kuşatılan yeni bir kale inşa ettiler. Sonunda, Çin delegasyonunda biri Peder Gerbillon olan iki Cizvit pederinin de yer aldığı Nerchinsk’te müzakereler başladı. Bir uzlaşmaya varılması büyük ölçüde Gerbillon’un çabaları sayesinde oldu ve 7 Eylül 1689’da Nerchinsk Antlaşması imzalandı; Latince, Mançuca, Çince, Moğolca ve Rusça yazılmıştı. Ruslar, kalelerinin yerle bir edildiği Albazin bölgesini terk etti, ancak Nerchinsk’i tuttu. Shilka ve Argun nehirleri, iki komutan arasındaki sınırı işaret ediyordu. Kuzey kolları da dahil olmak üzere Amur’un tüm havzası

Çin'e verildi. Kısacası, Ruslara Amur kıyılarından uzakta, Stanovoy Dağlarının ötesinde kalmaları emredildi; ve Ch'ing hanedanının anavatanı olan Mançurya, asılı duran bir tehlikeden kurtulmuştu.⁶⁵ K'ang-hsi-ti, bu diplomatik başarıyı esasen borçlu olduğu Peder Gerbillon'a minnettarlığını gösterdi.

K'ang-hsi-ti hükümeti kendi eline aldığı anda, 4 Ocak 1655 tarihli vekiller konseyinin Hristiyanlığı yasaklayan fermanı hâlâ yürürlükteydi. Ancak Cizvitler, bilimsel bilgileri nedeniyle vazgeçilmez hale geliyorlardı. Peder Ricci'nin eski yoldaşları arasında, 1659'da Çin'e gelen ve matematik ile astronomi bilgisiyle öne çıkan Belçikalı bir Cizvit Peder Verbiest (Çince adı Nan Huai-jen [1623-1688] olan) vardı. 1669'da K'ang-hsi-ti, Konfüçyüsçü aydınların tavsiyelerini hiçe sayarak, Verbiest'i bilimsel gerekçelerle caydırdı ve onun takvim reformunu kabul etti; aynı zamanda onu Astronomi Kurulu'nun idarî yardımcısı olarak atadı. Hristiyanlık, Verbiest ve diğer Cizvitlerin sahip olduğu imparatorluk lütfundan yararlanmayı ihmal edemezdi. Görünüşe göre K'ang-hsi-ti, Cizvitlere bilgilerinden dolayı saygı duymakla ve 1665 fermanının aksine dinlerini özel olarak uygulamalarına izin vermekle birlikte, yine de Çin halkı arasında din değiştirmeye karşı 1669 ve 1671'deki yasakları onayladı. Ancak Cizvitlerin sarayda ne gibi bir iyilik gördüklerini öğrenen genel valiler, Hristiyanlığın vaaz edilmesine karşı en büyük hoşgörüyü gösterdiler. Peder Verbiest'in itibarı, 1674'te Wu San-kuei'nin isyanı sırasında imparatorluk güçlerinin başarısına büyük ölçüde katkıda bulunan bir dizi top döktüğünde büyük ölçüde arttı.

Peder Verbiest, 29 Ocak 1688'de Pekin'de, iyiliğinin zirvesindeyken öldü ve 7 Şubat'ta işine devam edecek olan Fransız Cizvit Gerbillon geldi. 21 Mart'ta saraya takdim edilen Gerbillon, K'ang-hsi-ti üzerinde olumlu bir izlenim bıraktı ve K'ang-hsi-ti ile daha özgürce konuşabilmek için Mançuca ders verilmesini sağladı. Birlikte konuşabildikleri zaman, imparator misyonerle bilimsel konularda sık sık sohbet eder ve ona Öklid geometrisinin Mançu dilinde bir açıklamasını yazdırırdı. Gerbillon'un Nerchinsk Antlaşması'nın arabulucusu olarak Çin'e yaptığı hizmetlerden yukarıda bahsetmiştik; K'ang-hsi-ti buna şükran duyarak, Hristiyanlık lehine iki müsamaha fermanı çıkardı (17 Mart ve 19 Mart 1692). Birincisi, "Batılı adamlar takvimin hesabını düzelttiler. Savaş zamanlarında eski topları tamir ettiler ve yenilerini yaptılar. Enerjilerini imparatorluğun iyiliğine adadılar ve bu uğurda çok zahmete girdiler. Dahası, Katolik dini kötü veya düzensiz hiçbir şey içermediğinden, taraftarları onu özgürce uygulamaya devam edebilmelidir. Söz konusu dine karşı eski önergelerin ve kararların geri çekilmesini emrediyoruz."

65 En büyük tehlike, Ruslar ile Batı Moğollar arasında bir bağlaşma olabilirdi.

Çin böylece Hristiyanlığa açıldı. Ancak Batı'da bu kadar heyecan uyandıran ve orada tamamen yanlış anlaşılan talihsiz "Ayin Tartışması" şimdiye kadar elde edilen tüm sonuçları alt üst edecekti. Cizvitler, prensip olarak Konfüçyüşçü *T'ien* (Gök, Göğün Tanrısı) kavramının Hristiyan Tanrı anlayışına tekabül edebileceğini ve dahası hem Konfüçyüs onuruna yapılan törenlerin hem de atalara gösterilen saygıların tamamen seküler törenler, Bilgeye sıradan bir saygı veya sıradan bir evlada dindarlık eylemleri olarak benimsenebileceğini kabul etmişlerdi. Böylece, Hristiyan dogmasının herhangi bir bölümünü feda etmeden veya herhangi bir paganizm eylemini kabul etmeksizin, Konfüçyüşçü aydınlarla yani tüm mandarinle doğrudan bir çatışmadan kaçındılar. Papa VII. Alexander bu konuda hemfikir; ve modern zamanlarda Papa XI. Pius ve Papa XII. Pius aynı tutumu benimsemiştir. "Ayinlere" karşı yürütülen kampanya, dinleri konusunda kuşkusuz gayretli olmakla birlikte, Çin hakkında Cizvitlerden çok daha az şey bilen ve bu nedenle Çin kavramlarının metafiziksel ve teolojik önemini daha az takdir edebilen Hristiyanlar tarafından yürütüldü. 1715'te "Ayinler" Katolik Kilisesi tarafından kınandı. Oldukça kültürlü bir adam olan K'ang-hsi-ti, sorunla kişisel olarak ilgilenmişti. Konfüçyüs'ün ya da atalarının heykellerine gösterilen saygıda putperestlik şüphesi bulunmadığını ortaya koyma zahmetine girmişti. "Konfüçyüs'ten veya Atalardan ne bir şey umarız ne de bekleriz" diye yazmıştı, "Onların heykellerdeki varlığına kimse inanmıyor. Ayinlerde okunan, aksini düşündürebilecek şeyler, Çin dilindeki pek çok mecazdan sadece bir tanesidir." Açıklamasının dikkate alınmadığını ve Hristiyanlığın vaaz edilmesini yasaklayan 17 Mayıs 1717 tarihli fermanla misilleme yapıldığını görünce incindi.

Jansenistlerin Cizvitlere karşı yürüttüğü kampanya meyvelerini vermişti. Çin kapılarını Hristiyanlığa açtıktan sonra tekrar mühürledi.

Hai-tzu sahasında avlanırken soğuk algınlığına yakalanan imparator K'ang-hsi-ti, 20 Aralık 1722'de altmış dokuz yaşında öldü. Tahtı, hükümdarlık unvanı Yung-cheng (1723-1735) olan dördüncü oğluna bıraktı.

Tahta çıktığında kırk altı yaşında olan Yung-cheng-ti, erkek kardeşlerinin çoğunu hapse attı veya gözden düşmelerini sağladı. Bu talihsiz başlangıca karşın, gayretli ve çalışkan, kamu yararını gözetken bir hükümdardı; ama babasına kıyasla solgun bir figürdü. İkincisi, şüphesiz Mançu yetiştirilme tarzına borçlu olduğu bir ruh bağımsızlığı göstermişken, zaten mandarinliğin çok daha fazla etkisi altında olan Yung-cheng-ti, genellikle kendisini son derece sığ görüşlü gösteriyordu, özellikle de Hristiyanlık konusunda. 1724'te, bilimsel bilgileri nedeniyle sarayda hoş görülenler dışındaki tüm misyonerlerin sınır dışı edilmesini emretti. Dış ilişkilerde Cungarlara karşı mücadeleye yeniden başladı. 1731'de ülkelerine bir sefer kuvveti gönderdi; Kobdo'yu işgal etti, ancak iki ay

sonra gafil avlandı ve yok edildi. 1734'te başka bir Çin kuvveti Kobdo bölgesine ilerledi, ancak ertesi yıl Yung-cheng-ti düşmanlıkları durdurdu.

Yung-cheng-ti 7 Ekim 1735'te öldü ve tahtı yirmi dört yaşındaki genç bir adam olan dördüncü oğluna bıraktı. Yeni hükümdarlık unvanı Ch'ien-lung'du (1736-1796).

Ch'ien-lung-ti, büyükbabası K'ang-hsi-ti gibi altmış yıl hüküm sürdü. Hanedanın son büyük saltanatı onun dönemindeydi ve Moğolistan ve Tibet'te K'ang-hsi-ti'nin işini nasıl tamamladığını göreceğiz. Bu fetihler hükümdar tarafından bizzat gerçekleştirilmedi; çünkü K'ang-hsi-ti'den farklı olarak Ch'ien-lung-ti bir asker değil, bir diplomat ve yöneticiydi.

Yung-cheng-ti'nin Cungarya'yı ilhak etme girişiminde başarısız olduğunu gördük. Ch'ien-lung-ti'ye koşullar daha iyi hizmet ediyordu. Cungarlar bir iç savaşın sancıları içindeydiler; ve 1754'te Cungar taliplerinden biri olan Amursana Çin'e sığındı, Ch'ien-lung-ti onu Jehol'da kabul etti ve onu ve adamlarını bir imparatorluk ordusunun öncüsü olarak Cungarya'yı işgal etmeye gönderdi. Ancak Amursana, koruyucularıyla tartıştı ve Cungarları silaha çağırarak, ciddi kayıplar veren işgal ordusunun peşine düştü. Güçlü bir Mançu komutanı olan Chao-hui durumu telafi etti, Emil Nehri ve Tarbagatay'daki isyancıları ezdi ve bir başka düşman direniş merkezi olan Gulca'yı işgal etti (1757). Amursana, ortadan kaybolduğu Sibirya'ya kaçtı.

Bu yenilgi, bir ulus olarak Cungarların sonuydu. Kabaca Kobdo bölgesini, Tarbagatay'ı ve İli Nehri kıyısındaki Gulca eyaletini kapsayan Cungarya, doğrudan Ch'ing İmparatorluğu topraklarına munzam kılındı. Cungarlar toplu halde yok edildi (altı yüz bin kişi katledildi); ve Ch'ien-lung-ti ülkeyi, aralarında Kaşgar ve Kansu'dan gelen Müslümanların da bulunduğu, imparatorluğun her yerinden gelen göçmenlerle doldurdu. 1771'de Batı Moğolları ve Cungarların akrabaları olan Dungunları Gulca'nın güney ve doğusunda yerleştirdi; onlar Rusya'nın Astarhan bölgesinde uzun bir süre yaşadıkdan sonra anavatanlarına dönmüşlerdi.

1680'de Cungarların hükümdarlıklarını Kaşgar'a dayattıklarını, Hocaların Müslüman teokrasisini vasal olarak kurduklarını gördük. Cungarya fethedilir edilmez, Mançu komutanı Chao Hui Kaşgar'ı işgal etti (1758) ve iki çetin saldırıdan sonra Kaşgar ve Yarkent şehirlerini ele geçirdi (1759). Doğu Türkistan'ın tüm bölgesi Ch'ing tarafından ilhak edildi ve "Yeni Hudutlar" veya Hsin-chiang (Sinkiang) olarak bilinmeye başladı.

Kaşgar'ın Ch'ien-lung-ti generalleri tarafından fethi, on sekiz asırlık bir planın yani Han ve Tang'ın büyük hanedanlarının izlediği planın gerçekleştirilmesine işaret ediyordu.

Tibet'te de Ch'ien-lung-ti büyükbabasının işini tamamladı. Dalai Lama'yı denetlemek üzere Lhasa'ya iki imparatorluk yüksek komiserinin atanmasına karşın, Kutsal Şehir'de Cungan yanlısı ve Çin karşıtı bir zümre olmaya devam etmişti. 1750'de bu zümre, iki Çinli yüksek komiserin ve diğer tüm Çin sakinlerinin katledilmesiyle sonuçlanan bir isyanı kışkırttı. Ch'ien-Lung-ti, Lhasa'ya bir ordu gönderdi ve düzen hiç zorlanmadan sağlandı (1751); daha sonra Tibet'i imparatorluğa daha yakından bağlama fırsatını değerlendirdi. İki Çinli yüksek komiser (*amban*) tam siyasî güç elde etti ve bundan böyle yeni bir Dalai Lama'nın seçilmesinde belirleyici oyu aldı. Lamacı manastır böylece Ch'ing yönetiminin çerçevesi içine girdi. Ch'ien-lung-ti, Dalai Lama'nın bağımsızlığını kaybetmesini telafi etmek için, ona resmî olarak geçici Tibet Hükümdarı unvanını vererek konumunun onurunu ve haysiyetini artırdı. Ancak ek bir önlem olarak, Shigatse Hükümdarı yaptığı Tashilhunpo manastırının başı olan diğer Tibetli Başrahip'e tanınan ayrıcalıkları buna göre artırmaya özen gösterdi. 1779'da bu piskopos, kendisini Jehol ve Pekin'de büyük bir ihtişamla karşılayan Chien-lung-ti'yi ziyaret etti. Tibet, 1912'ye kadar Ch'ing İmparatorluğu'na sıkı sıkıya bağlı kaldı.

Ch'ien-lung-ti'nin Tibet kilisesinin koruyucusu rolü, onu Nepal'in işlerine müdahale etmeye yöneltti. 1791'de Nepal'in Gurkaları Tibet'e bir yağma saldırısı düzenledi; Ch'ien-lung-ti hemen yüksek platoları aşan, Himalayaları geçen ve Nepal'e inen bir keşif kuvveti gönderdi. Bu ordu, Gurkaları ezici bir yenilgiye uğrattı ve onları Ch'ing'in haraçgüzarları olmaya zorladı (Eylül 1792).

Çin'in güneyinde, Kweichow'un hâlâ ormanla kaplı dağları ve kireçtaşı platoları, o zamana kadar özerkliklerini koruyan "yerliler" olan Miao-tzu'ya sığınak görevi görmüştü, Çinli yerleşimciler yalnızca vadileri temizlemekle yetinmişlerdi. 1775'te Ch'ien-lung-ti, bu güçlü dağcıları bastırma görevini üstlendi. Onların kayalar ve uçurumlar arasındaki müstahkem sığınakları birbiri ardına basıldı; nüfus kırıldı. Reisler Pekin'e götürüldü ve burada işkence kurbanları olarak öldüler ve kopmuş kafaları kafeslerde sergilendi.

Miao-tzu'nun boyun eğdirilmesi bir çağın sonunu işaret ediyordu. Babil ve Ur zamanında efsanevi hanedanlar tarafından başlatılan ve Fransız Devrimi'nin ön gününde sona eren muazzam bir girişim olan Çin'in Çinliler tarafından fethini tamamladı. Aynı zamanda, Moğolistan, Cungarya, Kaşgarya ve Tibet'in K'ang-hsi-ti ve Ch'ien-lung-ti tarafından boyun eğdirilmesi, Yukarı Asya'da Hristiyanlık çağının başlangıcından beri takip edilen Çin genişleme planını yürürlüğe koydu. Ch'ien-lung döneminin sonunda, 1796'da Çin İmparatorluğu, Han ve T'ang'ın zirvesinde olduğu gibi Sibirya, Altay, T'ien Shan, Pamirler ve Himalayalar ile sınırlanan "kapalı kıtayı" tekrar içeriyordu.

Ekonomik ve sosyal açıdan Ch'ing hanedanı, tarım sorununu ele alarak Çin halkına çok yardımcı oldu. Ming hanedanı döneminde tehlikeli derecede büyük bir ölçekte, zorla çalıştırma ve vergilerden muafiyet, bir tür ayrıcalıklı mülkün veya menfaatin gelişimine yol açtı. Prenslerin, saray mensuplarının veya yetkililerin yararına yaratılan bu *latifundialar*, "Ming Tüzüğü" uyarınca toprak sahibine karşı hiçbir koruması olmayan kiracılar ve işçiler tarafından yetiştiriliyordu. Henri Maspero, "Ming Tüzüğü", diye belirtiyor, "bir efendiye itaatsizlikten ötürü suçlu olan kölelerini veya ücretli hizmetlilerini cezalandırma hakkı verdi ve bu ceza, suçlunun ölümüyle sonuçlansa bile efendiden herhangi bir tazminat talep etmedi." Aynı zamanda, imparatorluk hanesinin kendisi de, tabii ki aynı şekilde vergiden muaf tutulan ve mandarinliğin daha dürüst üyelerinin protestolarına rağmen, sürekli olarak genişletilen devasa topraklara sahipti. Bu mülklerin ekilmesinde istihdam edilen tarımsal nüfus, sorumlu memurların her türlü suistimallerinin insafına kalmıştı. Ch'ing hanedanı, imparatorluk ailesine ait toprakların bir kısmını devlete teslim etti. Zengin ailelerin ayrıcalıklı mülklerine el konuldu ve kısmen köylüler arasında kendi mülkleri gibi dağıtıldı.

Ch'ing hanedanı bununla da kalmadı. Henri Maspero'ya göre, küçük mülklerin gelişimini sürekli olarak teşvik etti ve *latifundia* sistemine dönüşü önlemek için sıkı bir denetim sürdürdü. Sahipler, serfler ve ücretli işçiler aracılığıyla büyük mülklerin sömürülmesini kolaylaştıran baskı hakkını kaybetti. Mevzuat katı bir şekilde uygulandı, kölelerinden veya işçilerinden birinin kötü muamele altında ölmesine neden olan efendiyi yüz sopa darbesi ve üç yıl sürgünle cezalandırdı. Daha da iyisi: Aileleri kuşaklar boyunca aynı araziye ekip biçmiş olan çiftçiler, toprağın yüzeyi üzerinde yasal bir hakka sahip olarak görülmeye başlandı ve toprak sahibi, toprak altı zenginliklerine ilişkin hakkını elinde tuttu. Çiftçi böylece "yüzey" arazisi alıp satabiliyordu.

Bu önlemlerin ve uygulandıkları ruhun sonucu, Çin'de mülkiyetin genel olarak parçalanmasıydı.

Ming dönemine kıyasla, kırsal kesimdeki kitlelerin durumunda büyük bir iyileşme oldu, bu iyileşme nüfusta hızlı bir artışla sonuçlandı. Çinli istatistikçilere inanacak olursak, nüfus 1578'de (Ming'in sonları) 60.692.000'den 1661'de 104.700.000'e ve 1766'da 182.076.000'e yükseldi; 1872'de 329.560.000'e ulaştı.

Ch'ien-lung-ti'nin dinsel politikasına dönersek, onun da babası gibi yetenekli Katolik misyonerlere iş verdiğini görürüz. Böylece, 1715'te Pekin'e gelen ve 1764'te ölünceye dek orada kalan Çinlilerin Lang Shih-ning olarak bildikleri rahip Castiglione, imparatorun ressamlarından biri oldu. Castiglione, Ch'ien-lung-ti tarafından saraydaki hanımların portrelerini yapması için görevlendirildi; ayrıca imparatoru haraç olarak bir dizi Kırgız atı alırken resmetti, bu

resim Paris'teki Musée Guimet'de görülebilir. 1760-1765 yıllarında imparator, Castiglione'yi diğer iki Cizvit (Atniret ve Sickelpart) ve Augustinian Jean Damascène ile birlikte Cungarya'nın fethinden sahneleri tasvir eden bir dizi çizim yapması için görevlendirdi; bu çizimler daha sonra Académie des Beaux Arts (1765-1774) sekreteri Bertin'in yönetiminde oyulmak üzere Fransa'ya gönderildi.

Bununla birlikte, bazı Cizvit ressamaları ve matematikçilerle olan kişisel dostluğu, Ch'ien-lung-ti'nin tebaasının Hıristiyanlığı benimsemesini yasaklamasına engel olmadı (24 Nisan 1736 tarihli ferman). Bu arada Cizvitler, onun gerçek düşünceleri konusunda aldanmamışlardı; tamamen nesnel bir görüşe sahip olan Peder de Ventayon, 1769'da şöyle yazmıştı: "O, her şeyi kendisi gören ve yapan büyük bir prenstir. Yaşlandıkça Avrupalılara karşı tutumu daha olumlu hale geliyor. O ve asilleri dinimizin güzel olduğu konusunda hemfikirler. Eğer onu halka açık bir şekilde vaaz etmemizi yasaklıyorsa ve misyonerlerin kendi bölgelerine girmesine izin vermiyorsa, bunun nedeni tamamen siyasi nedenlerle ve din bahanesiyle başka bir planı gizlediğimiz korkusudur. Avrupalıların Hint Adaları'nda yaptıkları fetihleri genel olarak biliyorlar ve benzer bir şeyin Çin'de olmasından korkuyorlar." Üstelik Avrupa'nın kendisi de Katolik misyonerlerinin ilerleyişini durdurmaya kararlı görünüyordu. 1764'te XV. Louis hükümeti Cizvit pederleri Fransa'dan kovdu. Ardından, Versailles ve Madrid saraylarının baskısı altında, Vatikan gönulsüzce sonunda geçici olarak pes etti ve 1773'te İsa Cemiyeti hem Avrupa'da hem de Çin'de ortadan kalkmak zorunda kaldı. Paris'teki bu önlemi alkışlayan entelijansiya, Fransa'nın en iyi ruhanî öncülerini reddederek Uzak Doğu'da neredeyse Kanada'daki "birkaç dönümlük kar" kaybı kadar büyük bir gerileme yaşadığının farkında değildi.

K'ang-hsi, Yung-cheng ve Ch'ien-lung dönemlerine, özellikle mimari ve seramik alanlarında sanatsal bir rönesans damgasını vurdu.

1409 ve 1424 yılları arasında Ming imparatoru Yung-le-ti'nin modern Pekin'in merkezinde yer alan "Menekşe Moru Yasak Şehir" in genel planını nasıl oluşturduğunu gördük. 1644'te Ming hanedanının düşüşü sırasında yanan bu eşsiz bina grubu, üç büyük Ch'ing imparatoru tarafından restore edildi ve tamamlandı. Gerçekten de Ming mimarlarının özlemlerini o kadar iyi anladılar ki Yasak Şehir'in ikinci kurucuları oldukları söylenebilir. Ayrıca, Yung-le-ti'nin çalışmalarını yalnızca restorasyonları üzerinden değerlendirebiliriz.

Bilindiği gibi, Yasak Şehir'in binaları yalnızca estetik kurallara değil, aynı zamanda eski Çin dininde temel bir rol oynayan bir dizi geometrik ve astronomik düşünceye de uygundur. Güneye dönük, güneyden kuzeye önemi artan revaklar, merdivenler, teraslar, saraylar ve taht odalarının tüm düzenlemesi

“kozmetik düzene uygun”du. Aynı zamanda insan düzeniyle uyum içindeydi, çünkü her şey dünyanın merkezi olan imparatorluk tahtına çıkıyordu. İmparatorun muzaffer ordularını kabul ettiği Meridyen Kapısından (*Wu-men*) Yasak Şehir’e girildiğinde, mermer köprüleri arasında kıvrılan süslü bir nehir olan Altın Nehri geçilir. Daha sonra Yüce Uyum Kapısından (*T’ai-he-men*) geçilir ve üzerinde bir saray bulunan mermer teraslarla çevrili büyük törensel avluya gelinir. Merkezde, yaldızlı çatılı Yüce Uyumun Taht Odası (*T’ai-he-tien*) vardır; bu salon, Yeni Yıl gibi bazı ciddi törenler için tasarlanmıştı ve aslında “imparatorluğun törensel yaşamının merkezi”, yani imparatorluk dininin merkeziydi. Bu binanın arkasında ve aynı grupta eşit öneme sahip iki taht odası daha vardır: Chung-he-tien ve Pao-he-tien. İlki, imparatorun ilkbaharda çift sürme töreninden önce tarım aletlerini incelediği, ikincisi ise vassal prenslerini kabul ettiği yerdi. Biraz daha kuzeyde ve merkezî ekseninde, imparatorun devlet işleriyle ilgilendiği, imparatorluk izleyicileri için salon olan Göksel Safılık Sarayı (*Ch’ien-ch’ing-kung*) yer alır. Yasak Şehir’in kuzey duvarıyla aynı eksen üzerinde, ancak onun dışında, Kömür Tepesi (*Mei-shan*; daha doğrusu *Ching-shan* veya Manzara Tepesi olarak adlandırılır) yükselir ve beş tepeliğin üzerinde bir o kadar yazlık ev bulunur.

Yasak Şehir’i batıda neredeyse sınırlayan, bir köprü ve bir kara boynuyla iki kez bölünmüş bir su şeridi olan Üç Deniz; Kuzey Denizi’ni Orta Deniz’den ayıran Mermer Köprü’nün hemen kuzeyindeki bir adacıkta, Shun-chih-ti tarafından yaptırılan beyaz bir dagoba (Tibet pagodası) ile kaplı yapay bir tepe olan Pai-t’a vardır.

Beyaz Dagoba’dan Kömür Tepe’ye giderken, Chia-tsing’in Ming döneminde inşa edilmiş ve Yung-cheng ve Ch’ien-lung’un Ch’ing dönemlerinde süslenmiş, sarı sırlı çinilerle kaplı bir tapınak olan Ta-kao-tien’den geçilir. Burada imparatorlar kuraklık zamanlarında yağmur duasına çıkarlardı.

Pekin’in güney mahallesinde ve dış duvardan çok uzak olmayan bir yerde, akasya, çam ve selvi ağaçlarıyla dikilmiş büyük bir bahçede Gök Altarı (*T’ien-t’an*) vardır; gerçekte Ming imparatoru Yung-le-ti tarafından 1420’de inşa edilen ve Ch’ien-lung-ti tarafından restore edilen en az beş sunak ve tapınak içerir. İmparator, her yıl, üç bin yıllık dinin başrahibi rolüyle, üç kutsal olayda oraya giderdi; kış gündönümünde, Buyruğunun bir hesabını Gök’e sunmak için üst üste bindirilmiş, eşmerkezli üç düzlemden oluşan büyük dairesel bir mermer sunak olan “Yuvarlak Tepe”ye (*Yüan-ch’iu*) geldiğinde; ilk ayda, yıl boyunca yönetme yetkisiyle Gök tarafından donatılmak üzere geri döndüğünde; ve baharın sonlarına doğru, bereketli ve iyi bir hasat için Göğe dua etmeye geldiğinde. İki beyaz mermer revağın ötesinde, sekiz sütunla desteklenen dairesel çatıya sahip yuvarlak bir yapı olan Gök Tapınağı (*Huang-chiung-yü*)

duruyordu. Gök Tapınağı'nın batısında, Ming hanedanı döneminde inşa edilen ve imparator Ch'ien-lung-ti tarafından restore edilen Tarım Tapınağı (*Hsien-nung-t'an*) yer alır.

K'ang-hsi-ti, Yung-cheng-ti ve Ch'ien-lung-ti, Ming hanedanı tarafından başlatılan binaları restore etmek ve mükemmelleştirmekle yetinmedi. Pekin'in kuzeybatı banliyölerinde Yazlık Saray olarak bilinen bir tür "Çin Versailles'i" inşa ettiler. Bu, iki bina grubundan oluşuyordu: K'ang-hsi-ti tarafından kullanılan "Uzatılmış Bahar Bahçesi" (*Ch'ang-ch'un-yüan*) ve Yung-cheng-ti'nin bir dinlenme yeri olan "Yuvarlak Parlaklık Bahçesi" (*Yüan-ming-yüan*). Ch'ien-lung-ti iki sarayı bir araya getirdi ve bu işte, "ressamlık" becerileri nedeniyle seçilen misyonerler Castiglione ve Attiret'i görevlendirdi. Peder Attiret bize sitenin hoş bir tanımını bıraktı:

"Yirmi ila altmış fit yüksekliğinde küçük tepelikler inşa edilmiş ve sonsuz sayıda küçük vadi oluşturulmuştur. Kaynağını bölgenin yüksek dağlarından alan temiz su kanalları bu vadileri sular ve birkaç yerde tekrar birleşerek havzalar, havuzlar ve "denizler" oluşturur. Dağların ve tepelerin yamaçları, Çin'de çok yaygın olan çiçekli ağaçlarla kaplıdır. Kanallar düz çizgiler halinde inşa edilmemiştir ve kenarlarındaki sade taşlar öyle bir sanatla yerleştirilmiştir ki insan doğanın eseri olduğunu düşünür; çünkü akarsular en doğal haliyle genişler, daralır ve kıvrılır. Kıyıları, kayaların arasında büyüyen çiçeklerle ekilir ve her mevsimin kendine has çiçekleri vardır."

Ünlü Cizvit tarafından yapılan tasvir, on sekizinci yüzyılın ortalarında Çin'de uygulanan bahçecilik sanatı üzerine mümkün olan en iyi çalışmalarından birini oluşturuyor — bu sanat, açıkça Ming ve Ch'ing resim kurallarına dayanıyordu. Attiret devam ediyor:

"Bir vadiye varıldığında binalar göze çarpar. Tüm cephe sütunlardan ve pencerelerden oluşuyor: ahşap işleri yaldızlı, boyalı veya vernikli; duvarlar gri tuğladan, iyi kesilmiş ve iyi cilalanmış; ve çatılar, birbirine karışması ve düzenlenmesiyle hoş bir desen çeşitliliği oluşturan kırmızı, sarı, mavi ve mor renkli kiremitlerle kaplıdır. Her vadinin kendi köşkü vardır, çevresine göre küçük ama soylularımızın en büyüğünü ve maiyetindekileri barındıracak kadar büyüktür. Bu evlerin birçoğu, beş yüz fersah öteden getirilen sedir ağacından yapılmıştır; ve hadımların yaşadığı köşkler şöyle dursun, bu geniş çevrede iki yüzden fazla saray saymak mümkündür.

Kanallar, çok çeşitli biçimlerdeki köprülerle kaplıdır. Bu köprülerden bazılarının korkulukları beyaz mermerden ustalıklı şekillendirilmiş ve yarım kabartmalarla oyulmuştur. Büyük gölün ortasındaki bir kayanın üzerinde,

mimarın bahçenin tüm güzel noktalarını görebilmek için merkezi bir konuma inşa ettiği küçük bir saray var. İnsan en geniş suyollarında muhteşem teknelerde bir aşağı bir yukarı seyreder.”

Buradan, K'ang-hsi, Yung-cheng ve Ch'ien-lung dönemlerindeki sanatsal ifade eğilimini görebiliriz. Resim ve heykel çöküşe geçtiyse, mimarlık ve her şeyden önce şehir mimarı ve bahçe düzenleyicisi sanatları şimdiye kadar görülmemiş yüksekliklere ulaşmıştı. Çin seramiğinin son şaheserleri de bu dönemlerde yapılmıştır.

K'ang-hsi döneminde (1662-1722) Kiangsi'de bulunan Ching-te-chen'deki imparatorluk imalathanesi yeniden inşa edildi (1680), porselen sanatı *sang de boeuf*, şeftali çiçeği ve safir mavisini gibi parlak tek renkliler ile hepsinin üstünde (yeşilin renklerin hoş düzenlemesi için bir art alan oluşturduğu) *famille vert*, yumuşak toz mavileri ya da çok az bulunur *famille noire* gibi renkli süslemeleri olan parçalarla doruğuna ulaşmıştı. Yung-cheng döneminde (1723-1735) *famille rose* dediğimiz renkli süslemeli, aşırı ince parçalar görüldü. Ch'ien-lung dönemi (1736-1796) ek olarak *mille fleurs* diye bilinen güzel bir süslemeyi üretti. Ama neredeyse bunun hemen ardından, üreticilerin Avrupa pazarına ihraç için çalışmaya başlamasıyla, gerileme başladı; Avrupa *chinoiserie* isteyip, buna göre davranıldı.

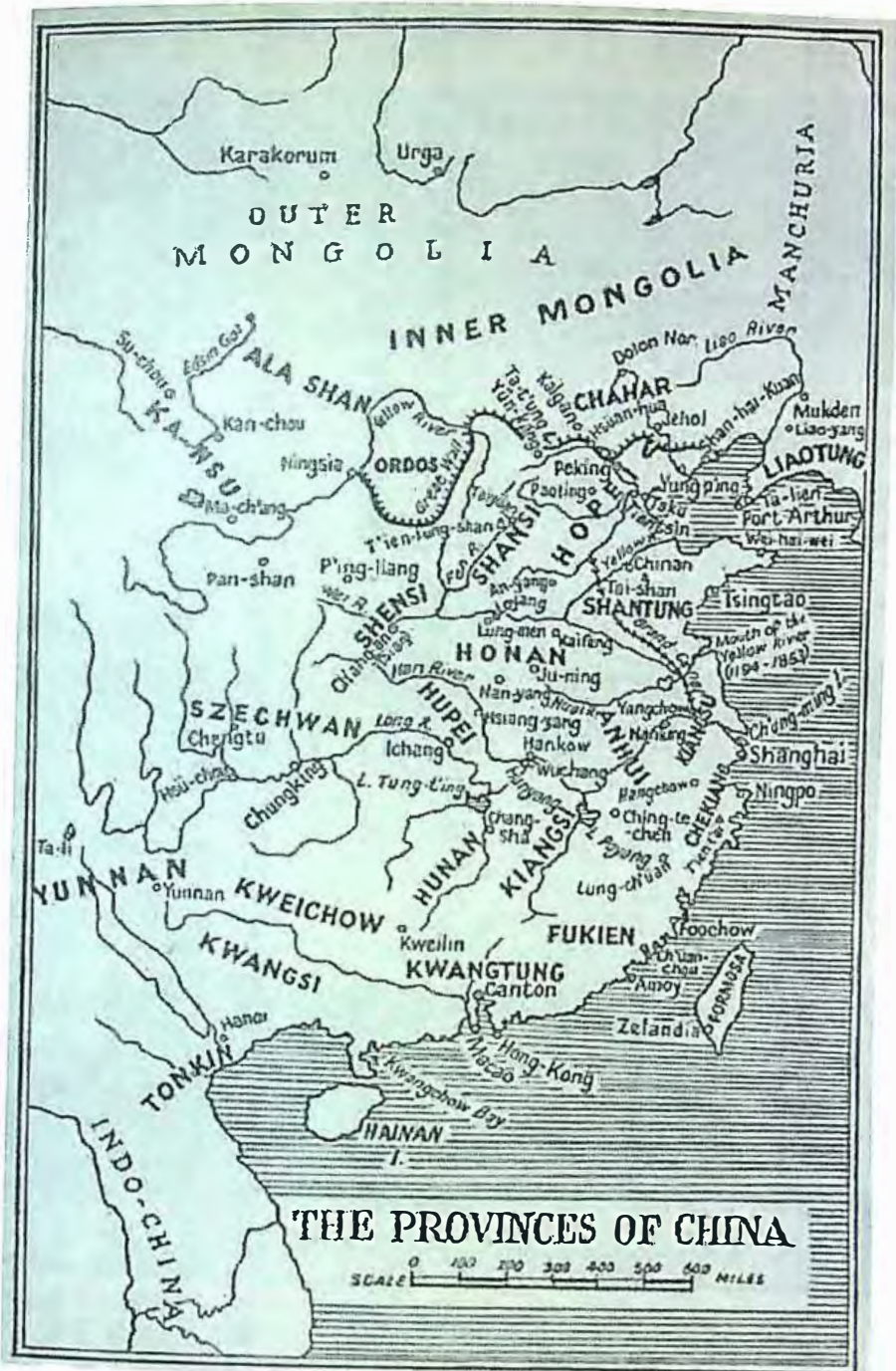
Sanattaki bu gerileme, izleri – Mantık Çağı filozoflarının Çin aydınlanmasını övdükleri dönem olan – on sekizinci yüzyıla giden Ch'ing'in çürümesiyle ilintiliydi. Bu Çin tarihinde imparatorluk hanedanlarının iki ya da üç becerikli hükümdar ürettikten sonra düştüğü çürüme dizgesidir; hanedanın kurucusu eski imparatorluğu yeniden kurduktan sonra bir kez daha parçalanır. Tahtı 1644'te ele geçiren Mançu hanedanı bu kuralın dışında kalmadı. Beşinci hükümdar Chia-ch'ing-ti döneminden (1796-1820) başlayarak, bozulma artan biçimde belirginleşti. Ne yazık ki bu hanedanın tükenmişliği dünyanın geri kalanının bilim ve mekanikleşme etkisi altında serpildiği döneme denk geldi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Çin, Hollandalıların Formosa'dan sürülmesi ile Albazin'deki Rus gerilemesinde de görüldüğü üzere, hâlâ Avrupa ile aynı düzeydeydi. 1820 ile 1950 arasında, Çin bir anda kendini birkaç yüzyıl geride buldu. Genişleyen Avrupa için Çin artık, Hristiyanlaştırma ve ticari sömürü için sınırsız olanakları olmasına karşın barbar bir ülkedydi.

Çin'e karşı ilk Avrupa seferberliği 1840'ta Büyük Britanya tarafından başlatıldı; ticaret dengesini en uygun şekilde koruyan bir metayı Çin'in resmen kabul etme konusundaki isteksizliğinden kaynaklandığı için buna Afyon Savaşı denir. On yıl sonra, bugün Komünist devrimin öncülü olarak görülen büyük

T'ai-ping devrimi patlak verdi. Yaklaşık on beş yıl iç savaş Orta Çin'i yerle bir edip, neredeyse Ch'ing İmparatorluğu'nun sonunu getirdi. Bu devrimin başarısızlığının üç ana nedenden kaynaklandığı anlaşıyor: birincisi, önderlerin iç ayrılık ile reformların uygulanmasındaki başarısızlığa neden olan yolsuzluğu. İkincisi, aydınların anti-Konfüçyüs ideolojisi olan bir askerî rejime karşı direnişi vardı (T'ai-ping "Gök Hükümdarı" Hristiyan öğretilerinden esinlenilmiş, Mesih İsa'nın kardeşi olduğu öne sürülmüştü). Son olarak, 1860'ta Pekin'i istila edip görünürde Çin egemenliğini yürürlükten kaldırdıktan sonra, Britanyalılar ile Fransızlar, ayaklanmacıların bastırılması için Ch'ing hükümetine yardım sağladı.

1860'tan son olarak 1912'de tahttan indirilmesine değin hanedan, değişken olarak işgal ile ayaklanma karşısında kalan, iflas edip yavaşça çözülen bir imparatorluğun sözde yöneticileri olarak varlıklarını sürdürdüler. İşgal tehdidini Batılı güçlerin artan sanayileşmesi artırırken, aynı zamanda aralarındaki çekişme de azaltıyordu. Ayaklanma tehlikesi başlıca gerileme dönemi sırasındaki il özerkliklerinin geleneksel artışında gizliydi; ama yüzyıl değişimine doğru, aynı zamanda önemli ölçekte bir yeniden yapılanmacı anlayış dalgası da gelişti. Hanedan "Batılılaşmacılar"ın programını benimsemeyip, bunun yerine Boksörler (*I-he-ch'üan*, Uyumlu Yumruk topluluğu) denen başarısız ayaklanmayı teşvik etti. Bunun yabancı güçlerin ordusuyla bastırılmasının peşinden çok uzun süredir ertelenen yeniden yapılanma önlemleri gelip, 1912'de Ch'ing hanedanı, illerdeki savaş beylerinin denetiminde olan sözde cumhuriyet lehine tahttan çekildi. Bu sırada tüm Kuzeydoğu (Mançurya) Rusya ile Japonya arasında tartışmalı kalırken, diğer güçler ülkenin çeşitli kesimlerindeki "etki çevrelerini" ellerinde tuttular.

Çin tecrit halinde kalsaydı, yetenekli bir general Ch'ing'in yerini alacak yeni bir hanedan kurabilirdi; ancak Batı gücü ve Batılı fikirler, geleneksel siyasi anlayışların altını oydu. Eşi benzeri görülmemiş maddi ve ideolojik faktörler iktidar mücadelesine girdi ve emperyal yapı nihayet geçerliliğini yitirdi.

Çin illeri

A

- Abahai 235, 236, 237
 Abaka 216
 Adam Schall 231, 232, 240
 Afganistan 63, 70, 71, 74, 95, 109, 114,
 115, 213, 217
 Ahmed 209
 Akdeniz 39, 52, 59, 70
 Alaşan 198, 201
 Albazin 246, 255
 Altay 93, 108, 250
 Altın Tağ 59
 An Lu-shan 132, 151, 152, 157
 Annam 51, 58, 66, 157, 161, 207, 228
 An-yang 17, 18, 19
 Aral Gölü 108
 Arap 50, 107, 131, 132, 159, 204, 219
 Arıkböke 204, 207
 A-shih-na She-erh 110, 111, 112, 117
 Asya 7, 11, 12, 48, 49, 51, 52, 54, 58, 59,
 60, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 83, 97,
 98, 99, 107, 108, 110, 112, 115,
 116, 124, 130, 132, 150, 162, 172,
 197, 206, 216, 217, 219, 222, 228,
 229, 232, 242, 244, 250, 258
 Avalokitesvara 68, 155, 156

B

- Baktريا 48, 65, 131
 Balkaş Gölü 52, 130
 Batı Türkleri 98, 107, 118, 130
 Bekçor 121, 123, 130
 Belh 65, 112, 131
 Beyaz Bulut 213, 226
 Beyaz Lotus 213, 224, 226
 Bilge Kağan 130
 Bizans 87, 91, 97, 103, 109
 Bodhisattva 95
 Boksörler 256
 Boratala 118
 Boyın 238
 Buddha 67, 68, 69, 70, 71, 94, 114, 154,
 155, 156, 212, 213
 Buhara 98, 131, 132, 209, 210, 217
 Burni 243
 Büyük Kanal 208, 218, 219
 Büyük Ova 13, 24

Büyük Yü 12

C, Ç

- Cambaluc 206, 218, 220
 Castiglione 251, 252, 254
 Cathay 161, 218
 Cengiz Han 75, 161, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 204, 206, 207, 208, 211,
 213, 214, 217, 223, 228, 229, 230,
 244, 245
 Ch'ang-an 22, 44, 45, 49, 52, 56, 57, 66,
 78, 79, 87, 88, 93, 97, 98, 101, 102,
 105, 112, 113, 116, 117, 118, 127,
 128, 130, 151, 152, 153, 158, 159,
 165, 214
 Ch'ang Ch'un 213
 Chang Fei 81, 83
 Chang Shih-chieh 205, 206
 Chang-ti 62
 Chao Hsiang 37
 Chao Meng-fu 214
 Chekiang 51, 155, 174, 175, 180, 181,
 186, 218, 230, 237, 238
 Ch'en 91, 97
 Cheng 38, 188, 238, 239
 Cheng Chih-lung 238
 Ch'eng-ti 54
 Chiang-ling 81
 Chia Ssu-tao 205
 Chieh-shih 39
 Ch'ien-lung-ti 249, 250, 251, 252, 253,
 254
 Ch'in 17, 24, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42,
 43, 44, 46, 47, 51, 53, 63, 73, 84,
 101, 104, 113, 125, 128, 149
 Chin 12, 89, 175, 201, 210, 235
 Ching-te 102, 104, 186, 233, 234, 255
 Ch'in-wang-chai 17
 Ch'i-tan 161, 174, 200, 201, 218
 Chou 20, 22, 23, 24, 33, 35, 41, 44, 52,
 55, 65, 73, 80, 117, 133, 160, 189
 Chou Hsin 20, 22
 Chou Wen 160
 Ch'u 37, 199, 200, 201, 202
 Chuang-lieh-ti 226, 232, 236
 Chuang Tzu 30, 31, 32, 33, 189, 190, 223

Chu Hsi 115, 191, 192, 193, 194, 195,
196, 229, 242

Chu-ke Liang 81, 83

Chung-tsung 121, 122

Chu Yu-lang 238

Chu Yüan-chang 224, 225, 226, 227

Ch'üan-chou 219, 220, 222

Ch'ü-fu 213

Chün 94, 186

Ch'ü Shih-ssu 238

Cungar 244, 245, 246, 249, 250

Cungarya 207, 246, 249, 250, 252

Çahar 243, 244

Çampa 207, 228

Çin 2, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29,
30, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43,
44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
123, 124, 128, 130, 131, 132, 149,
151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
166, 167, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 179, 181, 185, 187, 190, 191,
194, 195, 196, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
217, 218, 219, 220, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 235, 236, 237, 238, 239, 240,
241, 242, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 251, 252, 254, 255,
256, 257, 258

Çinhindi 51, 52, 58, 59, 207

Çin Seddi 40, 41, 48, 50, 59, 75, 86, 98,
99, 106, 119, 161, 164, 174, 198,
214, 235, 236, 244

Çu 118

D

Dalai Lama 244, 246, 250

Dandinalik 110

Demir Kapı 98, 106

Doğu Türkleri 98, 106

E

Ebi Nor 118, 207

Edsin Gol 50

Elmas Sutra 188

F

Fei Yang-ku 245

Fergana 50, 116, 131

Foochow 219

Formosa 239, 243, 255

Fu Chien 88

Fukien 175, 180, 181, 186, 191, 210, 218,
219, 222, 230, 233, 237, 238, 239,
243

G

Galdan 244, 245, 246

Gandhara 69, 95

Ganj 67, 68, 70, 108, 114

George 214, 218, 220

Gerbillon 245, 246, 247

Gilgit 131

Gobi 48, 49, 50, 60, 83, 92, 93, 97, 99,
105, 107, 110, 111, 112, 114, 115,
159, 197, 214, 228, 233

H

Halha 228, 244, 245, 246

Halha Gol 228

Hanbalık 206, 218

Hangai 49, 50, 60, 97, 107

Han hanedanı 44, 45, 54, 58, 60, 65, 66,
73, 74, 75, 76, 149

Hanoi 228

Hıtay 161, 218

Hideyoshi 230, 231

Hindikuş 115, 131

Hindistan 59, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 94,
108, 109, 110, 112, 113, 114, 115,
116, 121, 122, 131, 153, 154, 155,
158, 173, 218, 219, 220, 222, 228,
231, 232, 233

Honan 12, 17, 18, 24, 36, 37, 38, 56, 65,
74, 78, 102, 158, 160, 161, 175,
185, 186, 200, 201, 202, 203, 236,
237

Hopei 38, 48, 56, 77, 102, 120, 121, 151,
158, 160, 161, 164, 174, 186, 198,
202, 204, 230, 236, 237, 243

Hotan 59, 61, 62, 65, 70, 110, 112, 119,
120, 130, 217

Hsia 12, 16, 17, 182, 183, 198, 200

- Hsiang Yü 42, 43
 Hsiao-tung 191
 Hsiao-wen-ti 45
 Hsieh-li 102, 105, 106
 Hsien-pi 76
 Hsi-Hsia 198, 200
 Hsi-hu 180, 181
 Hsin-feng 40
 Hsüan-ti 52
 Hsüan Tsang 109, 114, 115, 116, 153
 Huai 11, 12, 43, 77, 175, 247
 Huang Ch'ao 158, 159
 Huang-t'ien 15
 Hun 49, 50, 52, 59, 61, 63, 73, 74, 75, 86, 87, 88, 89, 97
 Hung 77, 94, 241
 Huo Chi 12
 Huo Ch'ü-ping 49
 Hupei 24, 37, 38, 178, 225
I, İ
 Issık Göl 98, 108, 112, 118, 130
 IV. Nicholas 216, 220
 İli Vadisi 130
 İpek Yolu 49, 65, 66, 70, 74, 112, 158, 214, 217, 222
 İran 41, 49, 50, 59, 60, 63, 70, 72, 74, 98, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 131, 152, 158, 200, 201, 207, 214, 216, 217, 220, 222
 İskit 41, 63, 65, 69, 70, 71, 75
J
 Jao Modo 245
 Japon 25, 68, 172, 177, 180, 181, 183, 230, 231, 235, 239
 Japonya 69, 180, 181, 184, 206, 207, 230, 231, 238, 256
 Java 206, 228
 Jehol 173, 198, 249, 250
 Jou-jan 97
 Ju-chen 161, 174, 175, 198, 226, 235
K
 Kabil 69, 74, 109, 112, 131
 Kaifeng 12, 158, 160, 161, 163, 164, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 186, 189, 190, 198, 200, 201, 202, 208
 Kalgan 198, 230, 244
 Kalmuk 244
 Kan-chou 66, 217
 K'ang-hsi-ti 53, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 254
 Kansu 12, 17, 40, 49, 60, 62, 66, 99, 120, 164, 198, 200, 201, 206, 217, 222, 249
 Kanton 39, 40, 51, 52, 82, 83, 116, 158, 159, 163, 175, 205, 210, 218, 220, 224, 225, 230, 231, 232, 237, 238, 243
 Kao Hsien-chih 131, 132
 Kao-tsu 53, 102
 Karadeniz 41
 Karakorum 98, 130, 201, 204, 207
 Karaşar 52, 59, 60, 63, 65, 66, 108, 110, 111, 112, 116, 119, 120, 130
 Kaşgar 59, 60, 61, 62, 65, 66, 107, 108, 109, 112, 116, 119, 120, 130, 131, 217, 244, 249
 Kaydu 207
 Keng Ping 60
 Kereyit 214
 Kerülen 106, 197, 228, 244, 245
 Keşmir 131
 Khaissan 209
 Kırgız 108, 153, 206, 251
 Kızıl Kaşlar 56, 57
 Kiangsu 43, 44, 71, 211
 Kingan 59, 76, 98
 Kitan 132, 160, 161
 Kobdo 244, 245, 246, 248, 249
 Koço 106, 120
 Koffler 238
 Koko Nor 131, 150
 Konfüçyüs 26, 28, 29, 34, 44, 76, 90, 118, 184, 213, 226, 229, 248, 256
 Kore 50, 51, 52, 74, 99, 118, 186, 206, 230, 231
 Koşu 98
 Kou Tzu-i 152
 Kuang-wu-ti 58, 59
 Kuan-yin 156, 185
 Kubilay 53, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 235, 243
 Kuça 59, 60, 63, 65, 66, 107, 108, 109, 111, 112, 116, 119, 120, 130, 131, 132
 Kuei-Sui 214
 K'ung 28, 213
 Kuo Hsiao-k'e 110, 111

Kültegin 123

Kweilin 238

L

Lao Tzu 30, 32, 123, 189

Lê Lo'i 228

Lhasa 112, 246, 250

Liang K'ai 182, 184

Liang Wu-ti 90, 113

Lieh Tzu 30, 33

Li K'e-yung 159, 160

Li Ling 50

Li Ma-tou 231

Li Shih-min 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106

Li Ssu 39

Li Tzu-ch'eng 236, 237

Liu Hsiu 56, 57, 58

Liu Hsüan 56, 57

Liu Pang 42, 43, 44, 45, 46, 47

Liu Pei 81, 82, 83

Liu Ts'ung 86, 87

Li Yüan 100, 101, 102

Lob Nor 49, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 70,
109, 112, 217

Lolo 21, 132

Lo Pin-wang 119, 121

Loyang 11, 23, 57, 64, 66, 71, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 86, 87, 93, 94, 98, 99,
101, 102, 121, 151, 152, 159

Lu Hsiang-shan 195

Lung-men 94, 96, 107, 121, 155

M

Ma-ch'ang 17

Maitreya 68, 155, 156, 224

Makao 231, 237, 238

Malakka 66, 228, 231

Mançu 7, 226, 232, 235, 236, 237, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 245, 247,
248, 249, 255

Mançurya 21, 88, 173, 174, 175, 206,
207, 215, 227, 231, 235, 246, 247,
256

Marco Polo 161, 180, 198, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 212, 215, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 223, 224

Marignollili John 222

Mar Yabalaha 215, 216

Maspero 16, 32, 71, 77, 157, 168, 211,
251

Matteo Ricci 231

Maveraünnehir 50, 63, 116, 131, 209

Ma Yüan 58, 59, 182, 183

Meng Tzu 34

Merkezî Düzlük 11, 16, 84

Miao-tzu 21, 250

Ming 53, 59, 62, 143, 144, 181, 186, 196,
222, 223, 224, 225, 226, 227, 229,
230, 231, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 240, 245, 251, 252, 253,
254

Ming-ti 53, 59, 62

Moğol 40, 41, 50, 53, 59, 60, 85, 87, 88,
89, 92, 93, 97, 98, 132, 161, 175,
186, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215, 216,
217, 220, 221, 222, 223, 224, 226,
227, 240, 242, 243, 244, 245, 246

Moğolistan 21, 35, 40, 41, 48, 49, 50, 52,
59, 60, 62, 63, 74, 75, 76, 92, 97,
98, 103, 105, 106, 108, 111, 119,
120, 121, 123, 130, 152, 173, 197,
198, 200, 201, 204, 206, 207, 214,
225, 227, 228, 229, 230, 243, 244,
245, 246, 249, 250

Montercorvino 220

Mo Tzu 29, 34

Möngke 203, 204

Mu-Ch'i 182

Mukden 235, 236, 237

N

Nan-chao Lolo 132

Nanking 12, 83, 84, 87, 89, 90, 91, 92,
97, 163, 164, 174, 175, 205, 225,
226, 227, 230, 232, 237, 239

Nayan 215

Nayman 197

Nepal 67, 113, 250

Nesturi 116, 118, 153, 197, 214, 215,
216, 217, 220, 222

Ning-po 174, 181

Ningsia 201, 217

Niya 59, 65, 70

Noin Ula 74, 75

Nurhaci 235

O,Ö

Odoric de Pordenone 210, 220, 222

Ongun Irmağı 50

Onon 197, 228
 Ordos 49, 59, 75, 76, 88, 159, 164, 198,
 201, 244, 246
 Orhon 59, 63, 76, 93, 98, 106, 119, 130
 Orta Asya 12, 48, 49, 51, 52, 59, 63, 64,
 66, 69, 70, 98, 99, 112, 115, 116,
 132, 216, 217, 219, 222, 232, 258
 Oyrat 228, 244
 Ögödey 201, 202, 203
 Öngüt 197, 214, 215, 218, 220, 222

P

Pamir 62, 131, 233
 Pan Ch'ao 60, 61, 62, 63, 64, 70, 107
 Pan Yung 64
 Part 64, 65
 Pazırık 75
 Pekin 11, 12, 39, 88, 160, 161, 164, 173,
 174, 175, 183, 198, 199, 201, 204,
 206, 207, 208, 215, 216, 217, 218,
 219, 220, 222, 225, 227, 230, 231,
 232, 235, 236, 237, 238, 240, 243,
 244, 245, 246, 247, 250, 251, 252,
 253, 254, 256
 Pi Cheng 188
 P'ing-cheng 44, 94
 Po Chü-i 129, 151, 181
 Po-hai 40
 Pyongyang 231

R

Rabban Sauma 215, 220
 Roma 15, 41, 49, 52, 54, 63, 64, 65, 66,
 70, 71, 72, 74, 76, 87, 96, 101, 120,
 158, 216, 217, 220
 Rusya 41, 75, 173, 201, 202, 207, 217,
 222, 235, 249, 256

S

Sakyamuni 67, 69, 113, 155, 184, 215
 Sanga 209
 Sarı Irmak 11, 36, 37, 40, 51, 56, 81, 86,
 88, 89, 124, 174, 198
 Sarı Sarık 79
 Sarmat 75
 Sasani 98, 107, 109, 112, 131
 Savaşan Devletler 19, 33, 34, 35, 36, 40,
 41, 73, 74, 75
 Semerkand 98, 112, 131, 132, 210
 Seul 52, 118, 231
 Seylan 212, 228

Shang 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 73,
 75, 184, 204, 218, 223
 Shang-ti 15
 Shang-tu 204, 218
 Shan-hai-kuan 40, 227, 231, 236
 Shansi 11, 12, 21, 24, 35, 37, 38, 44, 48,
 86, 92, 93, 94, 100, 116, 120, 159,
 160, 161, 163, 198, 201, 214, 218,
 230, 236
 Shantung 11, 13, 24, 28, 37, 38, 56, 65,
 74, 77, 78, 158, 159, 161, 198, 213,
 218
 Sha-t'o 159
 Shen Nung 12
 Shensi 12, 21, 22, 24, 35, 37, 40, 43, 44,
 48, 74, 87, 88, 101, 120, 161, 200,
 201, 218, 236, 237, 243
 Shih Ching-t'ang 161
 Shih Hu 87, 88
 Shih-huang-ti 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
 44, 47, 51, 53, 84, 101, 113
 Shun-chih-ti 237, 240, 241, 242, 243,
 253
 Sian 22, 44, 66, 87, 97, 232
 Sibirya 16, 17, 18, 41, 48, 76, 197, 207,
 246, 249, 250
 Sinkiang 108, 249
 Sogdiana 48
 Sorgaktani 214
 Ssu-ma 36, 84, 85, 166, 169, 170, 190,
 191
 Sun Ch'üan 81, 82, 83
 Sung hanedanı 138, 140, 162, 164, 166,
 175, 206, 208, 209
 Su Ting-fang 118
 Sübötöy 201
 Szechwan 74, 77, 81, 82, 83, 84, 116, 151,
 152, 158, 159, 164, 188, 202, 203,
 218, 219, 243

T

T'ai-shan 24, 39, 40, 118
 Taiyüan 86, 161, 163
 T'ang 53, 99, 100, 101, 102, 103, 106,
 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115,
 116, 117, 119, 120, 121, 124, 126,
 127, 129, 130, 131, 132, 136, 137,
 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160,
 162, 163, 165, 178, 181, 186, 187,
 188, 189, 212, 214, 222, 225, 228,
 229, 232, 250

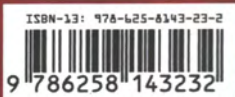
- T'ang hanedanı 121, 136, 137, 153, 159,
 181, 186, 189, 214
 T'ang Jo-wang 232
 Tangut 164, 200, 201, 206, 217
 T'ao 92, 93, 94, 189
 Tao 15, 32
 Tarbagatay 107, 207, 244, 246, 249
 Tarım Havzası 49, 52, 59, 60, 61, 65, 69,
 70, 71, 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 114, 119, 120, 130, 154, 156
 Taşkent 98, 118, 131, 132
 Ta-tu 206, 218, 220, 225
 Ta-t'ung 161, 164, 173
 Tibet 112, 113, 131, 211, 212, 224, 233,
 244, 246, 249, 250, 253
 T'ien-ming 15
 T'ien Shan 59, 111, 112, 115, 131, 233,
 250
 T'ien-t'ai 155
 T'ien-tzu 15
 Toğan Temür 222, 224, 225
 Toharistan 131
 Tokmak 108, 112, 130
 Tola 49, 214, 228, 245
 Tonkin 227, 229
 Tonking 12, 51, 58, 66, 207
 T'o-pa 92, 93, 94, 95, 113, 212
 Tou Ku 60
 Ts'ai Lun 187
 Ts'ai Yen 79
 Ts'ao Ts'ao 80, 81, 82, 84
 Tsewang 246
 Tu Fu 124, 127, 128, 129, 130, 149, 150,
 151
 T'u-hua-yüan 172
 Tu-li 102, 103, 106
 Tung Hsiao-wan 240, 241
 Tun-huang 62, 66, 71, 112, 114, 130,
 156, 188
 Turfan 49, 52, 59, 60, 62, 99, 108, 109,
 110, 111, 112, 116, 150, 152
 Türk 7, 9, 40, 59, 60, 85, 87, 88, 91, 92,
 93, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105,
 106, 107, 110, 111, 117, 121, 123,
 130, 131, 132, 152, 153, 159, 160,
 198, 202, 212
 Türkistan 52, 98, 106, 107, 108, 114, 118,
 130, 132, 200, 207, 216, 222, 249
- U
 Urga 74, 75, 244, 245
 Urumçi 108, 111
 Uygur 152, 153, 204, 209, 212, 213
 Uzun Irmak 12, 21, 24, 37, 40, 81, 82,
 83, 84, 99, 101, 175, 179, 180, 188,
 198, 203, 204, 205, 218, 225, 227
- V
 Venedik 180, 219, 220
 V. Urbanus 222
- W
 Wang Mang 54, 55, 56, 77
 Wang Ts'an 78
 Wan-li-ti 230, 232
 Wei 14, 21, 22, 24, 36, 37, 40, 48, 49, 50,
 82, 84, 88, 92, 94, 95, 96, 105, 106,
 113, 122, 123, 126, 155, 212
 Wei Ch'ing 48, 49, 50
 Wu 17, 22, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 83,
 84, 90, 107, 113, 119, 120, 121,
 122, 154, 209, 236, 237, 240, 241,
 243, 247, 253
 Wuchang 84, 203, 204, 205
 Wu San-kuei 236, 237, 240, 243, 247
 Wu San-ssu 122
 Wu-ti 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 90, 107,
 113
 Wu Tse-t'ien 119, 120, 121, 122
- Y
 Yang Chien 97, 98, 99
 Yangchow 99, 100, 208, 215, 218, 219
 Yang Chu 33, 34
 Yarkend 52, 59, 62, 63, 65, 66
 Yeh-lü Ch'u-ts'ai 199, 200, 201, 202
 Yeh-lü Te-kuang 161
 Yi Ching 121, 122, 153, 154
 Yi-tsung 154
 Yulduz 63, 111
 Yung-cheng-ti 248, 249, 254
 Yung-le-ti 226, 227, 228, 229, 245, 252,
 253
 Yunnan 132, 218, 243
 Yüan-ti 54, 113
 Yün-kang 94, 95, 96, 155
- Z
 Zaitun 219, 220

René Grousset

ÇİN TARİHİ

Fransız Türkolog René Grousset, bilim dünyasının çok yakından tanıdığı bir isimdir. Özellikle L'empire des Steppes adlı yapıtıyla bir döneme damgasını vurmuştur. István Vásáry'nin belirttiği gibi bu yapıt bozkır dünyası üzerine yazılmış en iyi özet niteliği taşıyan çalışmalar arasındadır. Yaşamına çok sayıda yapıt sığdıran Grousset, Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem adlı üç ciltlik yapıtıyla da adından çokça söz ettirmiştir. İlgi alanı daha çok Asya tarihini içermektedir. Bunun için Asya'nın çeşitli ülkelerine yolculuk yapmış ve araştırma sahası olarak seçtiği ülkeleri yakından tanıma fırsatı yakalamıştır.

Kendine has bir tarihçilik anlayışı olan Grousset'nin yorum kabiliyeti ve sezgileri çok güçlüdür. Kendi alanına ilişkin bu yorumlarından bazıları aradan geçen onca zamana karşın hâlâ güncelliğini korumaktadır. Yazar 1942'de yayımlanan Histoire de la Chine başlıklı bu yapıtıyla bir Türkolog olarak Çin'in kadim zamanlarından Mançu hanedanı dönemine kadar olan tarihini edebiyat, felsefe, arkeoloji, teoloji, antropoloji, coğrafya ve ekonomi bakımından ele almıştır. Bu nedenle yapıt, sentez bir çalışma mahiyeti taşımaktadır. Yayınevimiz bu değerli yapıtı Türk okuyucusuna sunmaktan kıvanç duyar.

www.postkitap.com

/postyayin

